

2 KRONIKA 67

2019

67
2019

KRONIKA

kronika.zzds.si

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

zzds.si

Kronika 2019, letnik 67, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

10. junija 2019

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2019

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gasperšič - angleščina (English), mag. Irena Bruckmüller Vilfan - nemščina (German)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič, Darja Gabrovšek Homšak

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Roman Pachner ml., Strelišče mariborskega strelskega društva okoli leta 1700, o. na karton, pred letom 1908 / Roman Pachner Jr., Shooting range of the shooting association in Maribor abt. 1700, oil on cardboard, before 1908 (Pokrajinski muzej Maribor).

Na zadnji strani/ Back cover: Pevska empore z orglami, ž. c. Marijinega imena, Ruše / Organ loft with organs, the Holy Name of Mary Church, Ruše (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, foto/ Photo: Boris Farič).

KAZALO

Razprave

Slavko Ciglencečki, Jan Ciglencečki:	Novejši izsledki o utrdbah v okolici Boča od prazgodovine do novega veka185
Tomaž Lazar, Andrej Jazbec:	Doslej neznana upodobitev zgodnjega ognjenega orožja na freski v Policah pri Cerknem203
Vanja Kočever:	Dedna poklonitev vojvodine Kranjske kralju Ferdinandu III. leta 1631.....219
Boris Golec:	Novi paberki iz 18. stoletja v Ribnici. Dodatek k tematski številki Kronike »Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem«235
Simona Kostanjšek Brglez, Boštjan Roškar:	Ruške orgle v luči arhivskih virov in njihov kiparski okras247
Valentina Bevc Varl:	Muzejski predmeti iz usnjarske družine Herzog in trgovske družine Pachner v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor259
Miha Šimac:	Po bratovih stopinjah: Mihael Gabrijelčič (1891–1916)281
Andrej Rahten:	Častniki stare monarhije in meje nove države.....293
Jelka Piškurić:	Ig v letih 1945–1952. Družbene, politične in gospodarske razmere ter življenje v prvih poveljnih letih307

Ocene in poročila

Miha Šimac: Pod cesarskim orlom. Šentrupert na Dolenjskem v času prve svetovne vojne 1914–1918 (<i>Robert Devetak</i>)323
Šaleški razgledi 16. Zbornik 2018–2019 (ur. Silvo Grmovšek, Jože Hudales in Tone Ravnikar) (<i>Matjaž Šalej</i>)324
Miha Kosi: Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja (Thesaurus memoriae. Opuscula; 6) (<i>Andrej Nared</i>)326
Črna na Koroškem = Schwarzenbach (ur. Tomaž Simetinger) (<i>Alenka Kacičnik Gabrič</i>)330

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.431)".../653"

Prejeto: 14. 3. 2019

Slavko Ciglencečki

dr., znanstveni svetnik v pokoju, Švabičeva 7, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: slavko.ciglencecki@gmail.com

Jan Ciglencečki

doc. dr., Oddelek za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ciglencecki.jan@gmail.com

Novejši izsledki o utrdbah v okolici Boča od prazgodovine do novega veka

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni ostanki prazgodovinskih, antičnih in srednjeveških utrjenih postojank na območju Boča. Nekatere med njimi so bile poznane že prej, veliko novih podatkov pa je bilo mogoče pridobiti z novjšimi terenskimi raziskavami in uporabo tehnike zračnega laserskega skeniranja površja (LIDAR). Pri tem se posameznim gradiščem iz prazgodovinske in antične dobe pridružujejo predvsem številne zemljene utrbe in posamezni gradovi, ki kažejo na velik pomen tega obmejnega območja v srednjem veku.

KLJUČNE BESEDE

Boč, Štajerska, gradovi, mote, zemljene utrbe, gradišča, prazgodovina, antika, srednji vek

ABSTRACT

RECENT DISCOVERIES ON FORTIFICATIONS IN THE BOČ AREA FROM PREHISTORIC TIMES TO THE EARLY MODERN PERIOD

The contribution presents the remnants of fortified posts in the area of Boč from prehistoric times, Antiquity and the Middle Ages. While some of them were already known in the past, many new data could be obtained with the latest field research as well as with the use of the aerial survey method of surface scanning (LIDAR). The new discoveries regarding individual forts from prehistoric times and Antiquity have revealed numerous earthen fortifications and a few castles, which are a testament to the great significance that this border area had during the Middle Ages.

KEY WORDS

Boč, Styria, castles, mottes, earthen fortifications, forts, prehistory, Antiquity, Middle Ages

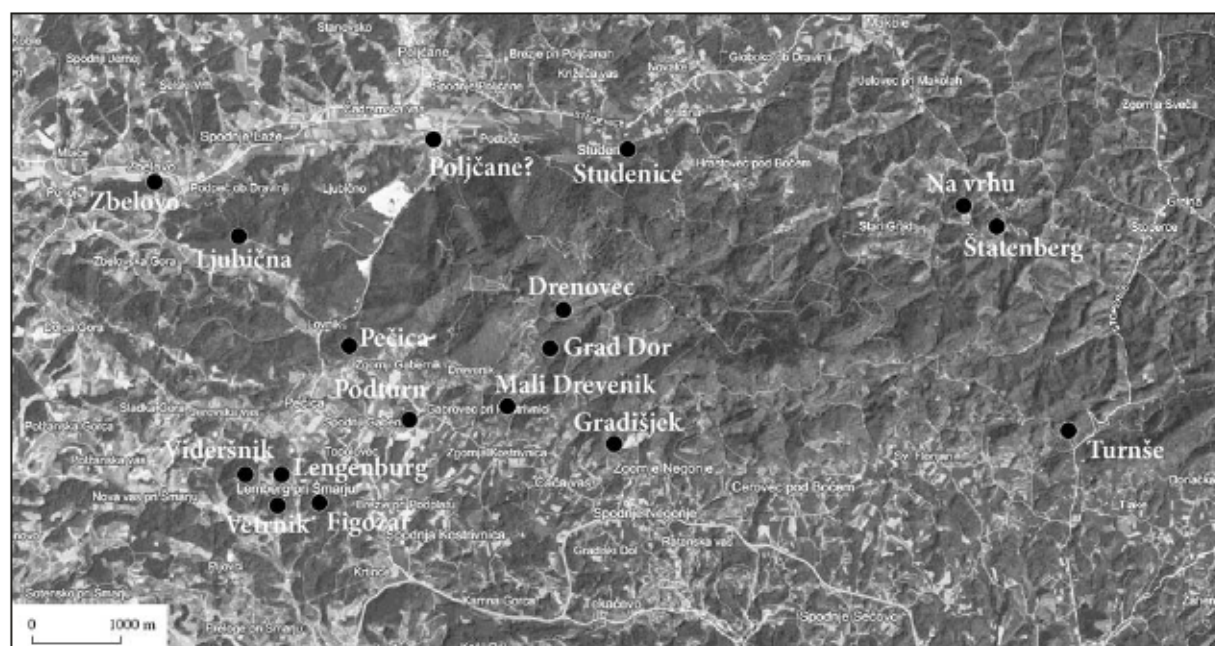
Uvod

V okviru arheoloških topografskih raziskav, ki jih je v 70. letih prejšnjega stoletja izvajal Inštitut za arheologijo SAZU na širšem območju celjske regije, so bile poleg že prej znanih gradov odkrite številne manjše utrdbe, ki segajo vse od bronaste dobe do novega veka.¹ Slednjih po takratni časovni zamejitvi arheoloških obdobij (okvirno le do leta 1000) nismo podrobneje raziskovali, smo pa registrirali njihov obstoj in skušali ugotoviti vsaj okvirno datacijo.² V skladu s takratnim razumevanjem arheološkega dela smo pod njimi iskali predvsem sledove zgodnjersrednjeveških naselbin, ki so bile takrat izjemno slabo poznane.

Pod okriljem Inštituta za arheologijo SAZU je bilo zato že leta 1977 izvedeno sondiranje na časovno podrobneje neopredeljeni postojanki Figožar pri Lembergu.³ Odkriti so bili zanesljivi sledovi visoko- in poznosrednjeveške utrdbe, pod katerimi ni bilo starejših ostankov, kot smo takrat pričakovali. Sočasno je potekalo raziskovanje ostalih utrjenih struktur, kar je leta 1978 rezultiralo v kratkem pregledu in označitvi tovrstnih najdišč v osrednji slovenski arheološki reviji *Arheološki vestnik*, ko je bila s tem v njej prvič zavestno presežena do takrat zastavljena časovna meja.⁴

Da bi to območje, na katerem smo pri prvih topografskih raziskavah našli največ utrjenih objektov, bolje razumeli, sva avtorja med letoma 2016 in 2018 opravila dodatne terenske raziskave, opredelila površinske najdbe in s preverjanjem rezultatov zračnih lidarskih skeniranj na terenu pridobila več podatkov, ki dodatno osvetljujejo podobo teh utrd. Pri tem sva se omejila na širše območje Boča, to je na skrajni severni del tedaj raziskovane topografske enote, ki ga je mogoče na vzhodni strani omejiti s cesto Rogatec–Stoperce, na zahodni strani pa z Zbelovsko goro, vključuje pa še zadnje odrastke Boča.

Poseben problem pri raziskavah v 70. letih je pomenila slikovna predstavitev utrd, ko so ob ne dovolj izpovednih fotografijah umanjali predvsem tlorisi utrd, ki bi mnogo bolje predstavili strukture in velikost objektov na terenu. Tako je bila tudi omenjena raziskava utrdbe na Figožarju objavljena brez tlorisa celotne zasnove. Pojav novih metodologij v arheološki praksi (pri najinih raziskavah predvsem rezultatov zračnih laserskih skeniranj) je v mnogočem olajšal to delo. Lidarska tehnika se na Slovenskem uporablja šele od prvega desetletja tega stoletja, intenzivneje pa šele v zadnjih letih, ko so zračna laserska skeniranja površja Slovenije postala javno dostopna na portalu eVode (<http://www.evode.gov.si/>).⁵ Večina obravnavanih utrd leži v gozdovih, na

Območje Boča z vpisanimi, v tekstu obravnavanimi utrdbami.

¹ Zbrano topografsko gradivo iz 12. regije (Kozjansko) hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, posamezni objekti pa so bili objavljeni tudi separatno in so navedeni v bibliografiji.

² O problematiki razvoja srednjeveške arheologije gl. Predovnik in Nabergoj, *Archaeological Research*, in Predovnik, *Slovenska arheologija*.

³ Ciglenečki, *Arheološko sondiranje*.

⁴ Ciglenečki, *K problemu*.

⁵ O uporabi lidarja v arheološke namene gl. Štular, *The use of lidar*, in Mlekuž, *LiDAR and good practice*.

Štatenberg, Vischerjeva upodobitev iz leta 1681 (dostopna na: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Stiriae_-_408_Stattenberg_bei_Windisch_Feistritz_-_Stattenberg.jpg).

odročnih in še danes težje dostopnih območjih, zaradi česar je omenjena metoda, ki omogoča vpogled v strukture pod vegetacijskim pokrovom, ogromen korak naprej pri topografskem in pozneje tudi interpretativnem delu. Pri sedanji obravnavi sva se omejila na obdelane lidarske podatke brez dodatnih podrobnejših snemanj, kar omogoča zadovoljivo zaznavo večjih kompleksov in grobih obrisov v reliefu terena vidnih struktur.⁶ Ta metoda je delno uporabna tudi pri kompleksnejših strukturah, kot so gradovi, čeprav zaradi večje gmote ruševin, ki prekrivajo tlorisno zasnovo, niso tako izpovedni. V tem pregledu sva zato med njimi izpostavila le gradova Dor in Stari Štatenberg, za katera niso bili izdelani tlorisi ruševin, da bi tako spoznali vsaj njihove osnovne značilnosti.

Opisi najdišč (razvrščeni glede na geografsko lego od vzhoda proti zahodu)

Turnše, Strmec pri Rogatcu

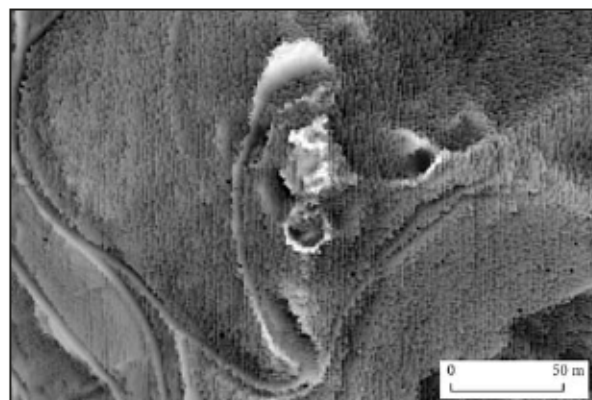
Vzhodno od romarske cerkve Marija Ložno in severno nad zaselkom Gradišče iz pobočja izstopa

majhna, a strma kopa z imenom Turnše (na Temelnjem topografskem načrtu 1:5000 označena kot Turmovše). Lokacija se omenja že pri Ignaciju Orožnu leta 1889, podrobnejši podatki pa so bili pridobljeni pri topografskem ogledu oktobra 1973.⁷ Tedanji lastnik zemljišča je povedal, da naj bi na tem mestu Turki zakopali »zlato tele«.

Kopa na vrhu 418,3 m visokega hriba ima premer približno 30 m. Z vseh strani je odlično zavarovana s strminami, le na severni strani jo obdaja okoli 2 m široka terasa, ki je branila dostop na najlažje pristopni strani z 20 m nižjega sedla. Lastnik je omenjal še eno teraso nekoliko nižje na zahodni strani, ki pa danes ni več vidna. Utrdba stoji nedaleč od ceste, ki jo domačini imenujejo »rimska« in vodi iz Stojnega sela mimo Kostrivnice v Gabrnik, kjer se združi s staro cesto Podplat–Poljčane. Prav tako poteka v bližini cesta iz Rogatca proti Ptuj. Drobne najdbe, ki bi pojasnile datacijo utrdb, niso znane. Glede na podobnost z drugimi obravnavanimi ter z viri in arheološkimi najdbami izpričanimi utrdbami pa se nakazuje objekt iz srednjeveškega obdobja, ki je imel vlogo nadzora križišča ceste med Rogatcem in Ptujem ter odcepa proti zahodu (Kostrivnici).

⁶ Za pomoč se zahvaljujemo Benjaminu Štularju in Mateji Belak, ki sta ob uporabi programa, ki ga je razvil Inštitut za prostorske študije ZRC SAZU, omogočila boljše razvidne in delno obdelane lidarske podatke. Načrt najdišča Zbelovska gora je bil narejen s podrobnejšo obdelavo točk, ki omogoča boljše razvidnost vseh relevantnih delov utrdb (prvotno objavljen v Ciglenečki, Ljubična, sl. 6).

⁷ Orožen, *Das Bisthum*, str. 314; Ciglenečki, Strmec, str. 243.

Štatenberg, rezultati lidarskih podatkov ruševin.

poznani grad na obravnavanem območju.⁸ Njegova upodobitev je ohranjena pri Vischerju, iz virov pa vemo celo za inventar grajske opreme v letu 1573, ko so uporni kmetje zavzeli grad. V resnici pa sta njegov obseg in struktura slabo poznana.⁹ Tako Ivan Stopar podaja njegov videz po Vischerjevi upodobitvi iz leta 1681, pri čemer poudarja dvo- ali trinadstropno stavbo, katere štirje trakti naj bi obdajali notranje dvorišče, okrepljen pa naj bi bil z okroglim stolpom. Celotno zasnovo obdaja obzidje, ki je na vogalih utrjeno s stolpi.

Kot je pri opisu gradu ugotavljal že Stopar, je danes na terenu iz močno razrušenih in izropanih ruševin težko razbrati njegovo nekdanjo podobo. Tudi rezultati zračnih laserskih skeniranj prispevajo le podatke o obsegu ruševin (osrednja ruševina 30 x 17 m), težko pa je v njih razbrati podobo, kakršno

Štatenberg. Pogled na grajski plato z ruševinami s severne strani (foto: Slavko Ciglenečki).

Štatenberg. Pogled na ostanke okroglega stolpa s severne strani (foto: Slavko Ciglenečki).

Štatenberg (Stattenberg), Stari grad pri Makolah

Gre za v pisnih virih večkrat omenjen grad in njegove lastnike. To je največji in zgodovinsko najboljše

⁸ Stopar, *Razvoj*, str. 104–105; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 134–136.

⁹ Vischer, *Topografija vojvodine Štajerske*; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 135.

*Pogled na hrib z ruševinami gradu Štatenberg (na desni strani) in zemljene utrdbe Na vrhu (na levi strani)
(foto: Slavko Ciglenečki).*

najdemo na Vischerjevi grafiki. Dobro se vidi le ostanki velikega okroglega objekta s premerom 18 m na južni strani, delno tudi obzidje, na katerem pa se le skromno nakazujejo trije obrambni stolpi. Velikost grajskega kompleksa z obzidjem vred je okoli 70 x 30 m, če dodamo še teraso na severni strani, pa dolžina znaša 90 m. Nekoliko severneje, nižje pod široko teraso (verjetno izravnani obrambni jarek), je dobro viden tudi plato z grajskim vrtom.

Na vrhu, Stari grad pri Makolah

Severozahodno od starega gradu Štatenberg je pregled rezultatov zračnih laserskih skeniranj pokazal okoli 400 m oddaljen objekt, pri katerem sta se pri kopu na vrhu jasno izrisovala obrambna jarka. Ogled najdišča leta 2018 je pokazal, da gre za utrjen zemljeni objekt, ki ga domačini imenujejo »Na vrhu«. Na sredini hribovskega grebena, ki teče približno v smeri sever–jug, se dviga delno umetno preoblikovana kopa z nadmorsko višino 447 m. Nad okolni greben se dviga le za 7–10 m, nad travnatim sedlom, ki jo ločuje od Starega gradu, pa se pne okoli 50 m visoko. Na vzhodni in zahodni strani je dobro zavarovana s strmino. Na južni strani kope sta vidna vzporedna jarka, ki sta bila izkopana v greben. Zaradi zaraščenosti terena sta slabo vidna, globoka sta približno 1,5 m. V vseki gozdne ceste je pri zunanjem jarku viden pas kamenja, ki bi morda kazal celo na kamnito strukturo v okopu. Tudi greben, ki s severne strani vodi do kope, je na vrhu dokaj pravilno izoblikovan v razdalji približno 100 m in kaže na morebitno umetno preoblikovanje. Najdbe z najdišča niso znane, ljudsko izročilo o njem molči.

Studenice

V neposredni bližini nekdanjega dominikanskega samostana v Studenicah je bil v času turških vpadov, verjetno že konec 15. stoletja, na okoli 40 m visoki skali severovzhodno od samostana zgrajen grad, ki naj bi služil kot njegova utrjena postojanka.¹⁰ Njegova naloga je bil tudi nadzor in varovanje poti pod njegovim vznožjem, ki je preko Boča vodila v Kostivnico ter dalje proti Rogatcu in Celju. Omenjen je v pisnih virih in upodobljen leta 1681 pri Vischerju. Glede na to upodobitev in dobro ohranjene ruševine ga Stopar opisuje kot daljšo pravokotno stavbo, ki je bila zavarovana z dvema stolpoma: z večjim polkrožnim na zahodni in manjšim pravokotnim na vzhodni strani. Konzervatorski poseg ZVKDS OE Maribor je pokazal, da je zasnova nastala vsaj v dveh stavbnih fazah, od katerih je bil najstarejši del kvadratni stolp.¹¹ Od pobočja je bil ločen z globokim jarkom.¹²

Gradišjek, Zagaj pod Bočem

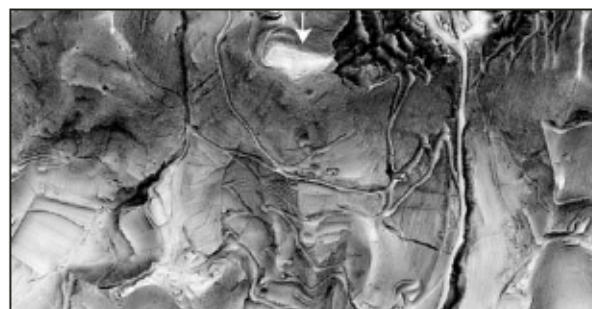
Sredi južnega pobočja Boča, okoli 200 m nad dolino, nad vasjo Zagaj pod Bočem, so ostanki manjšega prazgodovinskega gradišča. Gradišče je bilo odkrito pri arheološki topografiji leta 1973, in sicer na osnovi pripovedi o »gradu« na Gradiškju.¹³ Pri obdelovanju njive na tem prostoru so večkrat naleteli na stare črepinje, kamenje od tu pa so uporabili pri

¹⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 128–130.

¹¹ Za podatek se zahvaljujemo I. Sapaču.

¹² Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 129–130.

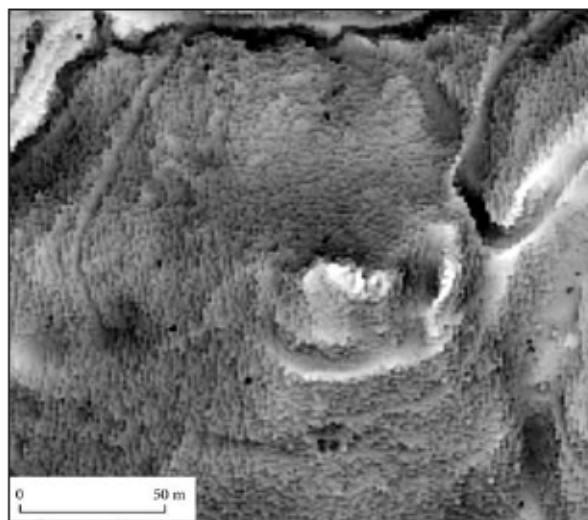
¹³ Ciglenečki, *Zagaj pod Bočem*, str. 194–195.

Gradšjek. Rezultati lidarskih podatkov platoja gradišča, v katerega se na vzhodni strani že zajeda kamnolom.

gradnji bližnjih hiš. Pri ogledu hriba so bili na njivski površini pridobljeni tudi fragmenti keramike, ki omogočajo datacijo najdišča v starejšo železno dobo.

Utrjeni prostor na manjšem izrastku, ki se pne iz pobočja Boča (nadmorska višina 490,8 m), so v prazgodovinski dobi na vrhu poravnali in obdali z okopom. Dostop na hrib je zaradi strmine s treh strani močno otežen, lažje pa je dostopen s severne strani, kjer ga od sedla loči le 12 m višinske razlike. Utrjen prostor na vrhu je danes ohranjen v dolžino le še 100 m, pri prvem terenskem obhodu leta 1973 pa je bila dolžina še 110 m: vzhodni del je poškodoval kamnolom, ki se je v zadnjih letih razširil do vrha najdišča in ogroža prazgodovinsko naselbino. Širina gradišča znaša 33 m. Doslej ugotovljene najdbe kažejo, da gre za eno najstarejših utrjenih naselbin na ožjem območju Boča, ki pa po starejši železni dobi ni bila več poseljena.

Kostrivnica. Rezultati lidarskih podatkov ostalin gradu Dor.

Grad Dor (Kostrivniški grad), Drevenik

Grad Dor se kot grad z neznano zgodovino omeinja že v 19. stoletju ter v prvi polovici 20. stoletja.¹⁴ Stopar ga upravičeno enači s Kostrivniškim gradom.¹⁵ Ostanki gradu ležijo na južnem pobočju Boča, na strmeh hribu severovzhodno od Kostrivnice, na nadmorski višini 473,8 m. V ravni črti so le 500 m oddaljeni od srednjeveške cerkve Sv. Lenarta. Stožčast hrib se dviguje nad kostrivniškim potokom, ki izvira v neposredni bližini. S treh strani je obdan s pobočji Boča in je v smeri Kostrivnice odprt proti jugu.

Drevenik. Pogled na grad Dor s severne strani (z Drenovca). V ozadju je vidna cerkev Sv. Lenarta (foto: Slavko Ciglenečki).

¹⁴ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, 3. zv., str. 1389; Orožen, *Das Bisthum*, str. 235; Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 27.

¹⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 41.

Drevenik. Zemljeni okopi na vzhodni strani gradu Dor (foto: Slavko Ciglenečki).

Drevenik. Ruševine zidov na vzhodni strani zgornjega platoja gradu Dor (foto: Slavko Ciglenečki).

Umetno preoblikovan prostor skupaj z okopom in jarkom je velik približno 65 x 40 m. Na vzhodni, najlažje pristopni strani, kjer se hrib nad sedlo dviga le kakih 17 m, ga varuje močan okop, ki je nastal tako, da so v pobočje hriba vsekali okoli 4 m globok jarek in nato z izkopanim materialom pridobljeni okop dodatno zvišali. Ta se na zunanji strani nad sedlo dviga 8–10 m in predstavlja močno obrambo na najbolj ogroženem delu utrdbe. Na južni strani je opazen polkrožno potekajoč okop, ki morda vsebuje ostanke obrambnega zidu. Za njim je plitev, do 1 m globok jarek, nad katerim se dviga kopa z ostanki ruševin gradu. Med okopoma je prehod, ki nakazuje

lego starega vhoda v grad. Vrh se členi v dva dela, ki pa ju zaradi v celoti preraščene ruševine in poznejših roparskih jarkov ni mogoče zanesljivo prepoznati. Nakazuje se večje podolgovato poslopje, veliko okoli 32 x 10 m, pri katerem je v njegovem vzhodnem delu v divjih izkopih mogoče opaziti ostanke močnega zidu, ki zaradi svoje višine delno dopušča možnost obstoja višje gradnje (stolpa?) na tem izpostavljenem mestu nad lažje pristopnim delom. Na zahodni strani je nekoliko nižji zravnani del, ki ga zaključuje prav tako le na zahodnem pobočju viden ostanek močnega zidu. Pod osrednjim poslopjem, na južnem pobočju med vrhom kope in okopom, je večja tera-

sa, na kateri je mogoče pričakovati ostanke poslopja (morda lesenega?).

Keramični fragmenti, pobrani na površini, nakazujejo čas visokega in poznega srednjega veka, kar se sklada s podatki iz ohranjenih virov, ki kostrivniške gospode omenjajo že v 13. stoletju. V veliki meri prerasla ruševina dokazuje, da je bil grad že pred stoletji opuščen, kar dodatno potrjuje znameniti opis Santoninove poti čez Boč iz druge polovice 15. stoletja, ki gradu ne omenja več.¹⁶

Drenovec, Drevenik

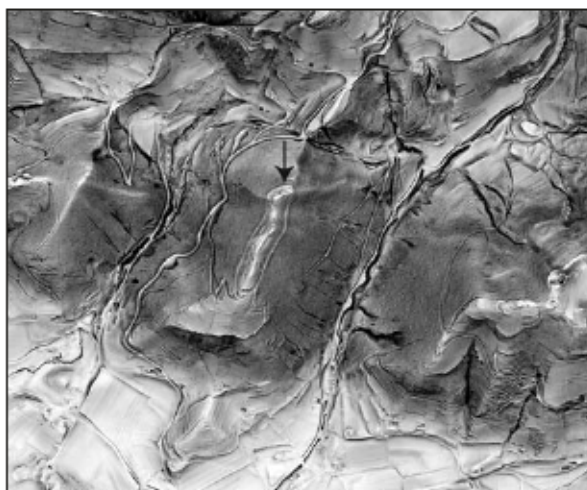
Lidarski podatki obravnavanega območja v neposredni bližini gradu Dor kažejo še en zanimiv objekt, oddaljen v zračni črti le okoli 400 m. Visok hrib Drenovec izstopa na južnem pobočju Boča, kjer na nadmorski višini 615,7 m lidarski podatki izrisujejo lepo oblikovan pravokotni prostor z zaobljenimi vogali in skalnatemu robu povsem prilagojen polkrožni del na jugozahodni strani. Hrib je z vseh strani dobro naravno zavarovan, na južni in vzhodni strani pa ga obdajajo tudi strma skalna pobočja. Lažje dostopen je le s sedla na severni strani, nad katero se dviga okoli 25 m, a ga tu dodatno varuje pobočje večje vrtače.

Ogled tako oblikovane strukture je pokazal dokaj pravilno izravnani prostor v velikosti 50 x 30 m, ki se nadaljuje v položnejši polkrožni, približno 25 x 25 m velik zaključek. Izoblikovanost robov zgornjega dela strukture daje slutiti umetno oblikovanje, zanesljivih znakov obzidja ali okopa pa ni mogoče opaziti. Morda je bila na robu postavljena lesena palisada ali pa je bil za obrambne potrebe dovolj že odmaknjen in naravno dobro zavarovan prostor. Na površini ni bilo mogoče zaslediti kulturnih ostankov, vsekakor pa je lokacija zaradi višine, odmaknjenosti in naravno zavarovane lege lahko služila kot varno pribežališče.

Mali Drevenik, Gabrovec pri Kostrivnici

Hrib Mali Drevenik (na Temelnjem topografskem načrtu 1:5000 tudi Hrupov vrh) se dviga severno od Kostrivnice in doseže nadmorsko višino 447,8 m. Odkrit je bil pri arheološki topografiji leta 1973, ko je tedanji lastnik vinske gorice na južni strani vrha hriba povedal, da naj bi nekoč na srednjem vrhu stal »stari grad«. Tedaj je bil opazen le izrazitejši okop na severni strani, drugod pa zaradi zaraščenosti in poznejšega obdelovanja vinogradov ni bil prepoznan.¹⁷ Pozornejši pregled dodatno obdelanih lidarskih podatkov je pokazal obise okopov tudi na prej neopaženih predelih. Okop tako manjka samo na južni strani, kjer so ga uničili pri obdelovanju vinogradov.

Hrib se dviga približno 150 m nad dolino, najlažje je dostopen po sedlu s severne strani, kjer višinska

Gabrovec pri Kostrivnici. Rezultati lidarskih podatkov zemljenih okopov utrdbe na Malem Dreveniku.

razlika znaša le 50 m. Podolgovat hribovski greben s tremi izrazitejšimi kopami poteka približno v smeri sever–jug. Celoten vrhnji del grebena je obdan z nižjim okopom, ki je bolje viden le na severni strani. Za okopom, ki se za 1–2 m dviga nad okolico, je viden plitev jarek oziroma terasa, ki je nudila dokaj ugodne poselitvene možnosti. Z okopom obdani prostor, ki zaobjema vse tri vzpetine, meri v dolžino 280 m, največja širina znaša okoli 55 m. Poleg že omenjene bivalne terase na severni strani je iz lidarskih podatkov razvidna ožja terasa vzdolž večjega dela zahodnega pobočja.

V manjšem poskusnem izkopu v severnem delu so bile najdene podrobneje neopredeljive prazgodovinske črepinje, na širšem območju osrednjega dela pa so bili na površini odkriti fragmenti srednjeveške keramike.¹⁸ Številne poškodbe utrdbe na južni strani v profilih izkopov ne kažejo sledov močnejših kulturnih plasti, kar dopušča domnevo, da je bila v prazgodovinskem obdobju naselbina omejena na manjši del hriba, v celotnem obsegu utrjeni prostor pa je najverjetneje nastal v srednjem veku kot večje pribežališče, ki je bilo morda občasno v uporabi tudi še pozneje.

Podturn

Stopar pri kraju Gabrnig (Gabernig) omenja stolp oziroma dvor, katerega lastnik se v virih omenja že v 14. stoletju, sam stolp (Turm) pa še v 15. stoletju.¹⁹ Stopar domneva manjši dvor stolpastega tipa, podoben tistemu, ki se je ohranil na Keblju. Pri omembu utrdbe govori o nepreverjeni lokaciji med Podplatom in Poljčanami, na južnem pobočju Boča.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Ciglenečki, Drevenik, str. 234.

¹⁸ Gl. zapisnik pri S. Ciglenečki, Topografija Kozjanskega z dne 8. 10. 1975, ki ga hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

¹⁹ Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 29.

Podturn. Panoramski posnetek zemljene kope z jarkom s severne strani (foto: Slavko Ciglenečki).

Določnejši sledovi utrdbe so bili odkriti pri arheološki topografiji leta 1973, ko je lokacijo nakazala pripoved domačina, da naj bi nekoč na hribu stal »grad« ali »turn«, zaradi katerega je tudi spodaj ležeča vas dobila ime Podturn.²⁰ Utrjen prostor z imenom Turn leži na manjši vzpetini nad naseljem Podturn in predstavlja skrajni južni del nižjega hribovskega grebena, ki poteka v smeri sever–jug. Širše območje južnega dela grebena je na Temeljnem topografskem načrtu 1:5000 označeno kot Venkov hrib. Utrdba leži na nadmorski višini okoli 300 m, nad ravnico pa se dviga 20 m. Glavnina utrjene kope je v gozdu, na južni strani pa do sem segajo že kmetijske obdelovalne površine (do nedavnega vinograd). S hriba je lep razgled na bližnjo okolico, kar je omogočalo nadzor cest iz Kostrivnice in Lemberga.

Na hribu je viden približno krožno oblikovan prostor, zemljena kopa s premerom okoli 30 m, ki je umetno ločena od grebena in približno 1–1,5 m visoka. Na severni strani so delno vidni sledovi dveh manjših jarkov. Zelo verjetno je bil jarek tudi na vzhodni in južni strani, kjer pa so teren pozneje preoblikovali (vinograd, kolovoz). Ob ogledu leta 2018 je bilo mogoče na južni strani najti razmeroma številne srednjeveške črepinje, kar bi posredno morda nakazovalo, da je utrjeni prostor zavzemal tudi dele zemljišča proti jugu in zahodu oziroma da gre tu za domnevno predgradje. Sledov kamnitih struktur v profilu zemljene kope ni mogoče opaziti, zato se zdi verjetnejši lesen objekt.

Pečica

Najdišče je bilo odkrito pri arheološki topografiji kozjanskega območja leta 1973.²¹ Ostanki utrjene kope na vrhu hriba leže na koti 481 m, nad zaselkom Pečica, med pogorjem Dolge gore in zahodnimi odrastki Boča. Vrh je zaobljena kopa, ki je z vseh strani naravno dobro zavarovana, lažje dostopna pa je po dveh ožjih grebenih na južni in severovzhodni strani. Na severni in severovzhodni strani sta večji terasi z dobro vidnim umetno oblikovanim robom; zgornja je zgrajena okoli 2 m pod vrhom kope, druga pa še 2 m nižje. Velikost celotnega objekta je okoli 40 x 20 m, obsega umetnega oblikovanja kope pa ni mogoče v celoti določiti.

Pečica. Rezultati lidarskih podatkov kope na vrhu z dvema terasama.

²⁰ Gl. zapisnik pri S. Ciglenečki, Topografija Kozjanskega z dne 24. 5. 1978, ki ga hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

²¹ Ciglenečki, Pečica, str. 242.

Obe naselbinski terasi sta obrnjeni proti severovzhodu, to je v smeri starejše ceste, ki je iz Gabrnika vodila v Poljčane. Zdi se, da je pomembno vlogo igrala strateška lega mesta na razgledni točki, od koder je bil mogoč nadzor obeh dolin in poteka precejšnjega dela ceste. Cesto, ki jo je utrdba nadzirala, nadvojvoda Janez v začetku 19. stoletja omenja kot »staro cesto«. ²² Objekta ni mogoče zanesljivo datirati. Najdbe doslej niso poznane, prav tako o njem molči ljudsko izročilo.

Figožar, Lemberg pri Šmarju

V okolici srednjeveškega trga Lemberg so ob osrednjem gradu (Lengenburg) znane srednjeveške strukture, ki se pogosto omenjajo v ljudskem izročilu. ²³ Med njimi je bila v okviru arheološke akcije prepoznavanja zgodnjersrednjeveških naselbin večja pozornost posvečena predvsem utrdbi Figožar. ²⁴ Hrib (nadmorska višina 301,2 m) se dviga jugovzhodno nad trgom Lemberg, okoli 60 m strmo nad cesto, ki vodi iz Mestinja na Pečico. Vrh je z vseh strani naravno zavarovan s strmino, dodaten element obrambe pa je okop z jarkom na severni in zahodni strani. Na jugovzhodu je manjša terasa, dolga nekaj metrov. Premer tako zavarovane kope znaša okoli 30 m, višina od dna jarka do vrha kope pa nekaj metrov.

Arheološka sonda leta 1977 je bila izkopana čez jarek in okop ter je pokazala nekaj faz utrditve hriba. Povsem spodaj je bilo 1,8 m široko obzidje, vezano z ilovico. Za njim je bil v notranjosti še en tanjši zid, ostanek zgradbe, ki se je najverjetneje navezovala na

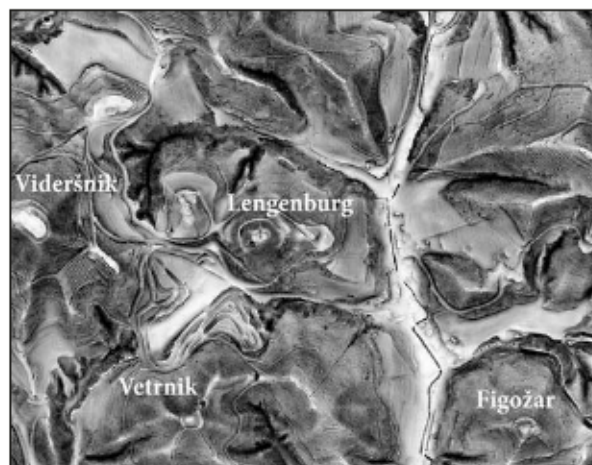
obrambni zid. Čez obzidje je bil pozneje nasut zemljeni nasip, ki je bil nato po fazi opustitve še enkrat utrjen. V obeh zemljenih fazah okopa je mogoče na vrhu domnevati leseno palisado. Izkopano gradivo utrdbo datira okvirno v čas od 12. do 14. stoletja, vendar s pripombo, da nekateri kosi keramike dopuščajo nekoliko starejši datum nastanka. ²⁵ Janko Orožen je na Figožarju najprej domneval lovski gradič in pozneje grad vazalov celjskih grofov. ²⁶

Vetrnik, Lemberg pri Šmarju

V legendarnem izročilu je med lemlerskimi gradovi poznan tudi grad Vetrnik. ²⁷ Pri arheološki topografiji so bile oktobra 1973 njegove ostaline ugotovljene na hribu jugozahodno od trga Lemberg in južno od gradu. ²⁸ Po prvotnem ogledu je bila izražena domneva, da je v obrambni sistem vključena tudi nižja kopa severno od vrha, česar pa pri ponovnih pregledih ni bilo mogoče potrditi. ²⁹ Utrdba je iz lidarskih podatkov dobro razvidna. Hrib leži nasproti Figožarju, na drugi strani potoka in ceste, ter skupaj s Figožarjem predstavlja nekakšen stražni sistem pred vstopom v Lemberg z južne strani (glej načrt lemlerskih gradov).

Hrib z nadmorsko višino 329,2 m ima ugodno naravno zavarovano lego in je najlažje dostopen s severne strani, s sosednjega, le 20 m nižjega hriba, ki pa ni bil zavarovan z umetnimi obrambnimi napravami. Na severovzhodnem grebenu, po katerem je najlažji dostop do utrdbe, je nekaj metrov pod okopom velik vkop, ki je verjetno nastal kot jarek na najlažje pristopni poti in so ga (najverjetneje pozneje) dodatno razširili. Vsekakor je bil pomembna ovira tik pod okopom utrdbe. Kopa na vrhu se nad teraso z okopom dviguje 3 m, celotna utrdba pa meri okoli 40 x 30 m. Okop s teraso je dobro viden na treh straneh vrha hriba, na severni strani pa zaradi velike strmine ni bil potreben.

Najdbe z izjemo nekaj drobcev domnevno prazgodovinske keramike niso znane. Glede na veliko podobnost z oblikovanostjo najdišča Figožar na drugi strani doline pa bi smeli domnevati tudi sorodno časovno stavo, torej visoki in predvsem pozni srednji vek. Janko Orožen tako na Vetrniku kot Figožarju domneva gradove vazalov celjskih grofov. ³⁰

Lemberg. Rezultati lidarskih podatkov okolice Lemberga z dobro vidnimi tlorisi gradu Lengenburg ter zemljenih objektov na Figožarju, Vetrniku in Videršniku.

²² Schlossar, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen*, str. 34.

²³ Prim. Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 27; 182.

²⁴ Ciglenečki, *Arheološko sondiranje*; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 27.

²⁵ Ciglenečki, *Arheološko sondiranje*, str. 410.

²⁶ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 27; Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 170.

²⁷ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 27.

²⁸ Gl. zapisnik pri S. Ciglenečki, *Topografija Kozjanskega* z dne 31. 10. 1973, ki ga hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

²⁹ Pri Stoparju je utrdba zmotno pripisana gradu Videršnik (Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 137).

³⁰ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 170.

Lemberg. Dobro viden zemljeni nasip z jarkom okoli lemerskega gradu (foto: Slavko Ciglenečki).

Lengenburg, Lemberg pri Šmarju

Lemberški grad in njegovi lastniki so iz virov dokaj dobro razvidni.³¹ Slabše je poznana njegova podoba, saj je bil v vojnah za celjsko dediščino porušen. Danes so na terenu vidne močno obrasle ruševine, pri katerih je nekoliko bolj izpoveden le mogočen grajski jarek z okopom. Rezultati lidarskih podatkov kažejo njegove dimenzije ter predvsem izoblikovanost jarkov in okopov. Namenskih raziskav doslej ni bilo, na terenu so vidni le poskusi divjih kopanj in amaterskih sondiranj. Hrib leži na zahodni strani starega trga Lemberg in se za približno 80 m dviguje nad dolino. Kota na vrhu hriba leži na nadmorski višini 318,8 m, medtem ko je cerkev svetega Pankracija, za katero Stopar domneva, da je bila grajska kapela, 30 m nižje.³²

Okvirna kronologija gradu je poznana in izpričana vsaj za čas od zgodnjega 13. do konca 15. stoletja, mogoče pa je domnevati že starejši nastanek, ki pa ga bo treba šele dokazati z arheološkimi izkopi in ožje datiranimi predmeti. Katarina Predovnik in Darja Grosman utrdbo omenjata v skupini gradov z nemškim izrazom »Turmhügelburgen« (mote in hausbergi), in sicer pri skupini utrdb z lego na vrhu hriba. Omenjata tudi predgradje.³³

Videršnik, Lemberg pri Šmarju

Na višjem hribu zahodno od lemerskega gradu so opazni sledovi utrdbe, ki je na severni strani zavarovana z dvojnimi jarkom. Viri o njej molčijo, legendarno izročilo pa pripoveduje o gradu, ki je bil v lasti viteza Erazma, ki se je spajdašil s Turki, in o zadnjih

lastnikih Tattenbachih, ki so jim zaradi sodelovanja v zaroti Zrinsko-Frankopanskih ta grad porušili.³⁴

Na hribu z nadmorsko višino 372 m je na razgledni točki nad Lembergom utrjen zemljeni objekt, kjer naj bi po ljudskem izročilu stal grad Videršnik.³⁵ Vrh je povsem zravnana ravnica velikosti 60 x 27 m (širina skupaj z jarki 52 m), ki jo na treh straneh obdajajo strma pobočja, le na zahodni strani se komaj za nekaj metrov dviguje nad ozek hribovski greben. Utrdbo na treh straneh obdaja jarek z okopom. Ta ni viden le na zahodni strani, kjer je bil dohod na utrjeno vzpetino, nedvomno pa so ta del preoblikovali pozneje pri obdelovanju vinogradov in z izgradnjo kolovoza. Jarek je najbolj viden na severni strani, kjer razlika med dnem jarka in vrhom okopa znaša 1,5 m. Nekoliko manj izrazit je na vzhodni in južni strani, kjer pa je tudi strmina pobočja večja. Na severni strani je viden še en vzporeden jarek z okopom, ki je verjetno dodatno zavaroval tudi zahodni pristop na vrh hriba, a danes zaradi poznejšega preoblikovanja terena prav tako ni več viden.

Lidarski podatki zelo dobro pokažejo obseg utrdbe in položaj jarkov z okopi ter njihovo poznejše uničenje na zahodni strani (gl. sl. 15). Na poškodovanih delih površine in pobočja ni mogoče opaziti sledov kulturnih plasti, drobne najdbe niso znane. Soditi je mogoče, da gre prej za zemljeno utrdbo z domnevno zasilno (leseno?) arhitekturo na vrhu in ne za ostanke starejše fevdalne arhitekture oziroma mote. Najdišče je težko datirati, glede na primerjave z ostalimi zemljenimi utrdbami z dobro vidnimi jarki in okopi pa je najverjetnejša datacija visoki oziroma pozni srednji vek, ne moremo pa izključiti tudi poznejšega nastanka (pribežališče iz časa turških vpadov?). Ob tem je treba opozoriti, da zemljeni objekt, podobno kot pri gradovih Dor in Štatenberg, leži v neposredni bližini dobro poznanih srednjeveških gradov. V tem primeru je grad Lemberg v zračni črti od Videršnika oddaljen le 350 m in bi zato upravičeno smeli pomisliti na vsebinsko in s tem tudi časovno povezavo med njima.

Poljčane

Leta 1251 se omenja Friderik Poljčanski, ki naj bi po I. Stoparju v Poljčanah posedoval stolp. Zgradba je navedena tudi pri opisu bojev med Celjskimi in Habsburžani leta 1439, ko jo je Vitovec razdejal. Lokacije stolpa doslej ni bilo mogoče zanesljivo potrditi.³⁶

³¹ Prav tam, str. 168–171; Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 50–51.

³² Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 50.

³³ Predovnik in Grosman, *Turmhügelburgen*, str. 212, 214. Ne omenjata pa ostalih tovrstnih utrdb v neposredni bližini, kot so Figožar, Vetnik in Videršnik, ki kažejo podobno oblikovanje in zemljene obrambne naprave.

³⁴ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, 1, str. 361; Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 27.

³⁵ V nasprotju z opisom pri Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 137 (»nizka vzpetina«), je treba poudariti, da leži utrdba na najvišji točki lemerske okolice, okoli 50 m višje od lemerskega gradu, in je imela zato imeniten pregled nad širšim območjem.

³⁶ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 109–110.

Zbelovska gora. Pogled na hrib Ljubična z utrjeno naselbino in cerkvijo sv. Marije z vzhodne strani (foto: Slavko Ciglenečki).

Ljubična, Zbelovska gora

Na obravnavanem območju ima utrjena naselbina Ljubična najdaljšo poselitveno zgodovino. O njej ne poročajo pisni viri, zato pa so toliko številnejši arheološki sledovi. V skromni zgodovini raziskav je mogoče omeniti posamezne najdbe, ki so poznane že iz 19. stoletja, kot utrdba pa je bila prepoznana šele ob arheoloških rekognosciranjih leta 1974.³⁷ Sodelavci Pokrajinskega muzeja v Celju pod vodstvom arheologinje Darje Pirkmajer so septembra 1985 na najdišču opravili prva raziskovalna sondiranja in s sedmimi manjšimi sondami pridobili številno drobno gradivo, na robu zgornjega dela utrdbne pa so odkrili močne zidane temelje poznorimskega obzidja.³⁸ Arheološkim raziskavam so se od 80. let 20. stoletja dalje pridružile številne izpovedne, večkrat prav izjemne kovinske najdbe, kot posledica iskanja z detektorji za odkrivanje kovin. Posege so večinoma opravili nepooblaščen laični iskalci, ki so najdbe oddali pristojnemu muzeju v Celju in deloma tudi Narodnemu muzeju Slovenije v Ljubljani.

Ljubična nad Zbelovsko goro je zadnji, najnižji odrastek Boča in se na zahodni strani spušča vse do ravnice. Hrib se dviguje nad poplavno Dravinjo in

stoji nasproti razvalinam srednjeveškega gradu Planckenstein, ki je bil njegov srednjeveški dedič. Hrib, na vzhodnem delu katerega stoji baročna romarska cerkev sv. Marije, je naravno odlično zavarovan s strminami, delno posejanimi s skalami, le na vzhodni strani je lažje dostopen po daljšem grebenu. Hrib je visok 533 m, nad dolino Dravinje se dviga za okoli 250 m. Z njega je lep razgled proti panonski ravnici na vzhodu in južnim pohorskim pobočjem na severu. V ustnem izročilu je najdišče povezano predvsem s čaščenjem Marije, ki ji je posvečena cerkev na hribu.

Iz rezultatov lidarskih podatkov, ki so dopolnjeni s terenskimi opažanji, sta razvidna dva okopa. Večji obsega tudi plato s cerkvijo na vzhodni strani in pobočje pod njo, tako da dolžina celotnega gradišča znaša kar 420 m. Največjo širino (110 m) gradišče doseže na osrednjem in vzhodnem delu. Ob tem je treba omeniti, da so podrobneje neraziskani sledovi okopa vidni tudi južneje od tod in nakazujejo možno razširitev gradišča na prisojni strani še precej daleč po pobočju. Zgornji, manjši okop zapira le najvišji in najlažje branljiv del hriba (velikost 150 x 75 m), ki je delno umetno zravnal; tam je stala utrjena postojanka iz poznorimskega in zgodnesrednjeveškega obdobja. Sondiranja so pokazala, da omenjeni okop krije 0,8 m debel obrambni zid, ki pa je bil ohranjen le še v temelju.

Najstarejšo poselitev dokazujejo nekatere kovinske najdbe, ki sodijo v zaključni del bronaste dobe,

³⁷ Bolta, Zbelovska gora, str. 290; Ciglenečki, Zbelovska gora, str. 245; celovit oris problematike pri Ciglenečki, Ljubična.

³⁸ Pirkmajer, Zbelovska gora, str. 252.

Zbelovska gora. Rezultati lidarskih podatkov multiperiodnega utrjenega gradišča na Ljubični (po Ciglenečki 2016).

torej približno v čas med letoma 1100 in 900 pr. n. št. Po primerjavah z najdišči drugod vemo, da so prav v tem času na širšem vzhodnoalpskem območju gradili dobro zavarovana gradišča, zato smemo domnevati nastanek najstarejših zemljenih okopov (morda s palisadami) prav takrat. Glede na odkritje treh pozno-bronastodobnih depojev se Ljubična kot pomembno prazgodovinsko središče kaže že med 11. in 10. stoletjem pr. n. št.³⁹

Ob le redkih najdbah iz starejše železne dobe je mnogo bolje izpričano naslednje, latensko obdobje, torej čas, ko so v jugovzhodnoalpskem prostoru že prisotni Kelti. Več kot 100 keltskih novcev, okrasje in keramika poudarjajo pomen gradišča v 2. in 1. stoletju pr. n. št., ko je drugi poselitveni vrhunec doživelo v času tik pred rimsko okupacijo.

Krajša poselitev se nakazuje v rimskem obdobju, in sicer v drugi polovici 3. stoletja, vendar o njenem značaju ni mogoče reči nič zanesljivega. Najverjetneje je bilo gradišče uporabljeno za pribežališče, ne moremo pa izključiti niti prisotnosti manjše vojaške

posadke na hribu. Zdi se, da so takrat za obrambo izkoristili zgolj stare prazgodovinske okope na najvišjem delu najdišča.

Veliko bolj številne in izpovedne so najdbe, ki pričajo o dogajanju na Ljubični v drugi polovici 4. in prvi polovici 5. stoletja: takrat so okoli najvišjega dela hriba zgradili močno zidano obzidje, o značaju postojanke pa govorijo značilni elementi moške vojaške noše, ki potrjujejo domnevo o prisotnosti večje vojaške enote.⁴⁰

Presenetljiva in izjemno bogata je podoba, ki jo Ljubična ponuja v zgodnjerednjeveškem obdobju, nedvomno zadnjem poselitvenem vrhuncu v njenem večtisočletnem obstoju.⁴¹ Ob bronastem, srebrnem in pozlačenem okrasju presenečajo predvsem deli bogate konjeniške opreme in opreme za konja. Ob teh odkritjih se zastavlja vprašanje, ali so bili tu prisotni predstavniki takrat vladajočega plemstva ali pa bi smeli pomisliti na vojne pohode Frankov, ki so

³⁹ Ciglenečki, Ljubična, str. 40–41.

⁴⁰ Prav tam, str. 41–42.

⁴¹ Ciglenečki, *Pólis Norikón*, str. 84–85; Karo, *Zgodnjekarolinške najdbe*, str. 450; Knific, *Pozlačeni predmeti*, str. 321–322.

Zbelovo. Pogled na ruševine gradu Plankenstein z vzhodne strani (foto: Slavko Ciglenečki).

morda izkoristili stare poznoantične postojanke na pomembnih strateških točkah, ko so svojo oblast širili v vzhodne dežele karolinškega imperija. Bogata oprema konjenikov ima dobre primerjave tudi v gradivu, ki so ga odkrili v drugih slovanskih kneževinah pod frankovskim vplivom. Nedvomno smemo trditi, da so predmeti, ki kažejo močan karolinški vpliv, pripadali predstavnikom takrat vladajočega plemstva.

Zbelovo (Plankenstein)

Zgodovina tega gradu in njegovih lastnikov je dobro poznana in kaže na obstoj gradu vsaj od začetka 13. stoletja dalje.⁴² Nastal je na pomembni strateški točki ob cesti iz Savinjske doline v Podravje. Umeščen je bil nad ožino z mitnico, hkrati pa je imel odličen razgled proti vzhodnemu delu Dravinjske doline.

Z zgodovino gradu so se pogosto ukvarjali ali ga le omenjali zgodovinarji. Ivan Stopar je ob podrobnem opisu izdelal tloris grajske zasnove, kjer je dobro vidna poligonalna zasnova z obzidjem.⁴³ V tem opisu je podal celovit stavbnozgodovinski razvoj, zato primerjava z lidarskimi podatki ne razkriva posebnih novosti.

Plankenstein je ob gradovih Studenice in Štatenberg primer dobro poznanega in dokaj dobro ohranjenega zidanega gradu na obravnavanem območju, predvsem pa je dober primer starejše grajske zasnove, ki močno odstopa od ostalih mot in drugih zemljin utrd, ki so imele najverjetneje leseno arhitekturo in le redko morda tudi z ilovico vezane temelje obzidja, kot na primer pri Figožarju.

Zaključek: kronološki pregled in poskus opredelitve posameznih utrjenih objektov

V prazgodovinsko obdobje je mogoče zanesljivo uvrstiti tri postojanke: Ljubična je bila prvič utrjena že v pozni bronasti dobi in drugič v poznolatskem obdobju. Mnogo manjši Gradišjek sodi v starejšo železno dobo (halštatsko obdobje), gradišče na Malem Dreveniku pa je podrobneje neopredeljeno, vendar prav tako neznatnega obsega. Med temi tremi izstopa Ljubična kot eno osrednjih in največjih gradišč na Štajerskem. Že njen obseg in pomembne najdbe nakazujejo njen nadregionalni pomen. V primerjavi z njo sta ostali gradišči le skromni lokalni utrjeni naselbini.

V antično obdobje sodi zgolj utrdba na Ljubični. V drugi polovici 3. stoletja je bila najverjetneje pribežališče, izključiti pa ni mogoče niti prisotnosti manjše vojaške posadke, medtem ko značilne najdbe vojaške opreme iz druge polovice 4. in prve polovice 5. stoletja pričajo o močni vojaški utrdbi na pomembni strateški točki, na prehodu iz panonskega v predalpski svet. Z obzidjem obdana utrdba je značilen primer poznorimskih vojaških utrd, ki so jih gradili na hribih in so bile zato povsem prilagojene konfiguraciji terena. Časovno jo je mogoče primerjati z naselbino in pribežališčem na bližnji Donački gori.⁴⁴

Tudi v zgodnjem srednjem veku je Ljubična edina poznana utrjena postojanka, leži pa na istem mestu kot njena poznorimska predhodnica. O njenem značaju ne vemo veliko, vendar tam najdeni predmeti nakazujejo izjemno pomembno in bogato utrdbo v 9., delno še 10. in morda celo 11. stoletju.⁴⁵

⁴² Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 161–163.

⁴³ Prav tam, načrt na str. 161.

⁴⁴ Ciglenečki, *Castra und Höhensiedlungen*, str. 503–504.

⁴⁵ Karo, *Oprema jahača*, str. 301, 304, 306, 309; Ciglenečki, *Ljubična*, str. 42–44.

Najštevilnejše pa so na tem območju utrdbe iz visokega in poznega srednjega veka. Med njimi izstopata gradova Štatenberg in Plankenstein, medtem ko se zdi, da sodi grad v Studenich že v novi vek. Vse tri označujejo zidana rezidenčna arhitektura, zidana obzidja in zanesljivi pisni viri. Obstajajo njihove upodobitve, podrobneje pa so se jim posvetili tudi zgodovinarji in umetnostni zgodovinarji.⁴⁶ V tem prispevku sva se posebej pomudila ob gradu Dor, ki topografsko doslej ni bil podrobneje predstavljen in zanj ne obstaja načrt ali sočasna upodobitev. Predstavljeni lidarski podatki zato vsaj v obrisih podajajo strukturo in velikost gradu, ki se tako glede na odkrite elemente uvršča med starejše grajske zasnove in po Stoparjevi razčlenitvi spada v t. i. kastelni tip gradu.⁴⁷ Dobro se vidi osrednja grajska stavba na vrhu hriba z močnejše grajenim vzhodnim delom (najverjetneje stolp) na najlažje pristopni strani. Obdaja ga zemljeni okop na vzhodni (v profilu ni videti zidu) in najverjetneje tudi na južni strani. Po tipologiji starejših oblik gradov oziroma mot Katarine Predovnik bi morda lahko sodil tudi v kategorijo »nepravih« mot, pri katerih osrednji del ni nasuta kopa, ampak le preoblikovan vrh vzpetine.⁴⁸ Podoben problem se pojavlja pri gradu Lemberk, ki ga Katarina Predovnik in Darja Grosman prav tako uvrščata med mote.⁴⁹ Zelo dobro je viden grajski jarek z močnim nasipom, na prostornem vzvišenem delu pa zaradi neraziskčnosti ni mogoče ugotoviti značaja in velikosti gradnje. Divji vkopi kažejo na zidano arhitekturo, ki se je tekom stoletij pogreznila sama vase, pozneje pa so njene ruševine uporabili tudi pri gradnji bližnjih hiš. Tako se zdi, da je v veliki meri podoben prav zgoraj opisanemu gradu Dor, kjer smo spoznali takšno kombinacijo zidanih zgradb in zemljenih obrambnih naprav. Seveda pa je bil leberski grad precej večji, dimenzije na osnovi lidarskih podatkov kažejo velikost približno 90 x 40 m. Imel je tudi od jedra oddeljeno predgradje.⁵⁰ Njegovo datacijo omogočajo omembe njegovih lastnikov in gradu samega od začetka 13. in vsaj do 16. stoletja, njegov pomen pa posebej podčrta dejstvo, da je bil prav na lebersko posest vezan grofovski naslov, ki ga je leta 1341 dobil Friderik Celjski (izvorno Žovneški).⁵¹

Tem bolje poznanim objektom sledi obsežna skupina utrd, pri katerih zgodovinski viri molčijo oziroma so skrajno redki, na terenu pa so zanje značilni pretežno z zemljenimi obrambnimi napravami obdani vrhovi vzpetin, v središču katerih zaradi neraziska-

nosti doslej niso poznane zgradbe ali stolpi. Časovno sodijo v srednji vek in delno morda v novi vek, vendar je brez podrobnejših raziskovanj težko zanesljivo podati njihovo časovno stavo in funkcije posameznih objektov. Tiste manjše, ki jih opredeljujejo najdbe ali skromne omembe v virih, je mogoče prišteti k skupini mot, torej zgodnejših gradov, za katere so značilne zemljene obrambne naprave in na vrhu kope utrjen bivalni del.⁵²

Prave mote z nasutimi zemljenimi kopami na tem območju ni mogoče potrditi. Še najbolj se temu pojmu približuje utrdba pri Podturnu, kjer je vidna manjša gomila, pri kateri pa zaradi neraziskčnosti ni mogoče potrditi umetnega nastanka. Večina teh objektov bi sodila v kategorijo »nepravih« mot, kot jih označuje Katarina Predovnik.⁵³ Kot sva omenila, gre pri tem le za preoblikovanje vrhov vzpetin, kjer so z izkopom jarka izkopano zemljo nasuli na njegovem zunanjem robu in tako na najpreprostejši način pridobili obrambni objekt, kjer je bila pomemben element že naravna zavarovanost hriba. V nekaj primerih vidimo, da je jarek z nasipom zadoščal le na lažje pristopnih straneh, druge je zadoščala strmina, po potrebi okrepjena s palisado (Vetrnik, Figožar, Turnše, Videršnik). Sondiranje na Figožarju je opozorilo na večjo kompleksnost pri razumevanju označitve teh objektov. Pri tej utrdbi so v najstarejši fazi zgradili dokaj močan obrambni zid, vezan z ilovico, ki so ga šele pozneje dopolnili z zemljenim nasipom. Zato ga v zgodnji fazi ni mogoče označiti kot moto, čeprav ga izkopane najdbe časovno uvrščajo v obdobje najstarejših oblik gradov. Nedvomno gre za skromna utrjena bivališča zgodnjih fevdalcev, pri katerih je Janko Orožen domneval vazale leberskih gospodov.⁵⁴ Različice »nepravih« mot so utrdbe, pri katerih so bile nekaj metrov pod vrhom zaznane le nekoliko večje terase (Turnše, Vetrnik, Pečica). Njihove starosti ni mogoče natančneje določiti, pri nekaterih, posebej pri Pečici, pa se zdi, da gre za poznejše naprave. Izkopavanja bodo morala pokazati, ali so bile na teh terasah prisotne tudi lesene palisade, saj je brez njih obramba neustrezna. Primer Turnša bi nedvomno predpostavljala leseno palisado, saj je bila terasa zgrajena na najlažje pristopnem pobočju in je očitno imela namen varovanja dostopa na vrh kope.

Če bi pri manjših izmed teh utrd lahko domnevali sedež fevdalnega gospoda (npr. Figožar, Podturn, Vetrnik, Turnše), pa se pri večjih zdi, da gre za pribežališča, na kar bi posebej kazalo pomanjkanje ali vsaj zelo skromna zastopanost keramičnih fragmentov na površju in pobočjih utrjenih prostorov. Na vrhu, Dre-novec in Mali Drevenik ter nekaterih drugih v širši

⁴⁶ Prim. Orožen, *Zgodovina Celja*; Stopar, *Grajske stavbe*, 2 in 5, z navedeno starejšo literaturo.

⁴⁷ Stopar, *Razvoj*, str. 24.

⁴⁸ O terminoloških problemih poimenovanja utrd, ki jih obdajajo pretežno zemljeni nasipi, gl. Predovnik, *Kosova gomila*, str. 377, op. 8.

⁴⁹ Predovnik in Grosman, *Turmhügelburgen*, str. 217.

⁵⁰ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 5, str. 50–51.

⁵¹ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 168–170.

⁵² Predovnik, *Kosova gomila*, str. 377–378.

⁵³ Predovnik, *Slovenska arheologija*, str. 415.

⁵⁴ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 170.

soseščini, kot npr. Turnič pri Podsredi in Gradišče pri Gorici pri Slivnici.⁵⁵

Izpostaviti je treba še en vidik tovrstnih zemljin utrd. Pri gradovih Štatenberg, Lemberg in Dor so bile v neposredni bližini odkrite večje zemljene utrdbe, ki so bile najverjetneje v povezavi z gradom in jih nikakor ne gre razumeti kot starejše faze, saj njihova velikost in skromnost oziroma pomanjkanje najdb kažeta, da gre prej za pribežališča oziroma začasne obrambne naprave. Dobro primerjavo imajo že v gradu pri Podsredi, saj je bila v njegovi neposredni bližini prav tako odkrita zemljena utrdba Turnič, pri kateri smo z manjšimi sondiranjmi odkrili skromno sled poselitve iz 12. do 14. stoletja, torej že sočasno z obstojem gradu.⁵⁶

Za boljše razumevanje utrjenih srednjeveških objektov bi bilo treba podrobneje rekonstruirati mrežo cest in poti v srednjem veku na obravnavanem območju, na katero se navezujejo mnogi izmed njih. Kot posebej izstopajoč primer dobro ohranjene ceste je treba na tem območju omeniti odsek med Kostrivnico (grad Dor) in Studenicami (ob njej samostan in grad), kjer je cesta na severni strani Boča, med ledino Formile in samostanom Studenice, imenitno ohranjena.⁵⁷ V dolžino jo je mogoče slediti še dober kilometer, njeno cestišče pa doseže širino 2 m. Njena trasa je značilno srednjeveška, saj vodi v dokaj ravni liniji proti sedlu. Tudi postavitve utrd na južni strani Lemberga jasno pokaže, da sta bili vsaj dve izmed njih (Vetrnik in Figožar) namenjeni predvsem varovanju ceste iz Celja proti Poljčanam. Utrdba Turnše je bila umeščena na hrib nad križiščem cest med Rogatcem in Ptujem ter odcepom proti zahodu (Kostrivnici). Povsem podoben položaj ima na zahodnem delu ceste ob južnem vznožju Boča utrdba pri Podturnu, postavljena na manjšo vzpetino nad križiščem te ceste in tiste, ki je iz Celja vodila v Poljčane. Slednjo je nadzorovala tudi utrdba na Pečici.

Predstavljene utrdbe v diahroničnem pregledu kažejo zanimivo podobo: skromno poselitve v prazgodovinskem, antičnem in zgodnjersrednjeveškem obdobju, nato pa močno zgostitev zemljenih utrd in gradov v visokem in poznem srednjem veku; od teh objektov so posamezni obstajali ali bili zgrajeni šele v novem veku. Njihovemu nastanku je nedvomno botrovala lega na izpostavljenem mejnem območju ob ogrski meji in od 15. stoletja tudi turški vpadi. Za določnejše odgovore o njihovi namembnosti in časovni umestitvi pa bodo nujne sistematične arheološke raziskave posameznih tipov utrd.

VIRI IN LITERATURA

- Bolta, Lojze: Zbelovska gora. *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: DZS, 1975, str. 284.
- Ciglenečki, Jan in Slavko Ciglenečki: Spiritual Adolf Hytrek in legenda o Gralovem gradu na Boču. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89=54, 2018, 1–2, str. 167–193.
- Ciglenečki, Slavko in Alenka Vogrin: Podsreda. *Varstvo spomenikov*, 28, 1986, str. 290–291.
- Ciglenečki, Slavko: Arheološko sondiranje utrjene srednjeveške naselbine Figožar nad Lembergom pri Šmarju. *Zgodovinski časopis*, 34, 1980, str. 403–411.
- Ciglenečki, Slavko: Castra und Höhengiedlungen vom 3. bis 6. Jahrhundert in Slowenien. *Höhengiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria* (ur. Heiko Steuer, Volker Bierbrauer in Michael Hoepfer). Berlin, New York: Walter De Gruyter, 2008, str. 481–532. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 58)
- Ciglenečki, Slavko: Drevenik pri Rogaški Slatini. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 234.
- Ciglenečki, Slavko: Gorica pri Slivnici pri Celju. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 234.
- Ciglenečki, Slavko: K problemu kulture in časovne opredelitve nekaterih utrjenih prostorov v Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 29, 1978, str. 482–494.
- Ciglenečki, Slavko: Lemberg. *Varstvo spomenikov*, 22, 1979, str. 331–332.
- Ciglenečki, Slavko: Ljubična nad Zbelovsko goro in Homec nad Žičami: dve mogočni, a slabo poznani arheološki postojanki na Štajerskem. *Konjice: 870 let prve pisne omembe* (ur. Aleksandra Boldin). Slovenske Konjice: Občina, 2016.
- Ciglenečki, Slavko: Pečica nad Lembergom pri Šmarju. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 242.
- Ciglenečki, Slavko: Pólis Norikón. *Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. Podsreda: Zavod Spominski park Trebče, 1992.
- Ciglenečki, Slavko: Strmec pri Rogatcu. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 243.
- Ciglenečki, Slavko: Zagaj pod Bočem. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 194–195.
- Ciglenečki, Slavko: Zbelovska gora nad Ločami. *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 245.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*. Graz: Leykam-Josefstahl, 1878–1885.
- Karo, Špela: Oprema jahača i konja s Gradišča nad Bašljem. *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Dani Stjepana Gunjače 2. Hrvatska srednjovekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme*, Split, 18.–21. listopada, 2012, str. 297–315.
- Karo, Špela: Zgodnjekaroliške najdbe s slovenskih najdišč. *Emona med Akvilejo in Panonijo* (ur. Irena Lazar in Bernarda Županek). Koper: Univerza na

⁵⁵ Ciglenečki in Vogrin, Podsreda, str. 290; Ciglenečki, Gorica pri Slivnici, str. 234.

⁵⁶ Ciglenečki in Vogrin, Podsreda, str. 290.

⁵⁷ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 80; Ciglenečki in Ciglenečki, Spiritual Adolf Hytrek, str. 168, op. 2.

- Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Institut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012, str. 447–458.
- Knific, Timotej: Zgodnjerednjeveški pozlačeni predmeti z Gradišča nad Bašljem (Slovenija)/ Early Mediaeval Gilded Artefacts from Gradišče nad Bašljem (Slovenia). *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 2007, vol. 24, str. 317–326.
- Mlekuž, Dimitrij: Skin deep: LiDAR and good practice of landscape archaeology. *Good practice in archaeological diagnostics: non-invasive survey of complex archaeological sites* (Natural science in archaeology) (ur. Cristina Corsi et al.). Cham [etc.]: Springer, 2013, str. 113–129.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 7, Das Dekanat Rohitsch: mit den Hauptpfarren Hl. Kreuz bei Sauerbrunn u. St. Bartholomäus, dann mit den Pfarren St. Maria in Kostreiniz, St. Hemma, St. Peter im Bärenthale, St. Florian am Boč, St. Rochus an der Sotel, St. Michael in Schiltern und St. Anton in Stoperzen*. Maribor, 1889.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu 1. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. 1. del: Od začetka do leta 1948*. Celje: Kulturna skupnost, 1971.
- Pirkmajer, Darja: Zbelovska gora. *Varstvo spomenikov*, 28, 1986, str. 252.
- Predovnik, Katarina in Darja Grosman: Turmhügelburgen im Gebiet des heutigen Sloweniens: eine Forschungslücke. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 23, 2007, str. 209–224.
- Predovnik, Katarina in Tomaž Nabergoj: Archaeological research into the periods following the Early Middle Ages in Slovenia = Arheološke raziskave obdobja po zgodnjem srednjem veku v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 61, 2010, str. 245–295.
- Predovnik, Katarina: Kosova gomila v Razvanju in vprašanje obstoja mot na slovenskem ozemlju. *Annales, Series historia et sociologia*, 18, 2008, št. 2, str. 369–384.
- Predovnik, Katarina: Slovenska arheologija in raziskovanje gradov. *Kronika* 60, 2012, str. 413–432.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Schlossar, Anton (ur.): *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch-Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz: Leykam 1912.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knjiga 2: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Založba Park, 1991.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knjiga 5: Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Štular, Benjamin: The use of lidar-derived relief models in archaeological topography. The Kobarid region (Slovenia) case study. *Arheološki vestnik* 62, 2011, str. 393–432.

S U M M A R Y

Recent discoveries on □□□□□□ in the Boč area from prehistoric times to the early Modern Period

The article presents the remnants of fortified posts in the area of Boč from prehistoric times, Antiquity and the Middle Ages. Although many were already known in the past, the recent field research and the use of LIDAR technology have led to important new discoveries. The only forts that can be dated in the prehistoric period with certainty are Ljubična, Gradišjek and Mali Drevenik, among which Ljubična stands out as one of the central and biggest hillforts in Styria. Ljubična also remained the only fortified post in Antiquity, when it housed a numerically strong military crew in the second half of the fourth and the first half of the fifth century. The fort continued to have a special significance in the early Middle Ages, with many precious objects and weapons indicating the presence of the military elite.

Most fortifications in the area date to the high and late Middle Ages, most notably the castles Štatenberg, Zbelovo and Studenice. The contribution gives special consideration to the Dor Castle, where LIDAR data provide a rough outline of the structure and size of the poorly known castle. In the light of the discovered elements, the said structure is classified as one of the earliest castle layouts. It may also be placed into the category of »irregular« mottes, with the central part consisting not of raised earthwork, but of a reconstructed hilltop. A similar timeline and structure may be attributed to the bigger Castle Lemberg. Apart from these structures, there is also a comprehensive group of fortifications that are not attested at all or are mentioned in very few historical sources and characteristically consist of hilltops most often surrounded by defensive earthworks. They date to the Middle Ages and partly perhaps the early Modern Period. Minor ones, identified through finds or scanty attestations in sources, may be assigned to the group of »irregular« mottes (Vetrnik, Figožar, Turnše, Videršnik). At Figožar, a rather strong defensive wall was built in the earliest stage and completed with earthworks only later on.

Smaller forts may be assumed to have served as the seats of feudal lords and bigger ones as places of refuge, as indicated by the lack of any finds at the hillposts of Na vrhu, Drenovec, and Mali Drevenik. A few such earthen structures were found in the direct vicinity of and most likely pertained to the castles Štatenberg, Lemberg and Dor.

To obtain a better understanding of fortified medieval structures, it will also be necessary to carry out a detailed reconstruction of the medieval road

network, which connected many castles as well as earthworks. Presented in a diachronic survey, the forts point to a modest settlement in earlier periods, followed by a pronounced condensation of earthen fortifications and castles during the high and late Middle Ages, which was undoubtedly also due to their being positioned in an exposed area along the Hungarian border and, from the fifteenth century onwards, to Turkish incursions.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.052.04:27-36KRI(497.471)"15"

Prejeto: 20. 3. 2019

Tomaž Lazar

dr., višji kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tomaz.lazar@nms.si

Andrej Jazbec

mag., višji konservator-restavrator, ZVKDS, Restavratorski center, Delpinova 16, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: andrej.jazbec@zvks.si

Doslej neznana upodobitev zgodnjega ognjenega orožja na freski v Policah pri Cerknem

IZVLEČEK

Podružnična cerkev Marijinega rojstva v Policah pri Cerknem je v preteklosti že večkrat pritegnila pozornost raziskovalcev zaradi ohranjenih fresk iz prve polovice 16. stoletja. Nedavni restavratorski posegi so odkrili nove, doslej še neznane poslikave. V prispevku se posebej osredotočamo na fresko sv. Kristofa na južni strani cerkvene ladje. Ob robu monumentalne upodobitve svetnika je dodan lik strelca z arkebuzo, ki meri na rogato žival – kozla ali gamsa. Ta motiv je večstransko zanimiv. Po doslej znanih podatkih gre za eno najstarejših, če ne sploh najzgodnejšo upodobitev uporabe ognjenega orožja v stenskem slikarstvu v Sloveniji. Še več vprašanj se odpira ob podrobnejši obravnavi prizora v zgodovinskem kontekstu. Nakazuje namreč pomembno prelomnico, ko je ročno ognjeno orožje že toliko dozorelo, da je postalo samoumeven del vojaške oborožitve, hkrati pa se je v vzhodnoalpskem prostoru začelo širiti tudi med lovci.

KLJUČNE BESEDE

cerkev Marijinega rojstva, Police pri Cerknem, arkebuz, smodnik, lov

ABSTRACT

HITHERTO UNKNOWN DEPICTION OF AN EARLY FIREARM ON THE FRESCO AT POLICE NEAR CERKNO

The succursal Church of the Nativity of Mary at Police near Cerkno has already engaged researchers' attention on a number of occasions for its preserved frescos dating to the first half of the sixteenth century. The latest restoration works uncovered new, hitherto unknown paintings. The contribution focuses on the fresco of Saint Christopher on the south side of the nave. On its margin, the monumental depiction features an added figure of a shooter aiming his arquebus at a horned animal – a goat or a chamois. This motif is interesting for several reasons. According to the available data, it is one of the earliest, if not even the earliest depiction of the use of a firearm in wall painting in Slovenia. The detailed treatment of the scene within its historical context raises further questions by pointing to an important watershed, when hand-held firearms matured to the point of becoming a self-evident part of military armament and also began to spread among hunters in the eastern Alpine area.

KEY WORDS

Church of the Nativity of Mary, Police near Cerkno, arquebus, gunpowder, hunting

Romarska cerkev Marijinega rojstva stoji sredi obsežne naravne police vrh grebena nad dolino Idrijce, približno 300 m od vasi Police pri Cerknem, ki je umaknjena v zavetje hriba na rob polja. Zasnovana je kot tipična gotška podružnična cerkev, sestavljena iz tristrano zaključenega prezbitorija in širše pravokotne ladje, nasproti njene zahodne fasade pa samostojno stoji zvonik. Kompleks obkroža ograda ovalne oblike. V preteklosti je bila po pričevanju domačinov med cerkvijo in zvonikom obsežna lopa, pod katero so romarji spali.¹ Prezbitorij je bil prvotno skozi stene, obrnjene proti vzhodu, osvetljen s tremi gotskimi okni. Osrednje je bilo širše in predeljeno s stebričkom, enako kot prvotno gotško okno na južni steni cerkvene ladje. Ob južni strani cerkve je bila kasneje prizidana zakristija. V srednjeveških virih se cerkev ne omenja.²

V zadnjem času je bila vas s cerkvijo deležna pozornosti predvsem zaradi bogatega ohranjenega ustnega izročila in predkrščanske svete krajine.³ Na mestu sedanje cerkve naj bi prej stalo svetišče »druge vere«, k cerkvi so v sušnih obdobjih hodili prosit za dež.⁴ V strokovnih krogih pa je podružnična cerkev Marijinega rojstva v Policah pri Cerknem že večkrat pritegnila zanimanje umetnostnih zgodovinarjev zaradi ohranjenih stenskih poslikav. Dosedanji raziskovalci so jih obravnavali zlasti v okviru preučevanja umetniškega opusa slikarja Jerneja iz Loke.⁵ Tudi njihova vrednost za analiziranje materialne kulture ni ostala neopažena, sploh če pomislimo na upodobitve glasbil, vključenih v za svoje čase pionirsko študijo Primoža Kureta.⁶

Ni pa doslej še nobena strokovna obravnava opozorila na pomen motivov, povezanih z oborožitvijo ali vojskovanjem. To ne preseneča, saj so šele nedavni restavratorski posegi razkrili, da se med stenskimi poslikavami skriva tudi zanimiva upodobitev ognjenega orožja. Javnosti jo bomo prvič podrobneje predstavili v pričujočem sestavku, hkrati pa poskusili njeno vsebino pojasniti v zgodovinskem kontekstu.

Poslikave podružnične cerkve Marijinega rojstva

Notranjščina cerkve Marijinega rojstva je po stenah in oboku prezbitorija ter na slavalni steni okrašena s poslikavami, ki jih pripisujemo Jerneju iz Loke. V sredini oboka je upodobljen Bog Oče, obkrožen z angeli, ob robu oboka pa s preroki. Na

polju za sedanjim baročnim kamnitim oltarnim⁷ nastavkom je na novejšem beležu izpisana letnica 1536, domnevno ponovitev originalne letnice na Jernejevi poslikavi. Poslikava oboka verjetno ni bila nikoli prekrita z beleži. Obnovljena – najbrž tudi v dobršni meri preslikana in doslikana – je bila že leta 1932,⁸ medtem ko je poslikava sten še pretežno prekrita s kasnejšimi beleži, v nižjih predelih pa je uničena. V zaključku prezbitorija je pod okni še delno odkrita fragmentarno ohranjena uprizoritev dvanajstih apostolov v nišah, na severni steni pa Kristusovo rojstvo.

V celoti je vidna poslikava na slavalni steni. Na levi strani je upodobljena Marija z detetom, obdana z žarki in stoječa na mesecu. Nad njo je angel z napisnim trakom, pod njo pa prizor Kristusovega zadnjega počitka. Nad slavalno odprtino sta Kajnova in Abelova daritev, na levi si od zgoraj sledijo naslednji prizori: Križanje, Kajna usmrti Abela in Bog zaslišuje Kajna. Marijina freska ni delo Jerneja iz Loke, tem-

*Freska sv. Kristofa na južni strani cerkvene ladje
(foto: Andrej Jazbec).*

¹ Flego, *Poljske zgodbe*. Sledovi treh tramovnic, najdeni ob zadnjih restavratorskih posegih v zahodni fasadi cerkve, pričevanje potrjujejo.

² Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 116–118.

³ Medveček, *Iz nevidne*; Pleterski, *Poljski tročan*.

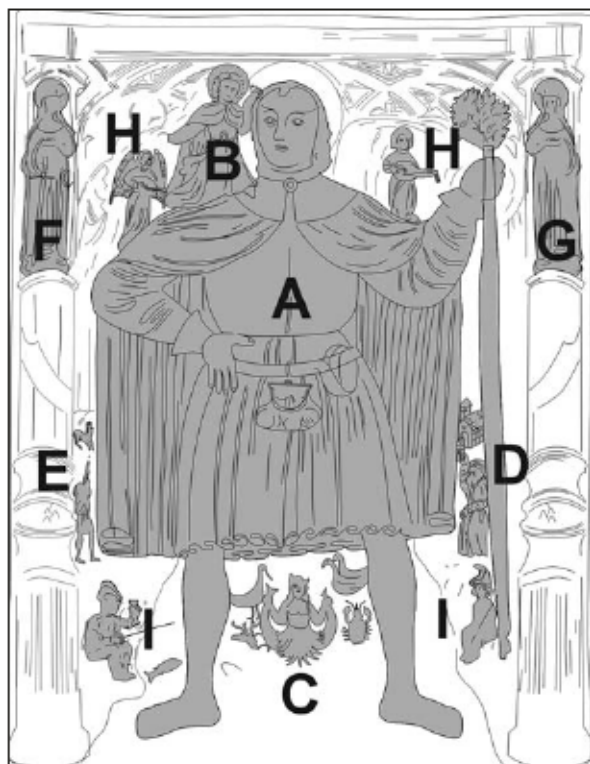
⁴ Cerkev je bila daleč naokoli znana kot »cerkev za dež«. Flego, *Poljske zgodbe*.

⁵ Cevc, *Starobar*, str. 101; Stele, *Umetnost*, str. 86; Komelj, *Dvajset let*, str. 63; Höfler, *Srednjeveške freske* 2, str. 116–118.

⁶ Kuret, *Glasbeni instrumenti*, str. 86–98.

⁷ Sedanji oltar je drugi na tem mestu in je bil prenesen iz porde cerkve sv. Marije Magdalene pri Dabru na Šentviški gori (vir: Stane Makuc, Police 13). Prvotni baročni oltar je bil lesen. Njegovi ostanki so kipi angelov in škofa ter Marijin kip, sedaj v hrmbi v cerkvi sv. Vida na Šentviški gori. Oltar je nastal v 17. stoletju in je delo iste ljubljanske delavnice kot oltarji v cerkvi sv. Petra v Dvoru pri Polhovem Gradcu. Gl. Jazbec, *Marija z detetom*.

⁸ Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 116–118.

Dokumentarna risba freske sv. Krištofa z dopolnjenimi manjkajočimi deli. S črkami so označeni upodobljeni liki: A – sv. Krištof, B – Jezušček, C – riba Faronika in vodne živali, D – puščavnik s cerkvico, E – strelec in gams, F – sv. Katarina, G – neznana svetnica, H – angela in I – ribiča (risba: Andrej Jazbec).

več je nekoliko starejša od njegove poslikave. To je razvidno iz dejstva, da jo na robovih omet Jernejevih poslikav nekoliko prekriva. Höfler jo uvršča v »domačo poznogotsko tipiko zgodnjega 16. stoletja«;⁹ verjetno je bila naslikana nekaj let pred Jernejevimi poslikavami. Sondiranja, ki jih je izvedel Zavod za varstvo kulturne dediščine, so odkrila obstoj še dveh fresk,¹⁰ ene na južni steni cerkvene ladje, druge na severni steni prezbiterija. Poleg tega je bila odkrita dekorativna arhitekturna poslikava prezbiterija.

Maja 2018 so se kot sestavni del popotresne statične sanacije cerkve začela zaščitna restavratorska dela.¹¹ Zaradi gradbenih posegov so zajela nujna zaščitna konservatorska dela na poslikavah, sondiranja v notranjosti cerkve ter predvsem ureditev fasad. Pri tem je bil poudarek na ohranitvi in prezentaciji

avtentičnih in kvalitetnih elementov. Odstranjeni so bili ometi fasad iz 20. stoletja ter restavrirane in rekonstruirane originalne gotske fasade cerkvene ladje. Odkritih je bilo dvoje zazidanih originalnih gotskih oken: vrhnji del okna v južni steni ladje in osrednje okno prezbiterija. Slednje je bilo s ponovno sestavljenim osrednjim stebričkom prikazano z zunanje strani, zgornji del okna v ladji pa je bil le v obrisu nakazan v ometu. V nadaljevanju del bo prikazana originalna okrasna poslikava prezbiterija, ki obsega šivane robove ter obarvanje okenskih špalet in okrasnega venca pod strešnim napuščem. Izpod ometov in beležev sta bili odkriti in restavrirani obe novoodkriti freski: Križanje na severni steni prezbiterija, ki sodi v opus Jerneja iz Loke, in monumentalna, dobro ohranjena freska sv. Krištofa na južni strani cerkvene ladje. To lahko glede na enako slikarsko tehniko, stilne podobnosti in enak vzorec kot na plašču Marijine upodobitve na slavalonični steni v notranjščini pripišemo istemu anonimnemu avtorju.¹²

Freska sv. Krištofa je prvotno merila približno 5 m v višino in 3,7 m v širino. Zaradi novejšega, širšega okna je uničenih približno 40 cm poslikave na desni strani, zaradi delovanja vlage pa je propadlo približno 40 cm poslikave pri tleh. Po celotni površini je bila zaradi boljšega oprijema ometa, s katerim je bila prekrita, gosto natolčena. Na osrednjem delu freske je bila barvna plast odlično ohranjena, slabše pa v zgornjem in spodnjem. Večje partije z manjkajočo poslikavo so v spodnjem delu. V zgornjem levem delu je barvna plast povsem uničena, domnevno zaradi zamakanja v preteklosti. Med restavratorskimi posegi je bila poslikava utrjena, pokitane so bile poškodbe in vrzeli v ometu. Opravljena je bila retuša poškodb, ki se je prilagajala lokalni ohranjenosti barvne plasti. Večje poškodbe niso bile retuširane, temveč prikazane kot manjkajoči deli poslikave. Zastavljeni cilj je bil eliminacija rastra zelo motečih poškodb, nastalih z natolčenjem poslikave, ohranile pa naj bi se poškodbe in »obraba«, nastala z izpostavljenostjo naravnim vplivom ter s staranjem poslikave.

Celopostavna upodobitev sv. Krištofa z Jezuščkom na desni rami in ozelenelo palico v levi roki je postavljena v obokano nišo. Krištof kot navadno stoji razkoračen sredi reke, z desno roko za pasom, na katerega je obešena torbica. V manjših nišah vrh stebrov ob straneh osrednje niše sta bili upodobljeni dve, le delno ohranjeni svetnici. Po atributih, meču in polomljenem zobatem kolesu, je prepoznavna le sv. Katarina na levi strani. Na Krištofovih ramenih sta angela z lutnjo; desni je, zanimivo, brez kril. Kot je pri upodobitvah sv. Krištofa običajno, je v reki med njegovima nogama upodobljena mitološka riba Fa-

⁹ Prav tam.

¹⁰ Osojnik idr., *Police pri Cerknem*.

¹¹ Restavratorska dela so se pričela maja 2018, zaključena pa bodo predvidoma junija 2019. Financira jih Ministrstvo za okolje in prostor, vodi pa Državna tehnična pisarna Tolmin. Glavni izvajalec je Gras, d. o. o., podizvajalec za restavratorska dela ZVKDS, Restavratorski center, vodja restavratorskih del je Andrej Jazbec, odgovorna konservatorica pa Minka Osojnik. Po dokončanju del bo narejeno poročilo.

¹² Uporabljeni so tudi enaki pigmenti, opazne so obrazne podobnosti Marije in sv. Krištofa, ki imata na primer podoben nos in enako zgornjo ustnico. Mnenje vodje restavratorskih del.

ronika, ki predstavlja naravno silo.¹³ Okrog plavajo ribe, rak, zaradi poškodb komaj prepoznavna žival z lovkami, dve raci in verjetno čapla. Na obeh bregovih sedita zaradi slabe ohranjenosti komaj še razpoznavna moška, sodeč po palicah v rokah ribiča. Nekoliko višje na desni strani je izza Kristofovega plašča upodobljen v svetnikovi legendi nastopajoči puščavnik s svetilko. Nad njim je v ozadju naslikana cerkvena. Na nasprotni strani je v ozek prostor med Kristofovim plaščem in stebrom stisnjena stoječa figura, ki s strelnim orožjem meri na rogato žival nad seboj. Prav temu detajlu poslikave bomo v nadaljevanju posvetili posebno pozornost.

Sv. Kristof in skrivnostni strelec

Sv. Kristof, zavetnik popotnikov, sodi med najbolj priljubljene svetnike v slovenskem prostoru. Bil je priprošnjik zoper nenadno smrt, zavetnik popotnikov, romarjev, voznikov, čolnarjev, splavarjev, vrtarjev, sadjarjev ter otrok in nosečnic. Bil je tudi priprošnjik za bolezn, kugo, rane, lakoto, povodnji, neurja in druge nevarnosti. Umril je kot mučenik okrog leta 250 na otoku Samos.¹⁴ Njegove podobe so navadno slikali na mesta, vidna s poti, in s tem popotnikom zagotavljali njegovo varstvo. V cerkvi v Policah je freska na sedaj praktično nevidni južni fasadi, obrnjeni proč od vasi,¹⁵ proti dolini Idrije. To kaže na večji pomen poti iz doline od zaselka Laze mimo cerkve. Ob vzponu do vasi je bila podoba sv. Kristofa dobro vidna.

Upodobitev na fasadi cerkve Marijinega rojstva je vsebinsko večinoma konvencionalna, saj poudarja vse značilne attribute sv. Kristofa. Po legendi je bil svetnik zelo velik in močan mož. Želel je služiti najmočnejšemu vladarju. Prepoznal ga je v Kristusu, ki se ga je bal celo hudič. Ker ni zmogel moliti in se postiti, mu je sveti puščavnik svetoval, naj mu služi tako, da prenaša popotnike čez zelo nevarno deročo reko. Nekeč je tja prišel Jezus v podobi deteta in ga prosil, naj ga prenese čez reko. Kristof ga ni prepoznal. Med prečkanjem je postajal Jezušček čedalje težji, reka je naraščala in vedno bolj drla. Ko sta končno dosegla drugi breg, je Kristof Jezuščku dejal, da ga je spravil v veliko nevarnost in da je tako težak, kot bi prenašal ves svet. Dete mu je odgovorilo, da je prenašal ne le težo vsega sveta, temveč tudi tistega, ki ga je ustvaril. Kot dokaz za to mu je naročil, naj zasadi svojo palico v zemljo, da jo bo drugo jutro našel ozelenelo in polno sadov.¹⁶

Ob povedanem ni povsem razumljivo, kaj ima z zgodbo slovitega svetnika opraviti nenavadna figura moža s puško na levem robu prizora. Legenda o sv. Kristofu seveda že zaradi kronologije nastanka ne vsebuje nobenega elementa, ki bi bil kakor koli povezan z ognjenim orožjem. Se pa na strelstvo vendarle vsaj posredno navezuje pripoved o koncu svetnikovega življenja.

Po epizodi prečkanja reke se je namreč Kristof odpravil v Likijo, rimsko provinco na jugozahodu Male Azije, kjer so kristjane preganjali. Ponovil je čudež s palico in spreobrnil 8000 mož. Tamkajšnji kralj je poslal nadenj 200 vojakov, ki so ga našli pri molitvi. Kristof je odšel prostovoljno z njimi in tudi njih spotoma spreobrnil v krščanstvo. Ker ni hotel častiti rimskih bogov, ga je dal kralj zapreti, spreobrnjene vojake pa obglaviti. Da bi Kristofa premamili v greh, mu je poslal celo dve lepi mladenki, da ga zapele. Namesto tega sta se spreobrnila tudi sami in to plačali z življenjem. Kralj se je nato odločil Kristofa usmrtiti. Najprej so ga pretepli z železnimi palicami, mu na glavo dali žarečo čelado in ga posadili na žareči stol, kar pa mu ni storilo nič hudega. Nato je nanj streljalo 400 lokostrelcev, vendar je ostal nepoškodovan, saj so puščice pred njim obvisle v zraku. Ena od njih je kralja ranila v oko, tako da je oslepel. Kristof mu je naročil, naj si po njegovi smrti oko izpere z njegovo krvjo. Na koncu so Kristofa obglavili, kralj pa si je s pokojnikovo krvjo ozdravil oko in se, ko je videl nov čudež, spreobrnil v krščanstvo.¹⁷

Niti ta vidik svetnikove zgodbe ne zveni kot logično pojasnilo, v kakšnem sosledju sta se drug ob drugem znašla sv. Kristof in neznani strelec. Na simbolni ravni bi med njima lahko našli kvečjemu splošno vzporednico spopada človeka in narave – pri prvem nasprotnika uteleša riba Faronika, pri drugem rogata žival. Toda ta razlaga ne deluje posebej prepričljivo, saj kozel oziroma gams ne nastopa kot uveljavljeni člen legende o sv. Kristofu.

Seveda še zdaleč ni nujno, da bi morala biti motiva kakor koli ikonografsko povezana. V cerkvenem stenskem slikarstvu gotske dobe ne manjka podobnih primerov žanrskih spremljevalnih prizorov, vključenih za popestritev osrednjega motiva.¹⁸ Med geografsko bližjimi in zanimivejšimi lahko omenimo upodobitev basni o lisici in štoklji ter ruvanja z medvedom v cerkvi sv. Helene v Gradišču pri Divači.¹⁹ V slovenskem prostoru se marginalije, navdihnjene s tematiko lova in živali, pojavljajo predvsem na freskah Pohoda oziroma Poklona svetih treh kraljev – na primer v Srednji vasi pri Šenčurju,²⁰ Krtini pri

¹³ Florjanc in Jocič, Riba Faronika, str. 182–192.

¹⁴ Dolenc in Kumer, Sv. Kristof, str. 212–213.

¹⁵ To je v nasprotju s splošno prakso. Podobe sv. Kristofa so navadno na steni cerkve, ki gleda proti vasi. Po ljudskem verovanju vernik, ki bo zjutraj pobožno pogledal Kristofovo podobo, tistega dne ne bo umrl nenadne smrti. Gl. Golob, Upodobitve, str. 21.

¹⁶ Gl. Da Varagine, *Legenda Aurea*, str. 421–427.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Za širšo obravnavo marginalnih upodobitev v rokopisih gl. Randall, *Images*.

¹⁹ Höfler, *Srednjeveške freske 2*, str. 89–91.

²⁰ Höfler, *Srednjeveške freske 1*, str. 148–149.

Prizor s strelcem (foto: Andrej Jazbec).

Dobu,²¹ Sv. Primožu nad Kamnikom²² in v Hrastovljah.²³

Pri upodobitvah sv. Krištofa takšne marginali-je niso običajne, zato je primer freske v Policah pri Cerknem bolj kot ne osamljen. Očitno pa je, da je njen avtor v sicer konvencionalno zasnovano kompozicijo²⁴ zavestno vključil tudi nekaj drobnih spremljevalnih likov, nepovezanih z osrednjim svetniškim motivom. Prva dva predstavljata figuri ribičev ob rečnem bregu, najverjetneje pa v to kategorijo sodita tudi strelec in rogata žival. Ta stranski prizor bi zato lahko pomenil zgolj drobno vinjeto iz vsakdanjega življenja ali ilustracijo kakšnega pregovora, reka, bajke oziroma pripovedke. Možnih odgovorov

na zastavljeno vprašanje je več, zanimivo pa je, da v dokumentiranem ustnem izročilu iz Polic ob kopici različnih zgodb ne najdemo nobene, ki bi jo lahko povezali z obravnavanim motivom.²⁵

Poskusimo torej natančneje opisati prizor in ga analizirati v kontekstu sočasnega zgodovinskega dogajanja in materialne kulture. Osrednji lik na njem je moški, gologlav in opravljen v civilna oblačila – rdečo tuniko in tesno oprijete hlače oziroma žabe enake barve. Nameščen je v klasičnem strelskem položaju, z licem, naslonjenim ob kopito preproste puške. To bi lahko opisali kot arkebuzo, opremljeno s cevjo, ki se proti ustju precej opazno in enakomerno širi v kónično obliko. Cev je vzdolž dveh tretjin svoje dolžine vstavljena v olesje. Nanj je pritrjena najmanj z enim obročem, nameščenim ob koncu olesja. Približno na

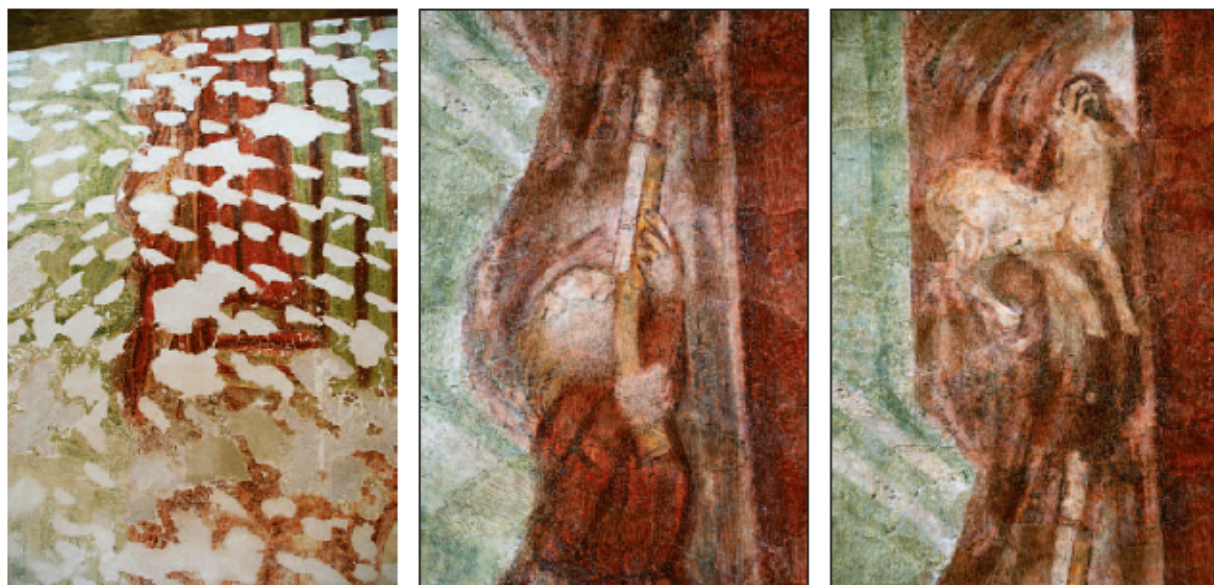
²¹ Prav tam, str. 117–119.

²² Prav tam, str. 175.

²³ Höfler, *Srednjeveške freske 2*, str. 95–96.

²⁴ Prim. Golob, *Upodobitve*, str. 21–28.

²⁵ Flego, *Poliške zgodbe*.

Detajlni pogled pred restavriranjem in po njem (foto: Andrej Jazbec).

Spremljevalna popestritev osrednjega prizora: figuri ribičev (foto: Andrej Jazbec).

prvi četrtini dolžine cevi opazimo še en obroč, vendar se zdi, da gre zgolj za okrasni element na cevi, ne pa za dodaten spojni člen. Olesje se v zadnjem delu nadaljuje v navzdol ukrivljeno kopito.

Položaj strelčevih rok – desnica se oklepa vratu kopita, levica pa podpira olesje približno v točki težišča orožja – nesporno dokazuje, da je bila arkebuza opremljena z netilnim mehanizmom. Ta je omogočal proženje s pritiskom na sprožilec, torej brez uporabe ločenega prižigala ali lunte, ki bi ga bilo treba posebej držati v roki, kot je bilo sicer običajno pri zgodnejših različicah lahkega ognjenega orožja, na primer pri ročnih topovih in zgodnejših tipih kavljastih pušk, ki so jih vse do zgodnjega 16. stoletja uporabljali za obrambo utrd.

Upodobitev ne pušča dvoma, da je moški pravkar sprožil svoje orožje. Na to opozarja krogla, ki je že zapustila ustje cevi, čeprav na upodobitvi ne opazimo ne dima ne plamena. Prav tako je očitno, kateremu cilju je krogla namenjena – štirinožni živali, zasukani proti strelcu. Njena identifikacija ni povsem enoznačna. V dosedanjih diskusijah je bila praviloma opredeljena kot kozel, toda glede na značilno obliko rogov z ukrivljenimi vrhovi se zdi celo bolj verjetno, da imamo opraviti z gamsom.

S stališča povprečnega opazovalca prizor bržkone ne pritegne posebne pozornosti, saj deluje prej kot drobna marginalija k neprimerno večji, bolj impresivni upodobitvi sv. Kristofa. Toliko pomembnejša je njegova zgodovinska izpovednost – vsaj po doslej

znanih podatkih gre namreč za eno najstarejših, če ne sploh najzgodnejšo ohranjeno upodobitev ognjenega orožja v stenskem slikarstvu na Slovenskem, in to v kontekstu uporabe, ki načena vrsto zanimivih vprašanj. To je vsekakor primerna iztočnica za razpravo o širjenju smodnika v slovenskem prostoru in različnih aplikacijah nove oborožitvene tehnologije, ki se ni omejevala zgolj na bojišča, temveč je postopoma segla tudi v civilno življenje.

Smodnik na Slovenskem – primarni viri

Razvoj vojskovanja in oborožitvene tehnologije v srednjem veku sodi med teme, s katerimi se domača stroka zaradi splošnega nezanimanja za vojaško-zgodovinsko problematiko skorajda ni ukvarjala.²⁶ Ta zaostanek skušamo nadoknaditi šele v novjšem času, ko se bolje zavedamo tudi potrebe po interdisciplinarnem pristopu k preučevanju zgodovinskih virov. V praksi to pomeni enakovredno obravnavo raznorodnih zgodovinskih pričevalcev – od pisnih dokumentov do materialnih ostankov in likovnih upodobitev –, hkrati pa potrebo po združevanju znanja zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, arheologov in drugih specialistov.

Ceprav bi v zadnjih dveh ali treh desetletjih lahko govorili o precejšnjem povečanju števila vojaško-zgodovinskih raziskav srednjega in zgodnjega novega veka, o ognjenem orožju na Slovenskem v prvih dveh stoletjih njegovega obstoja še vedno vemo sorazmerno malo. Poleg tega to vedenje ni najboljše uravnoteženo. Skoraj v celoti se namreč opira na podatke iz pisnih virov, ki dokaj zgovorno pričajo o prisotnosti in razširjenosti različnih tipov zgodnjega orožja, posredno tudi o njihovih vplivih na sodobno vojaško organizacijo, taktično prakso, logistično preskrbo ipd., a imajo po drugi strani žal zelo malo povedati o njihovem videzu, tehnološkem ustroju, načinu uporabe in dejanskih zmogljivostih.²⁷

Pojavu smodnika v slovenskem prostoru ali vsaj najbližji sosesčini lahko sledimo tako rekoč od prvega trenutka, ko so ga na evropskih bojiščih uporabili za pogon izstrelkov – med obleganjem Čedad leta 1331. Da je ta tehnologija k nam prvotno prihajala z zahoda, potrjujejo zgodnje omembe preprostega topništva med vazali goriških grofov že v petdesetih letih 14. stoletja.²⁸ Zares množično pa se je ognjeno orožje pri nas uveljavilo v sredini in drugi polovici 15. stoletja, kot opozarja vse boljša dokumentiranost

tako v pripovednih virih kot v listinskem gradivu ter inventarnih popisih.²⁹

Prvi celovit poskus evidentiranja vojaške oborožitve, posebej tiste na smodniško polnjenje, dolguje mo Maksimilijanu I.³⁰ Po njegovem ukazu so v prvih letih 16. stoletja sistematično pregledali zaloge v lokalnih orožarnah širom habsburških dežel. Že v zgolj fragmentarno ohranjenem delu popisov, ki se nanašajo na slovenske dežele in neposredno obmejno zaledje, je zabeležena vse prej kot zanemarljiva količina vojaškega materiala. Če se osredotočimo le na ročno ognjeno orožje, to vključuje 2112 težjih kavljastih pušk in 445 lažjih arkebuz na lunto. Če bi se hoteli približati realni količini tovrstne oborožitve, tedaj shranjene na Slovenskem za potrebe lokalne obrambe, bi številko verjetno morali podvojiti. Hkrati moramo upoštevati, da Maksimilijanovi popisi že

Landsknehta v habsburški službi, opremljena z najnovejšimi arkebuzami na lunto italijanskega tipa. Upodobitev izvira iz ilustrirane popisne knjige vojaške oborožitve, sestavljene v prvih letih 16. stoletja po naročilu Maksimilijana I. (BSB, Cod. icon. 222, fol. 61r).

²⁶ Za tako rekoč edini starejši poskus obravnave tega področja velja študija Ferdinanda Tancika o razvoju topništva. Žal je ta prispevek obdobju poznega srednjega in zgodnjega novega veka namenil le malo prostora in ni temeljil na podrobnejših analizah primarnih virov. Gl. Tancik, *Topništvo*.

²⁷ Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*.

²⁸ Tambara, *Juliani*, str. 57; Rathgen, *Das Aufkommen*, str. 13–14, 19, 35–36, 39–40; Wiessner, *Die Kärntner*, št. 325 (1350), s. l.; št. 531, 1359 julij 19, Dunaj.

²⁹ Lazar, *Vojaška*, str. 358–370; Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*, zlasti str. 8–177; gl. tudi Simoniti, *Vojaška*.

³⁰ Za splošni pregled te problematike gl. Kurzmann, *Kaiser*.

v osnovi niso zajeli orožja v zasebni lasti in opreme poklicnih vojakov.³¹

Iz povedanega je razvidno, da ognjeno orožje ob koncu srednjega veka ni bilo redkost, temveč precej samoumeven spremljevalec življenja na izpostavljenem jugovzhodnem robu Svetega rimskega cesarstva. Zato preseneča, da je od vsega pisno zabeleženega orožja v materialnem smislu preživela komaj peščica drobcev.

Od težjega topovskega orožja iz poznega srednjega veka sta se ohranila vsega dva kovana železna topova v zbirki Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož, datirana v sredino in konec 15. stoletja.³² Če v ta časovni okvir vključimo tudi neposredni prelom v 16. stoletje, lahko dodamo še tri železne kače iz časa okrog leta 1500, dve iz ptujske zbirke³³ in eno iz Narodnega muzeja Slovenije.³⁴ Morda celo bolj presenetljiva je skromna zastopanost ročnega ognjenega orožja iz istega časa. Za zdaj namreč poznamo le tri bolj ali manj celovito ohranjene arheološke najdbe, vse v lasti Pokrajinskega muzeja Celje: železno cev kratkega ročnega topa iz prve polovice oziroma sredine 15. stoletja³⁵ ter eno železno in eno bronasto cev arkebuz iz druge polovice 15. stoletja.³⁶

Še bolj pičila je bera likovnih virov. Njihov potencial smo za zdaj še premalo izkoristili, predvsem zato, ker poznosrednjeveška likovna dediščina na Slovenskem nikoli ni bila celovito ovrednotena kot vir za materialno kulturo. Nekaj začetnih korakov na tem področju smo vendarle opravili. Dosedanje raziskave so se osredotočile predvsem na stensko (večinoma cerkveno) slikarstvo, saj v ohranjenem korpusu gradiva daleč izstopa tako po kakovosti kot količini upodobitev.³⁷ Deležno je bilo tudi že vsaj preliminarne pregledne obravnave posebej s stališča njegove uporabnosti pri preučevanju vojskovanja in oborožitve.³⁸

Te raziskave so v splošnem potrdile velik pomen domačih likovnih virov pri študiju vojaškogodovinske oziroma vojaškotehnične problematike. Zanimivo pa je, da med doslej objavljenim in preučenim gradivom nekatere vrste poznosrednjeveškega orožja praktično niso dokumentirane. Med njimi posebej izstopa pomanjkanje upodobitev ognjenega orožja. V dosedanjih orisih te tematike jih v diapazonu do-

mačega stenskega slikarstva nismo zasledili.³⁹ Edino zgodnjo vzporednico smo našli na freski v križnem hodniku briksenške katedrale iz časa okrog leta 1460. Na prizoru Eleazarjevega spopada z bojnim slonom med težko oboroženimi pešaki z značilno opremo najdemo tudi bojnika z ročnim topom, nasajenim na dolgo, preprosto olesje.⁴⁰

Razlog za takšno stanje gotovo ni mogla biti pomanjkljiva seznanjenost sodobnikov z ognjenim orožjem. Iz ohranjenih popisov grajskih inventarjev je razvidno, da je smodnik najkasneje sredi 15. stoletja prerasel v enega ključnih tehnoloških dejavnikov, brez katerega si v slovenskem prostoru ni bilo več mogoče predstavljati vojaških operacij. Če je imel še generacijo poprej pri obrambi utrd ob osrednjo vlogo samostrel, ga je tedaj dohitelo ročno ognjeno orožje, sprva v obliki preprostih ročnih topov. Le nekaj desetletij pozneje se je to razmerje nepovratno prevesilo v korist smodnika, medtem ko se je orožje na tetivo umaknilo v ozadje.⁴¹

Bolj verjetno se zdi, da ognjeno orožje v opus prvenstveno cerkvenega stenskega slikarstva ni našlo zaradi svoje sorazmerne novosti. Srednjeveški človek načeloma ni imel posebej dobro razvitega čuta za zgodovinsko distanco. Dogajanje v preteklosti, tudi že zelo oddaljeni, je navadno presojal povsem po lastnih predstavah. Naj je šlo za kronološki kontekst Stare zaveze, antike ali zgodnjega srednjega veka, je dogajanje in osebe iz teh obdobij dojemal v luči sodobnosti. Najboljši odraz takšne miselnosti opazimo v umetniških stvaritvah, tako literarnih kot likovnih. V tradiciji gotske umetnosti je bilo samoumevno, da se na upodobitvah biblijskih motivov pojavljajo ljudje v noši 14., 15. ali zgodnjega 16. stoletja in da se celo sloviti junaki daljnih dni, od Jude Makabejca do Aleksandra Velikega in Julija Cezarja, prelevijo v arhetipske viteze, ki nimajo nikakršne verodostojne povezave s prvotnim zgodovinskim okoljem, iz katerega so v resnici izhajali.⁴²

Na ta način lahko pojasnimo, zakaj svetopisemski prizori z upodobitvami vojakov, opremljenih po aktualni modi in tehnološki stopnji poznega srednjega veka, med občinstvom niso vzbujali velikega začudenja; tudi takrat ne, kadar so se na upodobitvah znašli rekviziti, ki bi bili prednikom iz bolj daljne preteklosti popolnoma tuji, na primer ploščni oklep ali samostrel. Takšni anahronizmi sodobnikov očitno niso motili. Po eni strani se jih morda niti niso zavedali, po drugi strani pa je šlo kljub vsemu za primere vojaške tehnologije, ki je vsaj v primitivnejši obliki obstajala že v antiki.⁴³

³¹ BSB, Cod. icon. 222; Lazar, *Oborožitev*.

³² PMPO, inv. št. UO 963 o in UO 935 o. Ciglencečki – Selinšek, *Zbirka*, kat. št. 239, 245; Lazar, *Oborožitev*.

³³ PMPO, inv. št. UO 938 o in UO 939 o. Ciglencečki – Selinšek, *Zbirka*, kat. št. 242, 243.

³⁴ NMS, inv. št. N 37480.

³⁵ PMC, inv. št. O/373; Badovinac in Jeličič, *Orožje*, kat. št. 2; Lazar, Nabergoj, Bitenc, *Vitez*, kat. št. 113.

³⁶ PMC, inv. št. O/307 in MC 450. Badovinac in Jeličič, *Orožje*, kat. št. 1; Lazar, Nabergoj, Bitenc, *Vitez*, kat. št. 276.

³⁷ Med redkimi domačimi študijami, ki pri raziskovanju (pozno)srednjeveške materialne kulture temeljijo na uporabi likovnih virov, so prispevki Jasne Horvat. Prim. Horvat, Gotško; Horvat, *Likovne*.

³⁸ Za obširnejšo razpravo gl. Lazar, *Likovni 1*; Lazar, *Likovni 2*.

³⁹ Lazar, *Likovni 2*, str. 157–158.

⁴⁰ Wolfgruber, *Dom*, str. 30–32, sl. 79.

⁴¹ Lazar, *Oborožitev*, str. 154–156.

⁴² Keen, *Medieval*, str. 183–187; Keen, *Das Rittertum*, str. 173–187.

⁴³ Lazar, *Likovni 2*, str. 142–152, 156–157.

Značilna pehotna mušketa na lunto, izdelana v Nürnbergu v začetku 17. stoletja (NMS, inv. št. N 5180, foto: Tomaž Lazar).

Ognjeno orožje je v tem pogledu pomenilo očitno prelomnico, saj v preteklosti ni imelo prave vzporednice ali neposrednega predhodnika. Srednjeveški človek se je tega dobro zavedal – kot se je še posebej v 15. stoletju pokazalo s skoraj neobvladljivim porastom vloge smodnika na bojnem polju, pa tudi z občasnimi tožbami nad »vražjim« izumom, ki naj bi zamajal temelje tradicionalnega srednjeveškega sveta.⁴⁴ Tako morda lahko pojasnimo zadržanost pozno-srednjeveških umetnikov do vključevanja ognjenega orožja v opus cerkvenega stenskega slikarstva, sploh v kontekst uveljavljenih svetopisemskih motivov.

Sprejemanje ognjenega orožja v vojaškem in civilnem okolju

Smodnik je v drugi četrtini 14. stoletja dosegel tako rekoč vse predele Evrope. Vključevanje ognjenega orožja v vojaško tehnologijo zahodnega sveta pa je trajalo precej dlje in ni potekalo povsem premočrtno. V širšo rabo se je najprej prebilo topništvo, zaradi rušilne moči obetavno zlasti kot učinkovito sredstvo za uničevanje utrd. Ročno ognjeno orožje je bilo pri tem sprva zastopano, saj se je začelo v večjem obsegu uveljavljati šele od prvih let 15. stoletja. Res pa je, da je nato – v srednji Evropi še posebej med husitskimi vojnami – v komaj nekaj desetletjih preraslo v obvezni del podporne oborožitve.⁴⁵

Za nekoliko zapoznati vstop lahkega ognjenega orožja v nabor splošno sprejete bojne tehnike je mogoče najti več razlogov. Ročni top kot najzgodnejši predstavnik svojega razreda je bil še precej nedodelano orožje, ki je s svojimi zmogljivostmi zgolj dopolnjevalo loke in samostrele. Toda njegov tehnološki potencial je obetal neprimerno več. S postopnimi izboljšavami se je v drugi polovici 15. stoletja uveljavila kavljasta puška oziroma arkebuz v vgrajenim netilnim mehanizmom na počasi tlečo vžigalno vrvičco ali lunto. Ta inovacija je spodbudila precejšnjo revolucijo, saj je po uporabnih zmogljivostih zasenčila orožje na tetivo in ga do začetka 16. stoletja bolj kot ne izrinila z evropskih bojišč.⁴⁶

Precej dlje je trajalo, preden si je smodnik utrl pot v lovstvo. K temu je deloma prispevala v tradicijo zazrta lovska kultura, deloma pa povsem praktični razlogi oziroma tehnične omejitve. Ti razlogi so bili povezani že z občutljivostjo smodnika na vlago in neugodne vremenske razmere ter z glasnim pokom orožja, ki je odganjal divjad. Še večje težave so izvirale iz nerodnega načina proženja. Zgodnje različice ročnega ognjenega orožja je bilo treba prožiti ročno, z ločenim prižigalom. To je pomenilo, da je strelec lahko orožje držal le z eno roko oziroma je moral proženje prepustiti pomočniku – način uporabe, še sprejemljiv na bojnem polju ali pri obrambi utrdbe, ne pa na lovišču.⁴⁷

Hitro širjenje netilnega mehanizma na lunto je v zadnji četrtini 15. stoletja privedlo do prevlade arkebuz, s katero je uporabnik lahko prostoročno nameril in streljal brez potrebe po dodatnem pomočniku. Za lovsko rabo niti ta rešitev ni bila idealna, saj je od uporabnika zahtevala, da vnaprej zaneti lunto, ko se postavi na prežo. Ker je lunta postopoma dogorevala, jo je moral strelec neprestano uravnavati. V slabem vremenu bi utegnili ugasniti, sploh pa je lahko divjad že od daleč zaznala smrad tlečega zažigala.⁴⁸

Zares učinkovito alternativo je lovcem le malo pozneje prinesel izum kolesnega mehanizma, prirejenega za vžig smodniškega polnjenja z iskrami, ki jih je ukresalo drgnjenje železovega pirita ob hitro vrteče se jekleno kolesce. Iznajdbo tega sistema so raziskovalci nekoč pripisovali kar Leonardu da Vinciju. Novejše raziskave so to hipotezo ovrgle in nesporno dokazale, da so kolesni mehanizem razvili v južnonemškem prostoru okrog leta 1500. Novost se je že v prvih letih 16. stoletja razširila v alpskem prostoru in dosegla tudi severno Italijo.⁴⁹

Zaradi zapletene konstrukcije kolesni mehanizem v vojaški rabi ni popolnoma nadomestil neprimerno cenejšega proženja na lunto. Kljub temu je njegov izum pomenil veliko tehnično prelomnico. Prvič dolej je omogočil konstrukcijo ognjenega orožja, ki ga je bilo mogoče napeti vnaprej, nato pa brez dodatnih priprav sprožiti v poljubnem trenutku. Takšno orožje torej ni bilo uporabno le na bojnem polju, temveč tudi

⁴⁴ Prim. Contamine, *War*, str. 137–150.

⁴⁵ Contamine, *War*, str. 135; Hall, *Weapons*, str. 95; McLachlan, *Medieval*; Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*, str. 20–67, 160–177.

⁴⁶ Kempers, *Haquebuts*, str. 56–89; Harmuth, *Die Armbrust*, str. 72; Krenn, *Von alten*, str. 7–10; Strickland – Hardy, *The Great*, str. 398–406.

⁴⁷ Kurzmann, *Kaiser*, str. 125–138; McLachlan, *Medieval*.

⁴⁸ Berg, *Püschgang*, str. 14–15.

⁴⁹ Blair, *A Note*; isti, *Further Notes*; isti, *New Light*; Morin, *Two Combination*; Morin, *The Origins*.

v civilnem okolju, za samoobrambo ali navsezadnje za bliskovit napad na nasprotnika.

Iznajdba kolesnega vžiga je hkrati spodbudila razmah proizvodnje kratkocevnega orožja, dovolj kompaktnega za prikrito nošenje. Vse do tega trenutka je evropska javnost uvajanje ognjenega orožja pretežno sprejemala brez resnejših zadržkov, vendar je pojav nevarnih »samokresov« končno sprožil odločen odziv. Cesar Maksimilijan I. je leta 1517 orožje na kolesni vžig prepovedal v vseh habsburških deželah, odredbo pa si je prizadeval razširiti na celotno ozemlje Svetega rimskega cesarstva. Uradni razlog za tako drakonski ukrep naj bi bila grožnja javnemu redu in miru. Zaradi nespretnega ravnanja uporabnikov, a tudi tehničnih pomanjkljivosti naj bi bile namreč nove vrste orožja krive za številne nesreče s smrtnim izidom. V resnici so s stališča oblasti veliko večjo nevarnost predstavljale namerne zlorabe tako pri medsebojnem obračunavanju kot pri neupravičenem odstrelu divjadi na loviščih.⁵⁰

Zadnji pomislek nikakor ni bil zanemarljiv. V zgodnjem 16. stoletju je bilo že jasno, da je ročno ognjeno orožje po praktični učinkovitosti prehitelo vse druge alternative. Številnim tradicionalistom in pristašem orožja na tetivo to ni ugajalo, vendar toka zgodovine ni bilo mogoče zasukati v nasprotno smer. Iz pravil strelskih tekmovanj je razvidno, da je kakovostno izdelana arkebuz do konca 15. stoletja po natančnosti in dometu nesporno dohitela samostrel kot dotlej približno enakovrednega tekmeca. To je bila posledica številnih izboljšav – skrbnejše izdelave cevi s tesnejšimi tolerancami, dodajanja merkov, naprednejših prožilnih mehanizmov in uporabe zmogljivejšega zrnatega smodnika.⁵¹

O praktičnih zmogljivostih zgodnjega strelnega orožja si ni preprosto ustvariti jasne slike. Doslej morja najbolj izpovedne izsledke so konec osemdesetih let 20. stoletja razkrili preizkusi, opravljeni z originalnimi primerki iz Deželne orožarne v Gradcu. Skupno so zajeli 13 kosov dolgocevne in kratkocevne orožja, datirane od 16. do 18. stoletja. Tak vzorec je statistično premajhen, da bi na njem lahko utemeljili splošno veljavne zaključke, pa tudi sicer zmogljivosti več sto let starega strelnega orožja bržkone ne dosega več enake ravni kot v času izdelave oziroma aktivne uporabe. Kljub temu je poskusno streljanje prineslo pomembna spoznanja. Potrdilo je predvsem občutno razliko med cenanim orožjem za splošno vojaško rabo in primerki višjega cenovnega razreda. Če je še v napoleonski dobi raztros gladkocevne vojaške muškete lahko presegal celo premer 1 m na razdalji 100 m, se je ta številka pri kakovostno izdelanem dolgocevem orožju najmanj prepolovila.⁵²

Takšni rezultati v primerjavi z zmogljivostjo sodobnega orožja ne delujejo posebej impresivno, vendar bi zadoščali, da izurjeni strelec zadene cilj v velikosti človeka. Prav tako ne gre pozabiti, da na ravni poznosrednjeveške tehnologije boljše alternative ni bilo. Lok in samostrel sta teoretično dosegala primerljivo, v idealnih razmerah morda celo večjo natančnost, a izključno v rokah resničnega mojstra, ki je do potankosti obvladal svoje orožje. V primerjavi z njima je ognjeno orožje zahtevalo bistveno manj vadbe in izkušenj. Ponujalo je tudi neprimerno položnejšo balistično krivuljo ter posledično zgolj minimalni padec krogle na razdaljah znotraj uporabnega dometa orožja. Strelcu torej za zanesljiv zadetek ni bilo treba tako natančno oceniti strelne razdalje, kot bi moral storiti v primeru orožja na tetivo. To je bila v praksi dragocena prednost, v vsakem primeru pa je krogla iz ognjenega orožja po prebojnosti in smrtonosnosti daleč prekašala pušice.⁵³

Zgodovinski viri pričajo, da so bili dobri evropski puškarji že v drugi polovici 15. stoletja sposobni izdelati učinkovito strelno orožje, vsaj po merilih tistega časa dovolj natančno celo za prave ostrostrelske podvige. Na tem mestu spomnimo na ponarodelo legendo o Erazmu Jamskem, čigar zgodba pa je imela le malo skupnega z bolj kot ne izmišljeno podobo »roparskega viteza«, kot so nam jo zapustili Valvasor in poznejši pisci. Tudi okoliščine Erazmove smrti so bile po poročanju sočasnih kronistov zelo drugačne od tistega, kar trdi »ljudski spomin«. Na domačem gradu ga je res oblegala kranjska deželna vojska, opremljena z vsaj tremi velikimi topovi. Toda po pisanju dobro obveščenega kronista Jakoba Unresta je Erazma jeseni 1484 pokosil strel iz ročnega topa oziroma zgodnje arkebuz: »mit ainer hanndtpuchsen durch ein venster erschossen«. ⁵⁴ Po vsej verjetnosti je torej padel kot žrtev večjega strelca, sposobnega iz precejšnje oddaljenosti zadeti cilj skozi majhno okensko odprtino.

Do začetka 16. stoletja je zmogljivost arkebuz toliko napredovala, da so jo v celinski Evropi dokončno sprejeli kot osnovno zvrst lahkega podpornega orožja. To je privedlo do skoraj popolne opustitve lokov in samostrelcev, ki so se za kratek čas obdržali zgolj v nekaterih nižnjih aplikacijah.⁵⁵ V naslednjih desetletjih, sploh med viharjem italijanskih vojn (1494–1559), se je vloga smodnika še povečala, arkebuz pa je sčasoma zasenčila konstrukcijsko identična, le nekoliko večja in težja mušketa.⁵⁶

⁵³ Eltis, *The Military*, str. 12–25, 43–66.

⁵⁴ Nared, Erazem, str. 13–14; Unrest, *Österreichische*, str. 147.

⁵⁵ Tak primer so bili samostrelci na konjih, saj orožje na luntni vžig ni bilo primerno za uporabo v sedlu. Do sredine 16. stoletja pa je smodnik prevladal tudi v konjenici, saj je tehnični razvoj omogočil cenovno dostopnejšo proizvodnjo kolesnih pištol in karabink. Taylor, *The Art*, str. 35; Hall, *Weapons*, str. 71.

⁵⁶ Taylor, *The Art*, str. 41–58; Kurzmann, *Kaiser*, str. 125–138; Hall, *Weapons*, str. 172–176; Mallett in Shaw, *The Italian*, str. 179–180.

⁵⁰ Schlag, *Die Jagd*, str. 212.

⁵¹ Harmuth, *Die Armbrust*, str. 72; Kempers, *Haquebuts*, str. 56–89.

⁵² Krenn, *Von alten*, str. 41–131.

Maksimilijan I. kot izvrsten lovec na gamse (Po: Treitzsaurwein, *Der Weiß Kunig*, sl. 175, © Universitätsbibliothek Heidelberg).

Zanimivo je, da tehnološkega preloma na področju strelnega orožja ni bilo mogoče opaziti samo v Evropi. Do enakih spoznanj so v približno istem času ali zgolj z minimalnim zamikom prišli tudi pripadniki daljnevzhodnih kultur, v okolju z lastnim bogatim lokostrelskim izročilom, ki je tedaj prišlo v stik z evropskimi pomorščaki in njihovo oborožitveno tehnologijo. Sredi 16. stoletja je prihod modernega ognjenega orožja evropskega porekla na Kitajskem povzročil pravo revolucijo. Mušketa je v zelo kratkem času skoraj popolnoma izpodrinila orožje na tetivo in primitivnejše različice ročnih topov. To je posredno spodbudilo velike spremembe v vojaški organizaciji.⁵⁷

Morda še bolj dramatične so bile posledice enakega procesa na Japonskem. Posebej luciden komentar o relativnih prednostih oziroma slabostih

tradicionalnih in modernih oborožitvenih sistemov je prispeval slovit mečevalec Mijamoto Musaši (ok. 1584–1645) v *Knjigi petih prstanov*. Po njegovih opazanjih je bilo lok sicer mogoče koristno uporabiti na začetku spopada, zlasti na močvirnem terenu, vendar pri obleganjih ni bil posebej učinkovit in se tudi sicer ni izkazal na razdaljah, daljših od približno 40 m, zato v urjenju lokostrelstva ni več prepoznal praktičnega smisla. Toliko bolj je cenil arkebuzo oziroma mušketo na lunto, saj je bila po njegovem mnenju najučinkovitejše sredstvo za obrambo utrd in hkrati najsmrtonosnejše orožje na bojnem polju vse do trenutka, ko se je razvil metez.⁵⁸

Prevlado smodnika – ne zgolj na bojnem polju, temveč tudi pri lovu – je bil prisiljen priznati celo tako zavzet pristaš konservativnih vrednot, kot je bil

⁵⁷ Andrade, *The Gunpowder*, str. 166–187.

⁵⁸ Musashi, *A Book*, str. 47–48.

Prestična lovska puška Mateja Langa na kolesni vžig iz leta 1534 (© Salzburg Museum / Stiftung Imfeld).

sam Maksimilijan I. Habsburški. O tem ne nazadnje govori zanimiva prigoda, zabeležena v romansiranim avtobiografskem delu *Weißkunig*. Mladi vladar, že od malih nog navdušen lovec in neprekosljiv mojster v uporabi samostrela, naj bi se nekoč mudil v štajerskem pogorju Reichenau. Na visoki pečini, kar 100 klafter oziroma okrog 180 m visoko, je zapazil kapitalnega gamsa. Živali na takšni višini ni bil sposoben zadeti noben član lovske družine, niti Jörg Purgkhart, odličen strelec s puško. Tedaj je v ospredje stopil kraljevič sam. Napel je svoj samostrel z jeklenim lokom, pomeril in s prvim strelom zadel gamsa naravnost v srce.⁵⁹

O verodostojnosti zgodbe bi seveda lahko razpravljali, toda njen splošni poduk je vendarle dovolj jasen – po merilih tistega časa je šlo za izjemen strel, s katerim je kraljevič še enkrat potrdil svoje malone nadčloveške bojvniške spretnosti. Dosežek je bil še toliko bolj bleščeč zato, ker protagonist ni uporabil ognjenega orožja, temveč samostrel kot očitno manj zmogljivo alternativo.

Kljub poskusom zakonskih prepovedi širjenja obetavne tehnologije ni bilo mogoče dolgoročno zajezi in preprečiti njene rabe v lovstvu. Po ironiji usode je k temu veliko prispevala lovska strast plemiškega stanu, ki si je sicer najgorečnejše prizadeval omejiti razmah potencialno nevarnih orožarskih inovacij. Odličen primer takšne miselnosti je bil salzburski nadškof in kardinal Matej Lang (1468–1540), še v visoki starosti navdušen lovec. Leta 1534 so zanj izdelali razkošno okrašeno, a tudi tehnično presenljivo izpopolnjeno lovsko puško z dvojnim kolesnim

mehanizmom, zasnovano tako, da je uporabniku omogočala oddati dva zaporedna strela. Ta mojstrovina puškarske umetnosti je nazadnje prešla v last salzburškega muzeja Carolino Augusteum in velja za enega najstarejših ohranjenih primerkov orožja na kolesni vžig.⁶⁰

Zgornji primeri pričajo o tem, kako hitro je tehnološki razvoj sledil željam petičnih naročnikov. Do sredine 16. stoletja je ognjeno orožje na kolesni vžig tehnično toliko dozorelo, da ga je srednjeevropska družbena elita začela redno uporabljati za lov. A vendarle je že zaradi konservativnih nazorov in visoke cene vrhunske oborožitvene tehnologije trajalo še nekaj desetletij, preden je puška končno izpodrinila lok in samostrel ter se uveljavila kot standardni pripomoček za odstrel divjadi.⁶¹

Sklep

Nedavno razkritje upodobitve strelca na freski iz Polic pri Cerknem morda ne sodi med prelomne najdbe umetnostnozgodovinske stroke, a je kljub temu zgodovinsko dragocena, v slovenskem merilu za zdaj edinstvena vinjeta, ki priča o vse večji vlogi smodnika na pragu novega veka. Ob upodobitvi se odpira več vprašanj; za začetek že, zakaj je slikar omenjeni prizor sploh vključil ob rob povsem klasičnega motiva sv. Kristofa. Na to bo morda v prihodnje odgovorila še bolj poglobljena umetnostnozgodovinska analiza. Glede na do sedaj upoštrevane argumente se zdi najprepričljivejša razlaga, da v ozadju niso tičali posebni simbolni ali ikonografsko zaznamovani vzgi-

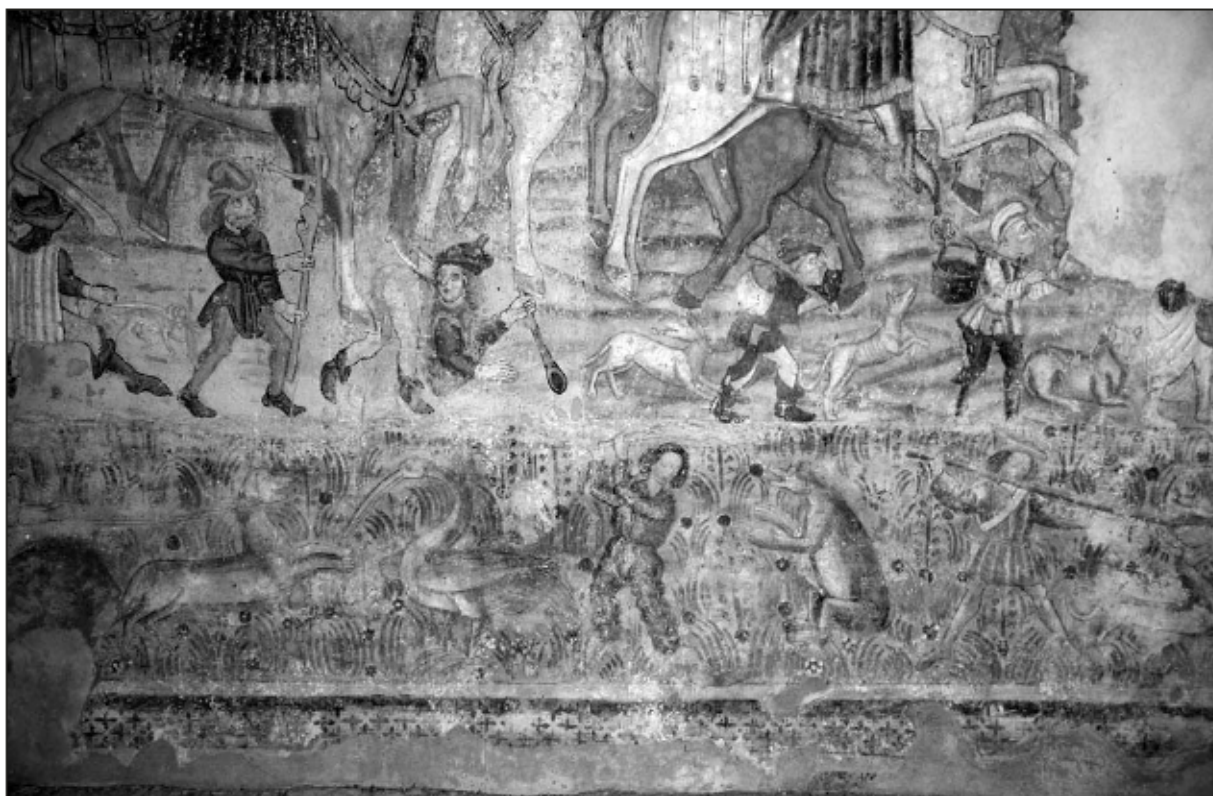

Kratka risanica s kolesnim mehanizmom, datirana v leto 1630. Orožje, izdelano v značilnem južnonemškem slogu, je na olesju okrašeno z intarzijami lovskih motivov (NMS, inv. št. N 19802, foto: Tomaž Lauko).

⁵⁹ Treitzsaurwein, *Der Weiß*, str. 84.

⁶⁰ Ramharter, *Der Waffenbesitz*, str. 324–325, kat. št. 1.7.

⁶¹ Berg, *Püschgang*, str. 14–16.

Soroden primer vključevanja živalskih in lovskih motivov: Pohod sv. treh kraljev v Gradišću pri Divači (foto: Andrej Jazbec).

bi, temveč preprosto želja po obogatitvi ustaljenega svetniškega motiva z drobnim prizorom iz aktualnega sveta avtorja poslikave in njegovega občinstva.

Zgodovinski kontekst to možnost podpira ali ji vsaj ne nasprotuje. Razgibana upodobitev Pohoda sv. treh kraljev v cerkvi sv. Helene v Gradišću pri Divači je le en bližnji primer iz enakega geografskega, kulturnega in umetnostnega okolja, ki dokazuje nagnjenost poznogotskega stenskega slikarstva k vključevanju raznovrstnih spremljevalnih prizorov. Pri tem gotovo ni zanemarljivo, da se v Gradišću pri Divači poleg šaljivih, pravljičnih, živalsko obarvanih motivov pojavijo tudi lovski. Ob koncu srednjega veka je bil lov navsezadnje vsaj toliko kot sredstvo preživetja stvar prestiža, celo statusni simbol višjega stanu. Kako ugledno vlogo je imel v očeh javnosti, morda še posebej v samodojemanju in reprezentanci plemstva, med drugim priča Paolo Santonino, ko v svojih popotnih dnevnikih doživeto opisuje srečanje z goriškim grofom in njegovim spremstvom v razkošni lovski opravi.⁶²

Freska sv. Krištofa v Policah pri Cerknem je nastala v zgodnjem 16. stoletju, ko se je ročno ognjeno orožje v slovenskem prostoru in soseščini že dodobra uveljavilo v vojaški oborožitvi in se je kljub poskusom zakonskih prepovedi začelo širiti tudi že v lov-

stvo. Izpopolnjeni modeli strelnega orožja na luntni, še bolj pa kolesni vžig – proti koncu 16. stoletja vse pogostejše opremljeni celo z risano cevjo – so tedaj že dosegali potrebno stopnjo natančnosti in zanesljivosti, da jih je bilo mogoče učinkovito uporabiti za lov na visoko divjad. Dejavniki, ki so tisti trenutek še zavirali splošno uveljavitev ognjenega orožja v lovstvu, torej niso več izvirali iz njegovih morebitnih tehničnih pomanjkljivosti, temveč kvečjemu iz konservativne miselnosti »zelenih bratovščine«, sestavljene iz pripadnikov tradicionalne družbene elite.

Podoba strelca iz Polic pri Cerknem je mogoče razumeti na različne načine, toda ob natančnejšem pretresu argumentov se zdi še najbolj verjetno, da gre za poskus dokaj verističnega prikaza lova na gamse, priljubljene dejavnosti lovcev v alpskem prostoru, kamor sodi tudi gorato zaledje Cerknega. V tem pogledu je šlo za prizor, ki je bil naročnikom poslikave in lokalnemu okolju domač. Poglavitni detajl na tej upodobitvi, ki vzbuja pozornost vsaj v očeh današnjega opazovalca, je uporabljeno orožje. To je očitno že dodobra dodelana izvedba arkebuz, opremljene z netilnim mehanizmom. Njegovega ustroja na upodobitvi ni mogoče prepoznati, a bi bilo glede na kontekst uporabe orožja morda pričakovati, da je bilo prirejeno celo prej za kolesni kot luntni vžig.

Če naša hipoteza drži, strelec na freski ni nujno zgolj nepomemben obstranec. Ukvarja se z lovom,

⁶² Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 20.

plemenito in vznemirljivo dejavnostjo prestižnega značaja. Hkrati je oborožen z imenitnim, naravnost modnim kosom strelnega orožja, skonstruiranim na najvišji tehnološki ravni tistega časa. To dvojje pa navsezadnje daje slutiti, kaj je bilo tisto, kar je lik strelca napravilo tako privlačnega v očeh sodobnikov, da si je prislužil mesto na poslikavi cerkve Marijinega rojstva v Policah pri Cerknem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

BSB – Bayerische Staatsbibliothek, München
HSS Cod.icon. 222, Popisi orožja Maksimilijana I.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Andrade, Tonio: *The Gunpowder Age. China, Military Innovation and the Rise of the West in World History*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2016.

Badovinac, Tatjana in Janko Jeličić: *Orožje*. Celje; Pokrajinski muzej Celje, 2006.

Berg, Carl Heinrich Edmund von: *Pürschgang im Dickicht der Jagd- und Forstgeschichte*. Dresden: Schönfeld, 1869.

Blair, Claude: A Note on the Early History of the Wheellock. *Journal of the Arms & Armour Society*, 3, 1959–1961, str. 232–236.

Blair, Claude: Further Notes on the Origin of the Wheellock. *The Arms and Armour Annual* (ur. Robert Held). Chicago: Follett Press, 1973, str. 28–47.

Blair, Claude: New Light on the early History of the Wheellock in Italy. *Waffen- und Kostümkunde*, 37, 1995, str. 27–52.

Cevc, Emilijan: Stavbar Andrej in slikar Jernej iz Loke v Beneški Sloveniji. *Loški razgledi*, 7, 1960, str. 94–105.

Ciglencečki, Marjeta in Polona Selinšek: *Zbirka orožja na ptujskem gradu*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1999.

Contamine, Philippe: *War in the Middle Ages*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.

Da Varagine, Jacopo: *Legenda Aurea*. Firenze: Libreria editrice fiorentina, 1999.

Dolenc, Jože in Zmaga Kumer: Sv. Krištof. *Leto svetnikov* (ur. Marijan Smolik). Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 212–213.

Eltis, David: *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*. London, New York: I. B. Tauris, 1998.

Flego, Stanko: Poliške zgodbe. Ustno izročilo iz vasi Police pri Cerknem. *Idrijski razgledi*, 51, 2006, str. 88–95.

Florjanc, Ivan in Janez Jocif: Riba Faronika na freskah sv. Krištofa. *Loški razgledi*, 58, 2011, št. 1, str. 182–198.

Golob, France: Upodobitev sv. Krištofa – dela slikarja Jerneja iz Loke. *Loški razgledi*, 29, 1982, št. 1, str. 20–31.

Hall, Bert S.: *Weapons & Warfare in Renaissance Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.

Harmuth, Egon: *Die Armbrust. Ein Handbuch*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1986.

Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, 1: Gorenjska*. Ljubljana: Družina, 1996.

Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, 2: Primorska*. Ljubljana: Družina, 1997.

Horvat, Jasna: Gotsko stensko slikarstvo – vir za materialno kulturo. *Gotika v Sloveniji – svet predmetov* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995, str. 137–155.

Horvat, Jasna: *Likovne upodobitve predmetov premične kulturne dediščine: obdobje poznega srednjega veka*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino (doktorska disertacija), 1998.

Jazbec, Andrej: Marija z detetom iz cerkve Marijinega rojstva na Policah na Šentviški planoti. *Idrijski razgledi*, 52, 2007, str. 60–66.

Keen, Maurice (ur.): *Medieval Warfare. A History*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Keen, Maurice: *Das Rittertum*. Düsseldorf: Albatros, 2002.

Kempers, R. T. W.: Haquebuts from Dutch Collections. *The Journal of the Arms & Armour Society*, 9, 1983, št. 2, str. 56–89.

Komelj, Ivan: Dvajset let odkrivanja srednjeveških stenskih slik. *Varstvo spomenikov*, 10, 1965–1966, str. 39–76.

Krenn, Peter: *Von alten Handfeuerwaffen. Entwicklung, Technik, Leistung*. Graz: Landeszeughaus, 1989.

Kuret, Primož: *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1973.

Kurzmann, Gerhard: *Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1985 (Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten 5).

Lazar, Tomaž: Likovni viri za vojaško zgodovino poznega srednjega veka; stensko in tabelno slikarstvo na Slovenskem in v sosednjih deželah, 1. del. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 43, 2007, str. 219–236.

Lazar, Tomaž: Likovni viri za vojaško zgodovino poznega srednjega veka; stensko in tabelno slikarstvo na Slovenskem in v sosednjih deželah, 2. del. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 44, 2008, str. 139–160.

Lazar, Tomaž: *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja*

- od 13. do 15. stoletja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino (doktorska disertacija), 2009.
- Lazar, Tomaž: *Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem. Raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož / Late-Medieval Artillery in Slovenia. A Study of Two Early Artillery Pieces from the Regional Museum Ptuj – Ormož*. Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev / Topics in Slovenian Material Culture 13. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015.
- Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja. Münchenski rokopis Cod. icon. 222. *Zgodovinski časopis*, 71, 2017, št. 1–2, str. 106–162.
- Lazar, Tomaž, Tomaž Nabergoj in Polona Bitenc (ur.): *Vitez, dama in zmaj. Dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem 2. Katalog*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2013.
- Mallett, Michael in Christine Shaw: *The Italian Wars 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. London, New York: Routledge, 2012.
- McLachlan, Sean: *Medieval Handgonnes. The First Black Powder Infantry Weapons*. Oxford: Osprey Publishing, 2010.
- Medvešek, Pavel: *Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Morin, Marco: Two Combination Weapons Firing Superimposed Loads. *Journal of the Arms & Armour Society*, 8, 1973, št. 9–10, str. 257–269.
- Morin, Marco: The Origins of the Wheel Lock. A German Hypothesis: An Alternative to the Italian Hypothesis. *Art, Arms and Armour*, 1, 1979–1980, str. 80–99.
- Musashi, Miyamoto: *A Book of Five Rings*. Woodstock, New York: The Overlook Press, 1974.
- Osojnik, Minka, Marta Bensa, Andrej Jazbec in Barbara Nadbath: *Police pri Cerknem – cerkev Rojstva Device Marije, EŠD 4040: konservatorski načrt*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2017.
- Nared, Andrej: Erazem (Pred)jamski – slovenski Robin Hood? *Zgodovina za vse*, 5, 1998, št. 2, str. 5–16.
- Pleterski, Andrej: Poliški Tročan. *Studia mytologica slavica*, 9, 2006, str. 41–58.
- Ramharter, Johannes: Der Waffenbesitz der Fürst-erzbischöfe von Salzburg und sein Verbleib. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 149, 2009, št. 2, str. 297–372.
- Rathgen, Bernhard: *Das Aufkommen der Pulverwaffe*. München: Die schwere Artillerie, 1925.
- Randall, Lilian M. C.: *Images in the Margins of Gothic Manuscripts*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1966.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba, 1991.
- Schlag, Wilhelm: Die Jagd in historischer Zeit. *Alles Jagd ... Eine Kulturgeschichte* (ur. Günther Hödl, Hartwig Pucker). Ferlach: Land Kärnten Kulturabteilung, 1997, str. 207–233.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Stele, France: *Umetnost v Primorju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.
- Strickland, Matthew in Robert Hardy: *The Great Warbow. From Hastings to the Mary Rose*. Thrupp, Stroud: Sutton Publishing, 2005.
- Tambara, Giovanni (ur.): *Juliani canonici Civitatis chronica (aa. 1252–1364)*. Rerum Italicarum scriptores, Raccolta degli storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento 24, št. 14. Città di Castello: S. Lapi, 1906.
- Tancik, Ferdinand: *Topništvo na Slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino (diplomsko delo), 1964.
- Taylor, Frederick L.: *The Art of War in Italy 1494–1529*. Cambridge: University Press, 1921.
- Treitzsaurwein, Marx (ur.): *Der Weiß Kunig. Eine Erzählung von den Thaten Kaiser Maximilian des Ersten*. Wien: Joseph Kurzböcken, 1775.
- Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*. Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, N. S. XI. Weimar: H. Böhlau, 1957.
- Wiessner, Hermann (ur.): *Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414*. Monumenta historica ducatus Carinthiae X. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1968.
- Wolfsgruber, Karl: *Dom und Kreuzgang von Brixen*. Bozen: Athesia, 1988.

S U M M A R Y

Hitherto unknown depiction of an early □ arm on the fresco at Police near Cerkno

The Church of the Nativity of Mary at Police near Cerkno has already been subject to art historical research on a number of occasions. Most consideration has been given to the relatively well-preserved frescos dating to the first half of the sixteenth century, and the latest restoration works revealed new, hitherto unknown paintings. The most interesting fresco due to its historical context is that of Saint Christopher on the south side of the nave, which is at the focus of this contribution.

The central scene, the figure of Saint Christopher carrying the infant Jesus over the river, is completed with several side motifs. In the lower left corner, there is a depiction of a man firing a hand-held firearm at a goat or a chamois. The scene most likely has no deeper iconographic connection with the legend

of Saint Christopher and was included in the depiction as an accompanying genre motif. What makes it so striking is that, according to available data, it is one of the earliest artistic depictions of a firearm in Slovenia, and the earliest example documented in church wall painting.

In the early sixteenth century, when the said depiction was produced, firearms were no longer a novelty, even less a rarity. The latest detailed studies of historical sources confirm that gunpowder spread to the eastern Alpine area as early as the second quarter of the fourteenth century and proved one of the decisive military factors a century later. A major contributor to this process was also the experience gained during the concurrent Hussite wars. In addition to artillery, hand-held firearms became increasingly widespread in military use. Despite its relatively primitive construction, the hand-gun (or handgonne) became an equal competitor in military armament already in the mid-fifteenth century. The more advanced matchlock arquebus, however, undoubtedly eclipsed stringed weapons no later than the turn of the sixteenth century and established itself as a standard support weapon across European battlefields.

Despite its successful integration into warfare, gunpowder took considerably longer to become widely used in hunting. This was initially due to the

technical shortcomings of early firearms, especially their awkward firing. The invention of wheellock mechanism about 1500 finally led to an effective solution by enabling the shooter to load and cock the weapon in advance and fire it whenever necessary. In this way, firearms first became a truly useful alternative in hunting as well. However, the swift spread of the new technology also caused anxiety over possible misuse.

Such fears prompted Emperor Maximilian I to issue a ban in 1517 on the use of wheellock weapons in the Habsburg hereditary territories. Nonetheless, the ban never took hold and could not dam the spread of increasingly effective firearms in the long run, although it did impede the spread of gunpowder among hunters, which was to some extent also due to the conservative mentality of the social elites and their reticence to embrace novelties.

Given the above, the scene from Police near Cerkno is, for the time being, a unique witness to the moment when hand-held firearms matured to the point of becoming a self-evident part of military armament while at the same time also establishing themselves among hunters. The depiction may be interpreted as a tentative realistic demonstration of chamois hunt with a refined version of an arquebus, most probably fitted with a wheellock.

Cerkev Marijinega rojstva v Policah pri Cerknem (foto: Andrej Jazbec).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.344.5:316.323.5(497.4)"1631"

Prejeto: 28. 5. 2019

Vanja Kočevar

dr., asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vkocevar@zrc-sazu.si

Dedna poklonitev vojvodine Kranjske kralju Ferdinandu III. leta 1631

IZVLEČEK

Dedna poklonitev je bila obred inauguracije novega deželnega kneza in eno osrednjih dejanj v življenju zgodnje-novoveške dežele kot politične entitete. Ferdinandu III., bodočemu cesarju ter tedanjemu ogrskemu in češkemu kralju, so se notranjeavstrijske dežele poklonile spomladi 1631. Poklonitev je v njegovem imenu sprejel komisar Janez Ulrik vojvoda Krumlovski in knez Eggenberg. Kranjska dedna poklonitev je sicer potekala v senci obiska španske infantinje Marije Ane ter prevzema visokih dvornih dolgov s strani kranjskih stanov, vendar je kljub temu prinesla pomembno novost v razvoj odnosov med stanovi in vladarjem, saj se je z njo uveljavila navada, da je deželni knez stanovom naročil, naj se poklonijo njegovemu nasledniku, s čimer je slednjemu olajšal prevzem oblasti po svoji smrti.

KLJUČNE BESEDE

Dedna poklonitev, Kranjska, Ljubljana, Ferdinand III., Janez Ulrik Eggenberg, deželni privilegiji

ABSTRACT

HEREDITARY HOMAGE OF THE DUCHY OF CARNIOLA TO KING FERDINAND III IN 1631

Hereditary homage was a ritual of inaugurating the new provincial prince and one of the central acts in the life of the early modern territory as a political entity. The Inner Austrian territories paid their homage to Ferdinand III, the future emperor and the then King of Hungary and Bohemia in the spring of 1631. The homage was received on Ferdinand's behalf by the commissioner Hans Ulrich, Duke of Krumlov (Krumau) and Prince Eggenberg. Although eclipsed by the visit of the infanta Maria Anna of Spain and the estates' assumption of high imperial debt, the Carniolan hereditary homage brought about an important novelty in the development of the relations between the estates and the sovereign, as it thenceforth became customary for the estates to pay homage to his successor, which facilitated the transition of power following his death.

KEY WORDS

Hereditary homage, Carniola, Ljubljana, Ferdinand III, Hans Ulrich von Eggenberg, provincial privileges

Janez Ulrik knez Eggenberg (*Annales Ferdinande von Franz Christoph Khevenhüller, Band 2, 1721–1726* (Wikimedia Commons)).⁷

Dedno poklonitev »neznane« Habsburžanu sta leta 1631 precej zasenčila druga dva dogodka. Prvi je bil potovanje španske infantinje⁸ ter neveste

kralja in cesarjeviča⁹ Ferdinanda III. Marije Ane, ki se je v mrzlih februarjskih dneh v naših krajih mudila med potjo na Dunaj. Poroka med avstrijskimi in španskimi Habsburžani je tudi pomembno vplivala na oblikovanje zavezništva na pragu nove – švedske – epizode tridesetletne vojne. Z maratonskim spopadom, ki se je tačas bil na Nemškem, je povezan tudi drugi pomemben dogodek, in sicer prevzem dvornih in vojnih dolgov, ki so ga leta 1631 odobrili deželni zbori notranjeavstrijskih dednih dežel. Prevzem 800.000 goldinarjev dolga, kolikor je znašal kranjski delež, je znatno obremenil deželne finance in imel dolgoročne posledice na poslovanje deželnega zbora, dinastiji pa je po drugi strani omogočil, da je zajela sapo pred težavnim spopadom s švedskim kraljem Gustavom II. Adolfom.¹⁰

Viri

Kranjska dedna poklonitev leta 1631 ostaja zaradi pomanjkanja virov zavita v tančico skrivnosti, saj na podlagi trenutno znanega in dostopnega gradiva niti datuma poklonitve ne moremo določiti s popolno gotovostjo. Valvasor je prihod španske infantinje, ki je v kranjsko prestolnico po Ljubljani priplula 5. februarja, opisal z besedami, da je visoka gostja prišla: »... zvečer in s svojim, mesecu enakim bliščem nadomestila odsotnost sonca.«¹¹ K navedbi kranjskega polihistorja lahko dodamo, da je poleg sonca blišč visoke španske gostje nadomestil tudi dedno poklonitev, ki je to potekala približno pet mesecev pozneje, saj ta po zastopanosti v virih izzveni kot drobna opomba.¹²

Od primarnih virov so nam na voljo štirje. V Zbirki normalij Arhiva Republike Slovenije se je ohranil patent Ferdinanda II., s katerim je cesar svojega najstarejšega sina imenoval za naslednika in dediča Kranjske ter stanovom naročil, naj opravijo dedno poklonitev. V Zbirki listin naletimo na pooblastilo Ferdinanda III. za komisarja Janeza Ulrika kneza Eggenberga, ki je v njegovem imenu sprejel dedne poklonitve vseh notranjeavstrijskih dežel.¹³ V zbirki gradiva, povezanega z dednimi poklonitvami, v fondu Deželni stanovi za Kranjsko pa najdemo krajša dokumenta, ki se nanašata na naš predmet raziskave. Prvi je potrdilo komisarja kneza Eggenberga, s kate-

let po tem, ko je bil po smrti starejšega brata Ferdinanda IV. določen za naslednika. Jožef I. je sploh prekinil z dednimi poklonitvami v notranjeavstrijskih deželah, čeprav bi na to lahko vplivala tudi španska nasledstvena vojna. Karel VI. je notranjeavstrijske poklonitve sprejel sedemnajst let po nastopu vladavine. Mariji Tereziji pa so se zdele notranjeavstrijske dedne poklonitve nepotrebne, saj so zanjo predstavljale zgolj dedne dežele (Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 582; Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 61; Gmoser, *Die steirischen*, str. 279).

⁷ Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634), 1722, Band 2 der *Annales Ferdinande von Franz Christoph Khevenhüller*, ersch. 1721–1726. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hans_Ulrich_von_Eggenberg.jpg (29. 5. 2019). Glej: Komić Marn, *Kratka zgodovina rodbine Eggenberg*, str. 12.

⁸ Pomen: infantinja – v Španiji in na Portugalskem nekdanji kraljevi hči (Fran. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=infantinja> (2. 6. 2016)).

⁹ Pomen: cesarjevič – cesarjev sin (Fran. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=cesarjevi%C4%8D> (27. 6. 2016)).

¹⁰ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 318; Vilfan, *Struktura stanov*, str. 180; Košir, *Stanovska uprava*, str. 96–102; Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 426–428, 489–528, 618–622.

¹¹ Prosti prevod po: »... am Abend / und erstattete / gleich dem Mond / mit ihrem Glantz. / das Abwesen der Sonnen« (Valvasor, *Die Ebre*, XV, str. 591).

¹² O potovanju španske infantinje Marije Ane glej: Tschalkner, *Eine winterliche Reise*, str. 269–282; Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 388–398.

¹³ ARS, SI AS 1063, št. 2260 (1631, marec 19., Dunaj).

rim je deželni stanovom potrdil, da je bil pravni akt poklonitve izveden, in jim obljubil, da bo vladar Ferdinand III. ratificiral prisego, ki jo je podal v njegovem imenu, in potrdil kranjske deželne privilegije.¹⁴ Poleg tega je ohranjen še krajši prepis besedila pri poklonitvi podanih dednih priseg.¹⁵ Tretji primarni vir je stanovski registraturni protokol št. 15, v katerem lahko že od avgusta 1630 dalje spremljamo vpise korespondence, ki se je nanašala na bližajoči se obisk španske infantinje, medtem ko se dedna poklonitev v njem prvič omenja šele aprila 1631.¹⁶

Ostali potencialni primarni viri o dedni poklonitvi molčijo. Protokole zasedanj kranjskega deželnega zbora in odbora najdemo pomešane v protokolu številka 15 (1622–1633);¹⁷ na tej osnovi lahko spomladi in poleti 1631 identificiramo trinajst zasedanj obeh glavnih stanovskih organov (zbora in odbora), in sicer so zasedanja vpisana pod naslednjimi datumi: 30. maj, 31. maj, 5. junij, 7. junij (dve zasedanji), 10. junij, 11. junij, 14. junij, 25. junij, 3. julij, 9. julij, 10. julij in 18. julij. Vendar je verjetno vsaj folij 555 (555r in 555v), čeprav pravilno oštevilčen, napačno vezan v protokol, saj je vstavljen k deželnozborski seji z dne 18. julija, besedilo, ki ga vsebuje, pa govori o pismu nadvojvode Leopolda, v katerem od Kranjcev želi sto oklepnih konj in pet vozov za spremstvo španske infantinje.¹⁸ Ta dopis je v registraturnem protokolu številka 15 zabeležen že decembra 1630.¹⁹ Verjetno se je več zapisnikov z deželnih zborov izgubilo in so bili nato nekritično vezani v protokole. Zapisnike s sej odbora poverjenikov za leto 1631 pa najdemo razsejane v deželnozborskem protokolu številka 16, vendar tudi ti niso kronološko urejeni.²⁰ V obravnavah deželnega zbora za to leto prav tako ni mogoče najti z dedno poklonitvijo povezanih dokumentov. Na splošno slabo ohranjenost gradiva za to leto v

svojih regestih opozarja tudi Perizhoffer: »Im übrigen ist diese landtagshandlung sehr mangelfhaft.«²¹

Tudi v fondu Vicedomski urad za Kranjsko, ki sicer hrani gradivo za nekatere dedne poklonitve, o tozadevnem dogajanju na Kranjskem leta 1631 ni mogoče najti ničesar. Heilov repertorij k fondu sicer vsebuje podatke o potrditvi privilegijev po smrti cesarja Ferdinanda II.,²² vendar gradiva v navedenem fasciklu ni, tam najdemo le dokument, s katerim je nadvojvoda Ferdinand (III.)/II. 16. marca 1611 Jakobu Filipu pl. Raunachu potrdil taborsko pomirje za Šilentabor.²³ Gradiva o poklonitvi Ferdinandu III. ni niti v fondu Gospostvo Dol.²⁴ Zapisniki ljubljanskega mestnega sveta v Zgodovinskem arhivu Ljubljana za leto 1631 na žalost niso ohranjeni.²⁵ Prav tako za zdaj še nismo odkrili poročil o poklonitvi na Kranjskem v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu oziroma v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju.

V fondu Zbirka listin Arhiva Republike Slovenije je ohranjenih nekaj listin, s katerimi je Ferdinand III. potrdil privilegije nekaterih mest in trgov na Kranjskem ter kosezov v Zagorju,²⁶ zamen pa iščemo njegovo potrditev kranjskih deželnih ročinov.²⁷ Dedna poklonitev tudi ni vključena v tisk kranjskih deželnih ročinov *Landts Handtvesst Deß Loblichen Herzogthumbs Crain* iz leta 1687, ki se hrani v Zbirki rokopisov.²⁸

O poklonitvi leta 1631 nekaj izvemo iz sekundarnih virov, vendar tudi njihova bera ni izdatna, poleg tega si nekatere navedbe v njih nasprotujejo. Kot prvi tovrstni vir se nam ponujajo *Letopisi vojvodine Kranjske (Jahr Schrifften des Herzogthumbs Crain)* Ludvika Schönleba (Starejšega) iz leta 1660, ki navajajo, da je dedna poklonitev potekala 4. junija 1631.²⁹ Sledi

¹⁴ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), Revers ihrer fürstlichen gnaden von Eggenperg, alß landtsfürstlichen erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpfflicht, 1631, junij 4., Ljubljana.

¹⁵ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51). Erbhuldigungs aydpfflicht (s. d.).

¹⁶ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 861, Registraturs Protocol 15 (1630–1645).

¹⁷ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), fol. 532r–556r.

¹⁸ V protokolu piše: »Ihr gnaden herr landtsverwalter proponierrn, das ihr fürstliche durchlaucht herr, herr Leopoldt erzherzog zu Österreich etc. gehrn sehen wolten, damit die königliche brauth mit 100 gültperden und ingleichen 5 wagen, darunter drey mit 6 und zween mit 4 rossen sein sollen begleitet wurde. Begern die resolution, wie die bestellung anzustellen« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), fol. 555r).

¹⁹ Prim. »Dezember 1630. Herr Friedrich von Lanthery offerirt zur ankunfft der königl. brauth zehen roß, guetten wippahers und andere sorten wein, damit seinen schuldigen alten ordinari steuer rest an zulainen« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 861, Registraturs protocol N° 15, pag. 33r).

²⁰ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 890, Verordneten sessions Protocol N° 16 (1629 biß 1633 inclusive), fol. 39r–98r.

²¹ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Perizhoffer: *Regesten der Landtagsabhandlungen*, 1631.

²² Povzeto po izvirniku: »Confirmatio privilegiorum post mortem imperatoris Ferdinandi II.« (ARS, SI AS 1, Heilov repertorij, fol. 164).

²³ Potrditev taborskega pomirja (*täber bewilligter purghfried*), ki ga je predniku Jakoba Filipa pl. Raunacha Bernardinu pl. Raunachu leta 1512 podelil cesar Maksimilijan I. za Šilentabor na Krasu v vojvodini Kranjski (ARS, SI AS 1, šk. 253 (fasc. I/132), Lit. P., Privilegia, V–18, 1611, marec 16., Gradec).

²⁴ ARS, SI AS 730, Gospostvo Dol.

²⁵ ZAL, LJU 0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki mestnega sveta, stara serija (Cod. I).

²⁶ Glej: ARS, SI AS 1063, št. 2260, 1637, november 23., Dunaj; št. 2365 (1642, junij 1., Dunaj); št. 2369 (1642, september 21., Dunaj); Klun, *Diplomatarium Carniolicum*, št. 106, Kaiser Ferdinand III. bestätigt zu Wien am 23. November 1637 die Rechte, Freiheiten und Privilegien der Stadt Laibach, str. 76–77.

²⁷ Glej: Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60–61.

²⁸ ARS, SI AS 1073, I/7r, *Landts-Handtvesst Deß Loblichen Herzogthumbs Crain* [...]. Laybach, 1687.

²⁹ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati 26, Schönleben – Dolničarjeva kronika, fol. 262–263. V Zgodovinskem arhivu Ljubljana je na voljo transkripcija Schönlebenovega rokopisa, ki jo je prispeval Božo Otorepec. Izvirnik hrani Avstrijska nacio-

beležka v *Kroniki mesta Krško*, ki je bila leta 1860 objavljena v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*.³⁰ Povzetek v slovenščini je leta 1899 za *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* prispeval Anton Koblar.³¹ *Krška kronika* poroča, da je dedna poklonitev potekala 2. junija 1631, in je edini vir, ki prinaša skope informacije o ceremonialnem poteku poklonitve.

Tretji sekundarni vir je *Historia annua* – letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove, vendar tudi tam izvemo le, da se je knez Eggenberg med obiskom Ljubljane ustavil pri jezuitih, tudi njih je namreč bolj kot poklonitev, ki je pravzaprav niti ne omenijo, zanimal obisk španske infantinje, ki je potovala skozi Ljubljano. Dedna poklonitev se nato ne omenja ne v Perizhofferjevih registih deželnozborskih obravnav ne v *Carnioliae pragmatice*. Podatke o njej zamenjamo tudi v edicijah objavljenih virov.³²

Glede na stanje virov nas dejstvo, da je poklonitev tudi v zgodovino pisju le bežno omenjena, sploh ne preseneča. Vendar se ob pretresu literature odpre novo vprašanje, namreč datum poklonitve. Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* v X. knjigi ob opisovanju švedskih zmag na Saškem jeseni 1631 kratko omeni še dedno poklonitev Ferdinandu III., rekoč: »Nekaj mesecev poprej si je kralj Ogrske in Češke Ferdinand III., njegovega cesarskega veličanstva Ferdinand II. gospod sin, dal po gospodu Janezu Ulriku knezu Eggenbergu od hvalevrednih deželnih stanov Kranjske 4. julija 1631 sprejeti poklonitev.«³³

V opombi *Slava* kot vir navaja: »MScr. Prov.«,³⁴ s čimer je najbrž mišljen arhiv kranjskih deželnih stanov.³⁵ Na podlagi te opombe sta možna dva sklepa. Po prvem bi lahko Valvasor videl celotno gradivo. Če ta domneva drži, v drugi polovici 17. stoletja to še ni bilo izgubljeno in se je izgubilo nekje na prelomu iz 17. v 18. stoletje, saj je na začetku 18. stoletja registrator Perizhoffer pl. Perizhoff v svojih registih deželnozborskih obravnav tožil, kot smo videli že zgoraj, da je gradivo za deželni zbor leta 1631 slabo ohranjeno. Druga možnost je, da je Valvasor videl le

Eggenbergov *Reverz* (datiran s 4. junijem),³⁶ nato pa bi lahko prišlo do pomote pri zapisu meseca, tako da se je junij pomotoma spremenil v julij. V tem primeru je bilo gradivo pomanjkljivo ohranjeno že v drugi polovici 17. stoletja, ko je bil na delu kranjski polihistor. Potemtakem bi veljalo razlog za slabo ohranjenost arhivskega gradiva pripisati zmedi, ki je v stanovskih uradih za nekaj časa zavladala po odhodu protestantskega plemstva v letih 1628 in 1629.³⁷ Matevž Košir namreč izrecno opozarja na zmedo, ki je nastala v uradu glavnega prejemnika, potem ko je protestant Janez Jakob pl. Apfalter zapustil deželo. Red naj bi začeli ponovno vzpostavljati ravno leta 1631.³⁸

Valvasorjevo navedbo datuma poklonitve je v *Geschichte Krains* povzel tudi Dimitz, ki navaja, da je poklonitev potekala 4. julija 1631, čeprav se v opombi sklicuje tudi na članek iz leta 1860, kjer je kot datum naveden 2. junij.³⁹

Vladislav Fabjančič dedne poklonitve leta 1631 sploh ne omenja, navaja pa obisk španske infantinje Marije, hčere španskega kralja Filipa III., ter povzema, da je Kranjska za njeno doto v skupnem seštevku prispevala 17.000 goldinarjev, za spremstvo pa 100 konj, od katerih jih je Ljubljana dala dvajset.⁴⁰

Pri raziskovanju kranjske dedne poklonitve leta 1631 naletimo na zanimiv paradoks, in sicer da je štajerska dedna poklonitev, ki je v Gradcu potekala 7. aprila, z viri v fondu Deželni stanovi za Kranjsko bolj pokrita kot kranjska. V omenjenem fondu Arhiva Republike Slovenije sta namreč shranjeni kar dve poročili o štajerski poklonitvi Ferdinandu III.⁴¹ Pri omenjenih virih gre verjetno za nekakšno »uradno« poročilo o dedni poklonitvi na Štajerskem, s katerim

nalna biblioteka (ÖNB, Cod. 15400 Han., Die Geschichte der Stadt Laibach). O Schönlebnovih *Letopisih* glej: Mlinar, Zgodovino pisje kot izraz samozavedanja, str. 446–447; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 99.

³⁰ Beležko je objavil anonimni avtor, morda urednik revije August Dimitz. Glej: [Dimitz], *Annalen*, str. 84.

³¹ Koblar, *Iz kronike krškega mesta*, str. 22.

³² V edicijah virov, ki jih naštevamo, virov o dedni poklonitvi Kranjske Ferdinandu III. leta 1631 ni: Radics, *Beiträge zur Reformations-Geschichte Krains*; Hitzinger, *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Crain*; Dimitz, *Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain*; Klun, *Diplomatarium Carniolicum*; Loserth, *Akten und Korrespondenzen*, Teil 2.

³³ Prosti prevod po: »Ein paar Monaten aber zuvor / ließ Ferdinand III. Ihrer Keyserl. Maj. Ferdinandi II. Herr Sohn / König in Ungarn und Böhmen / von der löblichen Landschaft in Crain / durch den Fürsten zu Eggenberg / Herrn / Herrn Johann Ulrichen / die Huldigung einnehmen / am 4. Julii 1631« (Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 360).

³⁴ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 360.

³⁵ O tem: Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 53–54.

³⁶ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), *Revers ihrer fürstlichen gn[aden] von Eggenberg, als landtsfürstlichen erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpflicht*, 1631, junij 4., Ljubljana.

³⁷ Cesar Ferdinand II. je s patentom z dne 1. avgusta 1628 protestantsko plemstvo notranjeavstrijskih dežel postavil pred izbiro: spreobrnjenje v katoliško veroizpoved ali izselitev iz njegovih dednih dežel (ARS, SI AS 1097, *Cesarski patenti 1620–1700*; št. 110 (1628, avgust 1., Dunaj)). Za transkripcijo in kritično objavo patenta s spremno študijo njegovih posledic glej: Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 133–151, 208–223.

³⁸ Košir, *Stanovska uprava*, str. 5, 69, 84.

³⁹ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 410. Dimitz opisuje tudi gledališko predstavo, ki so jo v čast španske infantinje uprizorili v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. Glej: Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 464.

⁴⁰ Pri Fabjančiču izvemo še, da je bil v prvi polovici leta 1631 ljubljanski župan Juri Vidič, sodnik pa Janez Cornian, verjetno sta se kot predstavnika deželne prestolnice udeležila dedne poklonitve (Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 3. zvezek, str. 140–141).

⁴¹ Gre za poročili o štajerski dedni poklonitvi leta 1631, ki sta skupaj s poročili za mlajše kranjske dedne poklonitve shranjeni v fasciklu 51, prvo: »1631 Erbhuldigung in Steyer betreffend« je napisano na 32 straneh v vezanem zvezku brez paginacije, drugo z naslovom »Die fürangegangene erbhuldigung in Steyer so den 7. april 1631 betreffend« pa je napisano na 21 straneh v zvezku brez paginacije (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51)).

Patent cesarja Ferdinanda II. o imenovanju sina Ferdinanda III. za naslednika na Kranjskem in o dedni poklonitvi (ARS, SI AS 1097, Cesarski patenti 1620–1700, št. 113 (1631, marec 19., Dunaj)).

sta se strinjali obe vpleteni strani, tako deželno knežja kot stanovska. Videti je, kot bi bilo takšno poročilo z nekaj odstopanji večkrat prepisano in razposlano različnim posredno ali neposredno vpletenim naslovnikom.⁴²

Podobnih »uradnih« poročil o kranjskih dednih poklonitvah v letih 1597 in 1631 še nismo našli.⁴³ Morda bi kaj takega lahko našli v Štajerskem (kjer gradivo korespondence s stanovi ostalih notranjeavstrijskih dežel žal še ni urejeno) ali Koroškem deželnem arhivu, morda pa tudi v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju.⁴⁴ Po drugi strani je v fondu Deželnih stanov za Kranjsko mogoče najti podobna poročila za mlajše dedne poklonitve v Ljubljani. Tovrstni viri so na voljo za dedne poklonitve komisarju Ferdinanda IV. leta 1651,⁴⁵ Leopoldu I. leta 1660 in Karlu VI. leta 1728.⁴⁶

⁴² Podobno poročilo najdemo tudi v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu: StLA, Meillerakten, I/c, 1631 (Nr. 8–12). Primarne vire za štajersko dedno poklonitev pa hranijo tudi v fondu: StLA, Laa. A. Antiq., Gruppe II., K. 1, H. 7, Huldigungsprozeß betreffend die Erbhuldigung Ferdinands III. im Herzogtum Steiermark am 7. April 1631, Graz 1651 August 29.

⁴³ Glej: Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 201–232.

⁴⁴ Dodatno težavo pomeni dejstvo, da se zbirka ceremonialnih protokolov (Zeremonialprotokolle) v Haus-, Hof-, und Staatsarchivu začne šele z letom 1652. Glej: ÖSTA, HHStA OMeA ZA-Prot. Zeremonialprotokolle, 1652–1918 (Serie).

⁴⁵ Za dedno poklonitev leta 1651 je ohranjen tudi popis prisotnih deželanov: Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 420–427. Glej tudi: Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 243–250.

⁴⁶ Glej: ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51).

Dedna poklonitev Kranjske v notranjeavstrijskem kontekstu

Med notranjeavstrijskimi deželami se je Štajerska tradicionalno poklonila prva, dedna poklonitev v Gradcu pa je običajno zaznamovala tudi potek poklonitev v ostalih notranjeavstrijskih deželah. Dedni poklon Ferdinandu III. leta 1631 pri tem ni bil izjema. Komisar Janez Ulrik vojvoda Krumlovski in knez Eggenberg je po kraljevem poročnem slavu na Dunaju konec marca prispel v štajersko prestolnico, kjer je dedna poklonitev naposled potekala 7. aprila.⁴⁷

Potrditev štajerskega deželnega ročina je prišla na vrsto jeseni. Štajerski deželni zbor je 16. septembra 1631 na kneza Eggenberga naslovil prošnjo, da bi bili poleg običajne potrditve privilegijev v deželni ročin vključeni tudi najpomembnejši zakoni. Štajerski odborniki so naslednji dan pismo z isto prošnjo naslovili še na samega Ferdinanda III.⁴⁸ Do potrditve štajerskih deželnih ročinov je nato prišlo oktobra 1631, in sicer je bodoči deželni knez štajerske privilegije potrdil s posebnim libelom;⁴⁹ ta je vseboval tudi izvlečke najpomembnejših zakonov, ki so izšli po letu 1596. Štajerci so libel Ferdinanda III. objavili v tisku leta 1635.⁵⁰

⁴⁷ Rekonstrukcijo štajerske dedne poklonitve leta 1631 glej v: Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 399–405.

⁴⁸ Mell, *Grundriß der Verfassungs*, str. 552.

⁴⁹ Gmoser, *Die steirischen*, str. 271.

⁵⁰ Mell, *Grundriß der Verfassungs*, str. 552.

Sledila je dedna poklonitev na Koroškem. Edmund Aelschker je v *Geschichte Kärntens* iz leta 1885 zapisal, da je dedno poklonitev v imenu Ferdinanda III., ki je bil ta čas pri cesarski vojski, sprejel dolgoletni protežiranec Ferdinanda II. Janez Ulrik knez Eggenberg. Dedna poklonitev je potekala 2. maja 1631 na Gosposvetskem polju, ne da bi bila pred slovesnim dejanjem potrebna obširna pogajanja.⁵¹ Koroški stanovi so se na Gosposvetskem polju še zadnjič poklonili leta 1651, vendar sta bili zadnji poklonitvi v letih 1631 in 1651 opravljeni po komisarijih. Podobno kot o kranjski je tudi o koroški dedni poklonitvi leta 1631 v strokovni literaturi mogoče najti bore malo podatkov.⁵²

Kot tretja je prišla na vrsto dedna poklonitev Kranjske. Rekonstrukcijo začenjamo s patentom Ferdinanda II. za dedno poklonitev in poverilnico (*Gewaltbrief*) Ferdinanda III. za komisarja Eggenberga. Dokumenta sta bila izdana istega dne med poročnim slavljem, tj. 19. marca, na Dunaju.

Ferdinand II. se v patentu (*offnes Schreiben*) obrača na kranjske deželne stanove, ki jim iz svoje milostne očetovske volje, ljubezni in dobrohotnosti sporoča, da za primer svoje nenadne smrti imenuje svojega najstarejšega sina, ogrskega in češkega kralja Ferdinanda III., za naslednika. Cesarjevič je, tako Ferdinand II., tudi pravi in naravni dedič vojvodine Kranjske, zato naj mu stanovi spričo bližajočega se deželnega zbora podajo dedno poklonitev. Ker pa sta tako cesar kot cesarjevič, ki bi sicer rada osebno sprejela poklon dežele, zaradi neizogibnih razlogov zadržana, bo dedno poklonitev sprejel vojvoda Krumlovski in knez Eggenberg, ki ga cesar imenuje za svojega opolno-močenega komisarja ter mu izdaja kredenčno pismo, inštrukcijo in pooblastilo. Ferdinand II. stanovom naroča, naj dedno poklonitev podajo Eggenbergu, nato pa naj bodo tako njegovemu sinu kot njegovim naslednikom zvesti in pokorni.⁵³

Ferdinand III. pa razglša, da je, potem ko ga je bil njegov oče cesar Ferdinand II., ki je do stanov svoje vojvodine Kranjske milosten in blagohoten, določil za svojega naslednika in pravega naravnega dediča Kranjske, odločil, naj mu stanovi, zbrani na bližajočem se deželnem zboru, podajo dedno poklonitev za primer nenadne cesarjeve smrti, kar pa naj Vsemogočni še dolgo preprečuje. Nato se bodoči deželni knez stanovom opraviči: »Mi pa smo trenutno zaradi neizogibnih razlogov zadržani in nam je preprečeno, da bi se osebno podali v [deželo] in to dedno poklonitev sami sprejeli, kot bi to sicer na vsak način milostno in radi storili.«⁵⁴

dem durchleuchtigsten fürsten, herren Ferdinando dem dritten, zu Hungern, Behaimb, Dal=⁶matien, Croatien, Slavonien etc könig; erzherzog zu Österreich; herzog zu Burgund, Steyr, Kärnten, Crain und Württemberg, grafen zu Habsburg, Tyrol und Görz, als unserem fürstlichen geliebten ⁽⁷⁾eltesten sohn und künftigen succesorn und rechten natürlichen erben selbiges unsers herzogthumbs Crain, von euch mit gelegenheit des ietzt vorstehenden landtags die erbhuldigung auf den fahl, da ⁽⁸⁾wir nach dem gnedigen willen und wolgefallen des Allmechtigen mit tottabginnen, erstattet und gelaistet werden solle. Und dan nicht allain wir, sondern zugleich auch hochermelten unsers sohns L.dr ⁽⁹⁾als welche zu aufnembung solcher erbhuldigung sich in selbst aigner persohn, wie sie sonst gern gethan heten, für dißmahl zu euch zuverfügen unvermeidlicher ursachen halber verhindert und abgehalten ⁽¹⁰⁾werden, den hochgebornen unsern ohaimb, fürsten und lieben getrewen Juhan Ulrichezen herzogen zu Cromaw und fürsten zu Eggenberg, grafen zu Adlsperg, Pettaw, Ernhausen und Straß; obristen ⁽¹¹⁾erbmarschalcken in Österreich under ob der Ennß; obristen ⁽¹²⁾erbcamerern in Steyr und obristen ⁽¹³⁾erbschenken in Crain und der Wündischen march; rittern des guldenen stüß, unsern gehaimben rath, vol=⁽¹⁴⁾mächtigen statthalter unsern i[nner] ö[sterreichischen] fürstenthumb und landen und camrerr zu unserm und irer L.dr volmächtigen commissarien und ⁽¹⁵⁾gewalttragen gnedigst verordnet auch derenthalben mit ordenlichen ⁽¹⁶⁾credenzschreiben, instruction und volmacht abgefertiget, haben wir euch dessen zugleich durch daß unser offnes schreiben mit gnaden erinnern wollen, und wiewil wie uns zu euch kaines ⁽¹⁷⁾andern, als ermeltes unsers und unsers sohns L.dr kaiser und königlichen volmächtigen commissarii und gewalttragers handlungen, gehorsamb und unwaigerlicher statthueung verweisen und versehen ⁽¹⁸⁾so vermahn wir doch, und bevelchen euch hiemit, gnedig und ernstlich, das ir nicht allain gedachten unsers sohns des königs L.dr dißfalls verordneten volmächtigen commissarii und gewalt=⁽¹⁹⁾trager anbevolchnen verrichtungen in allen gebürlichen dingen von unsern: und irer L.dr wegen beyfahl gebet und euch gehorsamblich beguembet, sondern auch hochernenten unsern künftigen ⁽²⁰⁾successorn und euren erbherrn und landtsfürsten getrew, gehorsamb und gewertig seyet, ir L.dr und derselben erben und nachkommen, künftigen herzogen in Crain, fromben fürder=⁽²¹⁾et, nachtail und schaden aber wendet und euch auch sonst gegen irer L.dr alls das gehorsamben getrauen landtsäßen und underthannen gezinet und vol anstehet, erweist und er=⁽²²⁾zeigt, auch eure undergebne in alweg darzue weist. An dem volziehet ir unsern gnedigsten ganz gefelligen willen und mainung, und geraicht solches alles euch selbst zu mercklichen ⁽²³⁾ruben und allen guetten und wir vorbleiben euch mit kaiser: und landtsfürstlichen gnaden volgewogen. Geben in unserer statt Wien den neunzehenden marty im sechzehnen=⁽²⁴⁾hundert und ain und dreyßigsten, unserer reiche des römischen im zwelfften, des hungerischen im dreyzehenden und des behaimbischen in den vierzehenden jahrn« (ARS, SI AS 1097, Cesarski patent 1620–1700, št. 113 (1631, marc 19., Dunaj)). Okrajšava »L.dr« je še nerazrešena.

⁵⁴ Prosti prevod po: »Wir aber der zeit uns in aigner person hinein zu verfügen und solche erbhuldigung, wie wir sonst in allweg

⁵¹ Aelscher, *Geschichte Kärntens*, str. 859.

⁵² Grafenauer omeni, da so se Korošci zadnjič poklonili na Gosposvetskem polju leta 1651, medtem ko poklonitve leta 1631 ne omenja (Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 316). Claudia Fräss-Ehrfeld omeni, da sta poklonitvi v letih 1631 in 1651 potekali po komisarijih in da se je leta 1660 ob poklonitvi Leopoldu I. koroška poklonitev prilagodila običajem sosednjih dežel in se preselila v deželno prestolnico (Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 582).

⁵³ Patent cesarja Ferdinanda II., s katerim svojega sina določa za naslednika in stanovom naroča dedno poklonitev. Transkripcija: »⁽¹⁾Wir Ferdinand der ander von Gottes gnaden erwelter römischer kaiser zu aller ⁽²⁾zeiten mehrer des reichs in Germanien; zu Hungern, Behaimb, Dalmatien, Croatien und Slavonien etc. könig; erzherzog zu Österreich; herzog zu Burgund, Steyr, Kärnten, Crain und Württemberg etc; ⁽³⁾grave zu Tyrol und Görz etc. Embitten denen erwürdigen, hochgebornen, unseren ohaimb und fürsten, auch ersamben geistlichen, hoch und wolgebornen, edlen, unsern lieben andachtigen und ge=⁽⁴⁾trewen n[amen] und n[amen] denen ständten von praelaten, herrn ritterstandt, auch stöten, märkten und gerichten unsers herzogthumbs Crain, unser kaiser und landtsfürstliche gnad und alles guets. ⁽⁵⁾Und seitemahlen wir uns auß sonderbaren gnedigsten vätterlichen willen, lieb und wolmeinung entschlossen, das

Zato Ferdinand III. v deželo pošilja visokoro-
dnega gospoda in svojega ujca (*unßern ohaimb*), kot
ga naslavlja, Janeza Ulrika vojvodo Krumlovškega in
kneza Eggenberga kot namestnika notranjeavstrijs-
kih dežel, ki mu zaupa in daje pooblastilo, da »v na-
šem imenu in namesto nas« sprejme dedno poklonitev
kranjskih stanov, ki jo je odredil cesar. Ogrski in češki
kralj še zapiše, da vojvodo Krumlovškega in kneza
Eggenberga pooblašča, da pri dedni poklonitvi ravna
v skladu z izročilom hvalevredne Avstrijske hiše, in
da bo tudi on sam ravnal v skladu s tem, kar se bo
opolnomočenec pri dedni poklonitvi dogovoril s sta-
novi in jim obljubil.⁵⁵

gnedigist gern gethan hetten, selbstn aufzunemen unumbgän-
glicher ursachen willen verhindert und abgehalten werden« (ARS,
SI AS 1063, št. 2260 (1631 marec 19., Dunaj)).

55 Pooblastilo Ferdinanda III. za komisarja Janeza Ulrika kne-
za Eggenberga. Transkripcija: »[1] Wir Ferdinand der dritt von
Gottes genaden zu Hungarn, Böheim, Dalmatien, Croatien,
Sclavo-^[2]nien etc. könig, erzherzog zu Österreich, herzog zu
Burgund, Steyer, Kärnten, Crain und Württemberg, Graue zu
Habsburg, Tyrol und Görz etc. Bekennen und thun ^[3]khundt
maniglich. Nachdem sich der allerdurchleuchtigst großmächtig-
st fürst herr Ferdinand der ander von Gottes gnaden erweiter
römischer kayser zu allen zeiten ^[4]mehrer des reichs auch zu Ger-
manien, Hungern, Böheim, Dalmatien, Croatien, Slavonien
etc. könig; erzherzog zu Österreich, herzog zu Burgund, Steyer,
Kärnten, Crain und Wirt-^[5]enberg etc. grave zu Habsburg,
Tyrol und Görz, unser gnädigster geliebter herr und vater aus
sonderbaren zu uns und einer ersamen landtschaft in Crain tra-
genden gnedigsten vät-^[6]erlichen willen lieb und wolmainung
entschlossen, das uns als irer may[estät] eltesten sohn und könig-
lichen succesorn und rechten nathürlichen erben des fürstenthumbs
Crain von ^[7]der gesamnten ersamen landtschaft alda mit ge-
legenheit des ietzt vorstehenden landtags die erbhuldigung auf den
fahl irer may[estät] tödtlichen abgangen (den doch der Allmächtig
noch ^[8]lang gnädiglich verhieten wolle) erstet und gelaistet
werden solle. Wir aber der zeit uns in aigner person hinein zu-
verfüegen und solche erbhuldigung, wie wir sonst in alweg ^[9]
gnedigist gern gethan hetten selbstn auf zunemen unumbgän-
glicher ursachen willen verhindert und abgehalten werden. Als
haben wir an unser statt dem hochgebornen fürsten unß-^[10]ern
ohaimb und lieben getreuen Johan Ulrichen herzogen zu Cro-
mau und fürsten zu Eggenberg herrn zu Pettaw, Ernhausen und
Straß; obersten erbmarischalchen in Österreich under ^[11]und ob der
Enß; obersten erbcammrer in Steyr und obersten erbschenken in
Crain und der Windischen march, rittern des guldenen fußs; irer
kay[serlichen] may[estät] gehaimen rath ^[12]vollmachtigen statthal-
ter dero i[n]ner ^[13]österreichischen fürstenthumben und landen
und camerern aus sonderbaren zu irer L[an]d[s] fürstlichen und
bey irer kay[serlichen] may[estät] wegen derselben erkannten ^[14]
statlichen vernunft und treue in alweg hochangestehenen person
tragenden gnädigsten vertragen vollkomme macht und gewalt
geben thun das auch hiemit wissentlich und in ^[15]craft des un-
sers offnen briefs und geben irer L⁴ denen solch vollkomme macht
und gewalt das sie die gedachte von irer kay[serlichen] may[estät]
gnedigist verordnete erbhuldigung in unsern ^[16]namen und
an unser statt von besagter gemainen ersamen landtschaft in
Crain aufnehmen und darbey alles dan ienige was wir dene von
alters hero gehalten und bey unsern ^[17]loblichen hauß Österreich
herkomen, gebrauch noch bey solcher erbhuldigung thun wolten
möchten und solten thun, handlen auch zugesagen und verrich-
ten solle und möge, wie ^[18]wir dan allein die ienige, was ir L⁴
[hierauf] bey dißer erbhuldigung in unseren namen und an unser
statt fürnemen gegen einer genaden in ersamen landtschaft alda
in Crain ^[19]erklären iro zugesagen und versprechen auch sonst
thuen handlen und verrichten werden allerding genemb halten
und guethaissen auch in alweg observieren und halten wollen ^[19]

Datum Eggenbergovega prihoda s Koroške na
Kranjsko ni znan, prav tako ni znano, koliko časa
je tu ostal. Kranjski deželni zbor je zasedanje začel
30. maja 1631.⁵⁶ Na prvem zasedanju se je zbra-
lo 28 deželanov,⁵⁷ ki jim je bilo prebrano poročilo
(*Relation*).⁵⁸ Naslednji dan so deželani razpravljali
o novcih, saj so iz dežele odtekali dobri novci, va-
njo pa občutno pritekali slabi bakreni novci.⁵⁹ Iz de-
želnozborskega protokola ne izvemo, da bi bil knez
Eggenberg prisoten na tej seji.

Dedna poklonitev je prišla na vrsto v naslednjih
dneh, in sicer je morala potekati med ponedeljkom,
2. junija, in sredo, 4. junija 1631. Beleška v *Kroniki*
mesta Krško za to leto, objavljena leta 1860 v *Mit-
theilungen des historischen Vereins für Krain*, navaja,
da naj bi poklonitev potekala 2. junija. *Krška kronika*
nam tako razkriva naslednje podrobnosti: tamkajšnji
magistrat je 26. maja 1631 k dedni poklonitvi v Ljub-
ljano poslal mestnega pisarja Janeza Rožiča (*Ro-
schitsch*), ki se, kot kažejo prezenčne liste s 30. maja in
7. junija, deželnega zbora ni udeležil.⁶⁰ Dedna poklo-
nitev naj bi potekala na ljubljanskem gradu 2. junija.
Gospod Janez Ulrik vojvoda Eggenberg knez Krum-
lovski (obrnjen vrstni red!)⁶¹ je namesto presvetlega
gospoda Ferdinanda III. deželanom na Kranjskem

gnädiglich und ungefehrlich. Mit urkund des Briefs beugelt mit
unserm an[hän]genden königlichen insigl, der geben ist zue Wien
den neünzehenden monats martii im sech-^[20] [zadnje vrstico
besedila prekriva plika]« (ARS, SI AS 1063, št. 2260 (1631
marec 19., Dunaj)). Okrajšava »L⁴« je še nerazrešena, po vsej
verjetnosti gre za isto stvar kot v patentu Ferdinanda II.

56 Za rekonstrukcijo kranjskega deželnega zbora leta 1631 glej:
Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 466–544.

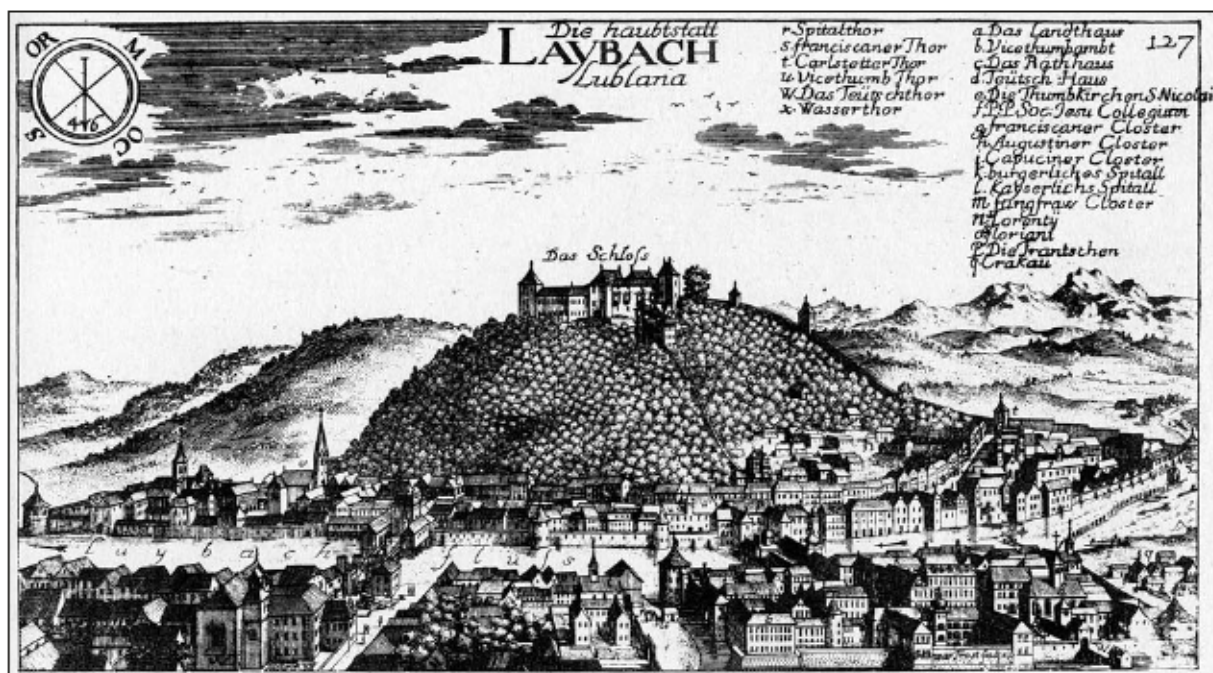
57 Na prvi seji deželnega zbora 30. maja 1631 so bili prisotni:
»herr landtmarschalckh graf von Auersperg, ihr Fürst[liche]
gnaden herr Reinaldus bischof zu Laybach, herr Johannes abbt
zu Sittich, herr Paul prior zu Freudniz, herr Thumbsprobst,
herr Reinprecht Händl Freyherr T[deutsches] O[r]dens Rither,
herr Thumbdechant, herr Valerius Freyherr von Moschkonn,
herr Georg Gusschitsch, herr graf Johann Ferdinandt, herr
Georg Baltasar Khazianner, herr Hanß Carl Saurer Freyherr,
herr Barthlme Valuasor, herr Bernärdin freyherr von Mosch-
konn, herr Andree Gussitsch, herr Hanß Adam von Wernegkh,
herr Abaz Jssenhauer, herr Hanß Wilhelm von Neuhauff, herr
Adam Gottfrid von Wernegkh, herr Franz Christoph Schuab,
herr Hanß Adam von Gallenberg, herr Ernreich von Hochen-
warth, herr Christoph von Edling, herr Wolff Hainrich von
Edling, herr Wernegkh, herr Leonhardt Fabianitsch, herr Nidaf
Tadiolautsch, herr Andree Crönn« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk.
889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), pag. 532r–532v).

58 Povzeto po izvorniku: »Ist die relation abgehört und dern delibe-
ration auf morgen angestellt worden« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk.
889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), fol. 532r).

59 ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol N° 15
(1622–1633), pag. 533r–534r.

60 30. maja prezenčna lista sploh ne omenja udeležbe predstavi-
nikov mest na deželnem zboru (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889,
Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), pag. 532r–532v). 7.
junija se v deželnozborskem protokolu dopoldne in popoldne
omenjajo le predstavniki Ljubljane, Kranja, Radovljice, Vi-
šnje Gore, Novega mesta in Loža (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk.
889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), pag. 538v, 542v).

61 V viru sta naziva zamešana, Janez Ulrik je bil namreč vojvoda
Krumlovski in knez Eggenberg.

Valvasorjeva veduta Ljubljane iz druge polovice 17. stoletja.

prisegel, da bo bodoči deželni knez stanove milostno pustil pri njihovih starih navadah (*Herkhomben*), da bo ravnal v skladu z njihovimi svoboščinami in privilegiji ter jih varoval in ščitil. Nato so deželani skupaj s predstavniki mest in trgov podali prisego. Po obljubi z rokošegom (*Handtglibung*),⁶³ kar lahko razumemo tako, da se je knez Eggenberg rokoval s prisotnimi deželani, je sledil obed, kjer so gostje sedeli pri dvajsetih mizah. Nato so zapeli *Te Deum laudamus* in izstreljenih je bilo več topovskih strel.⁶⁴

⁶² Valvasorjeva veduta prikazuje Ljubljano konec sedemdesetih let 17. stoletja. Podoba kranjske prestolnice se od leta 1597, ko je sem prispel nadvojvoda Ferdinand (III.), in leta 1631, ko je poklonitev po komisarju sprejel kralj Ferdinand III., do druge polovice 17. stoletja ni bistveno spremenila. V osemdesetih letih, ki so pretekla od poklonitve leta 1597, je mesto sicer pridobilo nekaj novosti, kot so nova jezuitska cerkev in kolegij, kapucinski samostan in dozidava škofijskega dvorca, vendar so korenite arhitekturne spremembe Ljubljano doletele šele v času barokizacije na prelomu 17. in 18. stoletja (Valvasor, *Topographia*, št. 127).

⁶³ Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 148.

⁶⁴ Povzeto po izvorniku: »1631. Jar den 26. May ist hanß Pöschitsch [pravilno Roschitsch] Stattschreiber von Einem Er. Mag. diser Statt Gurckfeldt zu dises Landts Erbhuldigung von danen nach Laybach abgesandt welche huldigung den 2. Juny laufenden Jars im Gschloß zu Laybach fůrgangen also Ihr Fürst. Gn. Herr Johann Ulrich herzog zu Ekkenberg und Fürst zu Cromau anstatt des durchlauchtigsten Großmechtigsten herrn herrn Ferdinand des dritten Erzherzog zu Österreich und Crain diser E. Er. Landschaft in crain geschworen Sy löbl. Landtschafft bey allen ihren alten herkhomben berhuebiglich (?) zu lassen Sy auch vermög ihrer wollhergebrachten Freyhaiten und Privilegien Thunlich handthaben Schützen und Schirmen will so dan wolgedachte landschafft sambt denen von Stätten und Markhten ihr Jurament prästirt und die handtglibung ist darauff durch hoch wolgedacht ihr fürst. gn. auff 12 Taffeln die Malzeit gegeben worden hier-

Notico o dedni poklonitvi iz *Kronike mesta Krško* je leta 1899 v *Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko* povzel Anton Koblar.⁶⁵ Za nas je pomemben podatek, da se v obeh člankih, ki povzemata poročilo iz *Krške kronike*, kot datum poklonitve navaja 2. junij 1631, vendar temu podatku iz *Krške kronike* ne moremo nekritično verjeti, saj je bila kronika verjetno pisana po spominu in z nekoliko časovne distance, poleg tega je avtor beležke zagrešil manjšo napako pri navajanju titulature cesarskega in kraljevega komisarja. Kljub temu je poročilo iz *Krške kronike* trenutno edini znani vir, ki predstavi pravni akt poklonitve, kraj dogodka in skromne podatke o slavu, ki je sledilo.

Naslednji dan, v torek, 3. junija, je komisar knez Eggenberg izdal dekret o prevzemu dolgov dvornega in vojnega sveta. Dekret nam trenutno še ni znan, iz deželnozborskega protokola pa izvemo, da je nastal v Ljubljani in bil datiran z 3. junijem,⁶⁶ povzetek

über hat man das Tedeum laudamus gesungen und etlich stuckh geschütz zur freude loß gehen lassen.« [Dimitz], *Annalen*, str. 84.

⁶⁵ Koblar, Iz kronike krškega mesta, str. 19–24. Koblarjev povzetek se glasi: »26. maja 1631 je poslalo Krško k deželnemu dednemu poklonstvu v Ljubljano kot zastopnika mestnega pisarja Ivana Rožica. Poklonstvo se je izvršilo na ljubljanskem gradu dne 2. junija. Nadvojvoda Ferdinand III. je po zastopniku Ivanu Ulriku vojvodi Eggenbergu, knezu v Kromavi, potrdil vse stare svoboščine, nato so stanovi ter zastopniki mest in trgov prisegli. Potem je bil obed pri 12. mizah in na koncu so med pokanjem topov zapeli »Te Deum« (Koblar, Iz kronike krškega mesta, str. 22).

⁶⁶ Povzeto po izvorniku: »Ist das von ihr fürst[lichen] gnaden herrn Johann Ulrichen hōrzen zu Cromaw und fürsten zu Eggenberg. Laybach den driten juny 1631 jahrs datiertes decret« (ARS, ŠI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol No 15 (1622–1633), fol. 534r).

dekreta pa je na voljo v Hitzing-Markovičevi beležnici.⁶⁷ Pri tem velja izpostaviti, da si je stanovski tajnik Burkhard Hitzing pl. Hitzinger tudi zabeležil, da je Eggenberg svoj dekret izdal, ko se je zadrževal na ljubljanskem gradu (*»auf den landtsbaubtmanische Gschloß befunden«*); ker vemo, da je leta 1631 tam potekala dedna poklonitev, bi to morda lahko kazalo, da je dedna poklonitev potekala prav 3. junija.⁶⁸ Ta sklep je vendarle manj verjeten, saj dekret ni bil povezan s poklonitvijo, Eggenberg pa bi grad lahko obiskal večkrat. Deželni zbor je dokument obravnaval 5. junija.⁶⁹ Več o dogajanju v torek, 3. junija, ne vemo.

V sredo, 4. junija, je knez Eggenberg izdal atestat, s katerim je javno naznanil, da sta cesar Ferdinand II. in kralj Ferdinand III. s posebnim pismom dala sklicati kranjski deželni zbor in naročila, naj ob tej priložnosti dežela prizna cesarjevega najstarejšega sina za naravnega in pravega naslednika ter naj mu za primer cesarjeve smrti poda dedno poklonitev. Ker pa ne cesarsko veličanstvo ne kraljevo visočanstvo iz tehtnih razlogov nista mogla priti v deželo osebno, je bil za prejem dedne poklonitve s kredenčnim pismom pooblaščen knez Eggenberg. Poročilo navaja, da so stanovi pred običajno prisego zahtevali, da se jim potrdi svoboščine in privilegije, ki so jih dobili od cesarjev, kraljev in vojvod na Kranjskem, in ker bodoči vladar v deželo ni mogel priti osebno, se komisar Eggenberg ni hotel zoperstavljati taki prisegi in je (*»na današnji dan«*) 4. junija 1631 z dvignjenima prstoma prisegel. Knez je torej deželnim stanovom Kranjske s priključenimi gospodstvi v imenu ogrskega in češkega kralja Ferdinanda III. kot prihodnjega gospoda in deželnega kneza na Kranjskem prisegel, da bo kraljevo visočanstvo stanove ter vse njihove dediče in naslednike pustilo uživati vse njihove pravice, svoboščine in dobre navade ter da se jih bo držalo. Te privilegije bo kralj do naslednjega sklica deželnega zbora milostno potrdil in obnovil s posebnim pismom. Potrdilo nato povzema besedili obeh priseg.

Prvi je prisegel Eggenberg (besedili priseg v prepisu priseg in Eggenbergovem poročilu se nekoliko, a ne bistveno, razlikujeta): *»Na to, kar nam je bilo sedaj javno prebrano, prisegamo po našem omenjenem pooblastilu, v imenu in v duši visoko omenjenega kraljevega visočanstva, častitljivim stanovom omenjene vojvodine Kranjske ter njenih priključenih gospodstev Metlike, Istre in Krasa, vse [privilegije] čvrsto, trdno in neprelomljivo*

*držati, zvesto in brez škode. Kot naj njegovemu visoko omenjenemu kraljevemu visočanstvu Bog pomaga in vsi ljubi svetniki.«*⁷⁰

Na to so stanovi odgovorili z juramentom: *»Mi, vsi stanovi vojvodine Kranjske ter priključenih gospodstev Metlike, Istre in Krasa obljublamo in prisegamo, da bomo presvetlemu, presilnemu knezu in gospodu, gospodu Ferdinandu tretjemu tega imena, kronanemu kralju Ogrske in Češke, avstrijskemu nadvojvodi in vojvodi Kranjske itd. kot našemu milostljivemu gospodu, prave-mu, naravnemu dednemu deželnemu knezu in bodočemu vladajočemu gospodu na Kranjskem, zvesti in pokorni ter da bomo njegovo kraljevo dostojanstvo podpirali ter od njega odvrčali slabost in škodo, kot je po izročilu prav že od starih časov. Zvesto in brez škode, tako nam Bog pomagaj in vsi ljubi svetniki.«*⁷¹

Zatem je Eggenberg deželnim stanovom obljubil, da bo kralj Ferdinand III. do naslednjega sklica deželnega zbora izdal posebno, z lastnim podpisom in pečatom sankcionirano pismo, s katerim bo potrdil prisego, ki jo je v njegovem in cesarjevem imenu podal komisar, ter stanovom zagotovil uživanje svoboščin in izročila. Dalje je komisar kranjskim deželanom ponovno zagotovil, da bodo do prihodnjega deželnega zbora dobili posebno, s podpisom in pečatom kralja [Ferdinanda III.] overjeno potrditev vseh svoboščin, ki so jih dobili od rimskih cesarjev, kraljev in kranjskih vojvod, še zlasti od cesarskega veličanstva [Ferdinanda II.], ki še vedno srečno vlada. Svoje obljube je Eggenberg potrdil s pismom, ki je bilo dano v Ljubljani 4. junija 1631.⁷²

⁷⁰ Prosti prevod po: *»Auf dises waß unsß anjezo offentlich vorgelesen ist, schwören wir auf angedeynten unseren habenten gewaldt, in namen und in die seelen der höchsternenten königlichen wüerden, einer ersamben landschaft berüertes hertzogthumbs zu Crain und dessen incorporierten herrschaften, Möttling, Isterreich und Carst alles stätt, vöst und unzerbrochen zu halten, theulich und ohne gevärde. Als wahr höchsternenter irer königlichen wüerden Gott helf und alle liebe heiligen«* (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpflcht, 1631, junij 4., Ljubljana).

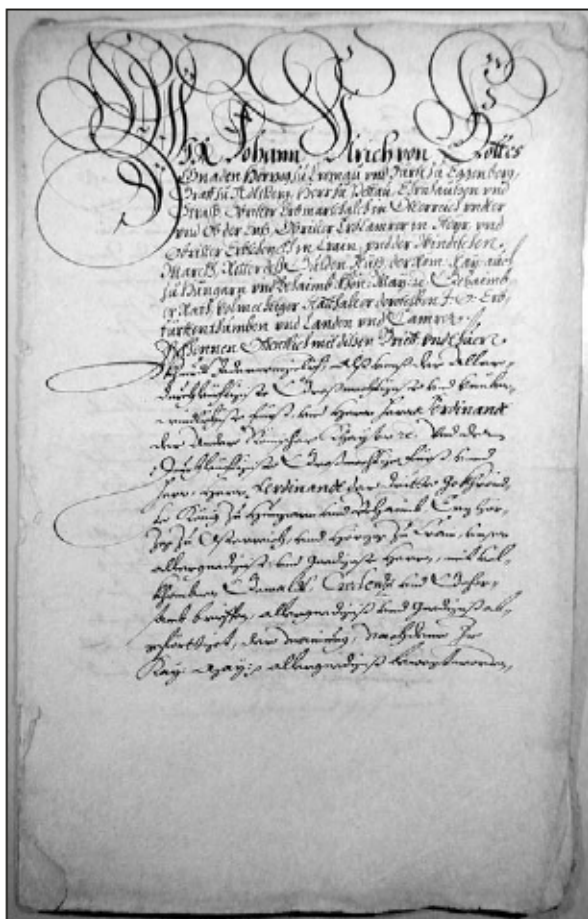
⁷¹ Prosti prevod po: *»Wur gemaine landschaft deß hertzogthumbs Crain und incorporate herrschaften Möttling, Isterreich und Carst geloben und schwören, den durchleuchtigsten großmächti-gen fürsten und herrn herrn Ferdinanden den dritten diß namens, gekröndten khönig zu Hungarn und Behaimb, erzhörzogen zu Osterreich und hörzogen zu Crain etc alß unsern gnedigsten herrn, rechten na-[4r]türlichen erblantfürsten und kunftigen regierenden herrn zu Crain, irer königlichen wüerden fromben zu fürderen und deroselben nachtl und schaden zuwenden, auch gethrew und gehorsamb zu sein, alß daß von alter mit recht herkommen ist. Bethreulich und ungefährlich alß wahr unsß Gott helf und alle liebe heiligen«* (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpflcht, 1631, junij 4., Ljubljana).

⁷² ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpflcht, 1631, junij 4., Ljubljana. Tak postopek v notranjeavstrijskih deželah ni bil novost, saj so dedne poklonitve po komisarijih potekale že prej. Prim. Gmoser, Die steirischen, str. 269.

⁶⁷ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 933, Hitzing, Markowitsch: Aemter, Anstalten, Gebräuchen. Anordnungen der Stände, Übernehmung der 800.000 gulden hofschulden, fol. 194r–196r.

⁶⁸ Povzeto po izvirniku: *»Den 3 junii 1631 jahrs haben ihr fürst[liche] gn[aden] herr herr Johann Ulrich hertzog v[on] Cromau und fürst von Eggenberg, khay[serlicher] vollmächtiger stathalter, da sy sich in Crainland und auf den landtsbaubtmanische gschloß befunden und auf gehalten, durh decret dise ubernem-bung zuegemuetet«* (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 933, Hitzing-Markowitsch: Vormerkbuch, fol. 194r).

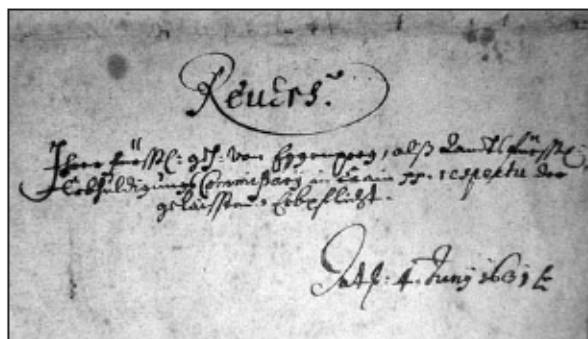
⁶⁹ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol No 15 (1622–1633), pag. 534r.

Eggenbergovo potrdilo o dedni poklonitvi ter obljava ratifikacije prisege in potrditve privilegijev (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51). Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpfficht, 1631, junij 4., Ljubljana).

Navezujoč se na datum dedne poklonitve, največ pozornosti vzbudi stavek: »... haben wir uns in craft unsers vorgedachten volmechtigen gewalts, solch aydts, nit wüder wollen, sondern denselben an heut dato, mit aufgerekhten fingern hernachvolgender mainung gethan und geschworen.«⁷³ Ker je dokument datiran s 4. junijem, lahko to razumemo le, kot da je dedna poklonitev potekala prav na ta dan, torej v sredo, 4. junija. To sklepanje odpira še eno možnost, namreč da je Valvasor svoj opis osnoval na tem viru, potem pa je prišlo do napake pri tisku in se je 4. junij spremenil v 4. julij.⁷⁴

Da je poklonitev potekala 4. junija, v Letopisih vojvodine Kranjske navaja tudi Ludvik Schönleben (Starejši), ki je za obravnavano leto zapisal: »Leta

Hrbtna stran Eggenbergovega potrdila. (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51). Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpfficht, 1631, junij 4., Ljubljana).

1631. [po] Kristusu je gospod Rinaldo Scharlich kot novi škof prispel v Ljubljano. 5. februarja tega leta je nadvojvoda Leopold iz Innsbrucka s kraljevo življenjsko sopotnico in nevesto iz Španije prispel v Ljubljano in 9. tega [meseca] od tod odpotoval na Dunaj. Bil je tak mrz, da je vino, ki so ga prenašali po ulicah, zmrznilo. 4. junija tega 31. leta so hvalevredni deželni stanovi na Kranjskem podali dedno poklonitev njihovi knežji milosti Eggenbergu v imenu kraljevega veličanstva Ferdinanda III.«⁷⁵

Kranjski deželni zbor je naslednji dan, v četrtek, 5. junija, nadaljeval zasedanje in razpravljal o Eggenbergovem dekretu glede prevzema dolgov dvornega in vojnega sveta.⁷⁶ Zbor je zasedal še v soboto, 7. junija; tega zasedanja se je dopoldne udeležilo 30, popoldne pa 23 deželanov. Deželnozborski protokol o poklonitvi ne spregovori, prav tako ne navaja, da bi se komisar Eggenberg osebno udeležil zasedanja.⁷⁷ V Perizhofferjevih regestih deželnozborskih obravnav se dedna poklonitev sploh ne omenja, kar je nenavadno, saj se ostale poklonitve, četudi opravljene po komisarijih, praviloma omenjajo.⁷⁸ Sodeč po Periz-

⁷⁵ Prosti prevod po: »Anno 1631. Christi Ist herr Reinald Scarlichio als neuer bischoff zu Laybach eingezogen. Dieses jars den 5 februarj ist erzherzog Leopold von Insprug mit der koniglichen gespans vnd braut aus Hispanien auf Laybach ankommen vnd den 9 dito von hier nach Wien abgeraist, ist ein [...] solche kelte gewest das der wein so man über die gassen getragen überfrorn. Den 4 junj dis 31. jars haben die löbl. Landtstend in Crain irer fürstl. Gnaden von Eckhenberg in namben der khönigl. Mayestat Ferdinandi des 3. die erbhuldigung gethan« (ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati 26, Schönleben – Dolničarjeva kronika, fol. 262–263).

⁷⁶ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol No 15 (1622–1633), pag. 534r–537r.

⁷⁷ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol No 15 (1622–1633), pag. 537r–543v.

⁷⁸ O poteku z viri slabo pokritega kranjskega deželnega zbora za leto 1631 nekaj izvemo iz Perizhofferjevih regestov deželnozborskih obravnav: »Landtagshandlung vom 1631ten jar. extra und ordinari. Der hauptpunct bestehet in abermäliger übernehm[ung] und versorgung der crobat[ischen] und mährgr[änzen] ambt was dene anfenge wornundter auch Petrinia begrüffen.

⁷³ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 86 (fasc. 51), Revers ihrer fürst[lichen] gn[aden] von Eggenperg, alß landtsfürst[lichen] erbhuldigungs commissarii in Crain etc etc respectu der gelaisten erbpfficht, 1631, junij 4., Ljubljana, fol. 2r.

⁷⁴ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 360.

hofferjevi *Carnioliae pragmaticae*, kjer se dedna poklonitev prav tako ne omenja, se je kranjski deželni zbor po opravljeni poklonitvi in prevzemu dolgov dvornega in vojnega sveta junija in julija ukvarjal predvsem s precedenčnimi spori v vrstah prelatov, in sicer je bil očitno jedro spora položaj pičanskega škofa Gašperja Bobka⁷⁹ (*Caspar Wabesch*).⁸⁰

Tudi jezuitski letopis leta 1631 kaže več zanimanja za obisk kraljeve neveste kot za dedno poklonitev, a kljub temu izda, da je Eggenberg med bivanjem v Ljubljani obiskal tudi kolegij Družbe Jezusove. Ni sicer izključeno, da Eggenberg kranjske prestolnice tega leta ni obiskal večkrat, je pa pogostitev, ki je je bil deležen pri jezuitih, verjetno povezana z dedno poklonitvijo. *Historia annua* poroča: »Ko je prišla apostolska kraljica Marija kot zaročenka Ferdinanda III. iz Španije, potujoč tod mimo, je iz prijaznosti obiskala kolegij in se udeležila predstav v spremstvu presvetlega Leopolda, ženiniga strica, ki jo je spremljal vse od prihoda v Trst do Dunaja. V kolegiju smo med letom tudi druge odlične goste častno sprejeli s pozdravi in skromno pogostitvijo; eden od njih je bil knez Eggenberg.«⁸¹

Poleg datuma poklonitve ostaja odprto vprašanje tudi število njenih udeležencev. Deželnozborski protokol navaja precej nizke številke udeležencev v dneh neposredno pred in po poklonitvi. Tako vemo, da je bilo 30. maja na seji 28 deželanov, v soboto, 7. junija, pa 30 dopoldne in 23 popoldne.⁸² Vendar primer krškega mestnega pisarja, ki je svoje mesto zastopal na dedni poklonitvi, ni pa se udeležil deželnega zbora, kaže na možnost, da se je več deželanov zbralo le za poklonitev in nato izpustilo deželnozborsko zasedanje, čeprav vira, ki bi to neposredno potrjeval, še ne poznamo. Tak sklep lahko utemeljujemo še s primerjavo z dedno poklonitvijo Ferdinandu IV. leta 1651, ki je prav tako potekala po komisarijih in se je je v Ljubljani udeležilo 110 deželanov.⁸³ Potemtakem je malo verjetno, da bi na poklonitvi leta 1631 sodelovalo le kakih 30 kranjskih deželanov.

Na podlagi trenutno znanih virov je to vse, kar lahko povemo o dedni poklonitvi Kranjske kralju in prihodnjemu cesarju Ferdinandu III. Cesarski in kraljevi komisar Eggenberg se je iz Ljubljane napotil še na Goriško, ki se je med notranjeavstrijskimi deželami poklonila kot zadnja. Po zaslugi zgodovinarja Carla Morellija di Schönfelda je poklonitev Ferdinandu III., ki je v Gorici potekala 18. junija 1631, za razliko od kranjske in koroške v literaturi bolje zastopana.⁸⁴ Goriški zgodovinar ob koncu svojega opisa doda, da goriškim stanovom po podani poklonitvi ni nič bolj ležalo na srcu kot to, da novega deželnega kneza spodbudijo, da pisno ratificira, kar jim je zagotovil po komisarju Eggenbergu, ki ga je poslal njegov oče cesar Ferdinand II. Po ponovljenih prošnjah so na koncu dobili ukaz, s katerim je Ferdinand III. 13. maja 1649 potrdil privilegije in običaje grofije, kar je sprožilo veliko veselje goriških stanov.⁸⁵

Ali je Ferdinand III. potrdil kranjske deželne privilegije ali ne?

Glede vprašanja (ne)potrditve kranjskih deželnih privilegijev s strani Ferdinanda III. obstajata dve domnevi. Po prvi, ki je uveljavljena v slovenskem zgodovinskoispravnem, Ferdinand III. kranjskega deželnega ročina ni potrdil, saj ta ni ohranjen, oziroma še ni znano, da bi bil ohranjen.⁸⁶ Domnevi v prid govori dejstvo, da se poklonitev in potrditev privilegijev s strani Ferdinanda III. ne omenjata ne v potrditvi kranjskih privilegijev Leopolda I. iz leta 1660⁸⁷ ne v objavi kranjskih deželnih ročinov iz leta 1687.⁸⁸

Po drugi strani lahko, sklicujoč se na Eggenbergov atestat in druge privilegijske listine, ki jih je Ferdinand III. potrdil kranjskim mestom, trgov in kosezom, domnevamo, da je morda potrdil tudi stanovske privilegijske listine, a se niso ohranile. Tej domnevi v prid govori še dve dejstvi, namreč da je Ferdinand III. držal obljubo, ki jo je Eggenberg dal Štajercem, in njihove privilegije s posebnim libelom potrdil oktobra 1631,⁸⁹ ter Perizhofferjeva opazka, da v začetku 18. stoletja ni bilo mogoče najti ne potrditve Ferdinanda II. ne Ferdinanda III.,⁹⁰ kar kaže na

*Das extra ordinariwerckh aber beruchet in übernehm[ung] und abzuhlung zuemuetender 800.000 [gulden] hof- und kriegsschulden, und dennen vorgeschlagenen erzeugungs mittlen. Dabey ist auch die instruction der gesandtschaft nach Venedig, wegen tractierung des saltz appalts, die übrige schriften in diser materi, sein in dem vordern casten, und der eigenen rubrica zufunden. Wegen der 800.000 [gulden] hof- und kriegsschulden aber, fundt man mehr hiehero dienliche extract und andere notturf, in dem zum fenster gewandter casten an der rechten handt, auch undter der eignen rubrica. Im übrigen ist dise landtagshandlung sehr manglhaft. N[ota] b[ene]: a[nn]o: 1630ten ist khein landtag ausgeschreiben worden» (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Perizhoffer: *Regesten der Landtagsabhandlungen*, 1631).*

⁷⁹ Gašper Bobek je škofoval med letoma 1631 in 1635. Glej: The Hierarchy of the Catholic Church. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dp508.html> (24. 6. 2016).

⁸⁰ Glej: ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 937, Perizhoffer: *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 15, § 44, 45, 46, 47, 48.

⁸¹ *Historia annua*, str. 112.

⁸² ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 889, Landtags Protocol N° 15 (1622–1633), fol. 532r–532v, 538v, 542v.

⁸³ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 422.

⁸⁴ Kredencijska pisma za goriško poklonitev so datirana z 29. marcem 1631 (Morelli, *Istoria della Contea*, Volume secondo, str. 56–57).

⁸⁵ Morelli, *Istoria della Contea*, Volume secondo, str. 57.

⁸⁶ Že Vladimir Levec je leta 1898 zapisal: »Die Erbbuldigungen von 1631 und 1651 giengen vorüber, ohne dass man eine neue Ausfertigung der Landesfreiheiten erlangt hätte. Ferdinand IV. hatte zwar eine solche versprochen, war aber vor der Ausführung seines Vorhabens gestorben« (Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 282).

⁸⁷ ARS, SI AS 1063, št. 2528 (1660, september 13., Ljubljana). O tem tudi: Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 61.

⁸⁸ ARS, SI AS 1073, št. 51 (I–7r), Landts=Handtvest Deß Loblichen Herzogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687.

⁸⁹ Gmoser, *Die steirischen*, str. 271. Ali je do potrditve deželnega ročina prišlo tudi na Koroškem, še ne vemo.

⁹⁰ Perizhoffer si je zabeležil: »Nota: worumben aber weder von

možnost, da bi se potrditev kranjskih deželnih privilegijev Ferdinanda III. lahko izgubila.⁹¹ Sredi 17. stoletja je namreč v uradu registrature, kot ugotavlja Matevž Košir in Andrej Nared, zavladal precejšen nered, registrator je spise kljub prepovedi celo posojal deželanom. Dodaten udarec za stanovsko gradivo je bil potres, ki je leta 1650 deželno hišo tako prizadel, da se je registrator izselil iz nje.⁹² Podatek, da si je Ferdinand III. vzel kar osemnajst let časa za potrditev privilegijev Goriške, ne podpira nobene od domnev.

Za dokončno sodbo o tem vprašanju bodo potrebne nadaljnje raziskave v arhivih v Gradcu in na Dunaju; ni pa izključeno, da se listina s potrditvijo Ferdinanda III. skriva v katerem od gosposčinskih fondov v Arhivu Republike Slovenije. Kot je pokazal primer dedne poklonitve leta 1597, je bil del spisovnega gradiva, povezanega z dednimi poklonitvami, shranjen pri družini Scheyer, ki ga je pred prihodom bodočega deželnega kneza posredovala stanovom.⁹³

Za primerjavo še omenimo, da so podobno kot ob dedni poklonitvi Ferdinandu III. tudi dvajset let pozneje ob poklonu njegovemu sinu Ferdinandu IV. 25. septembra 1651 kranjski stanovi dobili posebno izjavo komisarjevega tajnika, da bo cesar potrdil, kar je bilo obljubljeno.⁹⁴

Sklep

Kranjska dedna poklonitev leta 1631 je z viri slabo pokrita in ostaja zavita v tančico skrivnosti. Nemara se bo v prihodnosti našlo kako »uradno« poročilo o poklonitvi leta 1631 v Ljubljani, kot jih poznamo za Štajersko. To bi lahko bilo v Celovcu, Gradcu ali na Dunaju. Manjšo težavo pomeni dejstvo, da je arhivsko gradivo korespondence štajerskih stanov s kranjskimi kolegi še neurejeno. Odprta ostajajo tudi vprašanja točnega datuma dedne poklonitve, izročitve slovesno okrašenega vola s strani kosezov

iz Loga⁹⁵ in morebitne potrditve kranjskih deželnih ročinov. Glede na sedaj znane vire se zdi verjetnejši datum 4. junij, čeprav tudi 2. in 3. junija še ne moremo dokončno izključiti.

Kar zadeva slovesno okrašenega vola, ki ga je posestnik koseškega dvora v Logu pri Ljubljani morda izročil komisarjevi kuhinji, se poraja novo vprašanje. V skladu s fevdno dolžnostjo je namreč moral uživalec fevda koseškega dvora⁹⁶ vola v slovesnem sprevodu pripeljati v Ljubljano ob obiskih deželnega kneza oziroma ob dednih poklonitvah. Zato ni popolnoma jasno, ali je bil uživalec koseščine v Logu leta 1631 dolžan izročiti vola, saj je dedna poklonitev potekala po komisarju. Kar zadeva potrditev privilegijev, se vsaj za zdaj zdi verjetnejše, da je Ferdinand III. kranjske deželne ročine potrdil in da se je libel (ali listina) nato izgubil. Če ta domneva ne drži, je kralj snedel besedo, ki jo je stanovom v njegovem imenu dal Eggenberg, in kranjskega ročina res ni potrdil. Ne glede na to, katera od domnev je pravilna, je jasno, da se ne dedna poklonitev leta 1631 ne morebitna potrditev privilegijev Ferdinanda III. ne omenjata v objavi kranjskih privilegijev iz leta 1687.⁹⁷

Spomniti velja še na spremembo prisežnega obrazca, ki je pomembno odražala politično (ne)moč stanov. Leta 1564 so namreč tako deželni knez Karel II. kot stanovi prisegli, po stanovski volji, s protestantskim prisežnim vzorcem pri Bogu in svetem evangeliju. Sledil je poklon leta 1597, ko se je dežela poklonila Ferdinandu (III.)/II. Tedaj je deželni knez prisegel po katoliško pri Bogu in svetnikih, stanovi pa po protestantsko pri Bogu in evangeliju. Leta 1631 sta obe strani prisegli po katoliško, dvajset let kasneje, ob poklonitvi Ferdinandu IV., pa je prisežni obrazec dobil še bolj katoliški značaj, saj so tako komisar kot stanovi prisegli pri Bogu, sveti Materi božji in vseh svetnikih.⁹⁸

Leto 1631 sta zaznamovala še dva pomembna dogodki, in sicer obisk španske infantinje Marije Ane v Ljubljani ter prevzem 800.000 goldinarjev dvornih in vojnihih dolgov. Priprave na obisk visoke gostje iz Španije in njen slavnostni sprejem v Ljubljani nazorno kažejo na odnose med stanovsko in deželnoknežjo

*Ferdinando 2do noch 3tes einige confirmationes deren privilegien vorfand? Finde ich kein andere ursach, als das man an seithen diser löbl[ichen] la[ndschaft] mit solicitation diser expeditionen selbst in mora ware. Gestalten solches aus der 1634ten iahrigen landtags replica wohl abzunehmen ist, welchen mangl aber obgedachtes N° 26 zu genügen erstattet hat» (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 874, Perizhoffer, *Repertorium*, Pars II, pag. 191v–192r).*

⁹¹ O potrjevanju privilegijev po smrti Ferdinanda II. spregovori tudi Heilov repertorij, čeprav privilegijskih listin v fondu Vicedomski urad za Kranjsko ni mogoče najti. Omemba v Heilovem repertoriju se verjetno nanaša na potrditve drugih privilegijev in ne deželnih, saj je Eggenberg obljubil, da bo do nje prišlo do naslednjega sklica deželnega zbora, torej še leta 1630 ali v začetku leta 1631 in ne šele po smrti Ferdinanda II. leta 1637.

⁹² Košir, *Urad deželne registrature*, str. 33–34; Nared, *Arhiv kranjskih*, str. 12.

⁹³ Povzeto po izvirniku: »Dankbriefel an die von Scheyr wegen denen communicierten uren fürstlichen durchlaucht erbhuldigungs actum betreffenden schriften« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 857, Registratur-protocol 10 (1594–1597), fol. 108v).

⁹⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 422–423.

⁹⁵ Sergij Vilfan je opozoril na obstoj indicov, da bi lahko podobni obred ustoličevanja, kot je potekal na Gosposvetem polju na Koroškem, obstajal tudi na Kranjskem. Eden teh znakov je fevdna dolžnost, po kateri je oseba, ki je imela v fevdu koseški dvor v Logu pod Merjačkom, ob prihodu deželnega kneza na Kranjsko morala v vladarjevo kuhinjo oddati vola. Tega so po podatkih za leto 1728 v Ljubljano prignali okrašenega in v slovesnem sprevodu. Glej: Vilfan, *Koseščina v Logu*, str. 193; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 63–64; Stih, *Ustoličevanje*, str. 327; Kočevar, *Vojvodina Kranjska*, str. 290–302.

Glej: Smole, *Graščine*, str. 68.

⁹⁷ ARS, SI AS 1073, št. 51 (I–7r), *Landts=Handtvesst Deß Lo-blichen Herzogthumbs Crain [...]*. Laybach, 1687.

⁹⁸ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 423. Matevž Košir je podobno dinamiko opazil pri prisežnih obrazcih stanovskih uradnikov, glej: Košir, *Stanovska uprava*, str. 48–49.

sfero ter na ugled, ki so ga člani vladarske hiše imeli med stanovi. Življenjepisec Ferdinanda III., avstrijski zgodovinar Mark Hengerer, opozarja na vlogo, ki jo je katoliški habsburški dvor na Dunaju odigral pri spreobračanju protestantskega plemstva Avstrije pod Anizo in Ogrske v katoliško veroizpoved, potem ko je protireformacija Ferdinanda II. v dvajsetih in tridesetih letih 17. stoletja pometla s protestantizmom v ostalih dednih deželah. S favoriziranjem spreobrnencev v katolištvo je dvor namreč postal najelegantnejše sredstvo protireformacije in katoliške obnove med plemstvom.⁹⁹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1, Vicedomski urad

SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg.

SI AS 1063, Zbirka listin

SI AS 1073, Zbirka rokopisov

SI AS 1097, Zbirka normalij, Cesarski patent

1620–1700

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv

StLA, Laa. A. Antiq.

StLA, Meillerakten

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 346, Rokopisni elaborati

LJU 488, Mesto Ljubljana

OBJAVLJENI VIRI

[Dimitz, August]: Annalen der landesfürstlichen Stadt Gurckfeld. Nach Aufzeichnungen ihrer Stadtrichter und Stadtschreiber. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 15, 1860, str. 84–85.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 22, 1867, str. 43–124.

Hitzinger, Peter: Beiträge zur Geschichte der Reformation in Crain. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 19, 1864, str. 1–7, 51–55.

⁹⁹ Hengerer zapiše: »Solange es protestantische Adelige in Österreich unter der Enns und Ungarn gab, setzte Ferdinand II. den Hof weiter als Instrument für die Rekatholisierung des Adels ein, indem er zum Katholizismus konvertierende Adelige begünstigte. Ferdinand III. erlernte die Pflege des loyalen Hofadels und adeliger Konvertiten so als eleganteste Methode der Durchsetzung der Gegenreformation und einer Form von Landeshoheit, die auf der am Hofvermittelten Kooperation von Fürst und Landständen basierte« (Hengerer, *Kaiser Ferdinand III.*, str. 77).

Klun, Vinko Fereri: *Diplomatarium Carnolicum*. Namens des historischen Vereins für Krain. Laibach: Historischer Verein für Krain, 1855.

Koblar, Anton: Iz kronike krškega mesta. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, IX, 1889, str. 19–24.

Levec, Vladimir: Die krainischen Landhandfesten: Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1898, Band 19, str. 245–301.

Losert, Johann: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.* Teil 1.: Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des Protestantischen Schul und Kirchen Ministeriums in Innerösterreich 1590–1600, Teil 2.: Von der Auflösung des Protestantischen Schul und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637. *Fontes rerum austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Diplomataria et Acta*; Band 60. Wien: In Kommission bei Alfred Hölder, 1906, 1907.

Radics, Peter von: Beiträge zur Reformations-Geschichte Krains's, aus Archivalien chronologisch zusammengestellt von P. v. Radics. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 16, 1861, str. 67–69, 73–75.

Societas Jesu Collegium Labacense: Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis = Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691). Prevod: Marija Kiauta (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.

LITERATURA

Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017 (Apes academicae 1).

Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte (ur. Gerhard Hartmann in Karl Schnith). Wiesbaden: Marix, cop. 2006.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. III. Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657). Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1875.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*, 2. zvezek, Župani in sodniki 1504–1605 (ur. Barbara Žabota in Damjan Hančič); 3. zvezek, Župani in sodniki: 1605–1650 (ur. Barbara Žabota in Damjan Hančič). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003, 2005 (Gradivo in razprave 23, 28).

Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens*. Band 2, Die ständische Epoche. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1994.

- Gmoser, Susanne: Die steirischen Erbhuldigungen. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2, 2012, št. 2, str. 263–281.
- Grafenauer, Bogo: *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1952 (Dela Opera 7).
- Hengerer, Mark: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657): Eine Biographie*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2012 (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 107).
- Höbelt, Lothar: *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*. Graz: Ares Verlag, 2008.
- Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Kočevar, Vanja: Dedna poklonitev vojvodine Kranjske nadvojvodu Ferdinandu leta 1597. *Kronika* 63, 2015, št. 2, str. 201–232.
- Kočevar, Vanja: *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): Politična zgodovina osrednje slovenske dežele: doktorska disertacija*. Ljubljana: [V. Kočevar], 2016.
- Komič Marn, Renata: Kratka zgodovina rodbine Eggenberg s posebnim ozirom na slovenski prostor. *Kronika* 63, 2015, št. 1, str. 5–26.
- Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: [M. Košir] doktorsko delo, 1999.
- Košir, Matevž: Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastanitve registratorja v 16. stoletju do upravnih reform v času Marije Terezije. *Arhivi*, XXIII, 2000, št. 2, str. 29–40.
- Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz, Wien, Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929.
- Mlinar, Janez: Zgodovino pisje kot izraz samozavedanja mestnih elit. Primer Ptuj, Celja in Ljubljane. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino = Urban elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011 str. 439–456 (Zbirka ZČ 42).
- Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli di Schönfeld in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Gorizia: Premiata tipografia Paternolli, 1855.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2009 (The-saurus memoriae; Dissertationes 7).
- Nared, Andrej: Arhiv kranjskih deželnih stanov. *Arhivi*, XXIV, 2001, št. 2, str. 1–18.
- Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 35–68.
- Reppen, Konrad: Ferdinand III. (1637–1657). *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (ur. Anton Schindling in Walter Ziegler). München: Verlag C. H. Beck, 1990, str. 142–167.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Štih, Peter: Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami. Problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis* 66, 2012, št. 3–4, str. 306–343.
- Strohmeier, Arno: *Svoboda politike in moč vere: študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vojn (ok. 1550–ok. 1650)*. Ljubljana: Založba /cf., 2011.
- Tschaikner, Manfred: Eine winterliche Reise von Innsbruck über Kärnten nach triest und Wien (1630/31) – Die Beschreibung des brautzugs der Prinzessin Maria Anna von Spanien durch Jakob Hannibal II. von Hohenems. *Arhivi* 32, 2009, št. 2, str. 269–282.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Vilfan, Sergij: Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. *Hauptmannov zbornik* (ur. Pavle Blaznik). Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia; 5. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1966, str. 179–215.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od nastanitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji). *Zbornik znanstvenih razprav*, XLVIII, 1989, str. 207–219.
- Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija. *Zgodovinski časopis* 49, 1995, št. 2, str. 175–181.

SPLETNI VIRI

Fran. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=infantinja> (2. 6. 2016).

Fran. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=cesarjevi%C4%8D> (27. 6. 2016).

The Hierarchy of the Catholic Church. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dp508.html> (24. 6. 2016).

S U M M A R Y

Hereditary homage of the Duchy of Carniola to King Ferdinand III in 1631

In June 1631, the Duchy of Carniola paid hereditary homage to its future territorial prince Ferdinand III, King of Hungary and Bohemia. In the name of Emperor Ferdinand II, the predecessor and father of the ruler-to-be, hereditary homage of the Inner Austrian lands was received in the spring of that same year by his long-standing confidant, Hans Ulrich, Duke of Krumlov (Krumau) and Prince Eggenberg.

Despite its modest representation in historical sources, the hereditary homage to Ferdinand III introduced an important novelty in the development of relations between the territorial prince and the territorial estates. Or according to the Austrian historian Arno Strohmeyer, from the 1620s onwards, hereditary homage in the Habsburg hereditary territories ordinarily took place still during the life of the old sovereign to ensure a smooth transition of power onto his successor and spare him the difficult

negotiations with the estates, which typically exerted the strongest opposition to the imperial court's policies precisely during the period between the death of the old and the inauguration of the new sovereign.

There are two unresolved questions regarding the homage, i.e. the exact date on which the ceremony took place and whether Ferdinand III indeed confirmed the privileges of the Carniolan territorial estates. In view of the former, 4 June seem to be the most likely date, even though it cannot be determined with certainty. In view of the latter, there is an established agreement among Slovenian historiographers that Ferdinand III never confirmed the said privileges as there is no evidence to support it. However, given that on the hereditary homage under examination, the commissioner Duke Eggenberg presented the territorial estates with a special attestation signed by Ferdinand III, assuring them that their privileges would be confirmed, it is hypothetically possible that the confirmation did take place and that the document was later lost.

The imperial court's strengthened position vis-à-vis the territorial estates was also reflected in the selection of oath form, with both sides taking the Catholic oath before God and beloved saints while the oath of 1597 taken by the estates was still enacted in a Protestant way, before God and the Book of the Holy Evangelists. Thus, the hereditary homage of 1631 also symbolically signifies a definitive break with the so-called estate dualism and the introduction of the new political paradigm which the Slovenian legal historian Sergij Vilfan described as confessional or political absolutism.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.452(497.434Ribnica)"17"

Prejeto: 8. 12. 2018

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Novi paberki iz 18. stoletja v Ribnici

Dodatek k tematski številki *Kronike* »Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem«

IZVLEČEK

Prispevek je dopolnitev tematski številki Kronike 2018/3. Predstavljene so tri stvari iz 18. stoletja, povezane s trgom in gospodvom Ribnica ter s širšim ribniškim prostorom. Prva je sejemska hiša v samem trgu, t. i. komun ali kavmar, o katerem je zdaj znano, kaj in kakšen je sploh bil. O njem govorita poročili iz let 1740 in 1747, ki, kolikor je znano, vsebujeta tudi najzgodnejši pričevanji o krošnjarjenju Ribničanov na tujem, v italijanskem in nemškem prostoru. Tretja stvar je opis meja deželskega sodišča Ribnica v slovenskem jeziku, ki ga v dveh zapisih najdemo v urbarjih ribniškega gospodstva iz let 1748–1757 in 1759–1769. Ribnica po njunem odkritju ni več bela lisa na zemljevidu starejše uradovalne slovenice.

KLJUČNE BESEDE

Ribnica, komun (Comaun), suha roba, krošnjarstvo, slovenica, opis meja deželskega sodišča

ABSTRACT

**NEW INCIDENTAL DISCOVERIES FROM THE EIGHTEENTH CENTURY IN RIBNICA.
AN ADDITION TO KRONIKA'S THEMATIC ISSUE "FROM THE HISTORY OF RIBNICA NA
DOLENJSKEM"**

A supplement to Kronika's thematic issue 2018/3, the contribution brings forth three things from the eighteenth century, related to the market town and seignior of Ribnica as well as to the wider Ribnica area. The first is the fairground-house situated in the market town itself, the so-called komun or kavmar, on which there is now some understanding of what it was and what it looked like. It is attested in two reports from 1740 and 1747, respectively, both of which, to our knowledge, also contain the earliest accounts on Ribnica's peddling tradition abroad, in Italian and German milieus. The third is a description of the boundaries of the Ribnica territorial court in Slovene featured in two records, contained in the land registers of the seignior of Ribnica from 1748–1757 and 1759–1769. Following the discovery of these records, Ribnica is no longer a blank area on the map of early official Slovenica.

KEY WORDS

Ribnica, komun (Comaun), woodenware, peddling, Slovenica, description of territorial court boundaries

Le dober mesec po izidu lanske tematske številke *Kronike*, posvečene Ribnici, sem med zbiranjem in analiziranjem arhivskega gradiva za prispevek o Sodražici naletel na tri zanimivosti, za katere sem takoj obžaloval, da sem jih odkril »prepozno«. Ker bi sicer v prihodnje le težko kdaj pisal o vsaki posebej, saj bi bila kvečjemu ena primerna za samostojen prispevek, jih kaže obelodaniti čim prej, dokler je duh ribniške tematske številke še živ.

O prvih dveh stvarih – ribniškem komunu in trgovanju Ribničanov na daljavo – sta se razpisala upravitelj grofije Kočevje (1740) in predstojništvo kočevskega mesta (1747) v odzivu na dve prošnji trga Ribnica po privilegiju za tedenski sejem. Oba sta komun in trgovino le mimogrede ošvrknila, vendar sta njuni pisanji na eni strani nadvse pomemben gradnik v podobi ribniškega suhorobarstva in krošnjarstva v 18. stoletju, na drugi pa pojasnjujeta zadrego, kaj je bil ribniški »kavmav«, o katerem je precej nedoločno pisal Anton Skubic v svoji z velikim zamikom izdani *Zgodovini Ribnice in ribniške pokrajine* (1976). Tretja zadeva je odkritje dveh starejših slovenskih uradovnih zapisov iz Ribnice, opisov meja ribniškega deželskega sodišča iz srede 18. stoletja. Njun pomen je tem večji, ker je ožje ribniško območje s samo Ribnico doslej ostajalo bela lisa na zemljevidu starejše uradovne slovenice. Širši ribniški prostor je bil, nasprotno, že zastopan, in sicer po zaslugi gosposčinske pisarne na gradu Ortnek.

Ribniški »komun« ali »kavmav«

O t. i. ribniškem »kavmavu« je Anton Skubic v svojem gradivu za zgodovino Ribnice zapisal: »Ker so se sejmi v Ribnici dobro obnašali, so si Ribničani vsaj začetkom 16. stol. sezidali lastno sejmišče ('kavmav' – 'Kaufmayer?') in so ga vedno držali v dobrem stanju. To sejmišče so imeli še začetkom 18. stol.«¹ Objava Skubičevega gradiva v monografiji (1976) kot vir navaja ribniški graščinski arhiv, natančneje »vol. VI, 22.«² Danes omenjenega dokumenta po vsem sodeč ni več v fondu Gospostvo Ribnica v Arhivu Republike Slovenije,³ lahko pa z veliko mero gotovosti sklepamo, kje je Skubic našel podatek o dobro ohranjenem »kavmavu«, ki ga je razložil kot sejmišče. Ko so Ribničani leta 1705 prosili cesarja za ponovno podelitev privilegija za medtem ugasli tedenski sejem, so namreč zapisali, da so o nekdanjem sejmu slišali pripovedovati svoje prednike, kot materialni dokaz o njegovem obstoju pa so navedli dobro ohranjeni »komun« (*Caumaun; aedificium vulgo Comaun*).⁴

Skubic je izraz »kavmav«, kot je očitno prebral *caumaun*, s pridržki izvajal iz nemškega *Kaufmayer*, kar je zgrešena razlaga. Pojem so si Ribničani bržkone izposodili v zahodnih krajih. Kot bomo videli, so njihovi sosedje Kočevci ribniški komun označili kot »tako imenovani komun« oziroma »komun, kot mu pravijo Ribničani«. Pleteršnik besedo komun razlaga kot občina (*die Gemeinde*, prim. it. *il comune*) in po Miklošičevem slovarkem gradivu povzema pomen, kakršnega je imela beseda v Beli krajini: »Gemeindeplatz, Marktplatz.«⁵

V nekaterih delih Primorske je bil komun sinonim za sosesko.⁶ Takšen pomen srečamo tudi v Šentvidu pri Vipavi (danes Podnanos), pozno nastalem trgu, ki se je s trškim naslovom ponašal šele od pridobitve privilegija za tedenski sejem konec 16. stoletja. Tamkajšnja komunska hiša je bila v 17. stoletju stavba, v kateri so urejali skupne zadeve, vključno z uradnimi opravili (*im den comaun hauß*). Iskati jo moramo v eni od štirih t. i. »Gemeinde Haus«, ki so po franciscejskem katastru iz dvajsetih let 19. stoletja stale ob trgu okoli cerkve.⁷

Geografsko bliže Ribnici srečamo drugačen pomen izraza komun, in sicer v trgu Postojna, ki je bil tako kot ribniški srednjeveškega izvora. Postojna za razliko od Ribnice ni premogla razvite upravno-sodne avtonomije na čelu s sodnikom. V okviru terezijanske davčne rektifikacije je postojnsko gospostvo leta 1754 v zvezi s prihodki trga Postojna poročalo tudi o komunski hiši. Postojna je premogla tedenski sejem, od katerega ni redno pobirala pristojbine, ampak je vsak meril žito kar pri sebi doma. Sedem ali osem let pred tem si je nekaj Postojnčanov omislilo gradnjo komunske hiše (*Comaunbauß*), ki pa je niso dokončali.⁸ Komunska hiša je bila torej v Postojni namenjena predvsem merjenju tržnega blaga, zlasti žita.

Omembo ribniškega »komuna« ponovno srečamo v štiridesetih letih 18. stoletja, in sicer v dveh poročilih iz Kočevja, ki omenjata tudi njegov videz. Obe nasprotujeta predlogu, da bi samovoljno uvedeni tedenski sejem v vasi Sodražica prenesli v Ribnico. Prenos je leta 1739 predlagal ribniški graščak Janez Gašper grof Kobenzl, ki je hotel na ta način ustreči Ribničanom. Tudi zdaj je bil »komun« uporabljen kot dokaz za nekoč obstoječi, medtem ugasli tedenski sejem. Upravitelj kočevske grofije Volf Ferdinand Polc je 1. februarja 1740

¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 424.

² Prav tam, str. 597.

³ Prim. Smole, *Graščina Ribnica*.

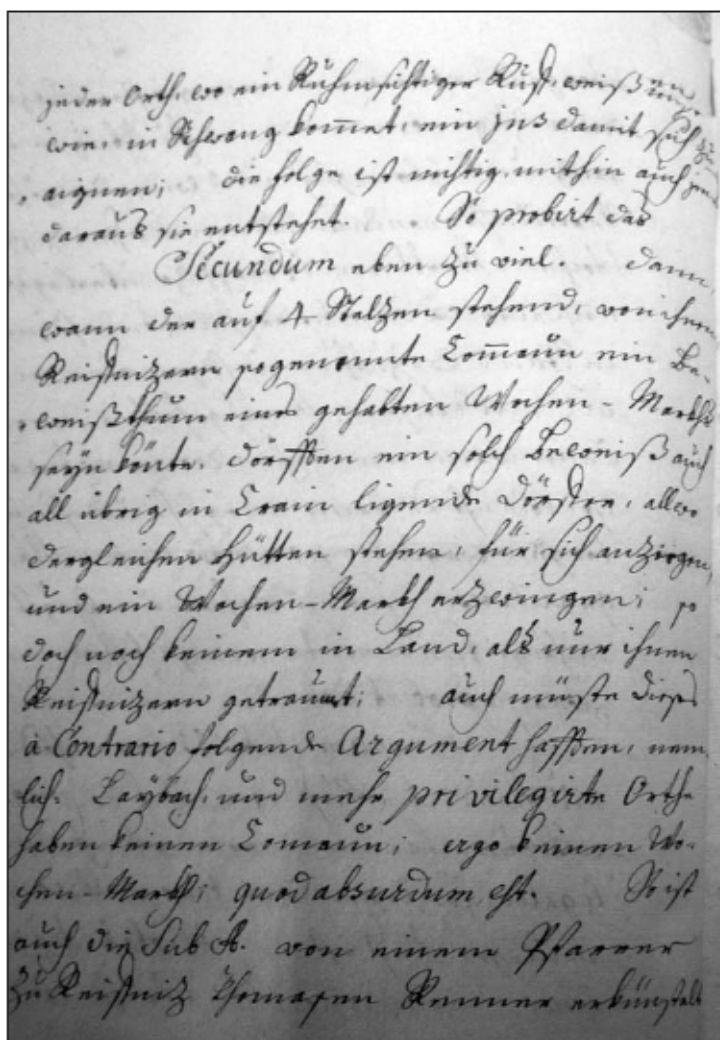
⁴ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 260, I/135, lit. R XII–1, prezentirano 5. 10. 1705. – Prim. Golec, »Ribnica, narlepši terg na Krajnskim«, str. 333.

⁵ Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, str. 428.

⁶ Vilfan, *Soseske in druge podeželske skupnosti*, str. 53–54.

⁷ Golec, *Meščanska naselja Vipavske*, str. 222.

⁸ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 89, fasc. XVIII, ad 22. 4. 1754. – Poročilo izrecno pravi, da Postojna nima trškega sodnika.

Opis ribniškega komuna v poročilu mesta Kočevje iz leta 1747 (ARS, AS 7, šk. 51, lit. M, No. 8, Vol. 1, št. 4, odpravljen 13. 9. 1747).

majavi dokaz zavrnil z besedami: »Druga stran verjame, da je lahko ohranjeni 'komun' (der etwo stiftt und baulich erhaltende Comaun) dokaz o nekdanjem tedenskem sejmu. Ta na štirih opornikih stoječi 'komun', kot mu pravijo Ribničani (dieser auf 4 Stelzen stehend von ihnen Reiffnizern so nennende Comaun), ni, nasprotno, nikakršen dokaz, kajti veliko vasi na Kranjskem, zlasti če ležijo ob cesti, ima takšno štirivogalno kočo (solche 4 eggete Hütten) za potrebe lastnih prebivalcev ali skozi potujočih ljudi, a se nobena ne hvali, da je zaradi tega nekoč premogla tedenski sejem.«⁹

Sedem let pozneje, leta 1747, zelo podobne besede beremo v poročilu mesta Kočevje, ko je bilo vprašano za mnenje v zvezi z istim predlogom, da bi sodraški tedenski sejem prenesli v Ribnico. Kot so Kočevci povzeli prošnjo ribniškega trga – te ne poznamo –, naj bi o nekdanjem tedenskem sejmu poleg ustnega izročila pričal še stoječi komun (annoch stehenden Comaun). V poročilu, ki je skupaj s prošnjo Ribničanov zavračalo vse njihove argumente, so Kočevci zapisali takole: »Kajti če bi na štirih opornikih stoječi 'komun', kot mu pravijo Ribničani (der auf 4 Stelzen stehend, von ihnen Reiffnizern sogenannte Commaun), lahko predstavljal dokaz za nekdanji tedenski sejem, bi smele takšen dokaz zase uporabiti vse druge vasi na Kranjskem, kjer stojijo takšne kočje (dergleiche Hütten), in izsiliti tedenski sejem. O čem takšnem ne sanja nihče v deželi razen Ribničanov. Prav tako bi moral veljati naslednji nasprotni argument: Ljubljana in drugi privilegirani kraji nimajo komuna (haben keinen Comaun) in potemtakem nobenega tedenskega sejma, kar je absurdno.«¹⁰

Ribniški »kom(a)un« je bil torej nekakšna štirivogalna kočja, očitno namenjena shranjevanju sejemske

⁹ ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 51, lit. M, No. 8, Vol. 1, št. 4, 1. 2. 1740.

¹⁰ Prav tam, odpravljen 13. 9. 1747.

oprave in pripomočkov. Vprašanje je, ali smemo pod tem izrazom razumeti tudi neke vrste trško hišo ali rotovž, kjer je potekalo javno življenje in kjer bi lahko Ribničani hranili svoje trške privilegije in spise. Takšno domnevo sem po analogiji s Šentvidom pri Vipavi izrazil v lanski številki *Kronike*, in sicer kot možnost, da je leta 1778 skupaj s trškim komunom zgorel trški arhiv.¹¹ Toda tega za zdaj ne potrjuje nič, kar iz razpoložljivih virov izvemo o stavbi. Če sklepamo iz popisa škode po omenjenem požaru, je šlo pri trškem komunu za komaj kaj več kot »sejemsko koč« , saj je skupaj z zvonom (*Marckt Kamaun samt der Glocken*) izkazoval le 60 goldinarjev škode. Za primerjavo povejmo, da so posamezni pogorelci utrpeli v povprečju po nekaj sto goldinarjev škode, pri čemer so bile hiše večinoma ocenjene na okoli sto goldinarjev (80–120), tretjina je bila vrednih najmanj 150 goldinarjev, od teh dve največji tisoč goldinarjev, grad z gospodarskimi poslopji pa so ovrednotili na 10.547 goldinarjev. Samo osem od 91 uničenih stanovanjskih zgradb je izkazovalo nižjo vrednost od komuna (10–40 goldinarjev), tri pa enako (60), pri čemer moramo upoštevati, da je bil v vrednost trškega komuna všteti tudi zvon. Posebej je pomenljivo, da je trški komun naveden v okviru škode grofa Kobenzla, kar pomeni, da je stal na njegovem zemljišču.¹² Tako je le malo verjetno, da bi poleg sejemske opravljal tudi funkcijo trškega rotovža, ki ga Ribnica torej ni premogla.

Čeprav se je trg po požaru zelo hitro postavil na noge – Valentin Vodnik ga, denimo, leta 1795 hvali kot najlepšega v deželi¹³ –, Ribničani svojega komuna ali komunske hiše očitno niso več obnovili. Leta 1823 ga namreč v franciscejskem katastru ne najdemo.¹⁴ Tudi tega, kje je stal, ne vemo. Gotovo blizu sejmišča, pri čemer zopet ni znano, kje je bilo do požara leta 1778 ribniško sejmišče. V franciscejskem katastru ni mogoče najti zemljišča, ki bi bilo posebej namenjeno za sejme, ampak so ti očitno potekali vzdolž razširjene glavne trške ulice.

Suhorobarstvo in krošnjarstvo v 40. letih 18. stoletja

V istih poročilih iz Kočevja, ki leta 1740 in 1747 omenjata ribniški komun, med argumenti zoper prenos tedenskega sejma iz Sodražice v Ribnico najdemo tudi dve kratki, a pomenljivi poročili o trgovanju Ribničanov na daljavo. V tem primeru z Ribničani niso bili mišljeni prebivalci vse pokrajine, ampak samo prebivalci trga Ribnica.

V odgovoru na že znano prošnjo grofa Kobenzla iz leta 1739 je upravitelj Auerspergove grofije Kočevje Volf Ferdinand Polc 1. februarja 1740 sestavil poročilo, v katerem je zapisal: »Sicer pa je tudi znano, da ta tako imenovani trg Ribnica ni reven, ampak je glede na navedek v *Kranjski kroniki* [tj. Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*], ki ga sami citirajo, prav nasprotno v razcvetu (*in guten Flor stehet*), tem bolj, ker je znano, da Ribničani ne samo da oskrbujejo celotno Kranjsko s soljo, lončeno posodo, siti, rešeti, škodlami, lesenimi lonci in krožniki, temveč žimnate in lesene izdelke prenašajo tudi čez morje v italijanske dežele in po kopnem v nemške (*daß sie Reiffnizer das ganze Crain mit Salz, Haffner-Geschier, Sipp, Reittern, Schintel, Hölzenen Schüssel, und Teller versehen Nicht allein, sondern auch sowohl über das Meer ins Wellische, als per Terram in die Teutsche Lander besagt ihre Roßhaarene und Holzene Waaren überführen*).«¹⁵ Sedem let pozneje, pred 13. septembrom 1747, pa je kočevsko mestno predstojništvo v poročilu reprezentanci in komori v Ljubljani med razlogi zoper ugoditev prošnje Ribničanom navedlo: »... Sicer pa je povsem neresnično, da jim [Ribničanom] primanjkuje sredstev, s čimer utemeljujejo svojo prošnjo. Njihova zemljiška gosposka namreč kot prvo najbolj vneto podpira to zadevo, kot drugo pa je iz citirane *Kranjske kronike* razvidno, da je Ribnica v razcvetu. Poleg tega je znano, da Ribničani z lesenimi, žimnatimi in drugimi izdelki ne oskrbujejo samo Kranjske, temveč v znatni meri tudi Italijo in Nemčijo, ter da se ukvarjajo s trgovino s konji in svinjami, tako da pri njih ni mogoče domnevati tolikšne denarne stiske (... *über dises ist ja bekant, das die Reiffnizer nicht alein Crain, sonderen auch Italien, und Teutschland guten theils, mit Hölzen-, Roßharrenen und anderen Waaren versehen, Pferd und S. V. Schweinhandel treiben, folglich ein so grosser Geld-Mangel unter ihnen nicht vermuthlich*).«¹⁶

Vira iz let 1740 in 1747 dopolnjujeta Valvasorjeve pol stoletja starejše navedbe (1689) o vrstah lesnih izdelkov, ki jih ljudje z Ribniškega nosijo po vsej deželi, tj. po Kranjskem. Valvasor tovrstne trgovine, nasprotno, ne umešča v samo Ribnico,¹⁷ temveč v okoliške vasi, poleg tega pa nikjer ne omenja prodaje izdelkov v tujih deželah, ampak govori le o Kranjski. Med vasmi Srednje Kranjske navaja 18 vasi z ribniškega območja, od

¹¹ Golec, »Ribnica, narlepši trg na Krajnskim«, str. 343.

¹² ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 24, lit. F, No. 13, Vol. 1, 19. 7. 1778.

¹³ Golec, »Ribnica, narlepši trg na Krajnskim«, str. 338.

¹⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 232, k. o. Ribnica, zapisnik stavbnih parcel, 5. 4. 1824; zapisnik zemljiških parcel, 18. 11. 1824; mapna lista III in VI (1823).

¹⁵ ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 51, lit. M, No. 8, Vol. 1, št. 4, 1. 2. 1740.

¹⁶ Prav tam, odpravljen 13. 9. 1747.

¹⁷ Prim. opis Ribnice v: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 465–468.

katerih je bilo 12 suhorobarskih in šest lončarskih.¹⁸ Domača lesna obrt je po Valvasorju domovala v sedmih vaseh ožjega ribniškega območja: Bukovica, Dane, Gorenja vas, Jurjevica, Kot, Sajevec in Sušje, v štirih vaseh sodraškega območja: Ravni Dol,¹⁹ Sodražica, Zamostec in Žimarice, od vasi v Loškem Potoku pa jo omenja na Gori. Za kakšne vrste lesenih izdelkov je šlo, navaja Valvasor pri Bukovici, ki se glede na abecedni vrstni red pojavlja prva, medtem ko pri drugih vaseh zgolj pravi, da je dejavnost prebivalcev takšna ali podobna kot v Bukovici.²⁰ V tej vasi so se prebivalci večinoma preživljali z izdelovanjem lesene posode, kot so škafi, lončki, velike in majhne mentrge, žlice, čebrice za mast, krožniki, sklode, škatle, reta, obodi za sita in podobni leseni predmeti, ki so jih nosili po vsej deželi.²¹ Kot vasi, ki so bile pretežno lončarske ali je v njih živelo veliko lončarjev, Valvasor označuje Dolenjo vas, ki naj bi imela več kot 80 hiš, Hrovačo, Nemško vas, Goričo vas, Otavice in Prigorico.²²

Poročili iz Kočevja iz let 1740 in 1747 torej nista tako zgovorni pri naštevanju vrst lesenih izdelkov, sta pa zato, kolikor je znano, najzgodnejši pričevanja o trgovanju Ribničanov zunaj Kranjske, konkretno v italijanskih in nemških deželah. Prvo poročilo, ki ga je sestavil upravitelj Polc, omenja tudi način prenosa blaga v Italijo po morju. Vsiljuje se vprašanje, ali se je ribniško krošnjarjenje po Italiji in Nemčiji resnično začelo po izidu Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* (1689), torej ne pred koncem 17. stoletja, ali pa je obstajalo že v njegovem času, vendar ne v zadostni meri, da bi se kranjskemu polihistorju zdelo vredno omembe. Kakor koli, leta 1740 je bilo po besedah Volfa Ferdinanda Polca trgovanje zunaj domače dežele že splošno znano. Kočevski poročili tako zapolnjujeta z viri močno podhranjeno 18. stoletje ter predstavljata »manjkajoči člen« med Valvasorjem in opisi ribniškega suhorobarstva in krošnjarstva v 19. stoletju.²³

Opisa deželskega sodišča Ribnica v slovenščini

Kolikor je znano, se ožje območje Ribnice doslej ni moglo pohvaliti s slovenskimi uradovnimi dokumenti ali zapisi, ki bi nastali pred 19. stoletjem. Drugačna slika se ponuja, če k ribniški pokrajini prištevamo tudi njeno severno obrobje z Ortnekom, od koder izvira cela vrsta takšnih zapisov – več slovenskih opisov meja ortneškega deželskega sodišča od leta 1655 dalje.²⁴ Iz Ribnice in njene okolice doslej tovrstnih besedil nismo poznali,²⁵ zdaj pa se bogati ortneški beri pridružujeta opisa deželskosodnih meja Ribnice iz srede 18. stoletja. Tako dolgo sta ostala prezrta tudi zato, ker *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije* (2005) ne opozarja, da je v obeh urbarjih, v katerih sta zapisana, tj. v urbarjih gospostva Ribnica za obdobji 1748–1757 in 1759–1769, kot jezik poleg nemščine navzoča tudi slovenščina. Vodnik med dodatno vsebino obeh urbarjev sicer navaja opis deželskosodnih meja.²⁶

Vsebina obeh opisov je standardna: potek meja kot pripomoček za njihovo redno pregledovanje in zaznavanje. Opisa se po vsebini zelo malo razlikujeta, nekaj razlik je v pravopisu, jeziku in zlasti v obliki. Starejši opis, zapisan na koncu urbarja 1748–1757,²⁷ je čistopis brez popravkov in vrivkov, medtem ko je gosposčinski upravitelj ali pisar pri mlajšem, zapisanem na koncu urbarja 1759–1769,²⁸ na robu dodal krajši, pomotoma izpuščeni pasus, pozneje pa je druga roka del besedila prečrtala in ga na koncu nadomestila z nekoliko razširjenim. Pisec prvega besedila je bil gosposčinski upravitelj Andrej Ksaver Vidmajer (Widmayer),²⁹ medtem ko druga dva še nista ugotovljena.

¹⁸ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 214–216. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 420; Golec, *Potujoči Ribničani*, str. 546.

¹⁹ O identifikaciji vasi, ki jo Valvasor navaja v mestniški obliki kot *Urauneh*, Skubic pa je zanj po njem povzel ime Ravne (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 420), gl. Golec, *Potujoči Ribničani*, str. 546, op. 32.

²⁰ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 214–216.

²¹ Prav tam, str. 214.

²² Prav tam, str. 214–215.

²³ V prvi četrtini 19. stoletja zaslužijo posebno pozornost poročila duhovnikov za topografsko-zgodovinski opis župnij ljubljanske škofije iz leta 1822. O suhorobarstvu in krošnjarstvu na Ribniškem gl. Otrin, *Topografsko-zgodovinski opis*, str. 564 in 567.

²⁴ Opis ortneških deželskosodnih meja najdemo v naslednjih urbarjih gospostva Ortnek: 1655–1662 (ARS, AS 764, Gospostvo Ortnek, knj. 2, fol. 140), 1663–1669 (prav tam, knj. 3, s. p.), 1676–1683 (prav tam, knj. 6, fol. 166v), 1683–1690 (knj. 7, fol. 163v–164v), 1691–1698 (prav tam, knj. 8, s. p.) in 1699–1706 (prav tam, knj. 9, fol. 185–185v), v nedatiranem urbarskem izvlečku iz 17. stoletja (prav tam, fasc. 28, s. d., *Wahrhafter Extract der Herschaft Ortenegkh Landgerichts Confinen*), kot nedatirani samostojni zapis, domnevno s konca 18. stoletja (prav tam, s. d., Na tem Malem Mrazhetovem Lafu etc.), ter v dveh prepisih zapisov iz leta 1739 in iz okoli 1750, ki sta nastala v drugi polovici 19. stoletja in sta se znašla v Hauptmannovi zapuščini (ARS, AS 1339, Zbirka Hauptmanna Ljudmila, šk. 3, št. 24, Ortenegg). Prim. Golec, *Iz zgodovine uradovne slovenščine*, str. 149–152; isti, *Iz zgodovine pisarniške slovenščine*, str. 97–99.

²⁵ Skoraj zagotovo je bila v Ljubljani in ne v Ribnici zaslišana Anka Stromsekerica, ki je 30. januarja 1693 prisegla, da bo kot sodna priča govorila resnico, njeno prisego pa so zapisali v slovenščini. V spremnem besedilu je zapisano, da je prisegla pred Janezom Krstnikom Kovačičem, rentnim mojstrom deželnega vicedomskega urada v vlogi sodnika, in v navzočnosti odvetnika dr. Janeza Štefana Florjančiča (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 142, sn. 1, str. 366–367). Objava prisige: Zvanut, *Ločitev zakona*, str. 350, op. 58.

²⁶ Junič Čargo – Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, str. 218.

²⁷ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 11, urbar gospostva Ribnica 1748–1757, s. p. (na koncu).

²⁸ Prav tam, knj. 12, urbar gospostva Ribnica 1759–1769, fol. 868.

²⁹ Vidmajer je urbar podpisal in pečatil 16. februarja 1754. Urbar je del njegove roke, ki jo razkriva tudi nemški naslov slovenskega opisa deželskosodnih meja.

Ni nujno, da se je opis v mlajšem urbarju opiral neposredno na tistega v starejšem, čeprav je njuna generična zveza očitna, ampak bi lahko obstajal tudi »vmesnik«, zapisan kot samostojen dokument, oziroma več različic. Nikakor tudi ni rečeno, da opisa nista imela precej starejših predlog in da je tisti v urbarju 1748–1757 prvi tovrstni zapis za ribniško sodišče v slovenščini. Predloge bi lahko bile celo starejše od ortneških opisov iz 17. stoletja.

Zanimivo je, da je koncentracija ohranjenih opisov sodnih meja v slovenskem prostoru največja prav na območju zahodne Dolenjske. Tukaj se lahko s tovrstnimi besedili iz 17. in 18. stoletja pohvalijo kar štiri deželjska sodišča, ki so mejila drugo na drugo: Turjak, Ortnek, Ribnica in Višnja Gora.³⁰ Vsega skupaj je iz teh štirih sodišč v celoti ali v fragmentu znanih nič manj kot 14 opisov: deset z Ortneka, trije s Turjaka in eden iz Višnje Gore.³¹ Od drugod iz omenjenih dveh stoletij poznamo samo še po en opis meja deželskih sodišč Bovec, Švarcenek v Brkinih in Bled.³² Ozemeljska povezanost štirih dolenjskih deželskih sodišč, ki premorejo izpričane slovenske opise meja, prejkone kaže na zgledovanje in posnemanje. Izbiro slovenščine namesto nemščine so narekovali povsem praktični vzgibi: veliko laže in pristneje se je bilo izraziti v jeziku ljudstva. Ob ogledu meja navzočim podložnikom je bilo le tako mogoče natanko razložiti, kje meja teče in kako je zaznamovana.

Ribniška opisa sta v nadaljevanju objavljena v diplomatskem prepisu. V fonetični transkripciji je samo starejši opis, od mlajšega pa tisti del, ki je bil zapisan naknadno. Pri fonetično transkribiranih besedilih je večina toponimov, mikrotoponimov in oronimov razložena v opombah, pri čemer ni vedno povsem gotovo, kdaj gre za stvarno ime (na primer gredelj, rigelj) in kdaj za mikrotoponim (Gredelj/Gred(e)l, Rigelj/Rig(e)l). Po analogiji oziroma lokalni izgovorjavi je zapis *sk* v pridevniki v nekaterih primerih transliteriran kot *šk* (na primer *Zhushperska* – *čušperska*).

Opis meja v urbarju 1748–1757 – diplomatski prepis in fonetična transkripcija

[1. stran]

Herrschaft Reiffnitzische Landgerichts Confinien wie
solche dermahlen Ausgerueffen werden.

Ribenshka Richta se Sazhne is Loshko Na verch Bloshzheka
Kir ta resan Kamen Stoŷ, inu gredo Confini is Bloshzheka na verch
Kollazhnika od Kollazhnika, na Janeshouo Stermizo, od Stermi=
=ze na Jellene verch alli Velko Kauko, od Kauke na to votlo Steno
pod Kumbletech, od Lete Stene, na verch Posharish, Kir ti novi
postauleni Resani Kamni Stoje, od Posharishz na Praesid
per Babenskem pollu, tam se Lozhi Lohka³³ inu se sazhne supet
Ribenshka is Gotsheusko Richto
Od Praesida na Kosŷ hrib, na Sheshzo, na Zhubranski Oberch,
na Schopp verch Gredla, od Gredla na Suetga Lorenza Zirku na
Traue, od Zirque po Zesti Zhes Gottenzo noter do Gottenishkiga
Tabra od tabra na Gerzherski Peld, od Pelda na verch Stermize
na Sgoireino Loshino v Pirzhou oknu, od Loshine na Mallo gorro
na Ostri hrib noter na Zherni verch Kir ie Kamen Sasekan
inu tukei se Lozhi Gotsheuska inu se Sazhne spet Ribenshka
is Zhushpershka Richta
Is tscherniga verha na Debelli hrib po verchu na Kurŷ Grizh,
Zhes Dollino v Sellanou Lafs noter na verch velziga hriba nad
velko Steno, Kir ie shkala sasekana, od tankei na Malli
inu Velki Tifsouiz is Tifsouza na Kompolski Ogorelz Kir
ie Smreka Jasekana tukei se Lozhi Zhushperska inu Sazhne

³⁰ Medtem ko so se deželjska sodišča Turjak kot največje, Ortnek kot najmanjše in Ribnica vrstila od severa proti jugu, tako da je imelo ortneško na severu dolgo mejo s turjaškim in na jugu z ribniškim, se je višnjegorsko deželjsko sodišče dotikalo turjaškega na četveromeji (*Erläuterungen zum historischen Atlas*, Bl. 35, Adelsberg).

³¹ Višnja Gora, opis po letu 1661: Golec, *Iz zgodovine uradovalne slovenščine*, str. 152–154; Bled, opis iz 1749: isti, *Iz zgodovine pisarniške slovenščine*, str. 99–100; Turjak, opisi iz okoli 1700, 1741–1750 in 1767: prav tam, str. 94–97; isti, *Slovenica Auerspergiana* (v tisku).

³² Objave: Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 233–234 (Bovec); Beran, *Doneski k zgodovini prava*, str. 30–31 (Bovec); Rutar, *Završniška gospodščina*, str. 226–228 (Švarcenek); Golec, *Iz zgodovine pisarniške slovenščine*, str. 99–100 (Bled).

³³ Pomotoma izpuščena črka s: *Loshka*.

Ribenska is Orttenshko Richto
Is Ogorelza ne te postaulene pruthi Shobe Stojezhe Shtire
Resane Kamne, od verh Shobbe na ta Resan Kamen v Tershishki
vadi,

[2. stran]

gori po potoku na en drugi Kamen, Kanz Rigla pod Shernou=
zam stojezh, Zhes Rigl na Praeshishke inu hudiga Konza nive,
od tega Kamna na Kovazhevezh,³⁴ na Brinostiz, inu do Sadnika
po verhu, Kir so sraunu potha jame Skopane ne ta novi Poth,
do Maroutha ali Sadnikave hishe, od tod v Bistershke Suerk
pod orttenshko Koshenizo, Fettek imenvano, is Suirka Zhes
Malli Derunik na Praesid v Stermshkech nivach, Kir so
duei jami Skopani od tod Zhes Klanshko dollino alli jarek
na Studenz, Kateri v Raunskech nivach Suiira, od Studenza
Zhes mersli Doll, noter na verch Bloshzhika, Kir se Sazhne
inu Sklene Ribenshka is Loshko inu orttenegshko Richto.

Finis.

[Deželskosodne meje gospostva Ribnica, kot se zdaj izklicujejo]

Ribenska rihta se začne iz loško na vrh Bloščeka,³⁵ kir ta rezan kamen stoji, inu gredo konfini iz Bloščeka na vrh Kolačnika,³⁶ od Kolačnika na Janežovo Strmico, od Strmice na Jelene vrh ali Velko Kavko,³⁷ od Kavke na to votlo steno pod Kumbleteh,³⁸ od le-te stene na vrh Požariš,³⁹ kir ti novi postavljeni rezani kamni stoje. Od Požariš na Prezid⁴⁰ per Babenskem Polu.⁴¹ Tam se loči loška inu se začne zupet ribenska iz gočevsko rihto.

Od Prezida na Kozji hrib,⁴² na Šešco, na čubranski Obrh⁴³ na Šop vrh gredla, od gredla na svetga Lorenca cirk na Trave,⁴⁴ od cirkve po cesti čez Gotenco⁴⁵ noter do goteniškiga tabra,⁴⁶ od tabra na grčerski peld,⁴⁷ od pelda na vrh Strmice,⁴⁸ na Zgorejno Ložino⁴⁹ v Pirčov oknu, od Ložine na Malo Goro,⁵⁰ na Ostri hrib⁵¹ noter na Črni vrh,⁵² kir je kamen zasekan, inu tukej se loči gočevska inu se začne spet ribenska iz čušperska rihta.

Iz Črniga vrha na Debeli hrib⁵³ po vrhu na Kurji grič, čez dolino v Selanov laz,⁵⁴ noter na vrh Velciga hriba nad Velko Steno,⁵⁵ kir je škala zasekana, od tankej na Mali⁵⁶ inu Velki Tisovic,⁵⁷ iz Tisovca na kompolski⁵⁸ Ogorelec,⁵⁹ kir je smreka zasekana, tukej se loči čušperska inu začne ribenska iz orteneško rihto.

³⁴ Zadnja črka *b* je odvečna, prav: *Kovazhevez*.

³⁵ Vzpetina pri Metuljah na Blokah, 1062 m. n. m.

³⁶ Vzpetina, 918 m. n. m.

³⁷ Vzpetina Jelenji vrh, 1137 m. n. m.

³⁸ Vzpetina Kimleta na hrvaški meji severno od Prezida, 1060 m. n. m.

³⁹ Ledina Požarišča pod Kimleto.

⁴⁰ Prezid na Hrvaškem.

⁴¹ Babno Polje.

⁴² Kozji Vrh na Hrvaškem.

⁴³ Izvir Čabranke Obrh.

⁴⁴ Cerkev sv. Lovrenca v Travi.

⁴⁵ Pogorje Goteniška gora.

⁴⁶ Tabor okoli cerkve v vasi Gotenica.

⁴⁷ Grčariško znamenje (pild).

⁴⁸ Vzpetina Strmec, 662 m. n. m.

⁴⁹ Gornje Ložine.

⁵⁰ Zaselek Mala Gora.

⁵¹ Ena od vzpetin na pogorju Mala gora nad Ribnico.

⁵² Vzpetina, 963 m. n. m.

⁵³ Vzpetina Debeli vrh, 876 m. n. m.

⁵⁴ Zaselek Seljan pod sv. Ano na Mali gori.

⁵⁵ Vzpetina Stene sv. Ane, 963 m. n. m.

⁵⁶ Vzpetina Srednji vrh, 891 m. n. m.

⁵⁷ Vzpetina Tisovec, 928 m. n. m.

⁵⁸ Pridevniška oblika za Kompolje v Dobropolju.

⁵⁹ Vzpetina Ogorelec, 910 m. n. m.

Iz Ogorelca na te postavljene pruti Šobe⁶⁰ stoječe štire rezane kamne, od vrh Šobe na ta rezan kamen v Tržiški vadi, gori po potoku na en drugi kamen, kanc Rigla pod Žernovcam⁶¹ stoječ, čez Rigl na prešiške⁶² inu Hudiga Konca⁶³ nive, od tega kamna na Kovačevce⁶⁴ na Brinostic⁶⁵ inu do Zadnika⁶⁶ po vrhu, kir so zravnu pota jame skopane, ne ta Novi Pot⁶⁷ do Marovta ali Zadnikave hiše, od tod v Bistrške zverk pod orteneško košenico, Fetenek imenvano, iz zvirka čez Mali Drvnik⁶⁸ na Prezid v strmškeh nivalah, kir so dve jami skopani, od tod čez Klanško dolino ali jarek na studenc, kateri v ravnskeh⁶⁹ nivalah zvira, od studenca čez Mrzli dol, noter na vrh Bloščika,⁷⁰ kir se začne inu sklence ribenška iz loško inu orteneško rihto. Finis.⁷¹

Opis meja v urbarju 1759–1769 – diplomatski prepis s fonetično transkripcijo dodanega dela

[1. stran]

Herrschaft Reiffnizische Landgerichts Con=finien Solche dermahlen Ausgerueffen werden.

Ribenshka Richta Se Sazhne, is Loshka Na verch Bloshze=
=ka Kir taresan Kamen stoj, inu gredo Confini is Blosh=
=zeka, na Verch Kollazhnika, od Kollazhnika, na Janeshouo
Stermizo, od Stermize, na Jellene Verch, alli Velko Kauko,
od Kauke, na to Votlo Steno, pad Kumpletech, od Lete
Stene na Verch Posharich,⁷² Kir ti novj postaulenj
Resani Kamni stoie, od Posharishz na Praesid per
Babenskem pollu. Tam se Lozhi Loska, inu se Sazhne
Supet Ribenshka is Gotsheusko Richta

Od Praesida na Kosy Hrib, na Sheshizo, na Zhubranski
oberch na Schopp Verch gredla od gredla na Suetga Lorenza
Zirku na Trauo od Zirque po Zesti Zhes Gottenizo noter
Do gottenishkiga Tabra ad Tabra na gerzherski Peld,
od Pilda na Verch Stermize¶

[¶ vrinek, zapisan na levi strani roba lista:

na Sgoreino Loshino v

Pirzhou Oknu, od loshine na Mallo gorro]

Na Ostri Hrib noter na

Zhernj Verch. Kir je Kamen Sasekan jnu tukai se lozhi
gottsheuska inu Se Sazhne spet Ribenshka is Zhuspersh=
ka Richta.

Is Tscherniga Vercha na Debelli Hrib po Verchu na Kurj
grizh¶⁷³

[prečrtano:

Zhes dollino v Sellanov Laſs noter na Verch

Velziga Hriba nad Velko Steno, Kir ie Shkala Sase=

=kana od tankei na Malli inu Velki Tifsouiz is Tifsouiza
na Kompolski Ogorelz Kir ie Smreka Sasekana tukei

⁶⁰ Ledina pri Velikih Poljanah.

⁶¹ Vzpetina Mali Žrnovec, 603 m. n. m.

⁶² Pridevniška oblika za Presko pri Sodražici.

⁶³ Hudi Konec pri Sv. Gregorju.

⁶⁴ V zapisu *Kovazhevezh* je zadnji *h* odvečen.

⁶⁵ Brinovščica. Očitno prepisovalska napaka.

⁶⁶ Zadniki.

⁶⁷ Novi Pot.

⁶⁸ Vzpetina Drnik, 827 m. n. m.

⁶⁹ Pridevniška oblika za Ravne na Blokah.

⁷⁰ Blošček.

⁷¹ Konec.

⁷² Pomotoma *c* namesto *s*, pravilno *Posharish*.

⁷³ Znamenje za vrinek z naslednje strani.

se Lozhi Zhushperska inu Sazhne Ribenska is
Orttenesko Richto]

Is Ogorelza na te postaulene pruthi Shobe stojezhe
shtire Resane Kamne, od Verh Shobbe, na ta
Resan Kamen v Tershishki Vadi gori popotoku, na
en drugi Kamen Kanz Rigla pod Shernouzam Stojezh
Zhes Rigl na Praeshishke inu hudiga Konza Niue
ad tega Kamna na Kouazheuezh, na Brinostiz ino da

[2. stran]

Sadniko⁷⁴ poverhu, Kir so Sraunu potha jame Skopane
na ta nouj Poth do Maroutha alli Sadnikaue
Hishe, od tod v Bistershki Suierk pod Ortteneshko
Koshenizo fetenek jemenuano, is Suierka Zhes
Malli Derunik na Praesid v Stermshkezh⁷⁵ Niuach
Kir so Due jame Skopane, od tod Zhes Klansko
Dollina alli iark, na Studenz, Kateri v Raun=
=skech Niuach Suira, od Studenza Zhes
Mersli doll, noter na Verch Bloshzhika,
Kir Se Sazhne jnu Sklene Ribenska is
Looshka jenu Ortteneshko Richto. Finis

¶⁷⁶

Is Kuriga grizha Kir So Stojezhi Kamni Sasekani
Doll v Dolino Sraum Raplouskiga pota na en
Sasekan Kamen od tam na Ta drugi Sred
Struskiga pota tudi Sasekan Ta drugi Kamen
ad Tega Kamna Kufs Selanou Lafs, alli
Stelnik od Tod Gorj Sa S. Annae Zerkuiio nad
Velko Steno Stojzi Velki Hrib, Kir je Skalla
Sasekana od tanki na mali: jenu Velk Tifsoutz
is Tifsoutza na Kompalski Ogarelz Kir je Smreka
Sasekana tukei Se Lozhi Zhushperska inu Sazne
Ribenshka js Ortteneshko Richto.

Transliteracija dodanega dela:

Iz Kuriga griča, kir so stoječi kamni zasekani, dol v dolino zraum raplovškiga⁷⁷ pota na en zasekan kamen, od tam na ta drugi sred strušškiga⁷⁸ pota tudi zasekan ta drugi kamen, ad tega kamna kus⁷⁹ Selanov laz ali Stelnik, od tod gori za s[vete] Ane cerkujo⁸⁰ nad Velko Steno⁸¹ stoječi Velki hrib, kir je skala zasekana, od tanki na Mali⁸² jenu Velk Tisovic,⁸³ iz Tisovca na kompalski⁸⁴ Ogarelc,⁸⁵ kir je smreka zasekana, tukej se loči čušperska inu začne ribenshka iz orteneško rihto.

⁷⁴ Črka *o* je prepisovalska napaka, prav: *Sadnika*.

⁷⁵ Pomotoma z namesto *c*, prav: *Stermshkech*.

⁷⁶ Znamenje za vrinec, ki spada k prejšnji strani. Napisala ga je druga roka.

⁷⁷ Pridevniška oblika za Rapljevo v Struški dolini.

⁷⁸ Pridevniška oblika za Struge v Struški dolini.

⁷⁹ Skozi.

⁸⁰ Sv. Ana na Mali gori, 932 m. n. m.

⁸¹ Vzpetina Stene sv. Ane, 963 m. n. m.

⁸² Vzpetina Srednji vrh, 891 m. n. m.

⁸³ Vzpetina Tisovec, 928 m. n. m.

⁸⁴ Pridevniška oblika za Kompolje v Dobropolju.

⁸⁵ Vzpetina Ogorelec, 910 m. n. m.

Opisa meja sta, kot je bilo že povedano, delo treh rok. Prvega, zapisanega v urbarju iz let 1748–1757, je v celoti in v enem kosu napisal upravitelj Vidmajer. Drugi, iz urbarja 1759–1769, je nastal v dveh delih v nedoločljivem časovnem razmiku. Roka zadnjega pisarja je namreč pozneje prečrtala del besedila in ga na koncu nadomestila z nekoliko razširjenim tekstom. Gre za dopolnitev poteka deželosodne meje na vzhodni strani, na Mali gori.

Pomenljivo je, da opisa meja vključujeta tudi območje Prezida, ki je danes na Hrvaškem. Meja naj bi po karti deželskih sodišč v *Zgodovinskem atlasu alpskih dežel* (1929) južno od Prezida tekla pred letom 1643, potem pa se je pomaknila na sever, na današnjo državno mejo. Tudi vzhodno od tod gre opis deloma po hrvaškem mejnem ozemlju in sega vse do Trave v Dragarski dolini, ki je po isti karti spadala že v kočevsko deželsko sodišče.⁸⁶

Jezikovnih in pravopisnih značilnosti novoodkritih besedil se bomo le dotaknili. Oba opisa meja sta zapisana v precej dosledni bohoričici, le da ne razlikujeta med šumecema [š] in [ž], ki sta praviloma zapisana enako, kot *sh*. V obeh besedilih po enkrat srečamo tudi nemški *sch*, in sicer za mikrotoponim Šop (*Schop*). Za šumec [č] je rabljeno bohoričično dvočrkje *zh*, izjemoma *z*, v oba opisa pa se je prikradel tudi nemški *tsch*, in sicer v oronimu Črni vrh, ki je prvič zapisan v bohoričici kot *Zherni verch*, takoj zatem pa v roditeljski kot: *tscherniga verha*. Pod vplivom nemškega zapisovanja je tudi pridevnik kočevski v besedni zvezi *Gotsheuska Rihta*, kjer je šumec [č] ponazorjen kot *tsh*. Sičnik [s] je nekajkrat poudarjen z zapisom *fs*: *Tifsouiz*, *Tifsou(i) za*, *Kufs*, enako je enkrat zapisan tudi sičnik [z] (*Lafs*), enkrat pa je zanj rabljen dolgi *f*. Pod vplivom nemščine je [h] nekajkrat ponazorjen z dvočrkjem *ch* (*verch*, *Kumpletech*, *Richta*), kar je tem bolj razumljivo pri izposojenki *rihta* (iz nem. *Gericht*). Vpliv latinščine oziroma latinske izposojenke v takratni nemščini je mogoče zaznati v grafemu *c* za glas [k] v besedi *Confini*. Pri drugih redkih odstopanjih gre v glavnem za prepisovalske napake (na primer na *Verch Posharich* namesto *Posharish*), redka raba *th* za [t] (*pruthi*, *potha*, *Poth*, *Maroutha*) je pod nemškim vplivom, osamljeni *q* za [k] (*od Zirque*) pa je prejkone povezan z izgovorjavo. Za ta čas niso nobena posebnost podvojeni soglasniki: *Mallo gorro*, *alli*, *Gottenzo*, *Gottenishkiga*, *Annae* idr.

V jeziku so zaznavne dolenjske narečne prvne, vendar ne v obeh besedilih povsem enake. Vsak pisec je dal besedilu lastno noto. V besedilih je, denimo, različno intenzivno akanje. V obeh ga srečamo namesto nenaglasnega [o] v besedni zvezi *Zadnikave hiše* in v besedi voda (*v Tržiški vadi*). V starejšem opisu meja, v urbarju iz let 1748–1757, se pojavi tudi v orodniku: *iz čušperška rihta*. Pisec glavnine besedila v drugem urbarju iz let 1759–1769 ga je rabil pogosteje. Akanje pri njem zasledimo še v orodniku (*iz loška jenu orteneško rihto*) in tožilniku (*čez Klanska dolina*) ter po enkrat v predlogih *pad* namesto *pod* (*pad Kumpleteh*), *ad* namesto *od* (*ad tabra*) in *da* namesto *do* (*da Zadniko*). V zadnjem primeru bi moral zapisati *da/do Zadnika*, a se je očitno zmotil oziroma je šlo za hiperkorekcijo. Predložno obliko *ad* je enkrat rabil tudi pisec dodatka v drugem urbarju (*ad tega kamna*). Za tega, zadnjega od treh piscev, sta značilni narečni obliki *kus* (skozi) in *tanki* (tamkaj), medtem ko sta druga dva pisala *tankej*. V obeh besedilih so še drugi dolenjski elementi, kot na primer *inu*, *pruti*, *zravnu*, *zupet* in *oknu*, pri čemer v obeh poleg *zupet* srečamo tudi *spet*, veznik *in* pa je v drugem besedilu po enkrat zapisan kot *ino* in *jenu*. Refleks jata je v starejšem tekstu ostal v števniki dve (*dvej jami*). Zanimiva je nepopolna ženska dvojina: *kir so dve jami skopani*, ki v mlajšem besedilu preide v množino: *kir so dve jame skopane*. Vsak pisec je poleg prepisovanja, kjer ni šlo brez spodrsiljav, očitno dodal nekaj iz svojega idioma in/ali iz ribniške govornice. Tako imajo tudi nekateri (mikro)toponimi različno glasovno vrednost, na primer zaradi akanja in vokalne redukcije: Ogorelc – Ogarelc, čez Gotenco – čez Gotenico, na Šeško – na Šešico.

O vsebini opisov deželosodnih meja ne kaže izgubljeni besed, saj je za tovrstna besedila, tako nemška kot slovenska, povsem standardna. Srečamo vrsto mikrotoponimov in oronimov ter razmeroma malo krajev, kajti meja je le redko tekla skozi naselja. Kraji so tako pogosteje omenjeni kot orientacijske točke (na primer Babno Polje: *per Babenskem Polu*) oziroma v pridevniški obliki, ki se nanaša na pot ali njive (na primer Preska: *prešiške inu Hudiga Konca nive*). Tako pogrešamo tudi krajevno ime Ribnica, zato pa je petkrat navedena pridevniška oblika *ribenški* v besedni zvezi *ribenška rihta*.

V zvezi s pridevniško obliko ribniški (*ribenški*) gre za konec povedati, da ni bila v nobenem zgodnejšem slovenskem besedilu rabljena tolikokrat kot v obravnavanih dveh. Prejkone jo prvič zasledimo šele v opisu meja turjaškega deželskega sodišča iz okoli leta 1700,⁸⁷ medtem ko je v opisih ortneškega sodišča od srede 17. stoletja dalje ni, in to kljub skupni meji z ribniškim sodiščem.⁸⁸ Prav tako je ni mogoče najti v besedišču slovenskih tiskov iz 16. stoletja.⁸⁹ Zato pa je toponim Ribnica, in sicer v današnji obliki in črkopisu, v slovenskem besedilnem kontekstu izpričan že v Trostovi nagrobni pridigi za Primožem Trubarjem, natisnjeni leta 1588: »kakor tudi v Ribnici (*v Ribnici*)«. ⁹⁰ Toponim se nato pojavi kot *Ribenca* v sodni prisegi ortneškega

⁸⁶ *Erläuterungen zum historischen Atlas*, Bl. 35, Adelsberg.

⁸⁷ Golec, Iz zgodovine pisarniške slovenščine, str. 94.

⁸⁸ Gl. op. 24.

⁸⁹ Ahačič et al., *Besedje slovenskega knjižnega jezika*, str. 441.

⁹⁰ Rupel, *Nove najdbe*, str. 68.

hlapca in podložnika iz leta 1700, dani pred dvorno pravdo kranjskega ogradnega sodišča v Ljubljani. Ljudje ribniškega gosposčinskega upravitelja (»Andreas Tacol, fervalter iz Ribence«) so moža prijeli na meji sodišč, ju odvedli v Ribnico in tam vrgli v zapor: »nas obedva v Ribenca vzet jenuj tamkej v le-ta malefic turn ale tatinska keha ravno koker ene rezbojnikje pestét vreče«. ⁹¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani

AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 730, Gospostvo Dol

AS 764, Gospostvo Ortnek

AS 774, Gospostvo Ribnica

AS 1339, Zbirka Hauptmanna Ljudmila

LITERATURA

Ahačič, Kozma et al.: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Beran, Jaromir: Doneski k zgodovini prava na Goriškem. *Zbornik znanstvenih razprav* 28 (1959), str. 5–50. *Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest*. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Golec, Boris: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja. *Arhivi* XXIV (2001), št. 1, str. 87–108.

Golec, Boris: Iz zgodovine uradovne slovenščine 17. stoletja. *Arhivi* XXIII (2000), št. 2, str. 141–154.

Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. *Kronika* 55 (2007), št. 2. Iz zgodovine Goriške, str. 201–230.

Golec, Boris: Potujoči Ribničani na začetku 19. stoletja. Suhorobarji, krošnjariji in drugi popotniki z Ribniškega v luči seznama potnih listov iz let 1802 in 1803. *Kronika* 66 (2018), št. 3. Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem, str. 537–560.

Golec, Boris: »Ribenca, narlepši terg na Krajnskem«. Trg Ribnica do odprave trške avtonomije v začetku 19. stoletja. *Kronika* 66 (2018), št. 3. Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem, str. 327–348.

Golec, Boris: Slovenica Auerspergiana – slovensko pismenstvo na Turjaku od 16. do 20. stoletja. V: Preinfalk, Miha in Mija Oter Gorenčič (ur.): *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019 (Castello-logica Slovenica 2) – v tisku.

Juričič Čargo, Danijela – Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. 1. zvezek. Urbarji v Zbirki zemljiških gospodstev*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Levec, Vl.[adimir]: Slovenska prisega iz l. 1700. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VII (1897), str. 65–66.

Otrin, Blaž: Topografsko-zgodovinski opis župnije Ribnica, vikariata Sodražica in lokalije Dolenja vas pri Ribnici iz leta 1822. *Kronika* 66 (2018), št. 3. Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem, str. 561–574.

Pleteršnik, M.[aks] (ur.): *Slovensko-nemški slovar. Prvi del. A–O*. Ljubljana: Knezoškofjstvo, 1894.

Rupel, Mirko: *Nove najdbe naših protestantov XVI. stoletja. Neue Funde unserer Protestantica des XVI. Jahrhunderts* (Dela 7). Ljubljana: SAZU, 1954.

Rutar, S.[imon]: Završniška gosposčina na Krasu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* V (1895), str. 213–228.

Rutar, S.[imon]: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Gorica: Josip Devetak, 1882.

Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.

Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980 (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji, Serija Graščinski arhivi, Zvezek 4).

⁹¹ Levec, Slovenska prisega, str. 66; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 403.

Vilfan, Sergij: Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Blaznik, Pavle et al. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1980.

Žvanut, Maja: Ločitev zakona pred tristo leti. *Zgodovinski časopis* 50 (1996), št. 3, str. 343–356.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Ribnica im 18. Jahrhundert, eine kleine Nachlese. Ergänzung zum Themenheft der Kronika »Aus der Geschichte von Ribnica/Reifnitz in Unterkrain«

Der vorliegende Beitrag ist eine Ergänzung zum Themenheft der Kronika 2018/3. Diese Ergänzung präsentiert drei Mitteilungen aus dem 18. Jahrhundert, die den Markt und die Herrschaft Reifnitz/Ribnica sowie den größeren Raum um Ribnica betreffen. An erster Stelle ist das Markthaus im Zentrum des Marktes zu erwähnen, der so genannte *komun* oder *kavmaj* (*Comaun*, *Caumaun*). Neue Forschung hat gezeigt, was es war und wie es aussah. Davon zeugen zwei Berichte aus den Jahren 1740 und 1747, die vom Verwalter der Grafschaft Gottschee/Kočevje sowie vom Magistrat der Stadt Gottschee/Kočevje verfasst wurden. Beide Quellen beinhalten auch die frühesten bisher bekannten Berichte über den Hausierhandel der Reifnitzer in der Fremde, im italienischen und deutschen Raum. Die dritte Ergänzung betrifft die Beschreibung der Grenzen des Landgerichtes Reifnitz in slowenischer Sprache. Diese Beschreibung findet sich in den Urbaren der Herrschaft Reifnitz in der Mitte des 18. Jahrhunderts. Nach dieser Entdeckung ist Reifnitz kein weißer Fleck mehr auf der Karte der älteren slowenischen Verwaltungssprache.

Der Reifnitzer *komun*, der in den Quellen zum ersten Mal am Beginn des 18. Jahrhunderts Erwähnung fand und nach den Worten der Reifnitzer bereits sehr alt gewesen sei, war nach den Aufzeichnungen von 1740 und 1747 nur eine viereckige Hütte (*der auf 4 Stelzen stehend, von ihnen Reifnitzern sogenannte Commaun*). Offensichtlich diente die Hütte nur als Aufbewahrungsraum für Gegenstände, die die Reifnitzer für ihre Märkte benötigten. Es stellt sich die Frage, ob damit auch eine Art Markthaus oder Rathaus gemeint gewesen sein könnte, wo sich das öffentliche Leben abspielte und wo die Reifnitzer ihre Marktprivilegien und Schriften aufbewahren konnten. Die verfügbaren Quellen lassen keine solchen Vermutungen zu. Beim Brand von 1778 stand dieses Gebäude auf dem Grund des Reifnitzer Grafen, der Brandschaden wurde bloß auf 60 Gulden geschätzt, inklusive der kaputten Glocke (*Marckt Kamaun samt der Glocken*).

Die beiden oben erwähnten Berichte von 1740 und 1747 aus Gottschee sind, soweit bekannt, die frühesten Berichte über den Hausierhandel von Reifnitzern außerhalb Krains, genauer in den italienischen und deutschen Ländern. Darüber hinaus erwähnt der erste, vom Verwalter der Gottscheer Grafschaft verfasste Bericht (1740), auch die Art und Weise, wie die Waren übers Meer nach Italien transportiert wurden. Es stellt sich die Frage, ob das Hausieren nach Italien und Deutschland wirklich erst nach dem Erscheinen des Buches *Die Ehre des Herzogtums Krain* von Valvasor (1689) begann, oder schon am Ende des 17. Jahrhunderts zwar existierte, aber noch so schwach entwickelt war, dass es dem Krainer Polyhistor nicht erwähnenswert schien. Valvasor erwähnte nur, dass die Menschen aus bestimmten Dörfern in der Umgebung von Reifnitz aus Holz gefertigtes Geschirr und andere Gegenstände im ganzen Land Krain zum Verkauf angeboten hätten. Wie auch immer, im Jahre 1740 war der Handel der Reifnitzer außerhalb ihrer Heimat bereits allgemein bekannt. Beide Berichte aus der Gottschee sind eine wertvolle Ergänzung des Quellenbestandes, der für das 18. Jahrhunderts sehr mager ist. Sie sind ein »Bindeglied« zwischen Valvasor und den Beschreibungen der Holzwarenerzeugung und des Hausierhandels im 19. Jahrhundert.

Eine bedeutende Entdeckung stellen auch zwei Beschreibungen der Grenzen des Landgerichtes Reifnitz in slowenischer Sprache dar. Sie befinden sich in den Urbaren der Herrschaft Reifnitz von 1748–1757 und 1759–1769. Bisher waren als die einzigen älteren Aufzeichnungen in slowenischer Verwaltungssprache aus dem größeren Reifnitzer Raum nur die Beschreibungen der landgerichtlichen Grenzen der Herrschaft Ortenegg/Ortnek bekannt, während es aus Reifnitz selbst keine gab, die vor dem 19. Jahrhundert entstanden wären. Der Inhalt der beiden neuentdeckten Beschreibungen ist standardisiert: die Beschreibung des Grenzverlaufs als Hilfswerkzeug für die regelmäßige Kontrolle und Kennzeichnung. Es ist interessant, dass sich weitaus die meisten slowenischen Beschreibungen von Gerichtsgrenzen im westlichen Teil von Unterkrain erhalten haben (insgesamt 14). Sie entstanden an vier Herrschaftszentren, die Sitze von Landgerichten waren und an einander grenzten: Reifnitz/Ribnica, Ortenegg/Ortnek, Auersperg/Turjak und Weichselburg/Višnja Gora.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 780.649:73.034.7(497.412Ruše)"1750/1753"

Prejeto: 16. 4. 2019

Simona Kostanjšek Brglez

dr., asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ulica Moša Pijade 22, SI-2000 Maribor
E-pošta: skbrglez@zrc-sazu.si

Boštjan Roškar

mag., konservatorsko-restavratorski svetnik, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj
E-pošta: bostjan.roskar@pmpo.si

Ruške orgle v luči arhivskih virov in njihov kiparski okras

IZVLEČEK

Prispevek obravnava baročne orgle v cerkvi Marijinega imena v Rušah, ki so ene največjastnejših in ene najboljše arhivsko dokumentiranih iz tega obdobja na Slovenskem. Pogodbo za izdelavo glasbila je 5. maja 1750 s podpisom in pečatom avtoriziral celjski orglarski mojster Janez Francišek Janeček. Dokončane so bile leta 1753. Orgelsko ohišje in ograja empore sta delo mariborskega mizarja Franza Leeba, ornamentalni in figuralni repertorij, prav tako končan leta 1753, pa delo kiparske delavnice Jožefa Strauba. Poslikane in pozlačene, torej povsem izgotovljene, so bile leta 1755. V prispevku so predstavljeni nedavno najdeni arhivski viri, pogodba in cerkveni računi, ki potrjujejo nekatere dosedanje domneve in nas seznani z novimi in tudi že znanimi, a nikoli ustrezno citiranimi podatki. Posebna pozornost je namenjena kiparskemu okrasu; prispevek osvetljuje delovanje Straubove delavnice, v kateri se je v času nastajanja del za ruške orgle formiral Jožef Holzinger.

KLJUČNE BESEDE

Ruše, orgle, arhivski viri, Janez Francišek Janeček, Franz Leeb, Jožef Straub, Jožef Holzinger, baročno kiparstvo, orglarski mojster, mizarjski mojster

ABSTRACT

THE RUŠE ORGAN IN THE LIGHT OF ARCHIVAL SOURCES AND ITS DECORATIVE SCULPTURE

The contribution presents the Baroque organ in the Holy Name of Mary Church in Ruše, which is one of the most magnificent and best documented examples in the Slovenian territory from the said period. The contract for its construction was signed and sealed by the organ master Janez Francišek Janeček on 5 May 1750. The instrument was built in 1753. The organ case and the parapet of the matroneum were built by the master joiner Franz Leeb from Maribor, and the ornamental and figural repertoire, likewise completed in 1753, were produced in the sculptural workshop of Jožef Straub. The organ was given its painted and gilded finish in 1755. The contribution presents the recently found archival sources, the contract and the church account books, which support some hitherto assumptions and introduce us to new as well as already known, but never adequately cited data. Special attention is paid to the decorative sculpture. The contribution sheds light on the operations of Straub's workshop, where Jožef Holzinger forged his talent in the period during which the Ruše organ was being constructed.

KEY WORDS

Ruše, organ, archival sources, Janez Francišek Janeček, Franz Leeb, Jožef Straub, Jožef Holzinger, Baroque sculpture, organ master, master joiner

Pevska empora z orglami, ž. c. Marijinega imena, Ruše (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, foto: Boris Farič).

Marijinemu imenu posvečena cerkev v Rušah, v osnovi srednjeveška stavba, je bila v 17. in 18. stoletju skoraj v celoti barokizirana.¹ Večina cerkvene opreme je iz prve polovice 18. stoletja. Pri opremljanju so med drugimi sodelovali graški kipar Janez Jakob Schoy, ki je naredil veliki oltar, celovski kipar Kristof Rudolph in konjiški kipar Mihael Pogačnik.² Nazadnje so kmalu po sredini stoletja cerkev opremili še z razkošnimi orglami, enimi najmarkantnejših iz tega časa na Slovenskem. Nedavne raziskave so pokazale, da so ruške orgle ene najboljše arhivsko dokumentiranih orgel tega obdobja pri nas.

Glasbilo je delo celjskega orglarskega mojstra Janeza Franciška Janečka, orgelska omara, vključno z leseno ograjo pevske emfore, je delo mariborskega mizararskega mojstra Franza Leebe, njihov kiparski okras pa delo delavnice mariborskega kiparja Jožefa Strauba.³

Orgelska omara je postavljena na kor s sočasno dodelano vzvalovljeno leseno ograjo, katere masivnost rahlja zgornji trebušasti del z mrežastimi polnili. Ohišje je navidezno členjeno na tri dele, vendar je samo v srednjem glasbilo, v levi omari je, kot je to pri Janečku običajno, vgrajen meh, skozi desno pa je vhod na kor. Na srednji omari so ob masivnih rokokoskih ornamentih figure šestih putov z glasbili in na vrhu kip kralja Davida s harfo, na stranskih omarah pa kipa angelov s trobentama.⁴

Glede na kiparski okras med baročnimi orglami na Slovenskem izstopajo ob ruških, ki so skoraj v celoti ohranjene v izvorni obliki, le še – sicer tako po številu registrov kot tudi po velikosti impozantnejše – orgle v ljubljanski stolnici sv. Nikolaja, od katerih so poleg kiparskega deleža ohranjene le (predelane) omare.⁵

¹ O zgodovini cerkve, opremi, umetnikih prim. Orožen, *Das Bistum*, str. 368–374; Cestnik, *Ruše, slavna božja pot*, str. 10–18; Hajnšek, *Marijine božje poti*, str. 164–174; Zadnikar, *Spomeniki cerkvene arhitekture*, str. 153–155; Vrišer, *Vodnik*, str. 4–15; Kemperl in Vidmar, *Barok na Slovenskem*, str. 147–151. Med umetniki, ki so v prvi četrtini 18. stoletja izoblikovali podobo ruške cerkve, kakršno vidimo danes, moramo omeniti štukaterja Petra Zaara in slikarja Johanna Chrysostoma. Prim. Lipoglavšek, *Baročno stropno slikarstvo*, str. 120; Murovec, *Likovni viri*, str. 126–130.

² O kiparjih in njihovih delih v cerkvi: Vrišer, *Doneski k baročnemu kiparstvu*, str. 150–156; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 64, 93, 103, 225, 230, 232.

³ Franz Anton Leeb, mizar v Mariboru (omenjen med 1747 in 1767), je arhivsko potrjeno sodeloval z mariborskima kiparjema Jožefom Straubom in Jožefom Holzingerjem. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 220. Janez Francišek Janeček, orglar v Celju (ok. 1697–1778), eden najpomembnejših baročnih orglarjev 18. stoletja, delujočih na območju

Štajerske, Kranjske in Hrvaške, od čigar obsežnega opusa se je ohranilo vsaj 37 orgel. Prim. Zadravec, *Nekaj drobtin*, str. 19–32. Jožef Straub, mariborski kipar (1712–1756), se je sprva najverjetneje šolal v očetovi delavnici v Wiesenteigu, kasneje pri bratu Filipu Jakobu v Gradcu. Leta 1736 je izpisan kot pomočnik v delavnici ljubljanskega kiparja Henrika Mihaela Löhra, neznano kdaj je prišel v Maribor, kjer se je leta 1746 poročil. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 234; Kostanjšek Brglez, Roškar, *Jožef Hoffer*, str. 4.

⁴ Instrumenti štirih puttov so izgubljeni.

⁵ Na Slovenskem je malo baročnih orgel, katerih ohišja so bogato okrašena s kvalitetno in raznovrstno ornamentiko in figuraliko, nedvomno zato, ker je že nabava glasbila samega pomenila precejšen strošek. Za Janečkove orgle v ljubljanski stolnici in njihov kiparski okras, ki ga je izdelala delavnica Henrika Mihaela Löhra, prim. Koter, *Likovna oprema*, str. 47–53; Štefanič, Roškar, *Tipologija ohišij*, str. 157–164, 179–183.

Osrednja orgelska omara, ž. c. Marijinega imena, Ruše (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, foto: Boris Farič).

Ruške orgle v doslej poznanih arhivskih virih

Edini arhivski vir za ruške orgle, doslej navajan v literaturi, je ruška kronika z naslovom *Notata Rastensia antiquissimis documentis desumpta et varijs fide humana dignis autographis synoptice descripta*.⁶ Njen avtor Jožef Avgustin Meznerič (ok. 1707 – po 1772), nekdanji sprva ruški nato vuzeniški duhovnik, je ni pisal sproti, ampak je podatke povzemal po starejših beležkah, verjetno pa tudi po ustnem izročilu, zato ni povsem zanesljiva.⁷ Kronist je za leto 1753 zapisal, da je celjski izdelovalec orgel Janeček začel postavljati nove orgle, za katere bo prejel okoli 1000 goldinarjev.⁸ V zapisu za leto 1755 beremo, da sta Janez Krstnik Chacon (Cocconi) in Francišek Assecla orgle pozlatila, za delo pa prejela okrog 300 goldinarjev.⁹ O

mizarskih in kiparskih delih na orglah oziroma o mizarju in kiparju ni pri Mezneriču nobenih podatkov.

Ruške orgle v literaturi

Prva omemba v literaturi sega v leto 1885, ko je Josef Andreas Janisch o njih napisal: »*Recht gut nimmt sich die im Jahre 1754 erneuerte Orgel von 13 Registern mit ihren Engelsstatuen aus*«. ¹⁰ Poldrugo desetletje pozneje jih je omenil Anton Cestnik, ki je zapisal: »*Sedanje orgle so delo celjskega orglarja Janeza Janžeka in so bile l. 1755. dogotovljene in pozlačene. Velika Davidova in dve angelski podobi zaljšajo njih zunanjo stavbo*«. ¹¹ Leta 1957 se v literaturi prvič pojavi ime, povezano z avtorjem njihovega kiparskega okrasja. Pionirski raziskovalec baročnega kiparstva na Štajerskem Sergej Vrišer je v članku objavil podatek, da je »po ruških zapiskih« Filip Jakob Straub leta 1753 za 115 goldinarjev izdelal kiparski okras za nove orgle. ¹² Kljub navedbi Filipa Jakoba Strauba je kipe pripisal mariborskemu kiparju Jožefu Straubu in ne njegovemu bratu, kiparju v Gradcu. ¹³ Podat-

⁶ Izvirnik kronike je hranjen v župnijskem arhivu v Rušah. V nadaljevanju je citiran prevod Jožeta Mlinariča: Mlinarič, Ruška latinska kronika, str. 153–227.

⁷ Za Mezneričevo biografijo prim. Glazer, *Meznerič, Jožef Avgustin*, str. 110–111. Medtem ko se je vedelo, da je kronika nezanesljiva za stari vek, je veljalo, da so podatki za novi vek zanesljivi. Po zadnjih ugotovitvah pa je Mezneričeva kronika nezanesljiva tudi za obdobje novega veka. Prim. Murovec, *Historizirana podoba naročnika*, str. 116–117; Rezman, *Ruše. (Stavbna – sakralna dediščina)*, str. 22.

⁸ Mlinarič, Ruška latinska kronika, str. 220. Istega leta, torej 1753, so 3. maja odstranili prejšnje orgle, ki so jih prodali ž. c. sv. Kunigunde v Zgornji Kungoti. Mlinarič, Ruška latinska kronika, str. 220.

⁹ Mlinarič, Ruška latinska kronika, str. 222. Verjetno gre za napačno ime; Cocconiju, slikarju oziroma pozlatarju, ki je s Straubom sodeloval tudi na Ptuj, je bilo ime Dominik. Kronist je večkrat navajal napačna imena. Tako je med drugim Franca Antona Strauba preimenoval v Janeza Antona: »*Dne 16. oktobra je prišel iz Gradca plemeniti gospod Janez Anton Straub, član kiparskega ceha, ki se je tukaj pred oltarjem Čudodel-*

ne poročil s plemenito devico Marijo Jožefo Decentner ...» Kljub vsemu pa Mezneričev zapis zapolnjuje vrzel v kiparjevi biografiji. Na osnovi tega lahko namreč pritrdimo domnevam, da je bil pred prihodom v Ruše oziroma odhodom na Hrvaško vsaj nekaj časa v Gradcu, kjer je najverjetneje deloval ali se izpopolnjeval pri bratu Filipu Jakobu. Glede imena slikarja Cocconija gl. Stefanič, Roškar, *Tipologija ohišij*, str. 167.

¹⁰ Janisch, *Topographisch-statistisches*, str. 224.

¹¹ Cestnik, *Ruška cerkev*, str. 247.

¹² Vrišer, *Mariborski baročni kiparji*, 1957, str. 89. Vira, torej domnevnih ruških zapiskov, kjer naj bi bila zavedena znesek in ime kiparja, Vrišer ni navedel. V ruški kroniki namreč nista omenjena ne Jožef in ne Filip Jakob Straub, niti znesek.

¹³ »*Z raziskovanjem del Jožefa in Filipa Strauba smo se njunim*

ke o njihovih izdelovalcih, kjer prvič zasledimo tudi ime mizarja, pa je leta 1980 objavil Jože Curk. Zapisal je, da so orgle iz leta 1753 delo celjskega orglarja Janeza Janeschka in mariborskega kiparja Jožefa Strauba ter da je pevsko emporo istega leta (1753) povečal mariborski mizar Franz Leeb, njeno ograjo pa s sedmimi prizori ruških čudežev leta 1755 poslikal Dominik Cocconi, ki je tega leta pozlatil in s slikama sv. Gregorja Velikega in sv. Cecilije opremil tudi orgle.¹⁴ Enake podatke, torej imena avtorjev in letnice posameznih del, je pozneje objavil tudi Vrišer, med »dognanimi kipi«, s katerimi se je v umetnostno preteklost cerkve zapisal Jožef Straub, pa je izpostavil kralja Davida.¹⁵ Kar zadeva kiparski okras, zbuja pozornost predvsem dejstvo, da ga je Vrišer leta 1957 pripisal Jožefu Straubu in da je enako storil tudi v besedilu poljudnega značaja leta 1995, medtem ko ga v doktorski disertaciji (1961) ter v nobeni od obeh izdaj monografije o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem (1963 in 1992) ni niti omenil.¹⁶ Ne glede na to, da Vrišer ruških kipov pravzaprav nikoli ni dokončno umestil v opus Jožefa Strauba, je v poznejši literaturi ta obveljal za avtorja kiparskega okrasja, pisci so se namreč brez izjeme sklicevali na njegov članek iz leta 1957 in na njegovo omenjeno besedilo iz leta 1995.¹⁷

Kiparski okras ruških orgel je bil prvič podrobneje predstavljen v prispevku muzikologinje Darje Koter, ki je figure z instrumenti obravnavala predvsem z vidika ustreznosti upodobitev izvajalske prakse in korektnosti upodobitev glasbenih instrumentov, sicer pa je kipe in ornamentiko v grobem opisala, pri tem pa, kar zadeva splošne značilnosti kiparstva Jožefa Strauba, povzela Vrišerjeve navedbe.¹⁸ Nazadnje je bil figuradni in ornamentalni repertorij ruških orgel,

skupaj z oblikovnimi značilnostmi ohišja tega instrumenta in marmoracijo oziroma poslikavo, izčrpano predstavljen v monografiji o celjskem orglarju Janezu Francišku Janečku, kjer je ta tematika tudi prvič obravnavana celostno, z organološkega, zgodovinskega in umetnostnozgodovinskega vidika.¹⁹

Ruške orgle v neobjavljenih arhivskih virih

Nadškofijski arhiv Maribor hrani arhivske listine, ki natančno dokumentirajo ruške orgle. Dne 5. maja 1750 je v Rušah Janez Francišek Janeček s pečatom in podpisom avtoriziral slabe tri strani dolgo pogodbo za orgle,²⁰ ki jo v nadaljevanju predstavlja v povzetku. Pogodba je bila sklenjena med patrom Avguštinom As(c)hauom, ki je zastopal zemljiško gospostvo Fala, in Leopoldom Andorferjem, glavnim hočkim župnikom, krajevnim patronom v Rušah na eni ter Janezom Janečkom, orglarjem v Celju, na drugi strani. Janeček se je zavezal, da bo v cerkvi v Rušah izdelal popolne, dobre in po predloženi dispoziciji uglasene orgle najpozneje v dveh letih od dneva podpisa pogodbe. V njej so podrobno opredeljeni registri, material in postavitev orgel, ki ustreza njihovi dejanski postavitvi. Janeček bi naj vse izdelal iz lastnega materiala v Celju. Oba omenjena cerkvena dostojanstvenika sta se zavezala, da mu bodo za celotno delo plačali 800 goldinarjev. Od tega bo gospod Ferdinand Killau, glavni župnik v Vuzenici, plačal 300 goldinarjev iz dolga do Ruš (dolga je naredil njegov brat, sekretar župnije Vuzenica) in štrtin ruškega vina, poleg hrane in potrebnih prevozov, tako orgel kot orodja, mojstra, vajenca in pomočnika iz Celja in nazaj. Dlje je bilo domnjeno, da bo orglarju takoj po postavitvi plačanih 300 goldinarjev, 200 goldinarjev pa po preteku dveh ali treh let. Orglar bo do konca življenja jamčil za svoje delo. Morebitna popravila bo opravil brezplačno. Pogodba je bila napisana v dveh izvodih in vsakega je pečatil drugi.²¹ Pogodba za ruške orgle je doslej druga znana oziroma ohranjena Janečkova pogodba za orgle na Slovenskem.²²

Ob pogodbi so v arhivu hranjeni tudi zvezki cerkvenih prejemkov in izdatkov, ki nas seznani z

kiparskim značilnostim toliko približati, da smemo tudi o ruških orglah izreči drugačno sodbo. Delo je brez dvoma Jožefovo in ne Filipovo. Množica robustnih angelskih otrok, ki plezajo po orgelski omari k vrhu, kjer kraljuje David s harfo v rokah, oba keruba s trobentama in končno neizogibna Jožefova masivna rocaille izpovedujejo v dovoljni meri, kdo je njih avtor. Vrišer, Mariborski baročni kiparji, str. 89–90.

¹⁴ Curk, *Mariborsko Pohorje*, str. 8. Te podatke je Curk objavil tudi v članku leta 1985. Prim. Curk, Ruše; urbano-gradbena skica kraja, str. 97. Kje je pridobil podatke o mizarju, torej njegovo ime ter obseg del in leto zaključka teh, Curk ni navedel. Vrišer, *Vodnik*, str. 14.

¹⁵ Kiparskega okrasa ruških orgel ni Vrišer uvrstil ne na seznam del Jožefa Strauba in ne na seznam del Filipa Jakoba. Prim. Vrišer, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 163–165; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 167–169, 175; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 235–237. Kiparja Jožefa Strauba je omenil le v besedilih (1957, 1995): Vrišer, Mariborski baročni kiparji, str. 89; Vrišer, *Vodnik*, str. 14.

¹⁶ Enako velja za ime mizarja, kjer pa so se sklicevali izključno na vodnik iz leta 1995. Prim. Koter, Likovna oprema, str. 53–54; Štefanič, Roškar, *Tipologija ohišij*, str. 165; Pavlič, Dolinšek, *The organ decoration*, TrArs, <http://trars.eu/catalog-item.php?id=273> (stanje: 10. 4. 2019).

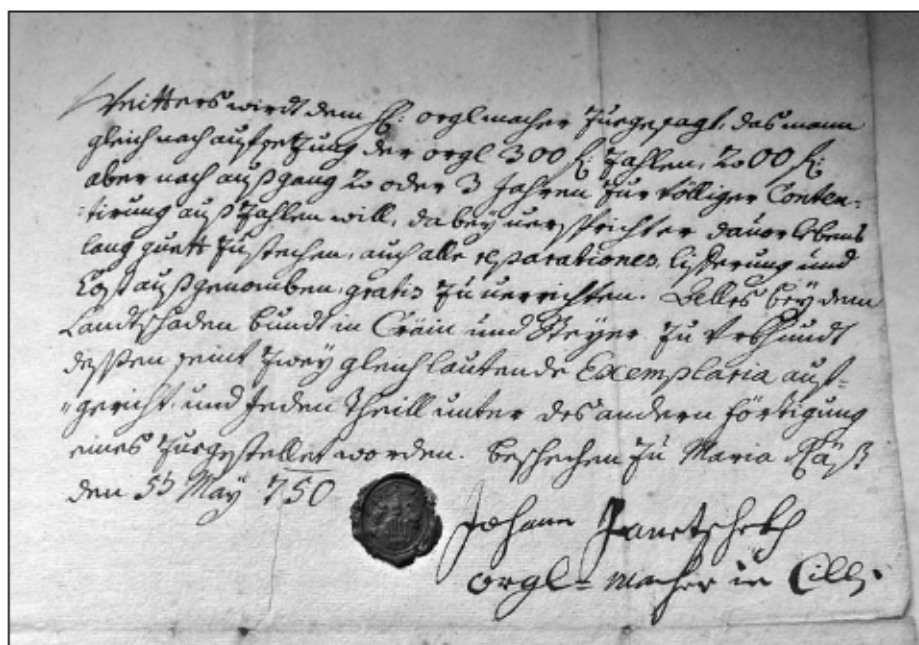
¹⁷ Koter, Likovna oprema, str. 53–56. Pred tem so bile orgle predstavljene z organološkega vidika. Prim. Bizjak, Škulj, *Orgle*, str. 56.

¹⁹ *Celjski baročni orglarski mojster*, 2016. O kiparskem okrasu orgel in ohišju Štefanič in Roškar, *Tipologija ohišij*, str. 165–169; 183–188.

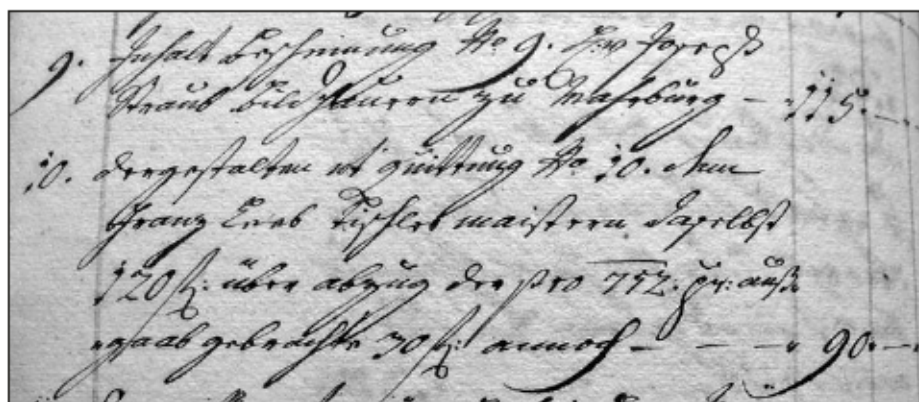
²⁰ NSAM, Hoče, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 50, Pogodba med p. Avguštinom As(c)hauom, oficialom na Fali, in Janezom Janečkom, izdelovalcem orgel iz Celja, za popravilo orgel, 1750, 5. 5., Ruše.

²¹ Za pomoč pri branju arhivskega gradiva se najlepše zahvaljuje kolegu zgodovinarju mag. Matjažu Grahorniku, za branje pričujočega besedila in komentarja pa kolegu umetnostnemu zgodovinarju dr. Blažu Resmanu.

²² Ob pogodbi za ruške poznamo še pogodbo za izdelavo orgel za ljubljansko stolnico, ki je bila sklenjena 20. maja 1732 in je bila v nemškem jeziku v skrajšani obliki objavljena že leta 1854, celotni slovenski prevod pa je leta 2012 objavil Edo Škulj. Prim. Jellouschek, *Historische Miscellen*, str. 38; Škulj, *Baročne orglarske delavnice*, str. 103–105.

Zadnja stran pogodbe za orgle, sklenjene 5. maja 1750 v Rušah, s podpisom in žigom Janeza Frančiška Janečka (NŠAM, Hoče, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 50).

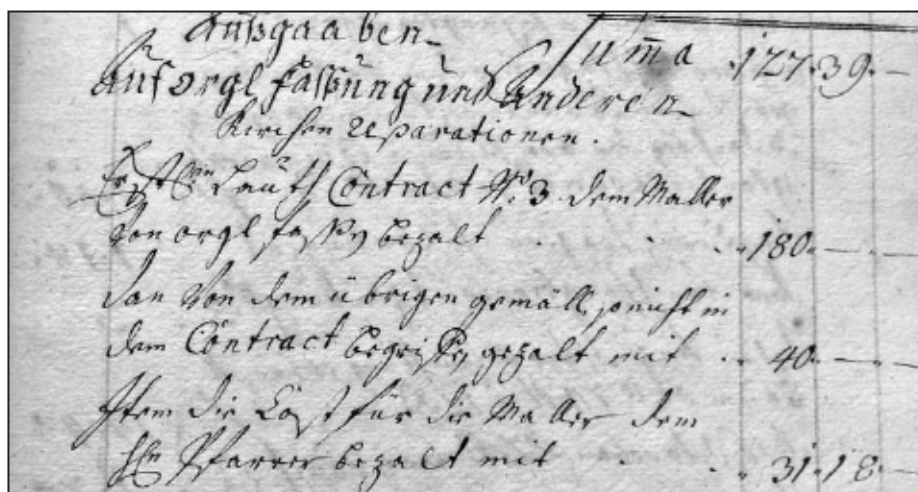

Izsek iz zvezka cerkvenih prejemkov in izdatkov za leto 1753; plačilo Jožefu Straubu in Franzu Leebru (NŠAM, Hoče, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 50).

natančnimi zneski, načini izplačil, mojstri, pa tudi s plačniki posameznih del oziroma uslug. Za pričujočo razpravo so nedvomno najpomembnejši izdatki za leto 1753, kjer so navedeni vsi stroški, povezani z orglami, ki so v tem letu znesli 581 goldinarjev in 51 krajcarjev; še zlasti pomembno pa je, da sta z dokumenti izpričana tudi avtorja orgelskega ohišja in kipov, torej mizar Franz Leeb in kipar Jožef Straub.²³ Od zgoraj navedenega zneska je bilo za prevozne stroške, da so orgle prepeljali iz Celja v Ruše (pet prevozov), plačanih 25 goldinarjev in 15 krajcarjev; prevoz kiparskih in mizarskih del iz Maribora je znesel 3 goldinarje in 3 krajcarje; trije tesarski dnevi za postavitev

odra za kiparja so stali 54 krajcarjev; orglarju Janečku je bilo 20. avgusta iz cerkvene blagajne izplačanih 150 goldinarjev, dostava v Celje je stala 7 goldinarjev, dalje pa je zapisano, da je namesto denarja (300 goldinarjev) za plačilo orgel po ohranjeni pogodbi prevzel vrt pri Celju iz zapuščine Jakoba Jamnika v omenjeni vrednosti. Za likof je od glavnega hočkega župnika dobil štrtin vina *Miterberger*, ocenjenega na 25 goldinarjev. Orglarju, vajencem in pomočnikom je bilo za vseh osem tednov dela izplačanih 36 goldinarjev; Franz Leeb, mariborski mizarski mojster, je skupaj s pomočniki za štiri dni dela prejel 2 goldinarja in 15 krajcarjev. Franz Joblnigg je mizarju in orglarju tam, t. j. v Rušah, plačal stroške v višini 27 goldinarjev. Kiparju Jožefu Straubu iz Maribora je bilo izplačanih 115 goldinarjev, mizarju Franzu Leebru, prav tako iz

²³ NŠAM, Hoče, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1753.

Izsek iz zvezka cerkvenih prejemkov in izdatkov za leto 1755; plačilo slikarskih del (NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50).

Maribora, pa 90 goldinarjev. Dalje je zapisano, da je bilo Leebe izplačanih le 90 od 120 goldinarjev, saj mu je bilo 30 goldinarjev izplačanih že predhodno.²⁴ Leta 1754, ko so bile orgle na korožo postavljene, je Leeb izdelal še korno mrežo, za kar je prejel 59 goldinarjev, stroški prevoza te iz Maribora pa so skupaj z mitnino znesli 18 krajcarjev.²⁵ Iz plačila Janečku bi lahko skleпали, da so bile orgle konec avgusta že nared in da so jih na praznik Marijinega imena, 12. septembra, že uporabili pri bogoslužju.

V cerkvi so bile v surovem stanju, torej neposlikane in nepozlačene do leta 1755, tega leta pa so v zvezku cerkvenih prejemkov in izdatkov med stroški za poslikavo orgel in druga dela zavedena tudi naslednja izplačila: slikar je za poslikavo orgel prejel 180 goldinarjev, za ostale slike, ki niso »po pogodbi«, pa je prejel 40 goldinarjev. Stroški za slikarje, ki jih je plačal gospod župnik, so znašali še 31 goldinarjev in 18 krajcarjev.²⁶ Skupni znesek, ki je bil izplačan za poslikavo orgel, je bil 443 goldinarjev in 59 krajcarjev.²⁷ Ime slikarja v računu ni zabeleženo, gotovo pa je bila, kot lahko razberemo tudi iz zapisa, z njim predhodno sklenjena pogodba.

Domnevamo lahko, da so bili vsi stroški, povezani z orglami, poravnani do leta 1755, ko so bile popolnoma dokončane. V naslednjem letu, ko se je iztekla tudi doba treh let od postavitve (v pogodbi, sklenjeni z Janečkom, je bilo namreč zapisano, da bo 200 goldinarjev prejel po preteku dveh ali treh let od postavitve), kakršnokoli izplačilo Janečku namreč ni zavedeno.²⁸ Veličastnost tega povsem izgotovljenega ruškega glasbila ni ostala neopažena. Tako je vizitator, ki je cerkev obiskal 3. julija 1756, zabeležil, da so bile pred nekaj leti na novo postavljene in okrašene tudi velike orgle »..., ante paucos annos etiam ingens organum noviter erectum, et exornatum fuit.«²⁹

Nekaj dejstev o arhivskih virih in problematika njihovega (ne)navajanja

Iz arhivskih virov lahko torej povzamemo, da je bilo delo orglarskega mojstra Janeza Franciška Janečka, s katerim je bila pogodba sklenjena meseca maja leta 1750, ocenjeno na 800 goldinarjev, delo pa je končal leta 1753. Istega leta sta delo opravila tudi kipar Jožef Straub in mizar Franz Leeb, ki sta bila takrat izplačana. Strošek dela prvega je znašal 115 goldinarjev, drugega pa (skupaj z deli, ki jih je opravil leta 1754) slabih 180 goldinarjev. Leta 1755 so bile orgle (verjetno vključno s korno ograjo) še poslikane, to delo pa je stalo dobrih 443 goldinarjev. Ruške orgle so tako skupaj stale približno 1500 goldinarjev.

Danes, ko poznamo arhivske vire, ki potrjujejo tudi nekatere dosedanje domneve, lahko z gotovostjo trdimo, da so bili ti, vsaj oz. konkretno računi za leto 1753, nekomu poznani že davnega leta 1957, ko je enega izmed podatkov (znesek, izplačan kiparju,

²⁴ NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1753. Ostali stroški, povezani z orglami, se mdr. nanašajo še na les (hrast in orehove deske), tesarska dela, zidarska dela, ključavničarska dela, kovaška dela, nazadnje pa je bil poklican še organist iz Maribora, ki je orgle preizkusil in za to prejel 1 goldinar. Leeb je 30 goldinarjev za delo na cerkvenih orglah prejel že leta 1752. NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1752.

²⁵ NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1754.

²⁶ NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1755. Stroški, ki jih je prevzel ruški župnik, se nanašajo na slikarje (morda gre za slikarja skupaj s pomočniki ali celo za dva slikarja, tista, ki ju omenja Meznerič, torej Coponija in Assecljo).

²⁷ NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1755.

²⁸ NŠAM, Hoče, Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 50, cerkveni računi 1756.

²⁹ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 303.

in leto izdelave kiparskih del) objavil Sergej Vrišer. Slednji računa gotovo ni nikoli videl, ampak mu je moral vsebino nekdo posredovati, pri tem pa mu je očitno povedal napačno ime kiparja in verjetno tudi napačni vir, saj je po Vrišerju podatek naveden v »ruških zapiskih«.³⁰ Skoraj gotovo pa je najkasneje dobri dve desetletji pozneje cerkvene račune za leto 1753 in 1755 poznal Jože Curk, ki je prvi omenil mizarja Franza Leebe, čigar ime v Mezneričevi kroniki in starejši literaturi ni navedeno, in ki je prvi (pravilno) zapisal, katerega leta je kateri od mojstrov dokončal svoje delo. Za razliko od Vrišerja je Curk v obeh besedilih kot kiparja navedel Jožefa Strauba. Ne gre povsem izključiti možnosti, da je Vrišerju (delno napačne) podatke posredoval prav Curk, vsekakor pa podajanje kakršnihkoli sodb tudi zaradi časovne distance med njunimi besedili ni upravičeno.

Kiparski okras ruških orgel in Holzingerjeva kiparska formacija

Kiparsko okrasje ohišja ruških orgel je izjemno kakovostno in presega ornamentiko in figuraliko na večini drugih baročnih orgel na Slovenskem.³¹ Nesporno je dejstvo, da je nastalo v delavnici mariborskega kiparja Jožefa Strauba. To, da ga ni Vrišer v nobeni od izdaj monografije umestil na seznam Straubovih potrjenih in njemu pripisanih del, lahko gotovo pripišemo napačnim podatkom, ki jih je pridobil in ki so ga zavedli do te mere, da se je dokončne atribucije pravzaprav vzdržal. Zapisati moramo, da je Vrišer kot tenkočuten opazovalec vendarle vsaj v osnovi dobro razlikoval rokopa obeh Straubov, Filipa Jakoba in Jožefa, in da je povsem pravilno presodil, da ruški kipi ne morejo biti delo graškega Strauba, ampak da so izšli iz delavnice mariborskega mojstra.³²

Vendarle pa je mogoče, čeprav se celotna dekoracija glede na slogovne značilnosti jasno umešča v opus Jožefa Strauba, že na prvi pogled opaziti, da

nimajo vsi kipi njegovih značilnih potez in da je pri njihovi izdelavi sodelovalo več rok.³³ Glede na različno kiparsko interpretacijo lahko vsekakor tudi na primeru ruških orgel potrdimo, da je bila kiparska delavnica organizirana podobno kot delavnice graških kiparjev in da je imel Jožef Straub v njej tudi vajence oziroma pomočnike.³⁴ Eden teh je bil v času nastajanja kiparskih del za ruške orgle gotovo Jožef Holzinger, kipar, ki je dve leti po Straubovi smrti, leta 1758, odkupil njegovo hišo s kiparskim jusom in prevzel delavnico.³⁵ Vrišer je predpostavljala, da je bil Holzinger Straubov pomočnik, in sicer je po njegovem mnenju Straubovo delo spremljal približno od leta 1750 do njegove smrti leta 1756, glede na zadnje raziskave pa se domneva, da v delavnici ni bil kontinuirano prisoten.³⁶ Holzingerjevo udeležbo pri rezbarjenju del za ruške orgle potrjujejo kipi, ki so dobro primerljivi z njegovimi dokumentiranimi deli, bistveno manj pa so primerljivi z drugimi Straubovimi figurami. Da podkrepimo Holzingerjev doprinos, je smiselno najprej na kratko predstaviti značilnosti Straubovega kiparskega rokopa. Če ga povzamemo na osnovi potrjenih del, torej kipov z velikega oltarja v cerkvi sv. Jožefa na Studencih (1750) in tistih z velikega oltarja, narejenega za minoritsko cerkev na Ptuj (1752), lahko zapišemo, da kažejo figure, ki so nastale povečini pod Straubovim dletom, precejšnje

³³ Za organizacijo kiparskih delavnic in delo več rok na posameznih oltarjih prim. Kostanjšek Brglez in Roškar, Vprašanje kontinuitete, str. 7–9.

³⁴ Že Vrišer je menil, da je imel Jožef Straub v Mariboru večjo delavnico, a arhivski dokumenti, ki bi to potrdili, niso v razvidu. Za zdaj lahko na to, da je imel v njej tudi vajence oziroma pomočnike, sklepamo na osnovi različnih kiparskih interpretacij del, ki so izšla iz njegove delavnice. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 133. Arhivski viri o prisotnosti oziroma številu pomočnikov v kiparskih delavnicah na slovenskem Štajerskem niso v razvidu, predpostavljamo pa, da so jih – kakor graški kiparji tega obdobja – imeli. Kot primer lahko navedemo Janeza Jakoba Schoya, katerega več pomočnikov poznamo celo po imenih. Prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 185.

³⁵ Jožef Holzinger (1735–1797), sin slikarja in pozlatarja, je vajeniška leta skoraj nedvomno preživel v Straubovi mariborski delavnici, izpopolnjeval pa se je morda pri Veitu Königerju. Glede na stilne sorodnosti Königerjevih in Holzingerjevih del iz zrelejših let je Vrišer menil, da bi bil Holzinger po Straubovi delavnici utegnil spoznati še katero drugo, in sicer je pomislil na delavnico Jožefa Schokotnigga v Gradcu, ki jo je prevzel Königer. Straubovo hišo s kiparskim jusom je Holzinger kupil 2. marca 1758 za 500 goldinarjev. Istega leta je v virih imenovan kot magister »sculptoriae artis«. Prim. Vrišer, *Mariborski baročni kiparji*, str. 98, 110; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 155; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 215. Za podobnosti in razlike med Straubovim in Holzingerjevim kiparstvom prim. Vrišer, Doneski k opusu, str. 144–145.

³⁶ Vrišer, Doneski k baroku, str. 230. Glede na nekatera dela, ki so izšla iz te delavnice okrog leta 1756, se poraja dvom v to, da je bil Holzinger v njej med letoma 1755 in 1758 kontinuirano prisoten, v tem času je najbrž popotoval. Prim. Kostanjšek Brglez in Roškar, Vprašanje kontinuitete, str. 10. Delavnico je najbrž zapustil konec leta 1755 oziroma najkasneje v začetku leta 1756. Kiparji so morali po poteku vajeniške dobe po veljavnih pravilih graške konfraternitete dve leti popotovati. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 101.

³⁰ Vrišer originalov gotovo ni videl, saj je ime Jožefa izpisano tako čitljivo, da ga ni mogoče zamenjati z nobenim drugim imenom.

³¹ Ohranjenih je sicer dokajšnje število orgel, pri tem prednjačijo tiste iz Kunate delavnice z ornamentalo in figuralno dekoracijo, a je ta povečini na nivoju ljudskega rezbarstva. Glede na obsežni katalog orgel, v katerem so zbrana skoraj vsa tovrstna Janečkova glasbila na Slovenskem, lahko trdimo, da je kiparski okras ruških med vsemi najkvalitetnejši. Prim. Štefanič in Roškar, Katalog ohranjenih ohišij, str. 197–253.

³² Če če izpostavimo samo velika stoječa angela na stranskem oltarju v ptujski proštijki cerkvi sv. Jurija, za katerega je bil Vrišer povsem prepričan, da sta delo Filipa Jakoba, in ju primerjamo z ruškima angeloma trobentačema, je povsem jasno, da se je Vrišer zavedal razlik v kiparskih rokopisih obeh Straubov. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 84. Za kiparstvo Filipa Jakoba in Jožefa Strauba prim. Klemenčič, *Die Bildhauer Straub*, str. 105–113; Vrišer, Josef Straub, str. 192–197; Schweigert, *Philipp Jakob Straub*; Za glavne razlike v njunem kiparstvu prim. Kostanjšek Brglez in Roškar, Vprašanje kontinuitete, str. 13–21.

Jožef Straub: spodnji levi putto na orgelski omari, Marijina romarska cerkev, Sladka Gora, 1755 (foto: Simona Kostanjšek Brglez).

Delavnica Jožefa Strauba: srednji desni putto na orgelski omari, ž. c. Marijinega imena, Ruše, 1753 (foto: Boris Farič).

Jožef Straub: putto na prižnici, ž. c. sv. Jerneja, Rogatec (foto: UIFS ZRC SAZU, foto: Franci Pečnik).

Jožef Holzinger: putto iz atike desnega slavočnega oltarja, ž. c. sv. Jurija, Hoče (foto: Martin Klinc).

Jožef Holzinger, putto na prižnici, ž. c. sv. Martina, Kamnica, 1767 (foto: Simona Kostanjšek Brglez).

Delavnica Jožefa Strauba: zgornji levi putto na orgelski omari (detajl), ž. c. Marijinega imena, Ruše, 1753 (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, foto: Boris Farič).

Jožef Straub: zgornji desni putto na orgelski omari (detajl), Marijina romarska cerkev, Sladka Gora, 1755 (foto: Simona Kostanjšek Brglez).

anatomske zadrege, njihova draperija je precej trda, gube so shematične, enako velja za kodraste lase, obrazi pa so nedetajlirani in kar zadeva podajanje čustvenih stanj figur slabo definirani. Straubov razpoznavni znak so predvsem velike široko odprte in praviloma izrazito podolgovate oči. Med številnimi Straubovimi oziroma Straubu pripisanimi deli kažejo omenjene značilnosti tudi putti na orgelski omari v romarski cerkvi na Sladki Gori (1755), putti na stranskem oltarju v cerkvi sv. Kunigunde v Zgornji Kungoti in putti na prižnici v župnijski cerkvi sv. Jerneja v Rogatcu.³⁷

V splošnem figure in ornamentika ruških orgel sicer kažejo opisane značilnosti kiparstva Jožefa Strauba, a so nekateri putti volumensko opazno drugačni od večine drugih iz njegovega opusa, obrazi in tudi telesa nekaterih imajo sledove bolj dognane, mehkejša in manj groteskne modelacije. To velja predvsem za putta na vrhu omare levo in za srednjega na desni strani. Na teh figurah lahko razberemo nekatere detajle, ki jih kasneje opazimo pri zgodnjih Holzingerjevih delih, na primer na figurah puttov z desnega slavloločnega oltarja v hoški župnijski cerkvi (1759),³⁸ nekateri izmed njih pa postanejo celo prepoznavni kiparski izraz njegovega celotnega opusa in jih med drugim vidimo na puttih na prižnici v župnijski cerkvi sv. Martina v Kamnici, ki je Holzingerjevo dokumentirano delo iz leta 1767. Ob osredotočenju na figuri omenjenih puttov na ruški

orgelski omari ter značilnosti Straubovih in Holzingerjevih puttov z zgoraj naštetih del lahko zapišemo, da imajo Straubovi obilno maščevje v predelu vratu in udov, shematizirane lase oziroma velike kodre, na licih in bradah imajo dosledno jamice, njihove oči pa so podolgovate in poševne. Holzingerjevi putti imajo nekoliko vitkejša in anatomsko bolj dognana telesa, lasje so na zgodnejših delih v osnovi enaki kot lasje Straubovih puttov, le da kodri ne segajo toliko v prostor, kar zadeva obraze zgodnejših Holzingerjevih tovrstnih del, so ti prav tako podobni Straubovim, a so mehkejši in bolj naturalistični; to velja še zlasti za oči, ki so za razliko od Straubovih mimetične. Na osnovi natančnih primerjav lahko povsem jasno vidimo, da sta obravnavana putta na ruški orgelski omari bližje Holzingerju kot Straubu, a se moramo pri opazovanju resnično osredotočiti le na detajle in pri tem upoštevati, da sta bila vendarle izdelana v okviru Straubove delavnice in v času Holzingerjeve kiparske formacije, nekaj let preden je stopil na samostojno kiparsko pot in preden je spoznal tudi delo drugih štajerskih kiparjev. V tej fazi raziskav kiparskih opusov Jožefa Strauba in Jožefa Holzingerja zaradi nedatiranosti oziroma nenatančne datiranosti del prvega še ne moremo natančno opredeliti let, ko so se v delih iz Straubove delavnice pojavljale figure s Holzingerjevimi intervencijami, vse več indicov pa – prav po zaslugi obravnavanih arhivskih virov, v katerih je kiparski okras ruških orgel natančno datiran³⁹ – kaže, da je bilo to med letoma 1753 in 1755.

³⁷ Za arhivsko potrjena in Straubu pripisana dela prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 235–236.

³⁸ Hoški oltar je najstarejše arhivsko datirano delo, ki ga lahko zanesljivo pripišemo Holzingerju. NSAM, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 45, cerkveni računi 1759.

³⁹ Vse orgle niso bile s celotnim kiparskim okrasom opremljene takoj po postavitvi, kot so bile ruške, zato lahko v teh primerih – v kolikor ne poznamo arhivskih virov, iz katerih bi

Kar zadeva anatomijo figur na ruški orgelski omari, pa lahko brez vsakršnih zadržkov zapišemo, da gre za ena najboljših, najbolj dognanih, zdaj tudi z arhivskimi viri potrjenih del mariborske kiparske delavnice Jožefa Strauba.

Sklepne besede

Najdeni arhivski viri so potrdili nekatere dosedanje domneve in nas seznanili z doslej neznanimi ter nekaterimi sicer znanimi, a nikoli ustrezno citiranimi podatki. Potrjeno je orgle izdelal celjski orglarski mojster Janez Francišek Janeček, orgelske omare in korno ograjo mariborski mizar Franz Leeb, kiparski okras pa delavnica mariborskega kiparja Jožefa Strauba. Našteti so svoje delo končali leta 1753, oz. Leeb 1754, dokončno podobo pa so orgle dobile leta 1755, ko so bile tudi poslikane in pozlačene. Del prišpevka, ki je temeljil na primerjavah in slogovni analizi, je vsaj v obrisih osvetlil tudi delovanje Straubove mariborske delavnice, v kateri se je prav v obdobju nastajanja kipov za ruške orgle formiral bodoči mojster »sculptoriae artis,« Jožef Holzinger.⁴⁰

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 45, 50.

ELEKTRONSKI VIRI

Pavlič, Valentina in Saša Dolinšek: *The organ decoration in Parish Church of St Mary in Ruše*, in: TrArS – Tracing the Art of the Straub Family, 2018, <http://trars.eu/catalog-item.php?id=273>.

LITERATURA

Bizjak, Milko in Edo Škulj: *Orgle na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985.
Celjski baročni orglarski mojster Janez Francišek Janeček. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2016.

bila razvidna natančna letnica – kiparsko okrasje le približno datiramo. Ob postavitvi in intonaciji orgel so namreč morali biti zaradi takratnega načina uglaševanja končana le nadpiščalna polnila, vse ostalo, torej tudi figure, je lahko bilo dodano kasneje. Orgle v romarski cerkvi Marijinega oznanjenja v Crngrobu so okrasili z dodatno ornamentiko šele desetletje po postavitvi, orgle v ljubljanski stolnici pa so s figurami opremljali še najmanj tri leta po postavitvi. Prim. Štefanič in Roškar, *Tipologija obišij*, str. 170, 181.

⁴⁰ Del raziskav, ki jih je za ta članek opravila Simona Kostanjšek Brglez, je nastal v okviru programa Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru (P6-0061 B), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Cestnik, Anton: *Ruše, slavna božja pot / v spomin devetstoletnice sestavljal A. C. Marianus*. Ruše: M. Serbec, 1904.

Cestnik, Anton: Ruška cerkev: zgodovinsko-umetniška črtica. *Voditelj v bogoslovni vedah*, 2, 1899, str. 240–248.

Curk, Jože: *Mariborsko Pohorje*. Maribor: Obzorja, 1980. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 105)

Curk, Jože: Ruše; urbano-gradbena skica kraja. *Ruška kronika* (ur. Josip Teržan et al.). Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 82–115.

Glazer, Janko: Meznerič, Jožef Avgustin. *Slovenski biografski leksikon*, 2/5 (ur. France Kidrič, Franc Ksaver Lukman). Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1933, str. 110–111.

Hajnshek, Odilo: *Marijine božje poti*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1971.

Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*, II. Band. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.

Jellouschek, Anton: *Historische Miscellen. Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain*, 9, 1854, str. 38.

Kemperl, Metoda in Luka Vidmar: *Barok na Slovenskem. Sakralni prostori*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.

Klemenčič, Matej: *Die Bildhauer Straub in der österreichischen und slowenischen Steiermark, Bayern und Slowenien im Zeitalter des Barock: Skulptur, Architektur, Malerei / Zweites slowenisch-bayerisches kunstgeschichtliches Kolloquium*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2006, str. 105–113.

Kohlbach, Rochus: *Steirische Bildhauer: vom Römerstein zum Rokoko*. Graz: Grazer Domverlag, 1956.

Kostanjšek Brglez, Simona in Boštjan Roškar: Jožef Hoffer ter Filip Jakob in Jožef Straub. Izhodiščne raziskave o sodelovanju med arhitektom in kiparjema. *Umetnostna kronika*, 62, 2019, str. 3–14.

Kostanjšek Brglez, Simona in Boštjan Roškar: Vprašanje kontinuitete delavnice kiparja Jožefa Strauba in veliki oltar v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici. *Umetnostna kronika*, 60, 2018, str. 3–21.

Koter, Darja: Likovna oprema baročnih orgel: Johann Francišek Janeček in dekoracija njegovih orgelskih omar = Artistic decor of baroque organs: Johann Francišek Janeček and his decoration of organ cases. *Muzikološki zbornik = Musicological annual*, letn. 45, št. 1, 2009, str. 45–63.

Lipoglavšek, Marjana: *Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 1996.

Mlinarič, Jože: *Ruška latinska kronika, Ruška latinska šola*. Ruše: Občina, Župnijski urad, 1995, str. 153–227.

Murovec, Barbara: Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta in Rembov avto-

- portret iz brežiškega gradu. *Acta historiae artis Slovenica*, 23/1, 2018, str. 113–131.
- Murovec, Barbara: Likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta, 29, 2003, str. 92–141.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 1, Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B. Kötsch und Zirkoviz*. Marburg: Verlag des F. V. Lavant, 1875.
- Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapisniki goriskega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774. 2, Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidijakona goriske nadškofije 1751– = Atti delle visite pastorali nel l'arcidiaconato di valle saunia della arcidiocesi di Gorizia – 1773 = Die Berichte der Pastoralvisitationen im Archidiaconat Saunien der Erzdiözese Görz*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1991.
- Rezman, Vili: *Ruše. (Stavbna – sakralna dediščina)*. Ruše: Društvo za razvoj Lira, 2015.
- Schweigert, Horst: *Philipp Jakob Straub: 1706–1774. Ein Grazer Barockbildhauer*. Graz: Kulturreferat der Landeshauptstadt, 1992.
- Škulj, Edo: *Baročne orglarske delavnice*. Škocjan pri Turjaku: Župnija, 2012.
- Štefanič, Tatjana in Boštjan Roškar: Katalog ohranjenih ohišij glasbil Janeza Franciška Janečka na območju Slovenije. *Celjski baročni orglarski mojster Janez Francišek Janeček*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, 2016, str. 197–253.
- Štefanič, Tatjana in Boštjan Roškar: Tipologija ohišij Janeza Franciška Janečka in njihov ornamentalni ter kiparski okras. *Celjski baročni orglarski mojster Janez Francišek Janeček*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, 2016, str. 109–193.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Obzorja, 1963.
- Vrišer, Sergej: Doneski k baročnemu kiparstvu v Mariboru in njegovi okolici. *Časopis za zgodovino in narodopisje, Glazerjev zbornik*, let. 48, 1–2, Maribor, 1977, str. 143–156.
- Vrišer, Sergej: Doneski k baroku v Slovenski Bistrici. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, I (ur. Ferdo Šerbelj). Slovenska Bistrica: Skupščina občine in Kulturna skupnost občine Slovenska Bistrica, 1983, str. 229–232.
- Vrišer, Sergej: Doneski k opusu baročnih kiparjev Straubov in Jožefa Holzingerja. *Kronika*, 31, št. 2/3, 1983, str. 144–148.
- Vrišer, Sergej: Josef Straub und die slowenische Barockplastik. *Barock: regional – international. Kunsthistorisches Jahrbuch*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1993, str. 192–197.
- Vrišer, Sergej: *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*. Ljubljana 1961 (tipkopis doktorske disertacije).
- Vrišer, Sergej: Mariborski baročni kiparji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta, 4, 1957, str. 71–130.
- Vrišer, Sergej: *Vodnik po ruških cerkvah*. Ruše: Občina, Župnijski urad, 1995.
- Zadnikar, Marijan: *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*, 1. Celje: Mohorjeva družba, 1973.
- Zdravec, Dejan: Nekaj drobtin iz življenja celjskega baročnega orglarja Janeza Franciška Janečka. *Celjski baročni orglarski mojster Janez Francišek Janeček*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, 2016, str. 19–32.

S U M M A R Y

The Ruše organ in the light of archival sources and its decorative sculpture

Apart from the organ housed in Ljubljana's Cathedral Church, which has only preserved the sculptural part and the (reconstructed) organ case, the Baroque organ in the Holy Name of Mary Church in Ruše stands out above all for its high-quality decorative sculpture. The contract for the construction of the musical instrument was signed and sealed on 5 May 1750 by the organ master Janez Francišek Janeček from Celje, who committed himself to completing the work in two years. The organ was built in 1753. Joinery was done by the master builder Franz Leeb from Maribor, and the decorative sculpture was made, likewise in 1753, by the workshop of Maribor sculptor Jožef Straub. The musical instrument was given its final appearance in 1755, when it was painted and gilded by a painter whose name the archival documents do not reveal. The only so far cited source in reference to the Ruše organ is the Ruše church Chronicle, which was compiled by the local priest Jožef Avguštin Meznerič. In addition to Meznerič's records not being entirely reliable, the chronicle fails to identify the masters involved in the construction of the organ, as Meznerič makes no mention of either the joiner or the sculptor, nor does he provide any information concerning the sum of money paid to the latter. Nevertheless, in 1957, Sergej Vrišer wrote that, "according to the Ruše records", 115 guildens for the decorative sculpture were paid to the sculptor Filip Jakob Straub from Graz, but that given its stylistic features, the author was unquestionably Jožef Straub. Vrišer's attribution of authorship was embraced in literature, even though he never definitively placed the Ruše sculptural art-

work in Straub's opus. More exhaustive data on the organ and its creators was published in the 1980s by Jože Curk, who was evidently familiar with some of the archival sources, yet never cited them. The brief survey of Meznerič's chronicle as hitherto the only cited source concerning the Ruše organ, research conducted to date, and the problem of (non)citing archival data are followed by the presentation of the contract concluded with Janeček and the church records of receipts and payments from the period 1752–1755. The account books state not only the sums and methods of payment, but also, among others, the dates on which individual assignments were completed, their scope, as well as the names of masters and some payers of works or services performed. The total cost of the Ruše organ, which was (more or less) produced by four – organ, joinery, sculpture and painting – workshops, amounted to about 1.500 gul-

dens. Special emphasis is on the decorative sculpture, which indeed possesses the basic features of Jožef Straub's sculpture; however, the details on individual figures reveal that it was also the work of someone else's hands. The stylistic analysis and comparisons support the thesis that the interventions were made by Jožef Holzinger, who forged his talent in Straub's workshop in the period during which the decorative sculpture for the Ruše organ was being created. His contribution is especially noted in the two putti's facial details that are more typical of Holzinger's than Straub's work. The sculptures on the cases of the Ruše organ are one of the best organ sculptures in the Slovenian territory from the period concerned and undoubtedly one of the most sophisticated and highest-quality sculptures of Straub's workshop in Maribor, which Holzinger took over in 1758.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 069.5:908(497.412Maribor)

Prejeto: 26. 4. 2019

Valentina Bevc Varl

asist. dr., muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ul. 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: tina.varl@museum-mb.si

Muzejski predmeti iz usnjarske družine Herzog in trgovske družine Pachner v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor

IZVLEČEK

V članku obravnavamo premično kulturno dediščino mariborskih usnjarjev iz družine Herzog, ki je s poroko Katarine Herzog z varaždinskim trgovcem Romanom Pachnerjem prešla v njegovo družino. Člani družine Pachner so v začetku 20. stoletja Muzejskemu društvu v Mariboru podarili več predmetov iz svoje posesti in posesti družine Herzog, ki jih po več kot sto letih in glede na skopo dokumentacijo iz začetne dobe muzejskega zbiranja v današnji zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor lahko prepoznamo le deloma. S pomočjo podatkov v matičnih knjigah mariborske župnije sv. Janeza Krstnika poskušamo v prispevku vsaj deloma vzpostaviti kronologijo mariborskih družin Herzog in Pachner, ki so jima obravnavani predmeti nekoč pripadali.

KLJUČNE BESEDE

Pokrajinski muzej Maribor, usnjarstvo, Herzog, Pachner, muzejske zbirke

ABSTRACT

MUSEUM OBJECTS OF THE LEATHER-MAKING HERZOG FAMILY AND THE PACHNERS, A FAMILY OF MERCHANTS, IN THE COLLECTION OF THE REGIONAL MUSEUM MARIBOR

The article presents the movable cultural heritage of Maribor-based leather makers from the Herzog family, which was passed down to the Pachners with the marriage of Katarina Herzog and Roman Pachner, a merchant from Varaždin. In the early twentieth century, members of the Pachner family donated a number of items from their own and the Herzogs' property to the Museum Society of Maribor. More than one century later and due to scanty records from the early stages of museum collection activities, these objects may be identified only partially in the current collection of the Regional Museum Maribor. Drawing on the data from the civil registers of Maribor's Parish of St. John the Baptist, the contribution aims to provide at least a tentative chronology of the Herzog and Pachner families from Maribor, to which the objects under examinations once belonged.

KEY WORDS

Regional Museum Maribor, leather production, Herzog, Pachner, museum collections

UVOD

V zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor je zbrano muzejsko gradivo, ki je rezultat več kot 100-letnega zbiranja. Pokrajinski muzej Maribor je naslednik treh zbirk: zbirke Muzejskega društva, ustanovljenega leta 1902, in zbirke Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko, ustanovljenega leta 1903, ki sta se združili leta 1919, ter zbirke Lavantinskega škofijskega muzeja, ustanovljene leta 1896, ki je bila prejšnjima dvema priključena leta 1924. V naslednjih desetletjih je muzej pridobil še številne muzejske predmete, ki so danes razvrščeni in obravnavani v različnih zbirkah. Na splošno in poenostavljeno lahko rečemo, da sta v zgodnji dobi muzejskega zbiranja omenjeni društvi usmerjali pozornost predvsem na oblikovanje in naraščanje svoje muzejske zbirke kot celote. V času po drugi svetovni vojni so večjo pozornost namenili dokumentaciji muzejskih predmetov, ki so jo bolj izčrpno kot prej vodili v inventarni knjigi. Šele ko so v 60. letih 20. stoletja v muzeju začeli zaposlovati strokovnjake z različnih področij, so muzejsko gradivo razdelili v tri večje oddelke – arheološkega, kulturno-zgodovinskega in etnološkega – in v skladu s to delitvijo gradivo obdelovali in vodili ločene inventarne knjige. Muzejski predmeti, ki so bili nekoč v lasti neke osebe ali družine, so na podlagi razvrstitve v posamezne subspecialne zbirke na neki način med seboj navidezno izgubili povezavo. Prav želja po ponovni vzpostavitvi te povezave med predmeti iz različnih zbirk, ki so jim skupni njihovi uporabniki oziroma nekdanji lastniki, nas je pripeljala do poglobljenega ukvarjanja s premično kulturno dediščino mariborskih usnjarskih družin. Izhodišče za raziskovanje so bili v muzejski zbirki ohranjeni portreti članov iz usnjarskih družin Fleiss, Herzog in Staudinger. Družina Fleiss in z njo povezana družina Lederer sta obravnavani v članku *Upodobitve mariborskih usnjarjev iz družine Fleiss na likovnih delih v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor*.¹ Pri obravnavi usnjarske družine Herzog se je izkazalo, da so poleg portretov v muzejsko zbirko prišli tudi različni drugi predmeti, ki so jih člani družine Herzog nekoč imeli v lasti, muzej pa jih je pridobil z darovi njihovih dedičev s priimkom Pachner. V pričujočem prispevku torej obravnavamo premično kulturno dediščino obeh omenjenih družin – usnjarjev Herzogov in trgovcev Pachnerjev. Usnjarska družina Staudinger še ni bila poglobljeno obdelana.

USNJARSKA DRUŽINA HERZOG V MARIBORU

Na današnjem Grajskem trgu 5, oziroma Trgu svobode 6 (v 19. stoletju na Burgplatz 1 oziroma 5 prve mestne četrti Maribora), je po besedah publi-

cista in gimnazijskega profesorja Rudolfa Gustava Puffa (1808–1865) več kot štiri stoletja obratovala usnjarna. Njeni lastniki so bili člani ugledne in premožne mariborske družine Herzog. Kot pravi Puff, je »tukaj obstajala že skozi štiri stoletja edina radicerana mariborska usnjarna v lasti družine Herzog, ki je nepretrgoma od Mihaela Herzoga 1465 in njegovega sina Hannsa 1468 kot ena izmed najbolj uglednih sodoživljala usodo Maribora.«² Usnjarna je stala znotraj mestnega obzidja, precej oddaljena od reke Drave, kar je bilo neobičajno, saj so zaradi smrada, ki ga je povzročal delovni proces, usnjarne večinoma stale izven mestnih obzidij ob tekoči vodi, ki je bila potrebna za izpiranje kož. V Mariboru so usnjarne stale na Usnjarski ulici v jugovzhodnem delu mesta v bližini reke Drave. Puff poroča, da je imela ulica v njegovem času 23 hišnih števil. Od sredine južnega dela mesta proti Vodnemu stolpu so se vrstili lastniki: Gruber, Guttman, Nasko, Fleiss, Fleiss, Felber, Hartnagel, Herzog in Staudinger.³ Iz povedanega sledi, da je družina Herzog imela v lasti dve usnjarni, eno na današnjem Grajskem trgu, drugo na Usnjarski ulici ob reki Dravi. Puff nadalje navaja usnjarje Janeza Herzoga (omenjen leta 1655), ki se je odlikoval s svojo dobrotelostjo, Janeza Jurija Herzoga, ki je umrl leta 1735 v starosti nad 100 let, Mihaela Herzoga, ki je umrl leta 1799 v starosti 95 let, Jožefa Herzoga, omenjenega leta 1800, in njegovega sina Kajetana Herzoga,⁴ ki je bil Puffov someščan. Kajetanova hči Katarina se je leta 1833 v Mariboru poročila z varaždinskim trgovcem Romanom Pachnerjem, ki je tako postal tudi lastnik hiše na Grajskem trgu.⁵

USNJARSKA DRUŽINA HERZOG IN TRGOVSKA DRUŽINA PACHNER V PISNIH VIRIH

Družina Herzog

Gustav Rudolf Puff začetke mariborske usnjarske družine Herzog na Grajskem trgu 5 postavlja v drugo polovico 15. stoletja, ko naj bi v Mariboru delala usnjarja Mihael (1465) in njegov sin Hans Herzog (1468).⁶ Vira za te podatke Puff ne navaja, se pa Mihael Herzog omenja v ohranjenih arhivskih virih v letih 1464 in 1465 v prvi mestni četrti ob plačilu davka.⁷ Leta 1465 se omenja hlapec Hennsla /

² Puff, *Maribor*, str. 36.

³ Prav tam, str. 72.

⁴ Prav tam, str. 36.

⁵ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 55.

⁶ Puff, *Maribor*, 1999, str. 36.

⁷ Mlinarič, GZM, XVII, str. 31, 59. Ob imenu ni navedeno, da bi bil usnjar. Leta 1468 se v prvi četrti omenja Herzogova hiša (Mlinarič, GZM, XVII, str. 85). Za posredovane informacije o srednjeveških listinah se zahvaljujem Borisu Hajdinjaku, direktorju Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.

¹ Bevc Varl, *Upodobitve*, str. 37–53.

Hansa Herzoga.⁸ Leta 1550 zasledimo Mateja Herzoga, ki pa je bil krojač.⁹ Mesto je že v drugi polovici 13. stoletja imelo usnjara,¹⁰ sredi 15. stoletja pa se med plačniki mestnega davka v mestu omenjata *Hanns ledrer* in *Mert ledrer*, na Usnjarski ulici pa še šest usnjarev in en irhar.¹¹ Čeprav je večina usnjarn v Mariboru stala ob reki Dravi, so usnjari že v drugi polovici 15. in v prvih desetletjih 16. stoletja živeli tudi v prvi mestni četrti in pri Graških mestnih vratih ob vzhodni stranici obzidja; v njeni neposredni bližini so svojo usnjarno imeli tudi člani družine Herzog. Iz kupoprodajne pogodbe med Kristofom Weissom, duhovnikom in beneficiatom beneficija sv. Katarine v mariborski župnijski cerkvi sv. Janeza Krstnika, in Pavlom Hobmaschem, mariborskim meščanom in usnjarem, iz leta 1518 je razvidno, da je slednji od Weissa odkupil domec pred vrati Naše ljube gospe. Posest je na eni strani mejila na domec usnjara Šimona,¹² na sprednji strani pa na Graško cesto.¹³

V matičnih knjigah mariborske župnije sv. Janeza Krstnika¹⁴ priimek Herzog prvič zasledimo sredi 17. stoletja, ko se omenjata zakonca Janez in Katarina Herzog ob rojstvu otrok (1653, 1655).¹⁵ Morda smemo v matičnih knjigah omenjenega Janeza Herzoga povezati z usnjarem, ki ga v knjigi o Mariboru kot dobrodelneža (1655) omenja Puff.¹⁶

V prihodnjih stoletjih lahko priimek Herzog v matičnih knjigah zasledimo velikokrat. Družinskega debla z usnjarskim poklicem povezanih članov družine Herzog ne moremo popolnoma rekonstruirati, omembe nekaterih mojstrov in poroke v usnjarskih družinah pa nam omogočajo vsaj delno vzpostaviti družinsko kronologijo. Z gotovostjo lahko kot usnjara prepoznamo Janeza Jurija Herzoga (1635–1735), ki je umrl star 100 let. Mrliška knjiga ga ime-

nuje »star meščan in usnjarski mojster.«¹⁷ Puff navaja, da je bil poročen s Heleno.¹⁸ Usnjar Janez (Jakob) Herzog in soproga usnjarka Judita Herzog († 1704)¹⁹ se omenjata ob krstu otrok (1686, 1688)²⁰ in ob poroki hčere Rosine z varaždinskim usnjarem Jurijem Primzem (Primez; 1699). Janez (Jakob) Herzog je imenovan »dominus, coriarius Marpurgensis« (gospod, mariborski usnjar).²¹

V Pokrajinskem arhivu Maribor je ohranjena pomočniška knjiga mariborskih usnjarev za obdobje med letoma 1692 in 1884.²² Med pomočniškimi starešinami, ki so skrbeli za red in moralo med pomočniki, zasledimo tudi predstavnika družine Herzog. V začetku 18. stoletja se omenjata Jurij Herzog (1713 in 1716) in Matija Herzog (1714).²³

Janez (Jurij) Herzog, najverjetneje sin zgoraj omenjenega Janeza Jakoba, in (Marija) Katarina Herzog († pred 1728) se omenjata ob krstu otrok (1707, 1709, 1711, 1715)²⁴ in ob poroki hčere Helene s tirolskim usnjarem Nikolajem Weninom (1728).²⁵ Heleninim otrokom je večkrat šel za botra Jurij Herzog, meščan Celja.²⁶ Sredi 18. stoletja se tudi v Celju omenjajo usnjari iz družine Herzog: Jurij Herzog (1726, mestni svetnik), Franc Herzog (1783, mestni svetnik), ki je imel v drugi polovici 18. stoletja hišo na današnji Stanetovi ulici 7 in delavnico ob Koprivnici, njegov sin Franc Herzog ml. in njegova vdova Marjeta Herzog.²⁷ Helena Wenin je še pred letom 1736 ovdovela, saj se je tega leta ponovno poročila, tokrat s Francem Conradom, prav tako usnjarem in sinom mariborskega usnjarskega mojstra.²⁸ Z usnjarem Janezom Gotlibom Conradom, usnjarskim mojstrom na Ptuj, se je poročila tudi druga hči Janeza Jurija Herzoga, Marija Katarina (1734).²⁹ Tretja hči, Ana Rosina (Rosina, Sabina, Marija Rosina), se je poročila s čevljarjem Petrom Gruessom/Griessom (1735),³⁰ ki je bil proti koncu prve polovice 18. stoletja lastnik hiše št. 95 (danes Gosposka ul. 32, vogal Volkmerjevega prehoda), h kateri je sodila čevljarška obrt,³¹ po njegovi smrti pa s čevljarjem Janezom Wossethom

⁸ Mlinarič, GZM, XVII, str. 81.

⁹ PAM, SI_PAM/0001_00375, Kupoprodajna pogodba za poset z zidano hišo in z ostalim v Mariboru, 7. 7. 1550.

¹⁰ Hozjan, Mariborsko prebivalstvo, str. 18.

¹¹ Mlinarič, GZM, XVII, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593, str. 1, 2.

¹² Omenja se tudi pri odmeri davka leta 1505 (Mlinarič, GZM, XVII, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593, str. 248).

¹³ PAM, SI_PAM/0001_00295, 20. 3. 1518, Kupoprodajna naloga za domec v Mariboru.

¹⁴ Originalne krstne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru so ohranjene za obdobje med letoma 1650 in 1912 (z izjemo obdobja med letoma 1777 in 1806), poročne za obdobje med letoma 1646 in 1912, mrliške pa za obdobje med letoma 1664 in 1898. Hrani jih Nadškofijski arhiv Maribor. Deloma jih je transkribiral in objavil Jože Mlinarič v zbirki *Gradivo za zgodovino Maribora* (GZM) v izdaji Pokrajinskega arhiva Maribor. V okviru raziskave so bile sistematično pregledane matične knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru, matične knjige Marijine cerkve, ki je stala izven mestnega obzidja, pa le deloma. Tudi te hrani Škofijski arhiv Maribor. Za pomoč pri delu z matičnimi knjigami in nasvete se zahvaljujem tamkajšnjemu arhivarju Gregorju Škafarju.

¹⁵ Mlinarič, GZM, XXIII, str. 39, 60, 74.

¹⁶ Puff, *Maribor*, str. 36.

¹⁷ Mlinarič, GZM, XXVIII, str. 191.

¹⁸ Puff, *Maribor*, str. 36. Isti podatek zasledimo tudi na sliki inv. št. N. 000072 (stara inv. št. 6129), neznani slikar, Grajski trg v Mariboru, olje na papir, v. 18 cm, š. 24 cm, začetek 20. stoletja, pridobilo Muzejsko društvo pred letom 1914 (PMM, Kulturnozgodovinski oddelk).

¹⁹ Mlinarič, GZM, XXVIII, str. 121.

²⁰ Mlinarič, GZM, XXV, str. 38, 72.

²¹ Mlinarič, GZM, XXVI, str. 238.

²² PAM, SI_PAM/0891, Zbirka gradiva cehov, Blagajniška knjiga mariborskih usnjarskih pomočnikov, 1694–1884.

²³ Žižek, *Skrivno življenje*, str. 167.

²⁴ Mlinarič, GZM, XXVI, str. 95, 130, 165, 224.

²⁵ Mlinarič, GZM, XXVII, str. 131.

²⁶ Mlinarič, GZM, XXX, str. 185, 212, 238.

²⁷ Žižek, *Skrivno življenje*, str. 173.

²⁸ Mlinarič, GZM, XXVII, str. 177.

²⁹ Mlinarič, GZM, XXVII, str. 166.

³⁰ Mlinarič, GZM, XXVII, str. 174.

³¹ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 127.

(Bossethom),³² ki je s poroko postal lastnik hiše št. 95 in čevljarske obrti.³³ Trem otrokom iz tega zakona je šel za botra brat Marije Rosine, usnjarski mojster (Janez) Mihael Herzog (1749, 1751, 1753).³⁴

Janez Mihael Herzog (1711–1799)³⁵ velja za enega pomembnejših usnjarskih mojstrov iz družine Herzog. Med letoma 1733 in 1736 se je poročil z Marijo Cecilijo Menhart, ki je prav tako prihajala iz mariborske usnjarske družine. Zakonca se omenjata ob krstu otrok (1736, 1739, 1741, 1744, 1745).³⁶ Med letoma 1744 in 1760 se kar petintridesetkrat omenjata kot botra otrokom mariborskih meščanov,³⁷ kar nakazuje na njun visok gmojni in socialni položaj. O pomenu usnjarske družine Herzog priča tudi ohranjena pomočniška knjiga mariborskega usnjarskega ceha za obdobje med letoma 1692 in 1884,³⁸ na podlagi katere je Aleksander Žizek rekonstruiral seznam mariborskih cehovskih mojstrov za obdobje med letoma 1694 in 1754. Med 27 imeni mojstrov se nekateri ponovijo večkrat. Priimek Herzog se pojavi trikrat. Med njimi z gotovostjo lahko prepoznamo že omenjenega Mihaela Herzoga (cehovski mojster v letih med 1740 in 1741 ter 1753 in 1754).³⁹ Cehovska mojstra sta bila tudi Janez Herzog (1699) in dobrih dvajset let kasneje spet usnjarski z enakim imenom, Janez Herzog (1720–1721).⁴⁰ Mihael Herzog je po podatkih v mrliški knjigi umrl leta 1799, star 95 let, v hiši št. 135.⁴¹

Naslednji pomemben usnjarski je bil Kajetan Herzog (1787–1856), ki se je leta 1810 poročil s Frančiško Katarino Grabner (1790–1830). Bil je sin usnjarskega Franza Herzoga in Marije.⁴² Leta 1830 je kot predstojnik mariborskega usnjarskega ceha podpisal listino, ki potrjuje, da se je Gašper Datina (Kaspar Datina) v času od 1. julija 1829 do 4. julija 1830 učil obrti pri mariborskem usnjarskem mojstru Ignaciju Staudingerju (Ignatz Staudinger).⁴³

Mariborski usnjarski so med seboj tudi prijateljevali. V knjigi gostov zdravilišča Rogaška Slatina zasledimo, da so se leta 1824 skupaj odpravili na zdravljenje Katarina Herzog, žena usnjarskega mojstra, gospe Fleiss in Lerch, usnjarski mojstrici, in gospod Georg Gruber, usnjarski mojster, vsi iz Maribora.⁴⁴ Dve leti kasneje so zdravilišče skupaj obiskali usnjarska mojstra Kajetan Herzog in Georg Gruber, krznar Johan Gotsberger in pekovski mojster Georg Hausner.⁴⁵ Kajetan Herzog in Georg Gruber sta bila skupaj na zdravljenju spet leta 1828⁴⁶ in 1829.⁴⁷ Kajetan Herzog se omenja tudi kot ožji sorodnik ob smrti Karla Herzoga (1789/1790–1848), skupaj z Jakobom Herzogom in Frančiško Herzog, poročeno Toppo v Trstu.⁴⁸ Karlov oče je bil usnjarski Franc Jožef Herzog. Karl Herzog se je poročil z Marijo Gordon (1821),⁴⁹ s katero nista imela otrok. Kajetanova žena usnjarka Katarina Herzog je umrla leta 1830,⁵⁰ Kajetan pa kot vdovec, mestni usnjarski mojster, lastnik nepremičnin in posestnik šestindvajset let kasneje na naslovu mesto Maribor št. 3 (danes Grajski trg 5), star 69 let, zaradi kapi.⁵¹

Med zadnje usnjarske iz družine Herzog sodi Jožef Herzog (r. 1820), od leta 1847 poročen z (Marijo) Ano Pörtl (Hözl, Köhl, Höltl, Költl),⁵² s katero se omenjata ob rojstvu otrok (1848, 1851, 1854, 1859).⁵³ Njun sin Anton Herzog se je leta 1886 poročil z Ano Ulrih. Stanovala sta na Postgasse 9 (danes Jurčičeva 9).⁵⁴ Usnjarka Ana Herzog je umrla leta 1891, stara 71 let, na naslovu Burggasse 7 (danes Slovenska 7).⁵⁵

Družina Pachner

Družini Herzog in Pachner sta se povezali leta 1833 s poroko Katarine Herzog (1810–1894), hčere mariborskega usnjarskega Kajetana Herzoga, z varaždinskim trgovcem Romanom Pachnerjem (1805–1879).⁵⁶ Stanovala sta v hiši usnjarske družine Her-

³² Mlinarič, GZM, XXVII, str. 213.

³³ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 127.

³⁴ Mlinarič, GZM, XXXII, str. 99, 131, 180.

³⁵ Mlinarič, GZM, XXIX, str. 165. Mihael Herzog je po podatkih v mrliški knjigi umrl leta 1799, star 95 let (NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1762–1857, str. 136). Isto letnico navaja tudi Puff, ki nadalje poroča, da se je njegova hčerka Frančiška leta 1797 poročila z veletrgovcem Toppom v Trstu (Puff, *Maribor*, str. 36).

³⁶ Mlinarič, GZM, XXXI, str. 38, 91, 130, 169; Mlinarič, GZM, XXXII, str. 31.

³⁷ Mlinarič, GZM, XXXI, str. 171; Mlinarič, GZM, XXXII, str. 4, 8, 9, 13, 31, 32, 35, 40, 55, 59, 67, 76, 79, 86, 91, 99, 101, 119, 131, 141, 146, 152, 168, 174, 180, 233/234, 240; Mlinarič, GZM, XXXIII, str. 18, 41.

³⁸ PAM, SI_PAM/0891, Blagajniška knjiga mariborskega usnjarskega ceha, 1692–1884.

³⁹ Žizek, *Skrivno življenje*, str. 179.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Glej op. 35.

⁴² NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1749–1836, str. 304.

⁴³ PAM, SI_PAM/0001_01162, 17. februar 1833, potrdilo o šolanju usnjarskega ceha iz Maribora.

⁴⁴ Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 44.

⁴⁵ Prav tam, str. 73.

⁴⁶ Prav tam, str. 93.

⁴⁷ Prav tam, str. 109.

⁴⁸ PAM, SI_PAM/0005/001/006/002/00076, Karel Herzog, Nezaključeni zapuščinski spisi Mestne občine Maribor do leta 1850.

⁴⁹ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1749–1836, str. 353.

⁵⁰ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1762–1857, str. 276.

⁵¹ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1762–1857.

⁵² NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1836–1857, str. 83.

⁵³ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1834–1859, str. 101, 122, 155, 200.

⁵⁴ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1877–1888, str. 99, 51, 317.

⁵⁵ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, str. 371.

⁵⁶ NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1749–1836, str. 400. Roman je bil sin trgovca Andreja Pachnerja in Ane, rojene Hattinger. Poročna priča je bil Karl Pachner. Karl Pachner (stanujoč v hiši št. 3) je umrl leta 1859, star

zog na današnjem Grajskem trgu 5,⁵⁷ katere lastnik je po letu 1833 postal Roman Pachner, od leta 1836 mariborski meščan.⁵⁸ Kot kaže, je v poznih letih v Mariboru živel tudi mati Romana st., saj je v mrliški knjigi leta 1847 zabeležena smrt Ane Pachner, stare 67 let.⁵⁹ V drugi polovici 19. stoletja so po mnenju Antoše Leskovca med najpremožnejše trgovce sodili tisti, ki so posel začeli že pred letom 1848. Kot največji davkoplačevalec je izkazan prav Roman Pachner st., ki je postavil veliko trgovsko hišo na današnji Jurčičevi ulici 5,⁶⁰ na mestu nekdanjega hotela Pri zlatem jelenu.⁶¹ Hišo in nekdanjo gostilno, ki sta bili od leta 1850 v lasti mesta, je kupil leta 1862. Po njegovi smrti (1879) ju je kot lastnica nasledila vdova Katarina Pachner, desetletje kasneje pa je posest odkupil njun sin Roman Pachner ml. Ze Roman st. je hiši predelal za trgovske namene, današnjo podoba pa je stavba dobila v letih 1890–1891. Roman Pachner st. je bil v letih 1859 in 1860 tudi lastnik hiše na takratni Lekarniški ulici (danes Rotovski trg 2).⁶² Bil je tudi član občinskega odbora Mestne občine Maribor. Med letoma 1853 in 1861 se v zapisnikih omenjenega občinskega organa velikokrat omenja kot odbornik.⁶³ Bil je lastnik družinskega podjetja *Roman Pachner & Söhne, Gemischtwaarenhandlung in Marburg*, katerega družabnika sta bila poleg njega še sinova Roman Pachner ml. in Kajetan Pachner, ki pa je podjetje zapustil leta 1872.⁶⁴ Dokončno je bilo podjetje izbrisano iz sodnega registra leta 1900.⁶⁵

59 let (NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1858–1865, str. 16).

57 Nekdanja hiša št. 3 je skozi zgodovino imela različne naslove. V 19. stoletju Burgplatz 3, Florianplatz 3, Burgplatz 1, po letu 1900 Burgplatz 5, danes Grajski trg 5, vogal Trg svobode 6 (Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 55).

58 Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 55.

59 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1762–1857, str. 395.

60 V drugi polovici 19. stoletja se je ulica imenovala Postgasse, v začetku 20. stoletja pa Edmund Schmied Gasse (Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 113).

61 Leskovec, *Razvoj gospodarstva*, str. 333.

62 Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 113, 168.

63 Semlič Rajh, GZM, XL. zvezek; Semlič Rajh, GZM, XLI. zvezek; Semlič Rajh, GZM, XLII. zvezek.

64 PAM, SI_PAM/0645/001/00284, Roman Pachner & Söhne, Gemischtwarenhandlung, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, Amtsblatt zur Grazer Zeitung, 14. 7. 1872, Firmaänderung, brez paginacije.

65 PAM, SI_PAM/0645/001/00284, Roman Pachner & Söhne, Gemischtwarenhandlung, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, Grazer Zeitung, 21. 2. 1900, Firma-Löschung, brez paginacije. Nadomestilo jo je podjetje *Roman Pachner's Nachfolger, F. Szlepecz u. F. Vincetitsch, Spezerei- u. Eisenhandelsgesellschaft*, ukinjeno leta 1912 (PAM, SI_PAM/0645/001/00299, Roman Pachner's Nachfolger F. Szlepecz & F. Vincetitsch, Spezerei- und Eisenhandelsgesellschaft, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor). Leta 1941 je bilo ukinjeno tudi podjetje *Lotz Karl, Pachner's Nachfolger, trgovina z mešanim blagom*, ki je sledilo prejšnjemu (PAM, SI_PAM/0645/001/00423, Lotz & Kuhar Pachner's Nachfolger, Maribor, od 1916 Carl Lotz Pachner's Nachfolger, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor).

Roman Pachner st. je umrl leta 1879, star 74 let. Mrliška knjiga ga imenuje »trgovec, posestnik in lastnik nepremičnin«. Romanova soproga Katarina, roj. Herzog, je umrla leta 1894, stara 84 let.⁶⁷

V pisnih virih zasledimo omembe otrok iz tega zakona. Kajetan Roman Jožef Pachner (1835–1913)⁶⁸ je potem, ko je izstopil iz očetovega družinskega podjetja, leta 1873 v Bistrici pri Limbušu blizu Maribora ustanovil prvo avstrijsko podjetje kavnega nadomestka *Surrogat- und Feigen-Kaffe-Fabrik von Kajetan Pachner*.⁶⁹ Podjetje je bilo ukinjeno leta 1904,⁷⁰ ko ga je nadomestilo podjetje *Cajetan Pachner's Nachfolger, Alois Teyber*, ukinjeno leta 1906.⁷¹

Roman Karl Andrej Pachner ml. (1840–1926)⁷² se je poročil s Fanny Pachner, roj. Kessissogbi (1841–1886).⁷³ Dalj časa je bil član občinskega odbora, posebej pa se je proslavil kot predstojnik Gledališkega in kazinskega društva v Mariboru. Izobrazbo trgovske stroke si je pridobil na Dunaju in nadaljeval družinsko tradicijo očeta Romana st., ki je bil pomemben mariborski trgovec. Gojil je tudi veliko naklonjenost do umetnosti in bil aktiven v številnih mestnih društvih kot njihov aktivni ali častni član. Do leta 1919 je bil član upravnega odbora Mestne hranilnice, odbora moškega pevskega društva ter olepševalnega, strelskega in planinskega društva, bil pa je tudi med ustanovitelji gledališkega in kazinskega društva. Slednjemu je predsedoval in bil desetletja njegov intendant. Neznani avtor je v Pachnerjevem nekrologu zapisal, da je »Gledališko in kazinsko društvo v času njegovega predsedovanja postalo središče družabnega življenja starih Mariborčanov, neodvisno

66 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1877–1898, str. 100.

67 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1877–1898, str. 474.

68 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1834–1859, str. 12. Imel je dva otroka, Romana (r. 1869) in Pavla Kajetana (r. 1870) (PAM, SI_PAM/0005/005/001_08745; Pachner, družinski matični list občanov Mestne občine Maribor).

69 PAM, SI_PAM/0645/001/00011, Surogat und Feigen-Caffe Fabrik von Cajetan Pachner in Feistritz bei Lembach, Bistrica pri Limbušu, sedež Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, Amtsblatt zur Grazer Zeitung, 1. 6. 1873, Kundmachungen, brez paginacije.

70 PAM, SI_PAM/0645/001/00011, Surogat und Feigen-Caffe Fabrik von Cajetan Pachner in Feistritz bei Lembach, Bistrica pri Limbušu, sedež Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, Amtsblatt zur Grazer Zeitung, 21. 1. 1904, Kundmachungen, brez paginacije.

71 PAM, SI_PAM/0645/001/00237, Cajetan Pachner's Nachfolger, Bistrica pri Limbušu: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, Amtsblatt zur Grazer Zeitung, 24. 3. 1904, Eintragung einer Einzelfirma, brez paginacije, Amtsblatt zur Grazer Zeitung, 29. 11. 1906, Löschung einer Firma, brez paginacije.

72 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1834–1859, str. 41.

73 NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1877–1898, str. 264. Omenjata se ob rojstvu sina Pavla Kajetana Marije leta 1870 (NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1866–1876, str. 166).

od njihove narodnostne pripadnosti. ... Gledališko in kazinsko društvo mu je svojo zahvalo izkazalo z izdelavo celopostavnega portreta, kjer je upodobljen v svoji delovni sobi, delo domačega slikarja Edvarda Linda. ... Stari Maribor je z njegovo smrtjo izgubil enega svojih najboljših meščanov.⁷⁴ Roman Pachner ml. je umrl 27. septembra 1926 v Mariboru. Njegovo premoženje je podedovala sestra Katharina Reichholz, rojena Pachner, vdova po generalu. V dediščino je sodilo zemljišče s hišo na Jurčičevi 5⁷⁵ (dvonadstropna zidana hiša, podkletena, pokrita z opeko; v pritličju je bil velik trgovski lokal, stanovanje s petimi sobami, kuhinjo in shrambo za jedila, eno stanovanje s tremi sobami in kuhinjo v prvem nadstropju ter eno stanovanje z osmimi sobami, kuhinjo in shrambo za jedila v drugem nadstropju; zraven je sodilo tudi dvoriščno zidano poslopje z magazinom v pritličju in stanovanjem s tremi sobami, kuhinjo in shrambo v prvem nadstropju; hlev, pritličjen, zidan, lesena drvarnica) in premoženje: zlata ura z verižico in stanovanjska oprema (jedilnica, spalnica, stara predsoba, razne slike, večinoma dela zapustnika samega, običajno namizno orodje in kuhinjska oprema, obnošena obleka in perilo).⁷⁶

Karl Albert Alojz Pachner (1844–1906)⁷⁷ je bil od materine smrti leta 1894 lastnik hiše na Grajskem trgu 5.⁷⁸ Poročen je bil s Terezijo, rojeno Komaromy de Koy, vdovo po Theodorju Lonyayu de Nagy-Lonyayu,⁷⁹ ki ji je zapustil svoje premoženje.⁸⁰ Terezija Pachner je Muzejskemu društvu v Mariboru podarila številne predmete.

Katarina Marija Rozalija Pachner (r. 1846)⁸¹ se je leta 1878 v Mariboru poročila z Moritzem Janezom Reichholdom (kasneje generalom regimenta št. 6 v cesarsko-kraljevi vojski). Poročna priča je bil njen brat Kajetan Pachner, mariborski industrialec.⁸² Kot smo že omenili, je po bratu Romanu podedovala hišo na Jurčičevi 5.

⁷⁴ *Marburger Zeitung*, 1. 10. 1926, str. 3. Za posredovanje članka v *Marburger Zeitung* se zahvaljujem kolegu mag. Oskarju Habjaniču.

⁷⁵ Leta 1898 je na istem naslovu živel tudi brat Kajetan Pachner (Kaltenbrunner, *Adressbuch*, str. 138).

⁷⁶ PAM, SI_PAM/0635/001/002/01206, Roman Pachner (Maribor): zapuščinska zadeva A V 504/26 Okrajnega sodišča Maribor.

⁷⁷ NSAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1834–1859, str. 76.

⁷⁸ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 55.

⁷⁹ NSAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, dvojnik Mrliške knjige, original hrani Upravna enota Maribor. Bil je očim Terezijinim otrokom iz prvega zakona: Andreju pl. Lonyayu, Irmi baronici Rüling, Teodori pl. Rudnyanszkyi in Katarini pl. Lonyay. Ob njegovi smrti sta podpisana tudi brata Kajetan in Roman Pachner ter sestra Kathi pl. Reichhold (*Marburger Zeitung*, 13. 11. 1906, str. 8).

⁸⁰ PAM, SI_PAM/0635/001/001/04026, Karl Albert Pachner (Maribor) – zapuščinska zadeva A V 464/06.

⁸¹ NSAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Rojstna knjiga, 1834–1859, str. 92.

⁸² NSAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1877–1888, str. 52, 53.

Vzporedno z družino Romana Pachnerja st., pa sta v Mariboru živela tudi njegov nečak Karl (Charles) Pachner († 1918),⁸³ dolgoletni sekretar Trgovinske zbornice⁸⁴ in nečakinja Amalija Pachner († 1912).⁸⁵ Leta 1898 sta oba živela na naslovu Tegetthofstrasse (danes Partizanska cesta).⁸⁶ Oba sta umrla neporočena in brez otrok. Družina Pachner je imela na mestnem pokopališču družinsko grobnico.⁸⁷ V svoji oporoki je Karl (Charles) Pachner mariborskemu muzeju zapustil »alle Ölbilder seiner Verwandtschaft.« Za predajo slik je po oporoki bil zadolžen Roman Pachner ml.⁸⁸

PREMIČNA KULTURNA DEDIŠČINA DRUŽIN HERZOG IN PACHNER V ZBIRKI POKRAJINSKEGA MUZEJA MARIBOR

Razpršeni, pa vendar dragoceni pisni viri o družinah Herzog in Pachner nam omogočajo, da poskušamo vsaj deloma sestaviti kronologijo teh dveh pomembnih mariborskih družin in ju povezati s stavbami in premoženjem kulturno dediščino, ohranjeno v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. Pomemben vir za ugotavljanje izvora muzejskih predmetov so inventarne knjige, v katerih so bolj ali manj natančno zabeleženi podatki o pridobljenih muzealijah in njihovih nekdanjih lastnikih. Predmeti, ki jih povezuje z obravnavanimi družinama, so v muzej prišli večinoma iz zbirke Muzejskega društva. Društvo je od leta 1902 vodilo inventarno knjigo, v katero so vpisovali pridobljene predmete,⁸⁹ vendar, kot kaže delo z muzejskim gradivom, ne vseh. Do leta 1918 zasledimo več vpisov o predmetih, ki so jih podarili člani družine Pachner. Donatorji so bili Roman Pa-

⁸³ PAM, SI_PAM/0635/001/001/08249, Carl (Charles) Pachner (Maribor) – zapuščinska zadeva A V 182/18.

⁸⁴ *Marburger Zeitung*, 20. 2. 1918, str. 4.

⁸⁵ V zapuščinskih dokumentih se omenja še sestra Marija Pfefferer, rojena Pachner (PAM, SI_PAM/0635/001/001/05298, Amalija Pachner (Maribor) – zapuščinska zadeva A V 173/12).

⁸⁶ Charles je bil knjigovodja, Amalija pa zasebnica (Kaltenbrunner, *Adressbuch*, str. 138).

⁸⁷ *Marburger Zeitung*, 19. 2. 1918, str. 4.

⁸⁸ »Vse oljne slike njegovih sorodnikov« (PAM, SI_PAM/0635/001/001/08249, Carl (Charles) Pachner (Maribor) – zapuščinska zadeva A V 182/18).

⁸⁹ Inventarno knjigo mariborskega Muzejskega društva (Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg) hranijo v Pokrajinskem muzeju Maribor. V času prvega ravnatelja Pokrajinskega muzeja Maribor dr. Franja Baša so začeli voditi skupno inventarno knjigo za gradivo v zbirki tega muzeja. V Baševi knjigi so povzemali podatke iz inventarnih knjig Muzejskega društva in Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko. Zbirka Lavantinskega škofijskega muzeja ni imela inventarne knjige, zato so podatke o izvoru teh predmetov povzeli po članku dr. Avguščina Stegeniška v Ljubitelju kršćanske umetnosti iz leta 1914 in drugih takrat razpoložljivih virih. V šestdesetih letih 20. stoletja so muzejske zbirke razdelili na posamezne oddelke in začeli voditi ločene inventarne knjige. Arheološka zbirka je dobila oznako A, etnološka zbirka oznako E, kulturnozgodovinska zbirka pa oznako N (nova).

chner ml., zakonca Karl in Terezija Pachner (po letu 1906 vdova) in Karl (Charles) Pachner.⁹⁰ Roman in Karl sta bila brata, sinova Romana Pachnerja st. in Katarine Herzog. Karl (Charles) Pachner je bil njen stric. V naslednjo skupino sodijo predmeti, ki so po podatkih v Baševi inventarni knjigi prišli v muzej iz zbirke Muzejskega društva kot darovi družine Pachner, vendar v inventarni knjigi Muzejskega društva niso zavedeni. Sklepati smemo, da se je Baš pri tem opiral na nam neznano dokumentacijo. En predmet, povezan z družino Pachner, je prišel v muzejsko zbirko kot dar Mestne občine Maribor. Žal so podatki v inventarni knjigi Muzejskega društva ponekod preskopi, da bi predmete z gotovostjo lahko povezali z dejanskimi predmeti v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. Manjkajo mere, datacije in opisi, ki bi bili nujni za njihovo identifikacijo. Povezava se deloma izgubi že med inventarno knjigo Muzejskega društva in Baševo inventarno knjigo.

Zbrani muzejski predmeti so obravnavani po skupinah, saj na ta način najbolj osvetljujejo način življenja in vrednote njihovih nekdanjih lastnikov.

Likovna dela iz fonda Herzog-Pachner

Likovna dela, ohranjena v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor, nam omogočajo, da nekateri člani iz

družin Herzog in Pachner dobijo podobo. Ohranila se je tudi slika, ki upodablja njihovo hišo na Grajskem trgu 5 v Mariboru; hiša je stala nasproti mariborskega gradu, kjer se predmeti danes hranijo.

Roman Pachner ml., Hiša Herzog-Pachner na Grajskem trgu v Mariboru, pred letom 1908⁹¹

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo sliko z upodobitvijo hiše Herzog-Pachner, ki je nekoč stala na Grajskem trgu 5 v Mariboru. (slika 1) Delo je majhnega formata in slikarsko skromno, vendar izpovedno, saj prikazuje hišo, preden so jo leta 1908 podrli. Sliko je Muzejskemu društvu leta 1908 podaril Roman Pachner ml.,⁹² ki jo je po podatkih v takratni inventarni knjigi tudi naslikal. Hiša je stala nasproti mariborskega gradu. Imela je strmo streho, fronto pokončnih oken v nadstropju, med katerimi so bili pilastri, v pritličju pa dvoje polkrožno zaključenih vrat in vrsto manjših oken. Leva, ožja vrata imajo ob straneh polkni, ki nakazujejo, da je šlo za vhod v lokal.

Iz zapisov v zemljiških knjigah izvemo, da je hišo z usnjarsko delavnico in jusom najkasneje leta 1756 po očetu podedoval Janez Mihael Herzog. V drugi polovici 18. stoletja so Herzogi opravljali obrt na dvorišču svoje hiše, postavljene proti vzhodnemu

Slika 1: Roman Pachner ml., *Hiša Herzog-Pachner na Grajskem trgu v Mariboru*, o. na karton, pred letom 1908.

⁹⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, str. 1–262.

⁹¹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 000072 (stara inv. št. 6129), olje na platnu, v. 18 cm, š. 24 cm.

⁹² PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 13. 12. 1908, št. 2912, str. 140.

vodnemu jarku mesta.⁹³ Takrat je mejila na mestna Ulrikova (Graška) vrata in obzidje, po zasutju obzidnega jarka pa na vrtove. Še v drugi polovici 19. stoletja so imeli Herzogi usnjarsko obrt pri svoji hiši na Grajskem trgu. Nekdanjo stavbo usnjarskega Herzogov je v letih 1909–1910 nadomestila sedanja, ki so jo pozidali takratni lastniki Scherbaumi.⁹⁴

Na hrbtni strani slike je pritrjen karton z mestoma težko berljivim besedilom o preteklosti hiše in družin Herzog in Pachner. Besedilo se glasi: »*Haus der Herzog Pachner am Burgplatz. Mit Bewilligung von Grafen von Scherfenberg Herren zu Burg Marburg und Obermarburg erbaute im Jahre 1390. Andreas Herzog der Einsiedler das [neberljivo] Haus an der Burghor mit der Zugbrücke, welches 1412 sein Bruder Johann übernommen. In ununterbrochener Linie folgten dann Michael Herzog 1463, sein Sohn Hans 1468 alle als Lederer sehr geachtet die Schicksale der Stadt theilend. Johann Georg und Josef der Jaeger waren über 100 Jahre alt. Johan Georg starb am 21. October 1735 seine Gattin Helene war die schoenste Frau der Stadt. Michael Herzog starb 1799 im Alter von 95. Jahren. Seine Tochter Franziska heiratete 1797 den Grosshaendler und Gründer des Oesterreichischen Loyd Alessandro Toppo in Triest und Schwester Caroline [neberljivo] nach London. Josef Herzog 1800 und sein Sohn Cajetan 1815 hatten die einzige radizierte Lederer Gewerbe in Marburg. Das Haus ist am 9. July 1795 abgebrannt und wurde von Michael Herzog aufgebaut und mit einem Stockwerk [neberljivo] wozu ihm die Stadtgemeinde 500 Gulden ohne Zinsen [neberljivo] hat, dann [neberljivo] 1813 beim Durchmarsch der französischen Truppen der Dachstuhl angezündet und ist total niedergebrannt. Cajetan Herzog erhielt von der Stadtgemeinde das Holz zum Aufbau eines neuen Dachstuhls geschenkt. Nachdem Tode Cajetan Herzog 1856 erhielt das Haus seine einzige Tochter Katharina verheiratete Pachner welche am 15. [neberljivo] 1894 gestorben, ihr Sohn Carl war der Erbe, nach seinem Tode am 13. November 1906 wurde an die Stadtgemeinde verkauft von welche an den [neberljivo] Carl und Gustav Scherbaum erblitten und im October 1908 demolierten.*«⁹⁵ Zapis sicer

ni signiran, vendar na podlagi primerjave signiranega rokopisa na kartonu, ki je pritrjen na drugo likovno delo,⁹⁶ ugotovimo, da gre za Romana Pachnerja ml. Sklepati smemo, da je besedila pritržil na likovna dela pred predajo Muzejskemu društvu, saj je na njih letnica 1908. Če primerjamo Puffov zapis (1846)⁹⁷ s pričujočim, ugotovimo, da so podatki do neke mere podobni, vendar jih Pachner dopolnjuje in dodaja še informacije iz druge polovice 19. stoletja in z začetka 20. stoletja. Nadaljnja primerjava z razpoložljivimi matičnimi knjigami župnije sv. Janeza Krstnika dokazuje, da niso zmeraj natančni.

Prvi od omenjenih članov iz usnjarske družine Herzog, ki ga prepoznamo v matičnih knjigah, je usnjar Janez Jurij Herzog, ki je umrl 21. oktobra 1735. Naslednji, ki ga lahko z gotovostjo identificiramo, je Mihael Herzog, ki je umrl leta 1799. Kot smo že omenili, se zdi nenavadno, da bi bila pri Puffu in Pachnerju omenjena Franciška Herzog, ki naj bi se poročila leta 1797, hči Mihaela Herzoga. Po njunih podatkih je bil ob smrti leta 1799 star 95 let, po podatkih v matičnih knjigah pa 88 let. To bi pomenilo, da je bil – če gre za isto osebo – ob hčerkinu poroki star 93 oziroma 86 let. Možno je, da vmes manjka najmanj ena generacija. Dejstvo je, da se je usnjar Mihael Herzog (r. 1711) med letoma 1733 in 1736 poročil z Marijo Cecilijo Menhart. V matičnih knjigah sta velikokrat omenjena kot usnjar in usnjarka. Usnjarka Jožefa Herzoga, ki ga kot naslednjega naveda Puff in Pachner in ki bi naj bil oče Kajetana Herzoga, ne moremo povezati z omembami v matičnih knjigah. Ob poroki s Franciško Grabner se leta 1810 omenja usnjar Kajetan Herzog, vendar je bil njegov oče Franc Herzog (usnjar). Po podatkih v zemljiških knjigah zasledimo, da je hišo na Grajskem trgu 5 po smrti Mihaela Herzoga odkupil njegov sin, usnjarski mojster Jožef, ki je hišo do leta 1803 dvignil v nadstropno.⁹⁸ Leta 1817 je lastnik hiše postal Kajetan Herzog,⁹⁹ od leta 1810 poročen s Franciško Katarino, roj. Grabner, od leta 1830 vdovec.¹⁰⁰ Glede na zapise v zemljiških knjigah je lastnik hiše po poroki s Kajetanovo hčerko Katarino postal Roman Pachner st., Katarina pa naj bi lastniški delež svojega moža prevzela leta 1859.¹⁰¹ Pachner navaja, da je po Kajetanovi smrti leta 1856 hišo na Grajskem trgu pode-

⁹³ Leskovec, Razvoj gospodarstva, str. 314.

⁹⁴ Curk, v: Puff, Maribor, str. 322.

⁹⁵ »Hiša Herzog Pachner na Grajskem trgu. Z dovoljenjem grofa pl. Scherfenberg, gospoda gradu Maribor in Gornji Maribor, je leta 1390 priseljenec Andrej Herzog [neberljivo] hišo ob mestnih vratih, ki so imela dvizni most. Leta 1412 je hišo prevzel njegov brat Janez. V neprekinjeni vrsti sta nato sledila Mihael Herzog 1463 in njegov sin Janez (Hans) 1468. Vsi so bili kot usnjari zelo spoštovani in so sodoživljali usodo mesta. Janez Jurij in Jožef Lovce sta bila stara čez 100 let. Janez Jurij je umrl 21. oktobra 1735. Njegova žena Helena je bila najplešča ženska v mestu. Mihael Herzog je umrl leta 1799 v starosti 95 let. Njegova hči Franciška se je leta 1797 poročila z veletrgovcem in ustanoviteljem Avstrijske družbe Loyd Aleksandrom Toppom v Trstu in [neberljivo] sestra Karolina v London. Jožef Herzog 1800 in njegov sin Kajetan, 1815, sta radicala usnjarsko obrt v Mariboru. Hiša je 9. julija 1795 pogorela. Mihael Herzog jo je ponovno postavil in (povišal?) za eno nadstropje. Od občine (je dobil?) 500 guldnov

brez davkov. Leta 1813, ko je skozi mesto korakala francoska vojska, je zagorelo hišno ostrežje in popolnoma zgorelo. Kajetan Herzog je od mestne občine brezplačno prejel les za izgradnjo novega. Po smrti Kajetana Herzoga, 1856, je hišo dobila njegova edina hčerka Katarina, (poročena) Pachner, ki je (umrla) leta 1894. Dedič je bil njen sin Karl. Po njegovi smrti 13. novembra 1906 je bila hiša prodana mestni občini, od katere sta jo odkupila Karl in Gustav Scherbaum in jo oktobra leta 1908 podrla.«

⁹⁶ Glej op. 108.

⁹⁷ Puff, Maribor, str. 36.

⁹⁸ Semlič Rajh et al., Maribor, str. 55.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Glej op. 42, 50, 51.

¹⁰¹ Semlič Rajh et al., Maribor, str. 55.

Slika 2: Roman Pachner ml., *Strelišče mariborskega strelskega društva okoli leta 1700*, o. na karton, pred letom 1908.

dovala hči Katarina.¹⁰² Zagotovo vemo, da je Roman Pachner st. umrl leta 1879, Katarina pa leta 1894.¹⁰³ Hišo je podedoval sin Karl,¹⁰⁴ ki je, kot je na sliko zapisal tudi Roman Pachner ml., umrl 13. novembra 1906.¹⁰⁵ Z njim se je zaključila zgodovina usnjarskih družin Herzog in trgovske družine Pachner, ki so več stoletij naseljevale hišo na Grajskem trgu 5, vogal Trga svobode 6. Novi lastniki Scherbaumovi so jo, kot že omenjeno, kmalu zatem podrli in na njenem mestu zgradili današnjo stavbo.

Roman Pachner ml., *Strelišče mariborskega strelskega društva okoli leta 1700*, pred 1908¹⁰⁶

Sočasno z upodobitvijo hiše na Grajskem trgu 5 je Roman Pachner ml. Muzejskemu društvu podaril tudi sliko, ki prikazuje »staro strelišče ob Koroških vratih v času okoli leta 1700,«¹⁰⁷ katere avtor je bil darovalec. (slika 2) Roman Pachner ml. je bil tudi dolgoletni član mariborskega strelskega društva. Likovno skromno delo prikazuje strelišče mariborskega strelskega društva v Pristaniški ulici ob zahodni

stranici mestnega obzidja okoli leta 1700. V levem spodnjem kotu je stolpič s konično streho (vhod v strelišče), ki ima na fasadi napis *Schießtaete* in letnico 1700. Stolpič, prislonjena strelna lopa in tarče so opremljeni z belo-rdečimi zastavicami. Pred streliščem se zbirajo strelci s puškami na ramah, pokriti s klobuki. Na desni strani slike je upodobljeno mestno obzidje z okroglim stolpom, na katerem je tabla z napisom *Bier Keller* (pivnica), pred njim pa gostilničar z lončnim vrčkom piva. Za stolpom so naslikane hiše in severna stranica obzidja z enim od srednjeveških obrambnih stolpov. V spodnjem delu slike je naslikana reka Drava in na obrežju privezan splav, v zgornjem delu so grički. Na hrbtni strani slike je pritrjen karton s kratko zgodovino mariborskega strelskega društva: »Geschichte des Marburger Schützen-Vereines. [neberljivo] und die Gründung des Marburger Schützen Vereines greift bis in das Jahr 1700 zurück und findet man die Namen Rudolf Pommer, [neberljivo] Sirk, Graf Kiesel, Herzog, König [neberljivo] welche die Schießtaete um/im/um tiefen Graben sogenannten Wasserturm an der Drau gründeten, und sind Scheibebilder noch vorhanden von 15. 11. 1703 zum Namenstage Kaiser Leopold, Gedenkscheiben 1712 Günther von Herberstein, 1904 Ritter von Raubar, Burg [neberljivo] Sirk, Hauptmann Reitel 1715. Von Jahr 1809 bis 1827 wurde nicht geschossen und die Stadtringmauern abgetragen und der Wasserturm demoliert. Im Jahre 1829 hat Cajetan Herzog mit König den Brücken Hans eine Schießtaete auf der sogenannten Teufelsmühle in Melling [neberljivo] wo bis zum Jahre 1860 fleißig ge-

¹⁰² Glej op. 95. V dokumentaciji o portretu Kajetana Herzoga v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor je navedeno, da se je omenjeni rodil leta 1793 in umrl leta 1859 (glej op. 117).

¹⁰³ Glej op. 66, 67.

¹⁰⁴ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 55.

¹⁰⁵ *Marburger Zeitung*, 13. 11. 1906, str. 8.

¹⁰⁶ PMM, Kulturnozgodovinski odderek, inv. št. N. 001335 (stara inv. št. 5312), olje na platnu, v. 25,5 cm, š. 33,5 cm.

¹⁰⁷ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2913, str. 140, 13. 12. 1908.

*schossen wurde. 1862. übersiedelten die Schützen in die Pikardie die gültige/heutige Weinbauschule welche das Land 1874. ankaufte, und dann in den Burgwald wo sich die Schützen auf eigene Kosten eine [neberljivo] Schießstaete erbauten welche noch heute in Verwendung besteht. Marburg den 1. November 1908. Roman Pachner. Schießstaette 1700.*¹⁰⁸

Neznani slikar, Frančiška Herzog, okoli 1660¹⁰⁹

Po podatkih v Baševi inventarni knjigi naj bi slikarsko zelo kvaliteten portret deklice s cvetjem v laseh pridobilo Muzejsko društvo pred letom 1914, vendar v inventarno knjigo društva ni vpisano. (slika 3) Med deli, ki so jih podarili člani družine Pachner, portreta Frančiške Herzog sicer ne najdemo, možno pa je, da je slika ena izmed dveh, ki sta označeni le kot *Ölbild* (oljna slika).¹¹⁰ V Baševi inventarni knjigi je tudi zapisano, da gre za portret deklice Frančiške Herzog, hčerke usnjara v Mariboru, konec 18. stoletja,¹¹¹ čeprav ne vemo, od kod ta podatek izvira. Slogovna in kostumološka analiza likovnega dela, ki sta se je lotila tako dr. Sergej Vrišer kot kasneje dr. Andreja Vrišer, pa je obravnavani portret postavila v čas okoli leta 1660¹¹² ali morda malce kasneje. Upodobljena iz usnjarske družine Herzog torej ne more biti s konca 18. stoletja, kot je zapisal Baš. Edina Franči-

ška Herzog, ki jo omenja Puff, naj bi se poročila leta 1797 v Trstu s trgovcem Aleksandrom Toppom.¹¹³ Upodobljena je prikazana zasukana rahlo proti svoji desni, levo roko ima spuščeno, v desnici drži vrtnico. Okoli vratu ima ogrlico z obeskom, v ušesih uhane, v lase pa vpet šopek, ki ga lahko razumemo kot simbol minljivosti. Obleka ima za ta čas značilen raven izrez, ki razgalja vrat in zgornji del ramen, okoli izreza je v dveh pasovih čipkast ovratnik s pentljo.¹¹⁴ Na portretu je upodobljena zelo mlada ženska, skorajda deklica, stara morda 15 let, kar bi pomenilo, da je bila rojena malo pred sredo 17. stoletja. Kot že omenjeno, so krstne knjige mariborske župnije sv. Janeza Krstnika ohranjene za obdobje po letu 1650, zato Frančiške Herzog v njih ne najdemo. Prav tako ni omenjena v poročni oziroma mrliški knjigi. Omemba zakoncev Janeza in Marije Herzog po letu 1653 v krstni knjigi dokazuje, da je v tem času družina s tem priimkom v mestu živel. Frančiška bi torej lahko izvirala iz te družine, dokaza za to domnevo pa nimamo.

Jožef Ziegler, Portret Kajetana Herzoga, 1846¹¹⁵

Več podatkov imamo o portretu mariborskega usnjara Kajetana Herzoga, ki ga je Muzejskemu društvu zapustil Karl (Charles) Pachner leta 1918.¹¹⁶ (slika 6) Delo je naslikal dunajski bidermajerski slikar Jožef Ziegler (1785–1852). Slika ima na hrbtni strani pritrjen listek z rokopisnim besedilom: »Kajetan Herzog Sohn des Michael geboren 1793 gestorben 1859. War 1813 an der Schlacht bei Leipzig trug die Ehrenmedaille und das Kanonen Kreuz 1848 Gardist erhielt er von Feldmarschal Grafen Radetzky ein Gewehr mit den Inschriften. Die Herzog waren Gerber 1468–1890.«¹¹⁷ Kajetan Herzog je prikazan v bidermajerski noši, v beli srjaci z mehkim ovratnikom in široko pentljo, črnim suknjičem in pelerino, na katero je pritrjena verižica.¹¹⁸ Je predstavnik premožnega mariborskega meščanskega sredine 19. stoletja.

Neznani slikar, Portret Ane Herzog, prva polovica 19. stoletja¹¹⁹

Doprsni portret mariborske meščanke Ane Herzog v rjavkasti meščanski obleki z avbo na glavi je

¹⁰⁸ »Zgodovina mariborskega strelskega društva. [neberljivo] in ustanovitve mariborskega strelskega društva sega v leto 1700. Z njo so povezana imena Rudolf Pommer, [neberljivo] Sirk, grof Khisl, Herzog, König, ki so ustanovili strelšče ob globokem jarku tako imenovanega vodnega stolpa ob reki Dravi. Ohranjene so še tarče z dne 15. 11. 1703, na god cesarja Leopolda, spominska tarča iz leta 1712 Gunterja pl. Herbersteina, iz leta 1904 viteza Raubarja, [neberljivo] Sirk, glavarja Reitla iz leta 1715. Med letoma 1809 in 1827 se na strelšču ni streljalo, mestno obzidje so odstranili, vodni stolp podrli. Leta 1829 je Kajetan Herzog skupaj s [neberljivo] Königom in [neberljivo] Janezom [neberljivo] strelšče ob t. i. Hudičevem mlinu v Melju, kjer se je do leta 1860 pridno streljalo. Leta 1862 so se strelci preselili v Pikardijo današnje vinogradniške šole, ki je posestvo kupila leta 1874. Nato pa v Grajski gozd, kjer so si strelci na lastne stroške zgradili strelšče, ki je še danes v uporabi. Maribor, 1. novembra 1908. Roman Pachner. Strelšče leta 1700.« V *Marburger Zeitung* je bil 28. februarja 1903 objavljen članek o zgodovini strelskega društva, ki navaja podobne, pa vendar ne čisto identične podatke (*Marburger Zeitung*, 28. 2. 1903, str. 3). V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo tarčo, ki po podatkih v Baševi inventarni knjigi izvira iz mariborskega strelskega društva. Izdelana je iz lesa in železne pločevine, v centru je sprožilni mehanizem za moža, ki se pojavi nad tarčo. Figura je poslikana in v iztegnjeni roki drži kozarec. Čelna stran nosilca tarče je iz masivne železne plošče, na katero je pritrjena okrogla tarča iz lepenke (PMM, Kulturnozgodovinski oddelk, inv. št. N. 006152, stara inv. št. 9834).

¹⁰⁹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelk, inv. št. N. 000027 (stara inv. št. 6251), olje na platnu, v. 79 cm, š. 66 cm (oval), okoli 1660–1680. Glej tudi: *Stari tuji slikarji*, II, str. 52; *Tristo let mode*, str. 28; Vrišer, *Noša v baroku*, str. 22, sl. 60.

¹¹⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 5405, št. 5406, str. 262, dar: zapuščina Karla (Charlesa) Pachnerja.

¹¹¹ Glej op. 109.

¹¹² Vrišer, *Noša v baroku*, str. 22.

¹¹³ Puff, *Maribor*, str. 36.

¹¹⁴ Vrišer, *Noša v baroku*, str. 22.

¹¹⁵ PMM, Kulturnozgodovinski oddelk, inv. št. N. 000095 (stara inv. št. 6150), olje na platnu, v. 69 cm, š. 53 cm. Glej tudi: Vrišer, *Umetnost*, str. 83; Vrišer, *V fraku in krinolini*, str. 32, slika 22.

¹¹⁶ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 5403, str. 262.

¹¹⁷ »Kajetan Herzog, sin Mihaela, rojen 1793, umrl 1859. Leta 1813 je sodeloval v bitki pri Leipzigu. Nosil je častno medaljo in topniški križ. 1848. Gardist ... prejel od feldmaršala grofa Radetzkega puško z napisi. Družina Herzog so bili strojarji med letoma 1463 in 1890.«

¹¹⁸ Vrišer, *V fraku in krinolini*, str. 32.

¹¹⁹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelk, inv. št. N. 001364 (stara inv. št. 13140), olje na platnu, v. 71 cm, š. 53 cm.

Slika 3: Neznani slikar, Frančiška Herzog, o. pl., okoli leta 1660.

Slika 4: Neznani slikar, Portret Karla Pachnerja, o. pl., začetek 19. stoletja.

Slika 5: Neznani slikar, Portret Ane Herzog, o. pl., prva polovica 19. stoletja.

Slika 6: Jožef Ziegler, Portret Kajetana Herzoga, o. pl., 1846.

Slika 7: Edvard Lind, Portret mariborskega peka Herzoga, o. pl., 70. leta 19. stoletja.

Slika 8: Edvard Lind, Portret žene mariborskega peka Herzoga, o. pl., 70. leta 19. stoletja.

Slika 9: Edvard Lind, Portret Romana Pachnerja ml., o. pl., pred letom 1904, iz mariborskega magistrata.

Muzejskemu društvu podaril Karl (Charles) Pachner.¹²⁰ (slika 5) V skromni omembi v inventarni knjigi Muzejskega društva je zapisano, da gre za mater Kajetana Pachnerja (1750–1821), pri čemer gre gotovo za napako. Delo je bilo predano sočasno kot portret Kajetana Herzoga, tako da je bolj verjetno, da je bila mišljena mati Kajetana Herzoga. Navedenih rojstnih podatkov v matičnih knjigah župnije sv. Janeza Krstnika ne moremo potrditi.

Edvard Lind, Portreta mariborskega peka Herzoga in njegove žene, 70. leta 19. stoletja¹²¹

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo tudi portretni par »mariborskega peka« Herzoga in njegove soproge iz 70. let 19. stoletja. (sliki 7, 8) Portreta v inventarni knjigi Muzejskega društva nista zabeležena, v Baševi knjigi je zapisano le, da je delo prišlo v fond Muzejskega društva pred letom 1918. Med donacijami družine Pachner omenjenih portretov torej ne najdemo. Kljub skupnim podatkom pa imamo v tem primeru znanega slikarja, iz Hamburga izvirajočega Edvarda Linda (rojen 1827, umrl 1904 v Mariboru). Lind je po letu 1856, ko se je naselil v Mariboru, naslikal številne portrete mariborskih meščanov. Sliki nimata signature, vendar je v Baševi inventarni knjigi navedeno, da gre za deli Edvarda Linda. Upodobljena naj bi bila mariborski pek Herzog in njegova žena, stanujoča pri Graških vratih (danes Trg svobode 1). Matične knjige župnije sv. Janeza Krstnika nam tudi tokrat ne omogočajo zanesljive identifikacije omenjenih portretirancev. Časovnemu okviru ustreza omemba Jožefa Herzoga – mlinarja in soproge Antonije, rojene Verdonik, ob rojstvu sina Antona (1891),¹²² vendar ta dva nista živela pri Graških vratih. Doprna podoba mariborskega peka Herzoga ga kaže kot resnega mladega moža, s kratko pristrizeno pričesko, brki in bradico. Čez visoko zapet črn suknjič nosi upodobljenec še plašč, pod njim pa belo srajco, prevezano s črno pentljo. Pekova žena je upodobljena v temni oprijeti obleki s kvadratnim izrezom, ki ga obroblja čipka. Okoli vratu ima verižico z medaljonom, v ušesih uhanje. Oba portreta sta bila nekoč vstavljena v okvir z ovalnim izrezom, kar je vidno na platnu.

Neznani slikar, Portret Karla Pachnerja, začetek 19. stoletja¹²³

Karl (Charles) Pachner je Muzejskemu društvu zapustil tudi majhno sliko z upodobitvijo dečka, ki mu na dlani sedi ptica. (slika 4) V inventarni knjigi¹²⁴ in na hrbtni strani slike, kjer je pritrjen listek z rokopisom, je zapisano »Carl Pachner als Kind, gebor. 1799, gestorb. in Marburg 1851.«¹²⁵ V tem primeru mrliška knjiga potrjuje smrt Karla Pachnerja v Mariboru, vendar ne leta 1851, temveč leta 1859. Omenjeni je bil v času smrti star 59 let.¹²⁶ Z veliko verjetnostjo lahko sklepamo, da gre za Karla Pachnerja, ki je bil leta 1833 poročna priča Romanu Pachnerju, morda svojemu bratu. Na sliki torej ni darovalec, temveč njegov starejši sorodnik. Portret prikazuje majhnega dečka v empirski noši z razpeto srajco z nabranim ovratnikom in obleko, sestavljeno iz kratkega suknjiča spencerja in dolgih, proti tlom zožujočih se hlač, ki so bile na suknjič pritrjene z gumbi.¹²⁷

Edvard Lind, Portret Romana Pachnerja ml., pred letom 1904, iz mariborskega magistrata¹²⁸

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo tudi portret Romana Pachnerja ml., ki pa ni prišel v muzej kot donacija družine Pachner, temveč z Mestne občine Maribor. (slika 9) Sodi v serijo portretov, ki jih je za mariborski magistrat naslikal že omenjeni mariborski slikar Edvard Lind. Portreti prikazujejo mariborske župane iz druge polovice 19. stoletja in začetka 20. stoletja ter mestne dostojanstvenike. Vsi portreti so približno enakega formata (pribl. 140 × 100 cm) in so vstavljeni v dva tipa okvirjev. V nekrologu Romana Pachnerja ml. omenjeni portret Edvarda Linda je istoveten portretu v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. Roman Pachner ml. je prikazan kot mož v zrelih letih, s plešo in brki, desno roko naslanja na rob pisalne mize, na kateri so zložene knjige, ena je odprta. V levem spodnjem kotu je napis: »Roman Pachner, Gründer-Verwaltungs Ausschuss u. Vorstand des Theater- und Casino Vereines von 1863 bis 1900. v. E. Lind gemalt.«¹²⁹

Roman Pachner ml. naj bi Muzejskemu društvu podaril tudi kvalitetno delo neznanega slikarja iz 17. stoletja, ki prikazuje Salomo z glavo Janeza Krstni-

¹²⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 5402, str. 262.

¹²¹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 001224 (stara inv. št. 5095), olje na platnu, v. 60 cm, š. 48 cm; inv. št. N. 001223 (stara inv. št. 5094), olje na platnu, v. 60 cm, š. 48 cm.

¹²² NŠAM, Župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1882–1893, str. 386.

¹²³ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 001588 (stara inv. št. 5007) olje na platnu, v. 43 cm, š. 37 cm. Glej tudi: Vrišer, *V fraku in krinolini*, str. 19, 21.

¹²⁴ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 5404, str. 262.

¹²⁵ »Karl Pachner kot otrok. Rojen 1799, umrl 1851 v Mariboru.«

¹²⁶ Glej op. 56 v tem članku.

¹²⁷ Vrišer, *V fraku in krinolini*, str. 19, 21.

¹²⁸ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 001086 (stara inv. št. 13381), olje na platnu, v. 138 cm, š. 100 cm.

¹²⁹ »Roman Pachner, ustanovitelj, član uprave in predstojnik Gledališkega in Kazinskega društva med letoma 1863 in 1900, naslikal E. Lind.«

Slika 10: Čevlji, svila, bombaž, usnje, druga tretjina 19. stoletja.

ka.¹³⁰ V inventarni knjigi Muzejskega društva delo ni omenjeno. Morda gre za drugo oljno sliko, ki je omenjena zgolj kot *Ölbild* (oljna slika).¹³¹ Prav tako iz obstoječe dokumentacije ne izvemo, kje je bila v uporabi, verjetno pa se zdi, da je krasila hišo mariborskih meščanov Pachnerjev oziroma Herzogov.

Po podatkih v inventarni knjigi Muzejskega društva je Terezija Pachner temu društvu podarila »sliko Napoleona pred Moskvo«¹³² in »sliko bitke pri Zagrebu«.¹³³ Pri prvi gre morda za grafiko Napoleona,¹³⁴ pri drugi pa zagotovo za grafiko bitke pri Zagrebu,¹³⁵ ki je potekala 6. julija 1809. Tudi donacijo Karla Pachnerja – »sliko Ronacherja«¹³⁶ prepoznamo v muzejski grafični zbirki,¹³⁷ premalo podatkov pa imamo o daru Romana Pachnerja ml. »Napoved cesarju Frideriku«,¹³⁸ ki je v današnji muzejski zbirki ne moremo z gotovostjo identificirati.

Oblačila in tekstilije

Terezija Pachner je v zbirko Muzejskega društva darovala med prvimi, saj je damska avbica z območ-

ja Ptuja vpisana na prvi strani inventarne knjige pod številko 2.¹³⁹ Zaradi pomanjkanja podatkov avbice v muzejski zbirki ne moremo identificirati. Ista donatorka je v prihodnjih letih darovala še tri pare »staromodnih«¹⁴⁰ damskih čevljev iz sredine 19. stoletja.¹⁴¹ Par ženskih čevljev iz sredine 19. stoletja, ki so bili nekoč last Katarine Pachner (rojene Herzog), je podaril Karl Pachner.¹⁴¹ Med čevlji, zbranimi v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor, najdemo povezavo s tremi pari čevljev, ki jih je podarila Terezija Pachner. Gre za dva para plesnih ženskih gležnarjev iz belega satena s tankim ravnim podplatom in odrezano konico, izdelanih iz usnja in belega blaga in na zunanji strani zapetih z vrvico.¹⁴² (slika 10) Tretji par¹⁴³ je izdelan iz črnega blaga, ima nizko peto, vezalke in na sprednjem delu nameščeni ročno izdelani rožici. (slika 11) Nadalje v zbirki oblačilne kulture ne moremo identificirati slamnika »dunajske mode«,¹⁴⁴ ki ga je podaril Karl Pachner, in dveh ženskih plaščev iz svile,¹⁴⁵ dar Terezije Pachner, vse iz posesti Katarine Pachner. Terezija Pachner je Muzejskemu društvu podarila tudi štiri izvezene prtičke,¹⁴⁶ ki so v zbirki prepoznavni.¹⁴⁷ Ro-

¹³⁰ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 000156 (stara inv. št. 5097), olje na platnu, v. 81 cm, š. 67 cm.

¹³¹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 5405, št. 5406, 262, zapuščina Karla (Charlesa) Pachnerja.

¹³² PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 5. 12. 1906, št. 2285, str. 106.

¹³³ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 5. 12. 1906, št. 2286, str. 106.

¹³⁴ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 008111.

¹³⁵ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 008025, grafika, v. 28,4 cm, š. 38,6 cm, signatura: *Druck u. Verlag bei P. Werner in Wien*.

¹³⁶ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 4. 6. 1907, št. 2569, str. 120.

¹³⁷ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 008031, grafika, v. 38,4 cm, š. 27 cm, signatura: *Franz Th. Würbel, Druck v. Stern et Steiner*.

¹³⁸ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 2. 1904, št. 1011, str. 43.

¹³⁹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 20. 9. 1902, št. 2, str. 1.

¹⁴⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 20. 10. 1904, št. 1580–1582, str. 70.

¹⁴¹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 306, str. 14.

¹⁴² PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 006484/AB (stara št. 8054), blago, usnje, d. 23 cm, v. 14 cm, sredina 19. stoletja; inv. št. N. 05901/AB, blago, usnje, d. 23 cm, v. 14 cm, sredina 19. stoletja.

¹⁴³ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. 006483, blago, usnje, d. 23 cm, v. 6,5 cm.

¹⁴⁴ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 307, str. 14.

¹⁴⁵ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 14. 1. 1907, št. 2341, 2342, str. 108.

¹⁴⁶ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 9. 9. 1909, št. 3171, 3174, str. 153.

¹⁴⁷ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 005461,

Slika 11: Čevlji, svila, bombaž, usnje, druga tretjina 19. stoletja.

man Pachner ml. je Muzejskemu društvu podaril tudi životec,¹⁴⁸ izdelan iz svile in brokata, vendar v inventarni knjigi Muzejskega društva ni omenjen. Svileni del je podložen z vato in prešit v majhna kvadratna polja, izvezen z rastlinskimi ornamentami ter podložen z domačim platnom. Karl Pachner je Muzejskemu društvu podaril tudi frak, »del poročne obleke njegovega očeta Romana Pachnerja, meščana in trgovca«,¹⁴⁹ ki se je leta 1833 v Mariboru poročil s Katarino Herzog. Del iste donacije je bila livreja kočijaža,¹⁵⁰ ki je omenjeni par prevažal ob poroki. Med fraki, zbranimi v zbirki mode Pokrajinskega muzeja Maribor, pri nobenem ni zabeleženo, da bi izvirali iz družine Pachner. Edini frak, ki bi ga domnevno lahko povezali s poročnim frakom Romana Pachnerja st., je frak,¹⁵¹ ki je v aktualni inventarni knjigi sicer datiran v drugo polovico 19. stoletja. Livreje kočijaža med ohranjenimi predmeti ne prepoznamo.

Uniforme in orožje

Karl Pachner je Muzejskemu društvu podaril tudi suknjič¹⁵² in čako s čopom iz konjske žime Roma-

na Pachnerja st.,¹⁵³ nadporočnika mariborske narodne garde iz leta 1848. Čako z enakimi podatki¹⁵⁴ je podarila tudi Terezija Pachner. Iz Baševe inventarne knjige izvemo, da naj bi Roman Pachner ml. Muzejskemu društvu podaril pas s hranilom za naboje, sabljo in meč mariborske narodne garde iz leta 1848, vendar predmeti v njihovi inventarni knjigi niso omenjeni. Pas v muzejski zbirki prepoznamo,¹⁵⁵ ohranjenih čak in orožja pa zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo identificirati kot donacije družine Pachner. Muzej hrani tudi suknjič nadporočnika narodne garde v Mariboru iz leta 1848,¹⁵⁶ ki nima podatka o provenienci.

Steklo

Z obravnavanimi predmeti Romana Pachnerja st., nadporočnika narodne garde v Mariboru, je povezan tudi spominski kozarec iz njegove posesti,¹⁵⁷ ki ga je Muzejskemu društvu podarila Terezija Pachner. Spominski kozarec Romana Pachnerja¹⁵⁸ v muzejski zbirki tudi prepoznamo. Gre za valjast kozarec iz rahlo modrikastega stekla, pihan v tanke stene z

d. 182 cm, š. 20 cm; N. 005462, d. 85 cm, š. 38 cm; N. 005463, d. 83 cm, š. 80 cm, vsi predmeti bombaž, vezena.

¹⁴⁸ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 007188 (stara inv. št. 6494), svila, platno, d. 75 cm, š. 21 cm.

¹⁴⁹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 303, str. 14.

¹⁵⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 305, str. 14.

¹⁵¹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 008796, volneno blago, bombažna podloga, d. 98 cm.

¹⁵² PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 304, str. 14.

¹⁵³ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 7. 1903, št. 308, str. 14.

¹⁵⁴ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 7. 1. 1907, št. 2309, str. 107.

¹⁵⁵ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 012113 (stara št. 9473), usnje, kovina, sredina 19. stoletja. Najverjetneje gre za lovski pas.

¹⁵⁶ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 8973/1, d. 100 cm, š. 45 cm, volneno blago, podloga.

¹⁵⁷ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 813, 3. 11. 1903, str. 34.

¹⁵⁸ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 006556 (stara inv. št. 9727), pihano steklo, gravura, v. 10 cm, premer ustja 6,5 cm, sredina 19. stoletja.

ravnim dnom. Na ostenju je motna gravura spomenika z napisom *der Grenadier Ober Lieutn. von Pachner*, nad njim pa v lorvorjevem vencu napis *Vivat*. Nad vencem je dvoglavi avstrijski orel, na desni strani ob spomeniku pa celopostavna upodobitev grenadirja s sabljo in iztegnjeno levico. Ustje kozarca je obrušeno in okrašeno s tankim pasom geometričnih gravur. Pri tem predmetu o njegovi provenienci ni dvoma.

Nakit

Terezija Pachner je Muzejskemu društvu podarila tudi »pozlačen prstan Romana Pachnerja st.«¹⁵⁹ Kljub temu, da iz aktualne inventarne knjige tega ne izvemo, lahko z omenjenim prstanom povežemo prstan, ki ima glavo v obliki ščitka, v katerem je gravura monograma P. (Pachner) R. (Roman).¹⁶⁰ (slika 12) Gre torej za osebni predmet Romana Pachnerja st.

Slika 12: Prstan Romana Pachnerja st., pozlačena medenina, sredina 19. stoletja.

Pohištvo in ura

Iz Baševe inventarne knjige izvemo, da je Roman Pachner ml. Muzejskemu društvu podaril tudi tri stole iz začetka 19. stoletja in visoko stoječo uro. Predmeti so v muzejski zbirki prepoznavni. Stoli¹⁶¹ imajo naslonjala v obliki obrnjene lire, prehajajoče v navzdol zožujoče se noge s kvadratnim prerezo. Oblazinjena sedala so prevlečena s povoščenim platnom. (slika 13) Visoka stoječa ura¹⁶² iz meščanske

trgovske hiše v Mariboru izvira s konca 18. stoletja. Podstavek je v spodnjem delu profiliran, ohišje ima enokrilna zastekljena vratca, zgornji del ure je zaključen z v lokih oblikovanim profiliranim prekrivom. Leseno ohišje je ob straneh in na sprednji strani intarzirano. V ohišje je na vrhu vstavljena gravirana medeninasta številčnica.

Slika 13: Stol, les, povoščeno platno, začetek 19. stoletja.

Svetila

Terezija Pachner je Muzejskemu društvu podarila tudi »star lesteneč« iz »vinograda v Potrebga«,¹⁶³ ki ga zaradi skopih podatkov v muzejski zbirki ne moremo identificirati. Iz istega objekta naj bi izviral tudi mera za grozdje¹⁶⁴ ter upodobitvi Napoleona

¹⁵⁹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2354, 31. 1. 1907, str. 109.

¹⁶⁰ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 005796, pozlačeno srebro, premer 3 cm, sredina 19. stoletja.

¹⁶¹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 002966, N. 016786, N. 016787 (stara št. 6810/1-3), les, povoščeno platno, v. 94 cm, š. 49 cm, š. 43 cm, začetek 19. stoletja.

¹⁶² PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 006403 (sta-

ra št. 6829), les, medenina, železo, steklo, v. 240 cm, š. 40 cm, š. 23 cm, konec 18. stoletja.

¹⁶³ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2284, 5. 12. 1906, str. 106.

¹⁶⁴ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2287, 5. 12. 1906, str. 106.

Slika 14: Svečnik, medenina, 2. polovica 19. stoletja.

pred Moskv¹⁶⁵ in bitke pri Zagrebu.¹⁶⁶ Slednji dve deli v muzejski zbirki prepoznamo in smo ju omenili zgoraj, mere za grozdje pa med ohranjenimi merniki ne moremo identificirati. Terezija Pachner je Muzejskemu društvu podarila še »beneški triramni svečnik is medenine«. ¹⁶⁷ V Baševi knjigi najdemo podatek, da je Roman Pachner Muzejskemu društvu podaril dva medeninasta svečnika, ki sta ohranjena v muzejski zbirki svetil.¹⁶⁸ Gre za dva masivna psevdorokokoj-ska kandelabra, razvejana svečnika iz medenine, ki ju na deblu krasita dve uliti objemajoči se otroški figuri, na vrhu pa sta pritrjeni uliti ptici. (slika 14) V zbirki svetil je tudi oljenka florentinka, ki jo je podarila Terezija Pachner,¹⁶⁹ vendar v inventarno knjigo Muzejskega društva ni vpisana. Medeninasta oljenka iz

prve polovice 19. stoletja ima tri dulce in na verižici obešen pribor.

Namizno in liturgično posodje

Med podarjenimi predmeti iz družin Herzog in Pachner je tudi nekaj keramičnih in kovinskih predmetov. Terezija Pachner je podarila »dve majhni ročki iz emailirane kamenine,¹⁷⁰ en krožnik¹⁷¹ in en ploščat vrč«. ¹⁷² Identificiramo lahko dve ročki za kavo¹⁷³ trebušaste oblike, brez pokrova, s trakasto prepletenima ročajema, ki prehajata v rastlinski listič, pritrjen na steno trupa (slika 15), in krožnik¹⁷⁴ z rahlo dvignjenim robom, poslikan pod glazuro v modri barvi s stilizirano arhitekturo in drevjem. Terezija Pachner je podarila še dve majoliki,¹⁷⁵ od katerih eno lahko identificiramo,¹⁷⁶ saj ima ohranjen listič s številko Muzejskega društva. (slika 16) Gre za majoliko z značilno pisano modro-rumeno-črno poslikavo, katere osrednji motiv je cesarski grb (dvoeglavi orel). Take majolike so v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja izdelovali v delavnici *Callegari & Casali* v italijanski Pesari. Izmikajo pa se nam »okrašen ploče-

Slika 15: Vrčka za kavo, beloprstena keramika, prva polovica 19. stoletja.

¹⁶⁵ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2285, 5. 12. 1906, str. 106.

¹⁶⁶ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2286, 5. 12. 1906, str. 106.

¹⁶⁷ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 3166, 9. 9. 1909, str. 153.

¹⁶⁸ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 002678, ulita medenina, v. 75 cm, 2. polovica 19. stoletja; N. 006368, ulita medenina, v. 79 cm, 2. polovica 19. stoletja.

¹⁶⁹ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 002693, medenina, v. 61 cm.

¹⁷⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2355, 2356, 31. 1. 1907, str. 109.

¹⁷¹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2357, 31. 1. 1907, str. 109.

¹⁷² PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2358, 31. 1. 1907, str. 109.

¹⁷³ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 003419, bela prst, v. 12 cm, prva polovica 19. stoletja; inv. št. N. 003395, bela prst, v. 18 cm, prva polovica 19. stoletja.

¹⁷⁴ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 007327 (stara št. 7862), fajansa, pr. 20 cm.

¹⁷⁵ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 3169, 3170, 9. 9. 1909, str. 153.

¹⁷⁶ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 006304, fajansa, v. 18 cm, premer dna 9 cm, na dnu signatura: C. C. (Callegari Casali, Pesara, Italija), konec 18./začetek 19. stoletja.

Slika 16: Majolika, fajansa, konec 18. / začetek 19. stoletja.

vinast vrč¹⁷⁷ in dve kadilnici iz srebrne pločevine,¹⁷⁸ ki jih ne moremo z gotovostjo povezati s predmeti v muzejski zbirki.

Različni predmeti in knjige

Nerazpoznavni sta dve donaciji Terezije Pachnerja in Romana Pachnerja ml. Prva je Muzejskemu društvu podarila »Muschelmarmor«,¹⁷⁹ drugi pa nagačeno ptico, belo smrdokavro.¹⁸⁰ V obsežni numizmatični zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor so neprepoznavni »trije stari bankovci in pet ponaredkov starih bankovcev«¹⁸¹ ter »osem različnih kovancev«,¹⁸² ki jih je Muzejskemu društvu podaril Karl (Charles) Pachner. Preskopi podatki nam one-

mogočajo, da bi prepoznali »dve kitajski stojali za rože«,¹⁸³ »marmorno ploščo z napisom«¹⁸⁴ in »šest starih knjig«,¹⁸⁵ ki jih je podarila Terezija Pachner.

Kolo Romana Pachnerja ml.

Muzejsko društvo naj bi pred letom 1914 pridobilo tudi visoko kolo Romana Pachnerja ml., ki je bil ob koncu 19. stoletja eden prvih kolesarjev v Mariboru. Kolo v inventarno knjigo Muzejskega društva ni vpisano, je pa omenjeno v Baševi inventarni knjigi kot pridobitev Muzejskega društva pred letom 1914.¹⁸⁶ Med restavriranjem kolesa leta 1999¹⁸⁷ je bil odkrit napis proizvajalca: *WINKLHOFFER & JANICKE CHEMNITZ / IILMAN HERBERT & COOPER'S PATENT*. To nam omogoča, da kolo datiramo v čas po letu 1885, ko sta J. B. Winklhofer in A. J. Janicke v Chemnitzu ustanovila podjetje za izdelavo koles.¹⁸⁸ V Mariboru je bil leta 1883 usta-

Slika 17: Visoko kolo Romana Pachnerja ml., železo, usnje, gumi, Winklhofer & Jaenicke Chemnitz, po letu 1885

¹⁷⁷ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 3168, 9. 9. 1909, str. 153.

¹⁷⁸ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 3166, 3167, 9. 9. 1909, str. 153.

¹⁷⁹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 739, 1. 10. 1903, str. 31.

¹⁸⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 3255, 3. 11. 1909, str. 153.

¹⁸¹ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, brez števil, 27. 1. 1904, str. 42.

¹⁸² PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, brez števil, 11. 11. 1907, str. 124.

¹⁸³ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2290, 2291, 13. 12. 1906, str. 106.

¹⁸⁴ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, št. 2353, 28. 1. 1907, str. 109.

¹⁸⁵ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, brez števil, 13. 12. 1906, str. 106.

¹⁸⁶ PMM, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 6451 (stara št. 6326), železo, usnje, gumi, Winklhofer & Jaenicke Chemnitz, v. 157 cm, š. 180 cm, po letu 1885.

¹⁸⁷ Predmet je restavrirala Irena Porekar Kacafura, konservatorsko-restavratorska svetnica, Pokrajinski muzej Maribor.

¹⁸⁸ »Winklhofer & Jaenicke - Chemnitzer Velociped-Depot«, spletni vir: <http://www.altes-chemnitz.de/chemnitz/wanderer.htm> (dostop: 9. 5. 2019). Ustanovitelj podjetja sta najprej imela popravilnico za visoka »angleška« kolesa, nato pa ustanovila podjetje, ki je kmalu preraslo v najpomembnejše podjetje za izdelavo koles v Nemčiji »Wanderer-Werke«, spletni vir: <http://www.schlossbergmuseum.de/templates/archiv/sport-stadt/d2-radsport.htm> (dostop: 9. 5. 2019).

novljen t. i. »bicikl klub« (Bicycle Club), katerega ustanovitelj in predsednik je bil Roman Pachner ml. Za predsednika je bil ponovno izvoljen leta 1887.¹⁸⁹ (slika 17)

ZAKLJUČEK

V najzgodnejši dobi mariborskega muzejstva, ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, so društva predvsem zbirala muzejsko gradivo in oblikovala prve zbirke. Dokumentaciji o predmetih niso posvečala pretiranega pomena in zapisi, ki jih poznamo danes, so precej skopi. Zagotovo je bilo zelo težavno obdobje obeh svetovnih vojn, ko so si muzejski delavci prizadevali predvsem za ohranitev muzejskega gradiva in ga zavarovati pred uničenjem. V po drugi svetovni vojni vpeljeni enotni inventarni knjigi muzeja je zbranih več podatkov o muzejskih predmetih, vendar povezuje s predhodnimi evidencami o muzejskem gradivu ni bila vzpostavljena. Čeprav v muzejih danes razpolagamo s sodobno tehnologijo in vodimo digitalne evidence o muzejskih predmetih, pa se pri poglobljenem delu s predmeti kaže problematika kontinuitete podatkov o muzejskih predmetih. Identifikacija predmetov, pridobljenih v tem začetnem obdobju muzejskega dela, ni sama po sebi umevna in zahteva določeno raziskovalno delo v muzejski dokumentaciji in zbirkah. Vsem našim predhodnikom smo za pionirsko delo, ki so ga opravili, in zaščito zbranega gradiva nadvse hvaležni.

V začetnem obdobju muzejstva so zbirali kar najbolj raznoliko muzejsko gradivo, ki je oblikovalo jedro današnje muzejske zbirke. O natančno definirani zbiralni politiki bi v tem obdobju sicer težko govorili, pa vendar določene razlike v tipu pridobljenega gradiva, ki sta ga zbrala Muzejsko društvo in Zgodovinsko društvo za Štajersko, vendarle so. Iskati jih moramo v bolj »nemško« usmerjenem Muzejskem društvu, ki mu je doniral predvsem sloj premožnejšega mestnega prebivalstva, in bolj »slovensko« usmerjenem Zgodovinskem društvu, ki je gradivo zbiralo predvsem na podeželju, kjer je videlo korenine slovenstva. Na primeru obravnavanih dveh družin se zgoraj zapisano potrjuje.

Iz raziskave izhaja, da je obravnavana premožna mariborska družina Pachner v začetku 20. stoletja podarila vrsto predmetov in likovnih del Muzejskemu društvu v Mariboru. Gradivo je danes razpršeno v različnih zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor, a ga v veliki meri lahko identificiramo. Če povzamemo, je gradivo danes razporejeno v zbirke slikarstva, grafike, oblačilne kulture in uniform, orožja, pohištva, svetil in ur ter v obrtnih zbirkah keramike, kovin in stekla. Obravnavani predmeti v posameznih zbirkah pričajo o tehnologiji izdelave, uporabljenih materialih, namembnosti, slogovnih značilnostih in

vplivih v določenem času in na določenem območju. Iztrgani iz konteksta njihovih uporabnikov oziroma nekdanjih lastnikov, imajo v posameznih zbirkah svoje mesto, za konkretno muzejsko predstavitev pa jih je treba med seboj povezati.

Donatorji iz družine Pachner in njihovi predhodniki, usnjari iz družine Herzog, so zagotovo sodili med najpremožnejše meščane, ki so bili v mestu glede na funkcije v usnjarskem cehu in mestni upravi ter na podlagi omemb v pisnih virih tudi spoštovani. Na podlagi zakonskih zvez, ki so jih sklepali v premožnih usnjarskih družinah v Mariboru, na širšem Štajerskem in Hrvaškem, se je njihovo premoženje ohranjalo, obrt pa nadaljevala iz roda v rod. Da so sodili med najpremožnejše meščane, pričajo njihove davčne obveznosti in dejstvo, da so se hčere iz družine Herzog nemalokrat poročile v pomembne družine s plemiškimi nazivi, njihovi soprogi pa so bili prav tako premožni in spoštovani.

Muzejsko gradivo iz fonda Herzog-Pachner, zbrano v zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor, izvira iz obdobja od druge polovice 17. stoletja do konca 19. stoletja. O visokem socialnem položaju družine Herzog že v drugi polovi 17. stoletja pričča izjemno kvaliteten portret Frančiške Herzog. Prav tako visok socialni položaj izražajo portreti iz 19. stoletja, ki pa so bili v tem času že bolj običajni in so si jih privoščili tudi drugi premožni mariborski meščani. Glavni portretist druge polovice 19. stoletja v Mariboru je bil Edvard Lind, ki je naslikal tudi celopostavni portret Romana Pachnerja ml. Uporabni predmeti, zbrani v muzejski zbirki, pričajo o bivalni kulturi družin Herzog in Pachner; slednja je še na pragu 20. stoletja imela v lasti bidermajersko pohištvo, visoko stojččo uro in masiven medeninast svečnik. Med spominske predmete, ki že po tradiciji prehajajo iz roda v rod, sodita spominski kozarec z napisom *Oberleutnant Pachner* in prstan Romana Pachnerja st. Z vidika muzejske stroke je zanimivo, da so med doniranimi predmeti tudi oblačila in čevlji, ki so jih hranili od leta 1833 in jih nato podarili Muzejskemu društvu. Zaradi občutljivosti materiala tega gradiva ni veliko ohranjenega. Čevlji Katarine Herzog sodijo med redke ohranjene čevlje iz prve polovice 19. stoletja v muzejski zbirki. Povzamemo lahko, da je družina Pachner podarila muzeju predmete, ki so jih člani družin Herzog in Pachner uporabljali v vsakdanjem življenju. Pri tem ne gre za večjo zaključeno celoto, temveč za posamezne kose, ki izvirajo iz različnih obdobj in so pripadali različnim družinskim članom.

Usnjarska družina Herzog je imela svojo grobnico na nekdanjem pokopališču v Ljudskem vrtu. Gustav Rudolf Puff, ki je za prihodnje rodove ohranil številne pomembne podatke o Mariboru in njegovih meščanih, je zapisal, da »med najlepše nagrobnike sodi tudi nagrobnik družine Herzog.«¹⁹⁰ Po ukini-

¹⁸⁹ Obrul, Športni Maribor, str. 423, 424.

¹⁹⁰ Puff, Maribor, str. 87.

tvi pokopališča se je za številnimi nagrobniki in posledično tudi nekdanjimi mariborskimi družinami zabrisala vidna sled. Zato je toliko pomembnejše, da poleg pisnih virov o preteklosti mesta pričajo muzejski predmeti, ki jih lahko konkretno povežemo z njihovimi nekdanjimi uporabniki oziroma lastniki. Na ta način nekdanji meščani dobijo podobo, predmeti, ki so jih nekoč imeli v lasti, pa pričajo o njihovem socialnem položaju, vrednotah, politični usmerjenosti, oblačilni in bivalni kulturi ter jih, kar vedno znova ugotavljamo, v veliki meri postavljajo ob bok meščanom iz pomembnih evropskih središč. Da so člani družin Herzog in Pachner v okviru svojih duhovnih vrednot cenili tudi kulturno dediščino, pa dokazujejo poklonjeni predmeti, ki še danes ohranjajo spomin nanje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Župnija Maribor, Sv. Janez Krstnik, Matične knjige.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/0001, Zbirka listin, 1246–1869.

SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, 1528–1941

SI_PAM/0891, Zbirka gradiva cehov, 1624–1954.

SI_PAM/0635, Okrajno sodišče Maribor, 1898–1941.

SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor, 1898–1941.

PMM – Pokrajinski muzej Maribor

Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg

Inventarna knjiga dr. Franja Baša

Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek

ČASOPISI

Marburger Zeitung, 1903, 1906, 1918, 1926.

TISKANI VIRI

Cvelfar, Bojan (prevajalec in avtor spremnega besedila): *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina 1823–1850*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2002.

Kaltenbrunner, Theodor: *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Marburg a/D*. Maribor, 1898.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XVII. zvezek, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1991.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXIII. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Kr-*

stnika, Krstna knjiga, 1650–1665, Krstna knjiga I. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 1998.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXIV. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1666–1682*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 1999.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXV. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1683–1700*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2000.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXVI. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1646–1699*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2001.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXVII. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Poročna knjiga, 1700–1748*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2002.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXVIII. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Mrliška knjiga, 1664–1762*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2003.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXIX. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1701–1716*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2004.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXX. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1717–1733*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2005.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXXI. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1734–1744*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2006.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXXII. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1745–1757*. Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2007.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora, XXXIII. zvezek, Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika, Krstna knjiga, 1758–1770*. Maribor: Škofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2008.

Semlič Rajh, Zdenka: *Gradivo za zgodovino Maribora, XL. zvezek, Sejni zapisniki občinskega odbora mestne občine Maribor, 1853–1856*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2015.

Semlič Rajh, Zdenka: *Gradivo za zgodovino Maribora, XLI. zvezek, Sejni zapisniki občinskega odbora mestne občine Maribor, 1857–1859*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2016.

Semlič Rajh, Zdenka: *Gradivo za zgodovino Maribora, XLII. zvezek. Sejni zapisniki občinskega odbora mestne občine Maribor, 1860–1861*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2017.

LITERATURA

- Bec Varl, Valentina: Upodobitve mariborskih usnjarjev iz družine Fleiss na likovnih delih v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. *Usnjarstvo na Slovenskem, Zbornik referatov 4. simpozija o kulturni dediščini s področja usnjarstva na Slovenskem*. Muzej Velenje, 2015, str. 37–53 (Gradiva 6).
- Curk, Jože: Dopolnitve ... V: Puff, Gustav Rudolf: *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Založba Obzorja, 1999.
- Curk, Jože: Urbana in gradbena zgodovina Maribora. *Maribor skozi stoletja, Razprave I* (ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec). Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Hozjan, Andrej: Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 2, 2002, str. 11–41.
- Leskovec, Antoša: Razvoj gospodarstva v Mariboru, 1752–1941. *Maribor skozi stoletja, Razprave I*. Maribor: Založba Obzorja, 1991, str. 313–414.
- Obrul, Robert: Športni Maribor do 1. svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica* 3, 2003, str. 405–451.
- Puff, Gustav Rudolf: *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Založba Obzorja, 1999.
- Semlič Rajh, Zdenka, Žiga Oman in Lučka Mlinarič: *Maribor, mesto, hiše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.
- Stari tuji slikarji, II*. Ljubljana: Narodna galerija, Ljubljana, 1964 (katalog razstave).
- Tristo let mode na Slovenskem*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 1965 (katalog razstave).
- Vrišer, Andreja: *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- Vrišer, Andreja: *V fraku in krinolini. Moda v obdobjih bidermajerja in drugega rokoka na lovni delih in fotografijah na Slovenskem. Osvetljena dediščina 1*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2006.
- Vrišer, Sergej: Umetnost na Slovenskem Štajerskem v Slomškovem času. *Anton Martin Slomšek*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 1992, str. 77–88.
- Žižek, Aleksander: *Skrivno življenje celjev*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2012.

SPLETNI VIRI

Winklhofer & Jaenicke - Chemnitzer Velociped-Depot, spletni vir: <http://www.altes-chemnitz.de/chemnitz/wanderer.htm> (dostop: 9. 5. 2019).

<http://www.schlossbergmuseum.de/templates/archiv/sportstadt/d2-radsport.htm> (dostop: 9. 5. 2019).

S U M M A R Y

Museum objects of the leather-making Herzog family and the Pachners, a family of merchants, in the collection of the Regional Museum Maribor

The article presents the movable cultural heritage of Maribor-based leather makers from the Herzog family, which was passed down to the Pachners with the marriage of Katarina Herzog and Roman Pachner, a merchant from Varaždin. In the early twentieth century, members of the Pachner family donated a number of items from their own and the Herzogs' property to the Museum Society of Maribor. Since during the inception stages of Maribor's museum (between the end of the nineteenth to the beginning of the twentieth century), societies focused more on gathering materials and creating the first museum collections than on compiling documentation, records we know today are rather scanty. The two world wars were clearly difficult periods during which the museum's workers expended substantial effort to preserve museum materials and prevent their destruction. Therefore, the identification of objects obtained in this early period of museum work, including the Pachners' donations, is far from self-evident and requires a certain amount of investigation into museum documents and collections.

As research has shown, the materials from the Herzog-Pachner fond are currently scattered across various collections of the Regional Museum Maribor and are to a great extent identifiable as part of painting and graphics collections, collections of clothing culture and uniforms, weapons, furniture, illuminants, and clocks, as well as metal and glass collections. The items donated by the Pachners include portraits of family members and a wide range of materials they used in their everyday lives. We have concluded that the members of the Pachner family as well as their predecessors, the leather makers from the Herzog family, were among Maribor's wealthiest citizens. Given their positions in the leather guild and the city administration, as well as attestations in written sources, they also enjoyed great respect in society. Marrying among themselves, wealthy leather-making families maintained their wealth and passed their craft from one generation to another.

Based on the data obtained from the civil registers of Maribor's Parish of St. John the Baptist, the

contribution aims to provide at least a tentative chronology of the Herzog and Pachner families, to which the objects under examination once belonged. Apart from written sources, the past of the city and its inhabitants is also revealed through museum objects that may be directly linked to their previous owners. These links throw a new light on the former citizens of Maribor, with their possessions testifying to

their social status, values, political orientation, clothing and living culture, and – as has been repeatedly found – placing them on a par with the citizens of major European centres. Finally, the appreciation for cultural heritage that the Herzogs' and the Pachners' had within the framework of their spiritual values, are demonstrated by the donated objects, which still keep their memory alive today.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(100)"1914/1918"
929.5Gabrijelčič

Prejeto: 1. 4. 2019

Miha Šimacasist. dr., Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana
e-pošta: miha.simac@teof.uni-lj.si

Po bratovih stopinjah: Mihael Gabrijelčič (1891–1916)

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek na podlagi arhivskih dokumentov in časopisnih prispevkov predstavlja življenjsko pot Mihaela Gabrijelčiča, mlajšega brata nadporočnika Egona Gabrijelčiča (1888–1915), in njegovo udejstvovanje v času prve svetovne vojne. Prispevek tako zaokroža in dopolnjuje družinsko zgodbo znane primorske družine uglednega pravnika Mihaela Gabrijelčiča (1854–1944).

KLJUČNE BESEDE

24. pehotni polk, prva svetovna vojna, Mihael Gabrijelčič, italijansko bojišče, odlikovanja

ABSTRACT

FOLLOWING IN HIS BROTHER'S FOOTSTEPS: MIHAEL GABRIJELČIČ (1891–1916)

Based on archival documents and newspaper articles, the contribution presents the life of Mihael Gabrijelčič, the younger brother of Senior Lieutenant Egon Gabrijelčič (1888–1915), and his military engagement in the First World War. In this way, the contribution follows and completes the story about the family of the distinguished lawyer from the Littoral, Mihael Gabrijelčič (1854–1915).

KEY WORDS

24th Infantry Regiment, First World War, Mihael Gabrijelčič, Italian battlefield, decorations

Uvodna beseda

Leta 2011 je bil v prvi številki 60. letnika *Kronike* objavljen prispevek o hrabrem junaku tržaškega pehotnega polka, nadporočniku Egonu Gabrijelčiču (1888–1915).¹ Takrat mi še ni bilo znano, da se je tako hlabro držal tudi njegov mlajši brat Mihael. Pričujoči krajši zapis skuša na podlagi zbranih dokumentov vsaj na kratko orisati in predstaviti tudi njegovo življenjsko pot ter je tako neke vrste nadaljevanje oziroma dopolnitev družinske zgodbe Gabrijelčičevih.

Selitve družine Gabrijelčič

Pravnik Mihael Gabrijelčič (1854–1944) je bil v sodnijski službi, sprva v Labinu, od leta 1884 pa v Tolminu. Tam si je ustvaril družino s Terezijo pl. Premmerstein. Leta 1887 se jima je rodila hči Emilija Matilda Juliana, leto dni pozneje, 3. junija 1888, pa sin Egon.² Dve leti pozneje, poleti 1890, se je sodni pristav Mihael Gabrijelčič poslovil od Tolmina in bil premeščen v Podgrad. *Edinost* je o tem objavila prispevek in poročevalec je obširno poročal o Gabrijelčičevi priljubljenosti: »Ni poznal razločka stanu, bil je prijazen z vsakim. Čislali smo ga kot uradnika, človekoljuba in narodnjaka. Želeče dobrega sveta, obračalo se je ljudstvo rado do njega. Pogrešali ga bodemo prav hudo, kajti pri našem sodišču bil je on jedini slovenščine popolnoma vešč uradnik. Žnjim [sic!] se je mogel gorjan naš tako zaupljivo pogovarjati, kakor doma se svojim sosedom, kajti Gabrijelčič je povsem poznal potrebe ljudstva našega. /.../ Fin svoj takt in čist svoj značaj pokazal je tudi s tem, da je – ozir je majoč na čudne Goriške odnošaje – odklonil od neke znane strani ponujeno mu deželnozborsko kandidaturu. Vsak pravi in pošten Slovenec mora mu biti na tem hvaležen. Zapustil nas je torej g. Gabrijelčič; ali mi njega ne bodemo pozabili, ampak ohranili mu bodemo hvaležen spomin. Podgradcem pa častitamo [sic!], da so dobili tega gospoda v svojo sredo.«³ O njegovem imenovanju za sodnika v Podgradu so poročali tudi drugi slovenski časopisi.⁴

Družina se je tako preselila v Podgrad, kjer je oče opravljal službo okrajnega sodnika. Nastanila se je v Podgradu št. 1 in prav tam je 16. novembra 1891 luč sveta ugledal nov družinski član. Rojen je bil namreč mlajši Egonov brat, ki so mu ob krstu dali ime Mihael Rafael.⁵ Toda tu je družina nato ostala le še kratek čas, saj so časopisi že januarja 1892 poročali o novi očetovi premestitvi: »Okrajni sodnik v Podgradu, Mihael Gabrijelčič, premeščen je v jednaki

lastnosti v Ajdovščino; sodni adjunkt pri okrožnem sodišču goriškem, Matija Rutar, pa je imenovan okrajnim sodnikom v Podgradu.«⁶ Družina je nato živela v Ajdovščini vse do očetovega imenovanja za deželnega sodnega svetnika v Gorici, o čemer je leta 1898 poročalo časopisje.⁷ Prav tistega novembra pa je bila, že v Gorici, rojena še najmlajša hči, ki so jo krstili za Mileno Marijo.⁸ V Gorici je družina živela vse do leta 1906, ko je oče Mihael znova napredoval in bil imenovan za višjega sodnega svetnika v Trstu.⁹ Toda tudi to ni bila poslednja selitev družine. Že leta 1909 so se pojavile govorice, ki so jih priobčili tudi v *Slovenecu*, in sicer da naj bi bil višji sodni svetnik Mihael Gabrijelčič imenovan za »predsednika okrožnega sodišča v Gorico«.¹⁰ Državne oblasti pa so imele drugačne načrte. Gabrijelčič je bil tega leta sicer res premeščen, vendar ne v Gorico, pač pa na Dunaj, saj so ga imenovali za dvornega svetnika »najvišjega sodnega in kasacijskega sodišča«.¹¹ Na vrhovnem sodišču je deloval vse do zloma monarhije leta 1918, ko se je vrnil v Ljubljano in kot dvorni svetnik na tamkajšnjem apelacijskem sodišču deloval vse do upokojitve leta 1922.¹²

Gimnazijski maturant

Vse te selitve so seveda vplivale tudi na otroke, ki so obiskovali šole po različnih krajih, pač v skladu s tem, kje je služboval oče. Sin Egon si je po štiriletni nižji gimnaziji v Gorici izbral vojaško pot in šolanje nadaljeval v vojaški kadetnici v Mariboru, mlajši sin Mihael pa je obiskoval gimnazijo. Iz letnega poročila tržaške gimnazije razberemo, da je vsaj zadnji, 8. razred gimnazije zanesljivo obiskoval v Trstu. Iz zapisa v letopisu gimnazije pa lahko razberemo še, da je v gimnazijskih letih morda imel težave. O dolžini šolanja oziroma obiskovanja gimnazije je pri njem namreč zabeleženo, da je ustanovo obiskoval 9 let.¹³ Kje in kdaj naj bi se mu zalomilo, za zdaj ostaja uganka. Zato pa vemo, da je v Trstu potem uspešno opravil maturo. O opravljenih zrelostnih izpiti na tržaški c. kr. državni gimnaziji je poleti 1911 poročala tržaška *Edinost*: »Na tukajšnji državni gimnaziji, je maturiralo letos 37 dijakov, med temi 12 Slovencev in 1 Srb. Od teh so napravili zrelostni izpit vsi in sicer: Kordan Viktor (z odliko), Kušcer Vladimir, Lubec Božidar, Malalan Fran, Rešaver Fran, Stanič Anton, Vračko Dragotin, Zobec Anton, Gabrijelčič Mihael, Goriup Danilo, Vrtovec Dragotin, Vovk An-

¹ Šimac, Nadporočnik Egon Gabrijelčič, str. 95–102.

² Prav tam, str. 96.

³ *Edinost*, 30. 7. 1890.

⁴ Prim. *Slovenski narod*, 4. 7. 1890.

⁵ Za posredovane rojstne podatke se zahvaljujem Heleni Spanring.

⁶ *Edinost*, 13. 1. 1892.

⁷ *Novice*, 11. 11. 1898, str. 447.

⁸ Za posredovane rojstne podatke se zahvaljujem Heleni Spanring.

⁹ Prim. *Soča*, 17. 11. 1906.

¹⁰ *Slovenec*, 21. 1. 1909.

¹¹ *Narodni dnevnik*, 22. 3. 1909.

¹² Šimac, Nadporočnik Egon Gabrijelčič, str. 96.

¹³ *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums Triest*, str. 80.

ton in Srb Kosić Mirko Mrgna. Mladim prijateljem naše iskrene čestitke!¹⁴ Od vseh, ki so takrat opravili maturo na omenjeni gimnaziji, se je kar 16 kandidatov odločilo za študij prava, trije za medicino, pet za filozofijo, pet za teologijo, trije za tehnične vede, dva za državno službo (*Staatsdienst*), trije za rokodelstvo in trije za študij na Kmetijski visoki šoli (*Hochschule für Bodenkultur*).¹⁵ Med slednjimi je bil tudi Mihael Gabrijelčič.

Visoka šola za kmetijstvo

Omenjeni visokošolski zavod je bil ustanovljen leta 1871 in je uka željnimi študentom vrata prvič odprl oktobra 1872.¹⁶ V poznejših letih so o šoli večkrat poročali časopisi. Iz *Novice* je mogoče razbrati, da se je vodstvo šole leta 1874 na uredništvo tega časopisa obrnilo s prošnjo, naj časopis bralce seznani z nauki in izobraževanjem, ki ga izvajajo na tej šoli. *Novice* so mu ugodile in predstavile učni načrt, v uvodu pa zapisale: »Našim bralcem je znano, da so na Dunaji naredili veliko šolo za kmetijstvo (*Hochschule für Bodenkultur*). To učilišče se bolj peča z visoko učenostjo v vednostih, ki zadevajo kmetijstvo, kakor pa s praktično izurjenostjo svojih učencev in traja 3 leta. Če ima mladenec posebno veselje do kmetijstva pa tudi premoženje za večletno učenje, naj stopi v to šolo, predno gre v drugo višo šolo kmetijstva s praktičnimi nauki in dejanskimi vajami.« Šolski učni načrt pa so predstavili v kratkih točkah: 1. »Naravoslovne vednosti: fizika, klimatologija in meteorologija, kemija, fizijologija rastlin, anatomija in fizijologija naše domače živine; 2. Narodno gospodarstvo in pravo-znanstvo: zgodovina in statistika [sic!], žitne kupčije, finančno znanstvo, posebno z ozirom na Avstrijsko davkarstvo, kmetijstvo kot obrtniško podjetje, znanstvo postav, ki zadevajo kmetijstvo, znanstvo kazenskih postav, ki se tičejo kmetijstva in gozdarstva, znanstvo občinskih postav; 3. Nauki iz posameznih vednosti: znanstvo kmetijskih strojev (mašin), sušenje zemljišč, znanstvo zemlje in gnoj, setev rastlin sploh, obdelovanje senožit in pašnikov, setev posameznih rastlin, znanstvo živinskih rodov in živinoreja, ovčjereja in znanstvo volne, bolezni domače živine, znanstvo in zidani kmetijski poslopji, kratko gozdarsko gospodarstvo, tehnologija anorganičnih snovi, trgovski gnoj, izdelovanje sladkora [sic!]; 4. Nekatere praktične vaje, 5. Francoski in angleški jezik.«¹⁷

O šoli in spremembah na njej ter o morebitnih razpisih štipendij je pozneje še večkrat poročalo slovensko časopisje. *Novice* so 27. septembra 1876 mladeniče pozivale, naj vložijo prošnje za šolanje na tej ustanovi, saj sta bili za šolsko leto 1876/77 razpisani

dve državni štipendiji v višini po 400 goldinarjev. K prošnji so kandidati morali priložiti ubožstveno spričevalo in spričevalo zrelosti, torej potrdilo o opravljeni maturi.¹⁸

Ime te visokošolske ustanove se je tekom let v slovenskem jeziku različno zapisovalo, od nemškega izvirnika do različnih prevodov. O tem je posebej poročal *Slovenski narod* leta 1909, ko je objavil poslanico akademskega društva »Kras«, namenjeno slovenskim abiturientom. V opombi k naslovu so v uredništvu zapisali: »Z ozirom na dejstvo, da se še vedno 'Hochschule für Bodenkultur' celo v slovenskih uradnih listinah popolnoma napačno prevaja in titulira z najkonfuznejšimi naslovi, bodi tu pribiti, da se glasi njen edino pravilni slovenski naslov: Zemljedeljska visoka šola. Ta izraz rabijo tudi Čehi in drugi Slovani, ter edino prav označuje vse tri smeri ali stroke te visoke šole, t. j. poljedeljsko [sic!] inženirsko, gozdno inženirsko in kulturno inženirsko.« Študentje so v poslanici opisali delovanje društva v minulemu letu, predvsem pa so se osredotočali na abituriente in jim priporočali študij na tej šoli. Ob tem so skušali postreči tudi s podatki o zaposlitvi in potrebah ministrstev ter drugih institucij po takšnih strokovnjakih. Takšno poročilo in povabilo gimnazijskim maturantom so očitno podali že leta 1908, kar pa v časopisih ni bilo najbolje sprejeto. V poslanici so namreč zapisali: »Predno pa preidemo k stvari sami, moramo posvetiti par besedi onim gospodom, ki so nas hoteli lansko leto radi našega takratnega dopisa in vabila smešiti in ga imenovati "nepotrebno agitacijo". Storimo to zato, ker je to njihovo smešenje imelo deloma tudi uspeh in slabe posledice za slovenski zemljedeljski naraščaj. Naš lanski dopis je imel razmeroma lep uspeh. Oktobra meseca 1908 je prišlo 8 slovenskih abiturientov na zemljedeljsko visoko šolo, a žal, vsled takih neosnovanih govoric sta dva kmalu opustila svoj načrt in zopet odšla. Zato nujno priporočamo vsem onim, ki niso doma v naših razmerah, da uporabljajo svojo zgornost v boljše namene.« Drži pa, kar so študentje sami obžalovali, da so leta 1908 priporočali predvsem študij gozdarstva, manj poljedelstva in še manj kulturno inženirstvo. V spomenici so to obžalovali, saj je bilo povpraševanje po takšnih kadrih očitno veliko. Ob tem so opisali tudi študij »kulturne tehnike«. Študijski program za to smer so popolnoma preuredili in dopolnili leta 1905: »Njegova študijska doba traja 8 semestrov, lahko dela doktorat in je torej pravi inženir kulturne tehnike. Njegovo polje je hidrotehniko v najširšem pomenu besede. Vodno stavbenstvo se zanj predava 6 semestrov, torej 2 semestra več nego stavbenemu inženirju. Drugi glavni predmeti njegovi so: kulturno tehnično stavbenstvo, strojno stavbenstvo (izvzemši železnih konstrukcij), pa tudi iz elektrotehnike se mu nudi, kolikor jo potrebuje pri svojih delih.« Ne-

¹⁴ *Edinost*, 12. 7. 1911, str. II.

¹⁵ *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums Triest*, str. 80.

¹⁶ Več o šoli glej: *Die Universität für Bodenkultur*.

¹⁷ *Novice*, 2. 9. 1874, str. 1, Velika šola za kmetijstvo na Dunaji.

¹⁸ *Novice*, 27. 9. 1876, str. 1, Razpis konkursa.

kaj besed so namenili tudi gozdarstvu, saj so številni menili, da je študentov na tej smeri preveč in zato ni jasno, kam bi z njimi in njihovo zaposlitvijo. Akademsko društvo je takšne trditve pobijalo s podatki in primerjavami z drugimi deželami in narodnostmi ter predstavilo nekaj podatkov o zaposlitvi v domačem okolju: »Gozdnemu inženirju so odprte tri poti v državni službi: 1. politična, 2. k državnim domenam in 3. k zagrajevanju hudournikov. Skoro pri vsaki politični oblasti je nastavljen 1 gozdni inženir. Oglejmo si te službe n. pr. na Kranjskem. Tu imamo 1 deželnega gozdnega nadzornika in 6 gozdnih inženirjev. Nadzornik je Italijan, 3 inženirji Nemci in torej le 3 Slovenci in to na Kranjskem! Gozdnodomske službe za Slovence pridejo v poštev pri gozdnodomske direktiji v Gorici. Le-ta ima sledeče gospodarske okraje: Dol, Gorica, Šmohor, Idrija I., Idrija II., Klano, Kostanjevica, Meleda, Millstatt, Montona, Gornja Bela, Paklenica, Zadoljica, Sachsenburg, Trbiž, Trnovo pri Gorici, Bled, Beljak, Kotiče. Evo vam mest za slov. gozdne inženirje na slovenskem ozemlju, a slovenske gozdne inženirje v teh krajih naštejemo na prste ene roke!«¹⁹

Ob zanimivem opisu študijskih smeri in podatkih, ki so jih člani akademskega društva navajali v spomenici, se zdi, da je poziv in zapis uredništva ostal spregledan, saj so ime šole še vedno prevajali kot c. kr. kmetijska visoka šola na Dunaju. *Gospodarski glasnik* je leta 1912 poročal, da so na visoki šoli takrat prvič izdali *Vestnik kmetijskih stolic*, s katerim »stopa tudi c. k. kmetijska visoka šola na Dunaju v vrsto onih visokošolskih zavodov, ki objavljajo sadove svojih znanstvenih raziskovanj v lastnem vestniku v ta namen, da postanejo te objave pristopne kolikor mogoče najširšim krogom.«²⁰

V vojaški suknji enoletnega prostovoljca

V kolikšni meri so pobude in zapisi v časopisih vplivali na izbor življenjske poti mladega Gabrijelčiča, je danes težko reči. Družinska ustna tradicija pravi, da se je Mihael odločil za študij gozdarstva na tej visoki šoli tudi zato, ker je bil rad aktiven, pri čemer mu je lahko koristil tudi svinčnik, saj mu je bilo risanje zelo pri srcu. Na to opominja njegova ohranjena skicirka. Mladi Mihael se je po končani gimnaziji torej napotil na Dunaj, kjer ni imel težav z nastanitvijo. Šodil je torej med srečne študente, kakor je zapisal Alojz Cindrič, ki so lahko stanovali »pri starših ali sorodnikih.«²¹ Na Dunaju je namreč že živel njegova družina, saj je bil, kakor že omenjeno, oče poklican za člana Vrhovnega in kasacijskega sodišča. Mihael je torej prišel v univerzitetno središče, kjer pa

se tiste jeseni 1911, kot se zdi, še ni vpisal na visokošolski zavod. Takrat si je namreč skoraj gotovo nadel vojaško suknjo enoletnega prostovoljca. Opravljena matura mu je, tako kot drugim, dajala pravico do služenja vojaškega roka kot enoletni prostovoljec. Institut enoletnega prostovoljca so v cesarske oborožene sile vpeljali po vojaških reformah leta 1868. Ob uvedbi obveznega služenja vojaškega roka so v zakonu predvideli tudi nekaj privilegijev in ugodnosti, ki so bile pisane na kožo predvsem izobraženim mladim fantom, da so lahko namesto triletna služba vojaško dolžnost odslužili v enem letu. Zakonsko določilo se ni spremenilo niti z novim vojnim zakonom iz leta 1889, ko je to vprašanje podrobneje opredeljeval 25. člen. Enoletni prostovoljci so po tem členu imeli tudi možnost, da so si sami izbrali enoto, v kateri so želeli služiti: »Enoletnim dobrovoljcem je na voljo dano, da si smejo izbrati krdelno četo, a onim, ki svoje nauke na višjih učiliščih nadaljujejo, na voljo je tudi, da si izberó leto za enoletno prezentno službo; vendar ni dopuščeno prezentno službo odlagati čez 1. dan oktobra onega leta, v katerem dovršijo 24. leto svoje dobe.«²² Enoletno »prezentno službo« so praviloma morali odslužiti na svoje stroške, ob predložitvi ubožstvenih spričeval pa so lahko služili na državne stroške: »Oni dobivajo ob državnem trošku obleko, opravo, živež in stanišče, a ne smejo se vdružati v konjištvo.«²³

Mihael Gabrijelčič je kot enoletni prostovoljec torej imel možnost, da si sam izbere enoto, v kateri bi služil. O tej možnosti je nekaj besed v svojih zapisih napisal tudi pravnik Josip Rus (1893–1985), ki je ob izbruhu vojne tudi sam imel položaj enoletnega prostovoljca. Kot zapis poznejše vidne osebnosti v slovenskem prostoru je morda zanimiv tudi za današnjega bralca, zato ga navajam nekoliko bolj obširno:

»Status enoletnega prostovoljca je dobil vsakdo, ki je končal srednjo šolo. Privilegij torej ni temeljil na imovinskem stanju, ampak na izobrazbi. Kljub temu da se Avstrija ni prištevala med najbolj moderne države, je vendarle v nekaterih pogledih uveljavljala povsem moderna načela. Tako na primer nihče ni mogel postati oficir brez srednješolske izobrazbe. Možnost za izbiro vojaške enote poleg tega pove, da je bila Avstrija dokaj liberalna država, saj je dopuščala pogodbene odnose celo v vojski, v mojem primeru s pravico do svobodne izbire vojaške enote.

Kot enoletni prostovoljec sem si že pred začetkom vojne izbral 8. domobranski polk s sedežem v Pragi. Za sedanje generacije je to seveda nenavaden pojav, vendar je treba vedeti, da Avstrija ni bila nacionalna država in zato narodnostne meje niso v nič-

¹⁹ *Slovenski narod*, 3. 7. 1909, Zemljedeljska visoka šola na Dunaju.

²⁰ *Gospodarski glasnik*, 1. 4. 1912, str. 59, *Vestnik kmetijskih stolic*.

²¹ Cindrič, *Študenti s Kranjske*, str. 236.

²² Zakon iz 11. aprila 1889, s katerim se uvaja nov vojni zakon. Dostopen na spletu: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=1889&page=129&size=45> (zapis z dne 1. 2. 2019).

²³ Prav tam.

mer opredeljevale enotnega srednjeevropskega prostora, ki ga je pokrivala avstro-ogrška država. Zaradi tega je bilo povsem normalno, da si je lahko slovenski enoletni prostovoljec izbral češko vojaško enoto. Ta konkreten primer morda zelo nazorno pove, da je bila Avstrija pravna država, se pravi država, ki je temeljila na splošnih, ne pa na nacionalnih ali nekaterih drugih pravicah. Konflikta med nacionalnostjo in državo enostavno ni bilo.²⁴

Mihael Gabrijelčič si je kot enoto, v kateri je želel odslužiti vojaški rok, izbral 24. galicijsko-bukovinski pehotni polk. Ta enota je nosila ime po svojem takratnem »imejitelju«, generalu konjenice Heinrichu Ritter Kummer von Falkenfeldu (1852–1929), zato so jo označevali kot *polk Ritter von Kummer Nr. 24*. Zgodovina enote je segala v prvo polovico 17. stoletja. Kot ustanovno leto so v knjigi navajali leto 1630, ko je vojake zbral polkovnik Julius grof Hardegg (1594–1684).²⁵ Naborno območje polka je bilo v času Gabrijelčičeve vojaške službe na področju Kolomeje, enota sama pa je leta 1911 in vse do začetka leta 1914 imela na Dunaju stacioniran štab, in sicer na Gablenzgasse 62, v XVI. dunajskem okraju. Tam so bili tudi II., III. in IV. bataljon, I. pa je bil v domači Kolomeji.²⁶ V začetku leta 1914 so IV. bataljon poslali v Bosno in Hercegovino.²⁷ Gabrijelčič si je to enoto najbrž izbral zato, ker je bila stacionirana na Dunaju in mu ni bilo treba oditi drugam. Verjetno pa je bilo tu tudi več prostih mest, saj si je večina enoletnih prostovoljcev najbrž želela služiti pri eminentnejši enoti, denimo pri znamenitem 4. dunajskem pehotnem polku *Hoch-und-Deutschmeister*. Tako je s to odločitvijo rešil vprašanje vojaške službe in nastanitve, saj je ostal kar »doma« pri svoji družini.

Solanje enoletnega prostovoljca je potekalo pri enotah in bilo razdeljeno na tri sklope. V prvem delu je bil vojaški novinec deležen osnovnega usposabljanja in spoznavanja vojaškega življenja, drugi del pa je bil namenjen tistim znanjem, ki jih bo kot bodoči častnik cesarske armade potreboval: od taktike in vojaške administracije do praktičnih vaj na terenu in v vojašnicah. Ob tem se je dodobra seznanjal z ustrojem vojske in posebnostmi posameznih enot, katerih del je bil. Po uspešno opravljenem drugem delu, ki so ga komisiji ocenjevali, je lahko vsak kandidat napredoval do naslovnega, titularnega čina desetnika (*Korporal*). Tretji del je bil namenjen vojaškemu poveljevanju in delovanju. Titularni desetnik je bil odgovoren za disciplino in vodenje posameznih vo-

Kadet Mihael Gabrijelčič
(brani: Helena Spanring, Ljubljana).

jakov ali manjših enot, kar so budno spremljale oči nadrejenih podčastnikov in častnikov.²⁸

Ob koncu enoletnega službovanja so bili enoletni prostovoljci podvrženi preizkušnji v teoriji in praksi – opravljali so izpite. Ti so bili sestavljeni iz praktičnega dela (poveljevanje v praksi, vodenje enote itd.) in teoretičnih predmetov. Ocenjevalci oziroma člani komisije pa so bdeli tudi nad moralnim značajem in poročali o aktivnem udejstvovanju, o čemer so o posameznem enoletnem prostovoljcu poročali poveljujoči podčastniki. Na podlagi tega so enoletne prostovoljce ocenjevali in odločali o tem, ali so uspešno opravili izpit in postali rezervni častniki ali ne.²⁹ Če kandidat ni uspešno opravil izpita, je zakon določal: »Taki enoletni dobrovoljci, ki ne ustrezajo pri tej preskušnji, dolžni so drugo leto prezentno služiti pri pododdelkih njihovega krdela, in tu jim je na voljo, odslužiti službo o svojem trošku z blago-ugodnostjo, da smejo zunaj vojašnice stanovati.« Zakon je dovoljeval, da so lahko po preteku leta spet pristopili k izpitom, in če so bili uspešni, so lahko bili razvrščeni v rezervni sestav častniškega zbora.³⁰

²⁴ Rus, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*, str. 49.

²⁵ O zgodovini enote do začetka 20. stoletja glej: Procházka, *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes*. – Od leta 1910 je bil novi t. i. imejitelj galicijsko-bukovinskega polka general konjenice Heinrich Ritter Kummer von Falkenfeld.

²⁶ Prim. *Schematismus 1913*, str. 548.

²⁷ Za podatek in vso pomoč se zahvaljujem zgodovinarju Klemenu Lužarju.

²⁸ Povzeto po: Zehetbauer, *Die »Einjährigen«*, str. 45.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Zakon iz 11. aprila 1889, s katerim se uvaja nov vojni zakon.

Mihael Gabrijelčič je uspešno zaključil vojaško šolanje in se vrnil v civilno sfero, kjer ga je čakalo nadaljnje izobraževanje. Po podatkih iz ohranjenih dokumentov, ki jih je posredoval dipl. ing. Peter Wiltsche, se je Mihael Gabrijelčič na visokošolski zavod prvič vpisal 12. oktobra 1912 in bil inskribiran za zimski semester 1912/1913.³¹ Ko je že začel s študijem in poslušanjem predavanj, je na novega leta dan, kakor je bilo pričakovati, v časopisju izšel zapis o povišanjih v vojaških vrstah. 1. januarja 1913 je to povišanje doletelo tudi Mihaela Gabrijelčiča, saj je takrat uradno postal rezervni kadet pri 24. galicijskem pehotnem polku.³²

Na bojišču s 24. pehotnim polkom

Študijska leta so mirno tekla in Gabrijelčič si je novo znanje nabiral ob opravljanju študijskih obveznosti. 13. junija 1914 je opravil še zadnji izpit v tistem semestru.³³ Zdelo se je, da bo takrat znova lahko užival brezskrbne počitniške dni, a so svetovni dogodki to preprečili. Po atentatu na avstro-ogrskega prestolonaslednika in njegovo ženo je sledila doba pričakovanj in ugibanj, ki se je končala mesec dni pozneje z vojno napovedjo Srbiji. Namesto brezskrbnih dni se je torej Gabrijelčič, kakor številni drugi, znašel v vojašnici. Njegova enota je bila poslana na vzhodno bojišče.

Ob prvem večjem septembrskem spopadu se je v bojnem metežu znašel tudi mladi Gabrijelčič. Dogajanje v prvih septembrskih dneh je mogoče razbrati iz poročila poveljujočega polkovnika Franza Schnetzera. Tu izvemo, da je bil polk v noči z 8. na 9. september južno od Podwziernieca. Ob 5. uri zjutraj je prišel ukaz, da se mora enota pomakniti približno 1000 korakov zahodno, na koto 285, kjer naj bi skupaj z 41. in 44. pehotnim polkom sestavljala armadno rezervo pod poveljstvom nadvojvode Jožefa. Ob 10. uri in 25 minut je s poveljstva 59. pehotne brigade prišel nov ukaz, naj se polk premesti proti Gris-kachu in se tam prerazporedi. Ob teh aktivnostih se je s prve linije umaknilo več honvedskih stotnij. Polkovnik Schnetzer je zapisal: »Brigadni polkovnik Benke je od mene zahteval, naj se polk uporabi, da bi se razrešila situacija. Te nisem imel za zelo nevarno, da bi si drznil brez ukaza dati iz rok armadno rezervo. To sem mu tudi poročal, vendar sem ukazal, naj bo polk v pripravljenosti po naslednji ureditvi, da bi lahko enota ob morebitni krizni situaciji aktivno ukrepala: I. bataljon na obeh straneh ceste, III. ba-

taljon je bil na desnem krilu, II. bataljon pa za njima v sredini. Ker do kritične situacije potem ni prišlo, sem ob 1. uri popoldne odredil napredovanje polka k brigadnemu poveljstvu.« Polkovnik pa je šele takrat izvedel, da je bil 44. pehotni polk, ki bi moral biti na njihovi desni strani, vpleten v boje levo od njih. Takoj so sledili novi ukazi. Polkovnik Schnetzer je takrat med drugim ukazal, naj se tretji bataljon takoj poda v boj v začrtani smeri, ostala dva bataljona pa sta mu sledila na desni strani. Polkovnik je v poročilu o tem zapisal: »III. bataljon je bil zapleten v zelo hude spopade do 5. ure popoldne. Druga dva bataljona, ki sta šla skozi močvirje in gost gozd ter sta zatem zaostala, sta se priključila napadu na desnem krilu kote 305. Pri tem sta zajela kar nekaj vojnega plena in vzdržala na osvojenih položajih. Je pa napad terjal precej žrtev, med katerimi je bilo veliko častniškega kadra.« Polkovnik je naštel, da so padli trije častniki (nadporočnik in dva poročnika), 180 mož je bilo ubitih, ranjenih in pogrešanih. Med ranjenimi častniki so bili tudi stotnika Pirnik in Lujanovics ter poročniki Kajicek, Kučera in Gabrijelčič.³⁴

Prva odlikovanja in okrevanje

Zanimivo je, da ga je tu polkovnik omenjal že kot poročnika, v resnici pa je bil takrat še vedno rezervni kadet. Gabrijelčič je bil težko ranjen v glavo in njegova rana je bila resna, kakor je poročalo časopisje. Tržaška *Edinost* je 29. septembra objavila vest o obeh bratih Gabrijelčič. Starejši Egon je bil 8. septembra lažje ranjen v levo roko, kar mu je prineslo kratek dopust in obisk staršev pred vnovično vrnitvijo na fronto, o mlajšem bratu Mihaelu pa so poročali: »Mlajši sin g. dvor. svetnika Gabrijelčiča, ki je bil praporščak pri 24. pešpolku, je bil dne 9. septembra težko ranjen v bitki pri Komornu pod Lvovom. Zadel ga je šrapnel v glavo in se nahaja sedaj v Rothschildovi bolnišnici na Dunaju.«³⁵ Domače ustno izročilo pravi, da je zaradi te rane, ki so mu jo oskrbeli izvrstni kirurgi, dobil vstavljeno srebrno ploščico. Posledično naj bi bil razglašen za nesposobnega za vojaško službo.³⁶ Dejstvo je, da vojske Mihael Gabrijelčič ni zapustil in tudi nobenega akta, ki bi govoril o tem, da bi bil za vojsko nesposoben, doslej ni bilo mogoče najti. Zato pa je bila njegova pogumna drža večkrat deležna priznanj in pohval. O njej je poročalo časopisje, izpričujejo pa jo tudi nekateri odkriti dokumenti. Že 10. oktobra 1914 je dunajsko časopisje poročalo o posameznih drznih dejanjih vojakov in podčastnikov, ki so proslavili armado na bojnih poljanah. V *Österreichische Volks-Zeitung* so pod naslovom *Aus dem Goldenen Buche unserer Armee* objavili se-

Dostopen na spletu: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rs&datum=1889&page=129&size=45> (zapis z dne 1. 2. 2019).

³¹ Peter Wiltsche, Gabrijelčič Michael – Immatrikulation (elektronsko pismo z dne 5. 2. 2015 hrani avtor) (dalje: Wiltsche, Gabrijelčič Michael).

³² *Neues Wiener Tagblatt*, 1. 1. 1913, str. 35.

³³ Peter Wiltsche, Gabrijelčič Michael.

³⁴ ÖStA, KA, Adtk, Gefechtsberichte, Ktn. 1842, IR. 24.

³⁵ *Edinost*, 29. 9. 1914, str. II.

³⁶ O spominih na Mihaela je poročala Helena Spanring (elektronsko pismo z dne 26. januarja 2015 hrani avtor).

Mihael Gabrijelčič s prvimi odlikovanji za hrabrost v krogu svoje družine (hrani: Helena Spanring, Ljubljana).

znam odlikovanih fantov, ki so prejeli zlato medaljo za hrabrost ali srebrno medaljo za hrabrost 1. in 2. razreda. Med drugim so tu opisali dejanje mladega kadeta 24. pehotnega polka Mihaela Gabrijelčiča: »... hat durch sein mutiges und beispielgebendes Verhalten zur Erstürmung einer Höhe, auf der zwanzig feindliche Kanonen erbeutet wurden, wesentlich beigetragen, wobei er schwer verwundet wurde.«³⁷ Časopisni poročevalec je pravzaprav navajal skorajda dobeseden zapis predloga za Gabrijelčičevo odlikovanje s srebrno medaljo za hrabrost 2. razreda.³⁸ O tem odlikovanju je uradni razglas prišel šele nekoliko pozneje; 16. oktobra 1914 je uradni list armade, ki je poročal o povišanjih in odlikovanjih, ponatisnil *Wiener Zeitung*,³⁹ dan pozneje pa je notico o odlikovanju objavil tudi *Slovenski narod*: »Odlikovan junak. Rez. kadet, slušatelj poljedelske visoke šole Mihael Gabrijelčič, sin dvornega svetnika pri najvišjem sodišču na Dunaju M. Gabrijelčiča je bil odlikovan s srebrno hrabrostno svetinjo. V bitki pri Grodku ga je šrapnelska krogla opasno ranila, vendar se mu je

stanje že znatno obrnilo na bolje.«⁴⁰ Časopis ni navedel podrobnosti, pa tudi tega ne, s katero »hrabrostno svetinjo« je bil Mihael odlikovan. Zanimivo pa je, da je časopisje o njegovem odlikovanju kaj kmalu znova poročalo. *Neues Wiener Tagblatt* je 29. oktobra 1914 pisal, da je bil rezervni kadet Gabrijelčič to pot odlikovan s srebrno medaljo za hrabrost 1. razreda.⁴¹ Iz poznejših dokumentov je razvidno, da je dejansko prejel tudi to odlikovanje, vendar pa je bilo iskanje predloga, ki bi pojasnil, zakaj ga je dobil, doslej neuspešno.

Mihael je po težki poškodbi dolgo okrevljal v domačem okolju na Dunaju, kjer je izvedel za bratovo smrt in iz časopisja za njegovo junaško držo na bojnih poljanah. Ob vračanju z bojišča so se pri njih doma gotovo oglašali mnogi, ki so Egona Gabrijelčiča poznali in so družini želeli izreči sožalje, obenem pa se pozanimati o stanju mlajšega brata Mihaela. Ta je najbrž prav v domači hiši dočkal prvo povišanje, in sicer v čin poročnika v rezervi. *Slovenec* je to izvedel že nekoliko pred uradnim imenovanjem in o Gabrijelčičevem povišanju poročal že 20. februarja 1915,⁴² uradno pa je Mihael v čin rezervnega poročnika napredoval s 1. marcem tega leta.⁴³ Po koncu okrevanja se je novopečeni rezervni poročnik Gabrijelčič znašel v zalednih službah. Kdaj točno, je težko

³⁷ *Österreichische Volks-Zeitung*, 11. 10. 1914, str. 8.

³⁸ V predlogu za srebrno hrabrostno medaljo 2. razreda so o Mihaelu zapisali, da gre za pogumnega častnika, ki se ga lahko postavi za zgled v vseh preteklih bojih in ki se je posebej izkazal z ravnanjem med napadom na koto 305, severozahodno od Ryczychowa, ko so zasegli 20 sovražnih topov. Ob tem napadu je bil Gabrijelčič težko ranjen. V: ÖStA, KA, NBA, MBA, Ktn. 2, Nr. 2273, 2343 in OBA, Ktn. 5, Nr. 2670 b, Gabrijelčič Michael. – Časopisni poročevalec je torej imel dober dostop do vojaške pisarne.

³⁹ *Wiener Zeitung*, 16. 10. 1914, str. 4.

⁴⁰ *Slovenski narod*, 17. 10. 1914, str. 3.

⁴¹ *Wiener Neues Tagblatt*, 29. 10. 1914, str. 12.

⁴² *Slovenec*, 20. 2. 1915, str. 3.

⁴³ ÖStA, KA, OBA – SW, Ktn. 19, Nr. 12400, Leutnant in der Reserve, Gabrijelčič Michael.

Mihael Gabrijelčič kot učitelj na šoli za rezervne častnike na Ogrskem (brani: Helena Spanring, Ljubljana).

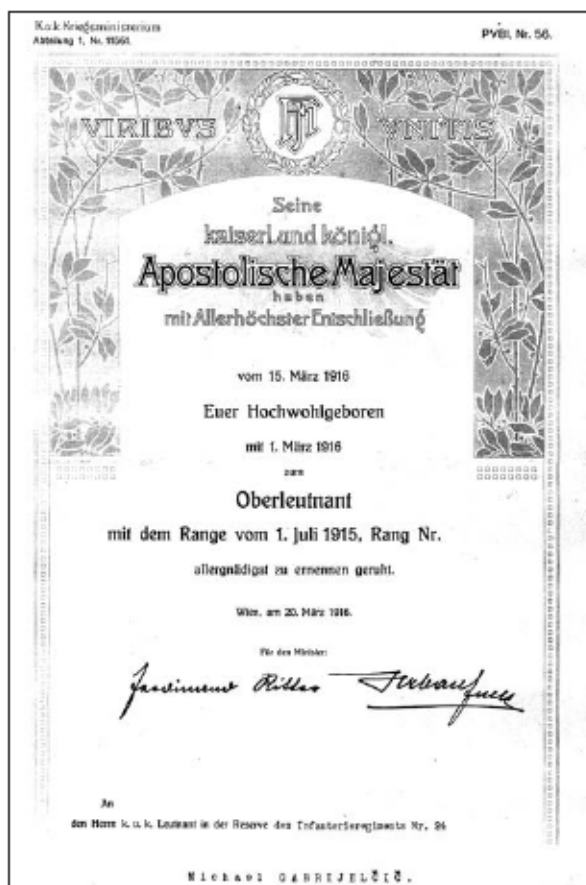
reči, vemo pa, da je bil zanesljivo nekaj časa učitelj na šoli za rezervne častnike na Ogrskem. Vojaški obveznik Zorko Prelovec je v pismu popisal svoje »selitve« po ogrski deželi iz kraja v kraj. Iz pisma gre razbrati, da je bil poslan v častniško šolo. O šolanju je med drugim zapisal: »Sem pač šolarček. Nekoliko star že, a je mnogo starejših. Vseh skupaj nas je tako po priliki 650. Pridno nas vežbajo in pripravljajo 'za dom med bojni grom.' Stanujemo v barakah za topove, med milijoni živalic, dobro skačejo. Šolo imamo v veliki jahalnici. Poučuje tudi Slovenec, z malo in veliko srebrno medaljo odlikovani poročnik Mihael Gabrijelčič, brat padlega nadporočnika Egona Gabrijelčiča. V častniški šoli so poleg mene še Slovenci, prijatelj učitelj Rudolf Pleskovič in dr. Bogomir Božič (oba iz Idrije), Pahernik (Vuhred na Štajerskem) in Rejc (doma iz Šebrelj na Primorskem. /.../«⁴⁴

Pisec pisma je tu Gabrijelčiča še navajal kot poročnika, čeprav je bil Mihael že s 1. julijem 1915 povišan v aktivnega nadporočnika, kakor piše v dokumentu, saj naj bi se dal aktivirati.⁴⁵ V drugem dokumentu pa, zanimivo, piše, da je bil takrat še vedno rezervni poročnik.⁴⁶ Ne glede na to ostaja dejstvo, da se je Gabrijelčič konec oktobra že pripravljal, da se znova poda na bojišče. V uradnih dokumentih piše, da je bil sprva na bojnem polju od 1. avgusta do 9. septembra, ko je bil ranjen. Nato je bil kot pri-

⁴⁴ Slovenski narod, 30. 10. 1915, str. 11.

⁴⁵ OStA, KA, OBA – SW, Ktn. 34, Nr. 19552, Oberleutnant Gabrijelčič Michael.

⁴⁶ OStA, KA, OBA – SW, Ktn. 19, Nr. 12400, Leutnant in der Reserve, Gabrijelčič Michael.

Imenovanje Mihaela Gabrijelčiča za nadporočnika (brani: Helena Spanring, Ljubljana).

padnik IV. bataljona 24. pehotnega polka od sredine novembra 1915 spet na bojnih poljanah.⁴⁷ Gabrijelčičev bataljon je bil takrat v sestavi 8. gorske brigade, ki je držala obrambne položaje na soškem bojišču, natančneje, na tolimskem mostišču, na območju kote 588.

Odlikovan na soškem bojišču

Prav omenjena kota je Gabrijelčiču prinesla novo odlikovanje. Poveljnik 8. gorske brigade, generalmajor Ernst Wossala (1865–1943), je v predlogu utemeljitve odlikovanja zapisal, da je Mihael Gabrijelčič 3. februarja 1916 prejel posebno povelje. Nasprotnika je bilo treba spraviti s kote 588, za to dejanje pa je bilo potrebno pregledati teren in dejansko stanje: »Kot rezultat Gabrijelčičeve hrabrosti in preudarnega ravnanja je treba izpostaviti, da se je rezervni poročnik kljub noči in slabim pogojem izvrstno znašel in prinesel potrebne podatke.« V predlogu piše tudi, da je Gabrijelčič »zelo spoštovan, ambiciozen, izjemno pogumen in zanesljiv častnik, ki se ne ustraši najtežjih nalog in je bil pred kratkim prestavljen v aktivno službo«. V dokumentu niso pozabili navesti njegovih dotedanjih bojnih izkušenj, ran in odlikovanj, ki jih je že posedoval: veliko in malo srebrno medaljo za hrabrost. Zdaj so ga predlagali za novo odlikovanje: vojaški zaslužni križec 3. razreda z vojno dekoracijo.⁴⁸

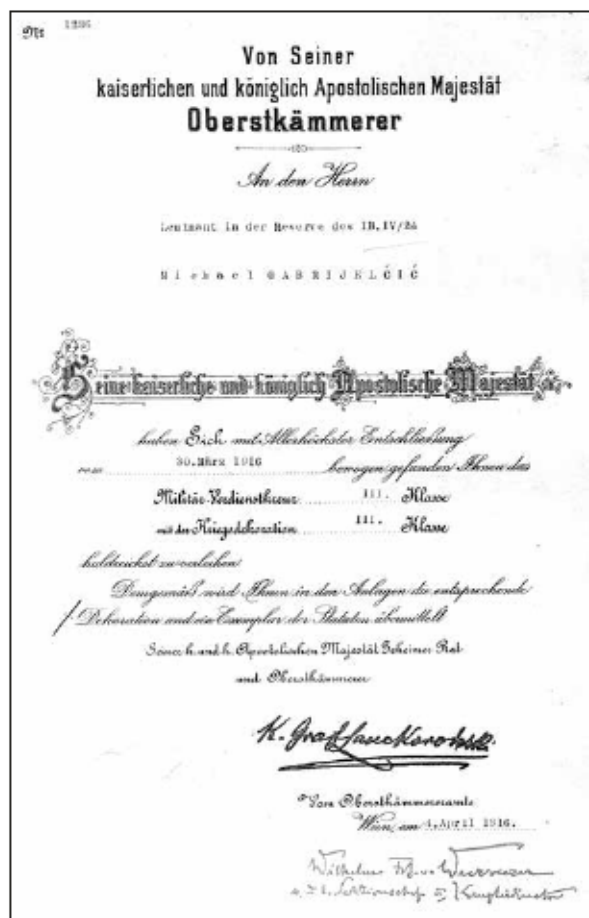
Dejansko so se takrat Italijani s kote 588 umaknili, kakor beremo v Galičevi knjigi *Cvetje-Mengore*, o katastrofalnih razmerah pa so poročila 8. gorske brigadi poslali vsi poveljniki prisotnih cesarskih enot, tako tudi Gabrijelčičev poveljujoči, ki je bil nad vide-nim šokiran:

»Položaj, ki ga je sovražnik izpraznil v 'Italijanskem gozdičku' na zahodnih pobočjih kote 588, je bil v stanju, ki osramoti vsakega človeka, ki ni človeka dostojno in je značilno za nizko stopnjo kulture italijanskih vojakov in za boren vpliv ter surov način razmišljanja italijanskih častnikov. Pri prihodu na italijanski položaj v temačni noči na 3./2. 1916 je bil moj prvi vtis: nevzdržen smrad razpadajočih trupel in človeških fekalij. Pri obhodu zahodnih pobočjih sem se to noč večkrat spotaknil ob sovr. na pol razpadajoča trupla in večkrat pohodil človeška okostja, ki so štrlela iz uniform in se drobila pod mojimi nogami.

V svitu zore in dopoldan 3./2. je bilo opaženo naslednje: v italijanskih strelskih položajih (sprednja črta) sploh ni bilo latrin /stranišč/; posadka je nujno opravljala na kraju samem v komunikacijskih jarkih. V kaverne, ki so bile za sprednjimi črtami, nisem mogel vstopiti, ker sem že pred vhomom stopil v človeške iztrebke, v katere se mi je noga pogrezala do gležnja

in še globlje. Neposredno pred strelskim položajem prve črte je na odprtem ležal kup razpadajočih trupel, nekemu Italijanu, padlem v bojih avgusta preteklega leta, je bil samo obraz pokrit z vejami ... Pri tem pa bi bilo zbiranje in odnašanje trupel na kraj, nedaleč od črte fronte, možno brez vsakih težav. Na nekem zaklonu, ki je bil sestavljen iz enostavnih oblih hlodov na sredini položaja 3. črte, je ležalo truplo v razpadajočem stanju, pokrito samo z listjem; kljub temu so zaklon uporabljali; takoj zraven tega je bilo izkopano truplo iz stranišča. Iz zida spojnega jarka med 2. in 3. črto je visel kos trupla, kar je dokaz, da so Italijani pri izkopavanju tega jarka truplo kratkoma presekali in mesece brez kakršne koli pietete hodili mimo ostanka trupla, ki je štrlel iz zemlje ...

Truplom, pokopanim zraven italijanskega položaja za rezerve, so iz zemlje štrleli posamezni udi. V enem komunikacijskem jarku sam našel lobanjo. In na obronku, neposredno za italijansko fronto, so ležali številni nepokopani bersaljerji in alpinci, katerih zbiranje in primeren pokop bi brez dvoma bil mogoč. V najbližji okolici obvezovališča na zahodnem obronku kote 588 so ležali kupi s krvjo in gnojem na-

⁴⁷ ÖStA, KA, OBA – SW, Ktn. 34, Nr. 19552, Oberleutnant Gabrijelčič Michael.

⁴⁸ ÖStA, KA, OBA – SW, Ktn. 19, Nr. 12400, Leutnant in der Reserve, Gabrijelčič Michael.

Listina o podelitvi vojaškega zaslužnega križca
3. razreda z vojno dekoracijo Mihaelu Gabrijelčiču
(brani: Helena Spanring, Ljubljana).

topljene vate in povojev, dokaz, da niti vojaški zdravnik ni spoštoval najosnovnejših sanitarnih pravil. Ves 'Italijanski gozdiček' je spominjal na grobišče najbolj prezrte in najbolj brezbožne človeške sekte, pri kateri ni zaznati niti sledu občutka človečnosti in pojma časti. Do zdaj je bilo zbrano in pokopano okoli 130, deloma na odprtem ležečih, deloma slabo pokopanih trupel.⁴⁹ S temi razmerami se je pozneje soočila asanacijska komisija, kakor piše Galić, ki navaja njeno poročilo, da ji je do 20. februarja 1916 uspelo pokopati »več kot 700 mrtvih italijanskih vojakov. Prav toliko bi jih še bilo treba opraviti.«⁵⁰

Gabrijelčič je predlagano odlikovanje res prejel, kar so objavili tudi v *Slovenec*: »Vojaški zaslužni križec 3. vrste z vojno dekoracijo je dobil poročnik 24. pp. Mihael Gabrijelčič.«⁵¹

Zadnji spopad na Tirolskem

Te razmere je torej med prvimi videl prav Gabrijelčič. Gotovo so se ga dotaknile, niso pa vplivale na njegovo vojaško službovanje in nadaljnje aktivnosti. IV. bataljon 24. pehotnega polka po teh dogodkih ni več dolgo ostal na soškem bojišču, saj je bil v pripravi na prihajajočo ofenzivo odbran za odhod na tirolsko fronto. Priprave na premestitve enot so potekale že od konca marca, saj so oblasti načrtovale avstro-ogrsko ofenzivo na Tirolskem, poimenovano Kazenska ekspedicija (*Strafexpedition*). Z njo so žele-

Michael Gabrijelčič

Oberleutnant im k. u. k. Infanterie-Regiment Nr. 24
Besitzer des Eisernen Kronen-Ordens III. Klasse mit der Kriegdekoration, des Militär-Verdienstkreuzes III. Klasse mit der Kriegdekoration, der Silbernen Tapferkeitsmedaille I. und II. Klasse
gefallen am 25. Mai 1916 bei einem Sturmangriff am Berge Civaron in Südtirol.

Portret Mihaela Gabrijelčiča (hrani: Helena Spanring, Ljubljana) in odlikovanja, kakršna je prejel (foto: Pavle Car).

⁴⁹ Galić, Cvetje – Mengore, str. 160–162.

⁵⁰ Prav tam, str. 162.

⁵¹ *Slovenec*, 7. 4. 1916, str. 3.

le presenetiti Italijane in jih poraziti. Ofenziva je bila sprožena 15. maja 1916 in sprva je avstrijskim silam

dokaj dobro kazalo.⁵² V tej ofenzivi so sodelovali tudi pripadniki ljubljanskega 27. domobranskega pehotnega polka, toda še preden so posegli v boj, so bile v spopade že vmešane druge enote, med njimi tudi IV. bataljon 24. pehotnega polka in z njim Gabrijelčič. V teh naporih je ob vremenskih nevšečnosti tudi nadporočnik Gabrijelčič zašel v težave. 25. maja je, kakor so zapisali, zbolel še z visoko vročino in bil pripeljan do zaledne postaje prve pomoči. Naslednjega dne je izvedel, da bodo njegovi tovariši ob petih popoldne izvedli napad na vzpetino Civarone. Kljub nasprotovanju zdravnikov se je vrnil k svoji enoti. Na njegovo izrecno željo mu je bilo dovoljeno, da je za ta napad prevzel poveljstvo nad svojo 14. stotnijo: »S svojim zgledom in osebno hrabrostjo je pripeljal moštvo do sovražnih položajev in žičnatih ovir. Tu je nadporočnik Gabrijelčič bil smrtno ranjen.« Tako so predpostavljali opisali njegovo smrt in dodali: »Ob vseh priložnostih se je Gabrijelčič pred sovražnikom izkazal kot učinkovit, hraber in zanesljiv, spoštovanja vreden častnik. Med svojimi vojniki in nadrejenimi je bil visoko cenjen in spoštovan.«⁵³

Vest o njegovi smrti je odjeknila tudi v slovenskih listih. *Edinost* je 7. junija 1916 objavila spominski zapis o smrti Mihaela in Egona Gabrijelčiča, ki je neizbrisno zarezala v družinsko življenje pravnika Mihaela Gabrijelčiča. V časopisu so napisali, da je Mihael padel »v cvetu mladosti« 24. maja, kar sicer ne drži,⁵⁴ so pa dodali, da je bil »tudi junak, mnogo cenjen in odlikovan z zaslužnim križcem III. razreda z vojno dekoracijo in s srebrnima svetinjama I. in II. razreda. Padel je na tirolskem bojišču na čelu svoje stotnije. – Zopet udarec za družino Gabrijelčičevo! Tem huji, ker je drugi! Tako dokazujejo slovenski sinovi s svojo srčno krvjo zvestobo našega rodu do domovine in nje vladarske hiše. Dva Gabrijelčiča, oba odlična in vzorna, sta dala domovini – vse. Njiju spomin bo začrtan v zgodovini na zlati strani padlih junakov: svojcem v čast in ponos in – kolikor je to sploh možno – v tolažbo.«⁵⁵

Mihael Gabrijelčič je bil posmrtno odlikovan z redom železne krone 3. razreda z vojno dekoracijo, o čemer je poročalo tudi časopisje.⁵⁶ Nadporočnik Gabrijelčič je bil pokopan na avstrijskem vojaškem pokopališču na Južnem Tirolskem v kraju Levico, kjer je, po poročanju njegove nečakinje Helene Spanring, leta 1923 na njegovem ohranjenem grobu še stal spomenik.⁵⁷

Za konec

Prispevek dopolnjuje družinsko kroniko Gabrijelčičev in na kratko odstira življenjsko pot mladega Mihaela Gabrijelčiča, ki si je želel poklicno pot posvetiti gozdarstvu. Vojna mu je uresničitev te želje preprečila in ga poslala na bojišča, kjer je v prvih bojih doživel ognjeni krst in bil težko ranjen. Po daljšem okrevanju in prejetih odlikovanjih pa se je znova podal na bojišče, kjer se je – tako kot njegov starejši brat – izkazal s pogumom in drznostjo, a zato plačal najvišjo ceno.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv
KA – Kriegsarchiv
Archiv des Truppenkorper (Adtk): Gefechtsberichte
Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA)
Offiziersbelohnungsanträge (ÖBA)

ČASOPISI

Edinost, 1890, 1892, 1911, 1914, 1916.
Gospodarski glasnik, 1912.
Narodni dnevnik, 1909.
Neues Wiener Tagblatt, 1913.
Novice, 1874, 1876, 1898.
Österreichische Volks-Zeitung, 1914.
Slovenec, 1909, 1915, 1916.
Slovenski narod, 1890, 1909, 1914, 1915.
Soča, 1906.
Wiener Neues Tagblatt, 1914.
Wiener Zeitung, 1914.

LITERATURA IN TISKANI VIRI

62. *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Triest*. Triest: Staats-Gymnasium, 1912.
Cindrič, Alojz: *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Ljubljana: Univerza, 2009.
Galič, Lovro: *Cvetje – Mengore: v viharju vojne 1915–1917*. Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2017.
Procházka, Wilhelm: *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes FML Wilhelm Freiherr von Reinländer Nr. 24*. Wien: Selbstverlag des Regiments, 1886.
Rus, Veljko: *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1992.
Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine

⁵² O ofenzivi glej: Simić, *Po sledeh soške fronte*, str. 113–114.

⁵³ ÖStA, KA, ÖBA – SW, Ktn. 34, Nr. 19552, Oberleutnant Gabrijelčič Michael.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ *Edinost*, 7. 6. 1916, str. II.

⁵⁶ *Slovenec*, 22. 9. 1916, str. 4.

⁵⁷ Elektronsko sporočilo Helene Spanring z dne 10. maja 2014 (hrani avtor).

für 1913. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1912.

Simić, Marko: *Po sledeh soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Šimac, Miha: Nadporočnik Egon Gabrijelčič (1888–1915) – junak tržaškega pehotnega polka. *Kronika* 60, 2012, št. 1, str. 95–102.

Die Universität für Bodenkultur Wien. Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997 (ur. Manfred Welan in Paulus Ebner). Wien, Köln: Böhlau, 1997.

Zehetbauer, Ernest: *Die »Einjährigen« in der alten Armee. Das Reserveoffizierssystem Österreich-Ungarns 1868–1914*. Osnabrück: Biblio-Verlag, 1999.

SPLETNI VIRI IN ELEKTRONSKA SPOROČILA

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=1889&page=129&size=45> (zapis z dne 1. 2. 2019).

O spominih na Mihaela je poročala Helena Spanring (elektronsko pismo z dne 26. januarja 2015 in 10. maja 2014, hrani avtor).

Peter Wiltsche, Gabrijelčič Michael – Immatrikulation (elektronsko pismo z dne 5. 2. 2015, hrani avtor).

S U M M A R Y

Following in his brother's footsteps: Mihael Gabrijelčič (1891–1916)

The first issue marking the sixtieth year of *Kronika* in 2011 featured a contribution about a brave hero from the Trieste Infantry Regiment, Senior Lieutenant Egon Gabrijelčič (1888–1915). However, equal bravery in battle was also exhibited by his younger brother Mihael (1891–1916). He was born in Podgrad in 1891 and frequently moved with the rest of the family due to his father's transfers. After graduating from high school in Trieste, he decided to study at the College of Agriculture in Vienna. However, before commencing his studies, Mihael first completed his one-year military service volunteering in the 24th Infantry Regiment, which earned him the rank of Reserve Cadet. At the onset of the war, he was sent to the Russian Front, where he was seriously injured and spent a long time recovering in Vienna. However, despite his wounds, he – then as a commissioned officer – re-joined his unit on the Italian battlefield, where he distinguished himself with heroic valour, for which received several decorations. On 25 May 1916, Senior Lieutenant Mihael Gabrijelčič personally led his unit in an attack on Monte Civaron which cost him his life. He was buried in the military cemetery of the commune Levico in South Tyrol.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 341.382(443.6Pariz)"1919"
341.222(497.1)"1919"

Prejeto: 13. 3. 2019

Andrej Rahten

dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Častniki stare monarhije in meje nove države*

IZVLEČEK

V članku, ki temelji na slovenskih, hrvaških in avstrijskih arhivskih virih, so prikazana manj znana dejstva o vlogi častnikov nekdanje habsburške armade v diplomatskem boju za jugoslovanske meje v času pariške mirovne konference leta 1919. Izmed tistih, ki so se po spletu zgodovinskih okoliščin znašli v vlogi podpornikov diplomatskih prizadevanj nove države, so v članku predstavljena besedila treh častnikov: Svetožarja Borojevića de Bojne, Slavka Kvaternika in Rudolfa Maistra.

KLJUČNE BESEDE

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, pariška mirovna konferenca, Svetožar Borojević de Bojna, Slavko Kvaternik, Rudolf Maister

ABSTRACT

OFFICERS OF THE OLD MONARCHY AND BORDERS OF THE NEW STATE

Drawing on Slovene, Croatian and Austrian archival sources, the article sheds light on lesser known facts regarding the role that officers of the former Habsburg Army played in the diplomatic negotiations over the Yugoslav borders at the Paris Peace Conference in 1919. In respect of those whom historical circumstances turned into supporters of the new state's diplomatic endeavours, the article brings forth the texts of three military officers: Svetožar Borojević de Bojna, Slavko Kvaternik, and Rudolf Maister.

KEY WORDS

Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Paris Peace Conference, Svetožar Borojević de Bojna, Slavko Kvaternik, Rudolf Maister

* Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-7069 (A) *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom habsburške monarhije..*

V letu, ko se spominjamo stote obletnice začetka zasedanja pariške mirovne konference, velja iz arhivov izbrskati tudi nekatere manj znane podrobnosti o dejavnostih v zvezi z diplomatskim bojem za meje jugoslovanske države. Slovenci so sicer v Pariz pripotovali v okviru delegacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki še ni bila mednarodno priznana, in to v precejšnjem številu. Pri tem tudi izvedencev za različna mejna vprašanja, ki so podpirali slovenska delegata Ivana Žolgerja in Otokarja Rybářa, ni manjkalo, kar je bilo v zgodovinskem opisu že večkrat opisano.¹ Manj znano pa je, da so diplomatski boj za jugoslovanske meje na različne načine podprli tudi nekateri častniki nekdanje habsburške armade. Izmed tistih, ki so se po spletu zgodovinskih okoliščin znašli v vlogi podpornikov diplomatskih prizadevanj nove države, bodo v tem članku predstavljena besedila treh častnikov: Svetozarja Borojevića de Bojne, Slavka Kvaternika in Rudolfa Maistra.

Študija »odličnega veščaka« Kvaternika

V Kvaternikovi biografiji, ki jo je zasenčila njegova kasnejša vloga v Neodvisni državi Hrvaški, je manj znano dejstvo, da je kot častnik služboval v Borovljah. Po prevratu se je najprej izkazal v bojih za Medmurje, kamor je vstopal tik pred božičem 1918. Nato je prevzel poveljevanje pehotnega polka v Celju, nakar je bil napoten na Koroško.² V svoji koroški dobi je Kvaternik za komisijo za pariško mirovno konferenco, ki je pod vodstvom Frana Vodopivca delovala pri ljubljanski vladi, pripravil tudi študijo o jugoslovanskih mejah.

Že pred tem pa je zanimiva referenca, ki jo najdemo v pismu vodilnega slovenskega politika v novi državi Antona Korošca. Ta je ljubljanski vladi 7. decembra 1918 napisal pismo, v katerem je podrobneje opredelil usmeritve v zvezi z bojem za državne meje. V pismu, ki je nastalo pod vtisom njegove prve avdienco pri prestolonasledniku Aleksandru Karađorđeviću, je Korošec ljubljanski vladi med drugim naročil, naj za Pariz pripravi čim več gradiva za obrambo zahtev na Primorskem. Pri tem je mislil zlasti na pritožbe prebivalstva na okupiranem območju, statistične preglede in zemljevide. Med temi je omenil *Zemljevid poknežene grofije Goriško-Gradišanske s Trstom in okolico*, ki ga je leta 1905 za tiskarno Andreja Gabrščka pripravil Enrico Bombig. Korošec je še zapisal, da ima v Zagrebu podpolkovnik Kvaternik »italijansko etnografsko karto, ki govori povsem nam v prilog«.³

Ni znano, zakaj se je Kvaternik med službovanjem na Koroškem tudi sam lotil risanja meja nove države. Iz korespondence z ljubljansko komisijo za pariško mirovno konferenco izhaja, da je pobuda verjetno prišla z njegove strani. 9. oktobra 1919 je študijo iz Borovelj poslal Vodopivcu, ki jo je prejel dva dni kasneje. V priloženem pismu je Kvaternik opozoril tudi na zemljevid, ki je nastal na podlagi študije. Omenjeno pismo se je ohranilo med papirji Vodopivčeve komisije, ki so bili nekoč shranjeni na Inštitutu za narodnostna vprašanja, danes pa so v Arhivu Republike Slovenije.⁴ V korespondenci z Vodopivcem pa ne najdemo hrvaškega izvirnika Kvaternikove študije, ki je bil verjetno posebej vložen v kakšno drugo gradivo. Vendar obstaja njen nemški prepis, ki se je ohranil v zbirki Martina Wutteja v Koroškem deželni arhivu v Celovcu. Študija, ki je imela v izvirniku naslov *Naše granice prema Kraljevini Italiji i Njemačkoj Austriji*, je namreč del dokumentov, ki so bili znanemu koroškemu zgodovinarju, slovečemu kot nasprotniku slovenskih narodnih zahtev, posredovani iz Beograda v času nacistične okupacije.⁵

Glavni zagovornik objave Kvaternikove študije je bil Vodopivec. Kvaternik je imel sicer sprva nekaj pomislekov, ali kot vojna oseba lahko objavlja tovrstna besedila. V pismu Vodopivcu konec oktobra 1919 je zapisal, da so mu »v tem pogledu novi vojaški zakoni nepoznani, moglo bi se obelodaniti 'brez imena' samo z dodatkom 'Od ene vojaške osebe kateri so vse prilike na meji poznane'«. Prav tako je opozoril, »da bi bilo potrebno stvar eventualno od Dravske divizijske oblasti cenzurirati, da ne bi nastale kakšne neugodnosti«. Vodopivcu je naročil, naj se v zvezi s tem obrne na generalštabna častnika, podpolkovnika Milutina Nedića ali kapetana Antona Lokarja.⁶ Vodopivec se je odločil za Milutina Nedića, brata precej bolj znanega srbskega častnika Milana Nedića, ki je med drugo svetovno vojno postal neke vrste »srbski Petain«.⁷ Oba sta imela med prvo svetovno vojno visoke funkcije v kraljevi srbski vojski. Milan je bil po koncu vojne najprej poslan v Sarajevo, nato pa je bil v začetku leta 1919 premeščen v štab IV. armadne oblasti v Zagrebu.⁸ Milutin je skupaj z generalom Krsto Smiljanićem kot član srbske vojne misije konec leta 1918 prispel v Ljubljano.⁹ Tu je nato do pomladi 1920 deloval kot načelnik štaba Dravske divizijske oblasti.¹⁰ Kot nosilec te funkcije je prejel v

¹ Prim. Erjavec, *Slovenci*; Grafenauer, Slovenska Koroška; Himmelreich, Slovenski člani; Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*, str. 117–149.

² OAA, pismo Stjepana Matkovića avtorju, 28. 2. 2019; Kisić-Kolanović, *Vojskovođa*, str. 16; Kolar-Dimitrijević, *Zašto*, str. 18.

³ ARS, AS 1164, š. 1360, Koroščevo pismo Narodni vladi, 7. 12. 1918.

⁴ ARS, AS 1164, š. 1346, Kvaternikovo pismo Vodopivcu, 8. 10. 1919.

⁵ Naslov nemškega prevoda se glasi *Unsere Grenzen gegen das Königreich Italien und Deutschösterreich*. KLA 683, Sammlung Wutte, š. 19.

⁶ ARS, AS 1164, š. 1346, Kvaternikovo pismo Vodopivcu, 31. 10. 1919.

⁷ OAA, pismo Stanislava Sretenovića avtorju, 23. 1. 2019.

⁸ Prim. Borković, *Milan Nedić*, str. 14–15.

⁹ Andrejka, *Razvoj vojaštva*, str. 284.

¹⁰ Zahvaljujem se Bojanu Dimitrijeviću za posredovanje po-

Velečovanu gospodinu Vodopivcu!

Šaljem vam študijo o naših granicah. Vlada bi se študija pogledala, bilo bi radi namnjenostjo dobro, morda bi se izločilo v zemljovid obljubljen, za evropske države in granice. Maja se navede v študiji. Pravi se da sam imam svoj smisel in interes naše domovine in da je pripravljen.

O one misli radi govori Društvo, čitani danes v Harodu in v Dravnu.

Šlo je najljepše prišlo da je nemška volja da se vas na to povzema in nemški svet na taj shajen rad naših častnikov, tudi čast ljudima hite priroda isti kraj sili gorkih iskusov ustajajo na našoj strani stoji.

Naš v dan

Baranji, dne 9/5. Kvaternik

Prislo 11/10. 19

51. 18

Pismo podpolkovnika Slavka Kvaternika predsedniku ljubljanske komisije za mirovno konferenco dr. Franu Vodopivcu (ARS, AS 1164).

oceno Kvaternikovo študijo. Vodopivcu jo je vrnil z dopisom 28. novembra 1919, z besedilom pa je bil več kot zadovoljen.¹¹ Po spletu zgodovinskih naključij je torej brat Milana Nedića pomagal do objave študije Kvaterniku, ki je bil kasneje drugi mož v hierarhiji ustaškega režima na Hrvaškem – in to študije, ki je odločno zagovarjala obrambo jugoslovanskih strateških meja proti Italiji, državi, ki je bila kasneje zaveznica obeh režimov v orbiti Sil Osi.¹²

Po Nedićevo odobritvi so se priprave za tisk lahko začele in 13. decembra 1919 je Vodopivec Kva-

terniku že lahko sporočil veselo vest: »Vaša študija, upam, da izide v kratkem. Podpolkovniku Nediću je izborna ugajala in je on predlagal le, da se na drugi strani iste jače iztakne, da so eden glavnih ciljev Italije premogokopniki v Trbovljah, ker so ji za svojo zelo razvito industrijo zelo potrebni.«¹³ Kvaternikova študija je bila v večjem delu prevedena v slovenščino in jo je pisarna za zasedeno ozemlje, ki je sodila pod Vodopivčevo komisijo za mirovno konferenco, objavila leta 1920. Vodopivec njenega avtorja ni izdal, ampak je navedeno pod naslovom zgolj: »Izpod peresa odličnega veščaka.«¹⁴ Kot je ugotovil že avtor neobjavljenega nemškega prevoda študije, v slovenski verziji določeni deli v primerjavi s hrvaškim iz-

datkov o delovanju bratov Nedić v ustanovni dobi Kraljevine SHS. OAA, Dimiitrijevićevo pismo avtorju, 1. 3. 2019.

¹¹ KLA 683, Sammlung Wutte, š. 19, Nedićev dopis Vodopivcu, 28. 11. 1919.

¹² Milutin Nedić je med aprilsko vojno 1941 pristal v nemškem ujetništvu, od koder je bil osvobojen šele z bratovim posredovanjem. Po sovjetskem zavzetju Beograda se je jeseni 1944 umaknil v Avstrijo, kjer je domnevno storil samomor.

¹³ ARS, AS 1164, š. 1346, Vodopivčevo pismo Kvaterniku, 13. 12. 1919.

¹⁴ Kvaternik, *Naše meje*. Knjižica obsega 32 strani. Kjer ni navedeno drugače, so v nadaljevanju tega poglavja Kvaternikovi citati povzeti po njej.

virnikom manjkajo. Vendar pa je Vodopivec v uvodu dodal nekaj recenzentskih komplimentov iz Nedičevega pisma: »V spisu je strokovno in znanstveno oko piševo zelo jasno zapazilo vso resnost položaja, v katerem se nahaja skrajni severozapadni del naše domovine vsled mej, ki so potegnjene že sedaj ali jih namerava potegniti pariška konferenca.« Poleg tega je Vodopivec v uvodu knjižice dodal še nekaj notranjepolitičnih iskric. Tako naj bi si študijo morali vzeti k srcu »tudi vsi oni Slovenci, ki se ne morejo nagovoriti proti Srbom in Hrvatom ter sanjajo o nekaki imaginarni samostojni slovenski državi«. Po Vodopivčevem mnenju naj bi bilo iz razprave »jasno razvidno, kako dolgo bi dihala ta slovenska država brez Hrvatov in Srbov med sosedoma na zapadu in severu«. Vodopivec je to izpoved jugoslovanski državni ideji podkrepil še z enim citatom iz Nedičevega pisma: »Res je zelo težak vojaški položaj Slovenije. Sedanje italijanske in avstrijske meje jo postavljajo v težji položaj, kot se je nahajala Srbija od leta 1912. nasproti Avstro-Ogrski. Sreča je samo to, da stoji za Slovenijo cela Jugoslavija do Soluna, dočim so stali za Srbijo samo sovražniki.«

Kvaternik je v študiji večino prostora namenil meji z Italijo, Nemško Avstrijo pa je odpravil zgolj na dobrih štirih straneh, češ da je zgolj »radovoljno orožje v rokah Italijanov«. To naj bi dokazovali tudi dogodki na koroški fronti, kjer »so vidni znaki skupnega pohoda proti vzhodu«. Rdeča nit Kvaternikovih izvajanj je ugotovitev, da so Italijani po zlomu avstro-ogrske obrambe zasedli mejno črto, ki sploh ni bila defenzivna, kot so trdili, ampak prav nasprotno: »Sedanja mejna črta je oddaljena od srca Slovenije, to je, od Savske doline in Ljubljanske kotline in glavnega mesta Slovenije, Ljubljane, 20–30 km, to je, dan hoda za največje operativne enote.« Prepričljivo je dokazoval njen ofenzivni značaj, ki ob zelo dobri prometni strukturi v zaledju vodi v zasedbo Ljubljane, a tudi rudnikov v Zasavju in Savinjski dolini. Po njegovem mnenju bo Italija v mejnem prostoru stalno vzdrževala 6 do 8 divizij, kar pomeni, da bi Jugoslavija morala za obrambo postaviti 3 do 4 divizije. Pri tem je že vračunal, »da zaleže naš jeden vojak za dva sovražna«. Ker bi bila Ljubljana vseskozi v dosegu italijanskega topništva, bi to tudi na jugoslovanski strani zahtevalo »ogromno število tehniških čet in topništva«. To bi bil za novo državo zelo velik finančni zalogaj, po Kvaternikovem mnenju svojevrstna vojna odškodnina, večja od tiste, ki je bila po *Versajski pogodbi* naložena Nemčiji. A četudi bi uspeli nekako financirati pas umetnih utrd, bi ne mogli preprečiti bombardiranja Ljubljane in železniških zvez.

Torej bi bila Slovenija po Kvaternikovih ugotovitvah vseskozi v izrednih razmerah in bi jo morali organizirati »čisto militaristiško slično kot staro granico«. To pa bi po drugi strani pomenilo, da se Ljubljanska kotlina in Savska dolina sploh ne bosta mogli gospodarsko razvijati: »Vprašam, kdo bo razvil

v skušnjah v svetovni vojni v tem srcu Slovenije industrijo, zidal tvornice, ko ve vsak, da lahko uniči uničevalni ogenj najtežjih topov vse že prvi dan sovražnosti? Vprašam, ali lahko ostane Ljubljana s svojimi važnimi političnimi in narodnimi napravami središče Slovenije, če je lahko po pol dnevu hoda v sovražnih rokah?« Torej bi morali pogajalci v Parizu na vsak način doseči spremembo meje in njeno prestavitev na Sočo. Tako bi obe državi dobili »čisto defenzivne meje« in »bi bili strateško zavarovani«. Kvaternik je pri tem izhajal iz lastnih izkušenj, ko je bil med vojno pribočnik poveljnika na soški fronti Borojevića. Čeprav je imela Italija na fronti po njegovih izračunih štirikrat več pehote in osemkrat močnejše topništvo, so čete stare monarhije uspešno branile slovensko ozemlje. In če je to uspevalo »mešani avstrijski«, zakaj ne bi še bolj jugoslovanski »narodni vojski«?

Toda Kvaternik se je zavedal, da bo na pariški mirovni konferenci težko doseči spremembo meje v jugoslovansko korist. Tam naj bi namreč veljalo načelo: »kdo je jačji, ta tlači«; načelo, ki ga »ne bo iztrebil iz človeške narave niti Wilson niti Ljening«. Položaj jugoslovanskih pogajalcev je bil očitno tako slab, da so bili nekateri pripravljeni sprejeti nasvete nekdanjega Kvaternikovega poveljnika Borojevića, ki je bil zaradi vdanosti habsburški dinastiji v novi državi na črni listi sovražnikov.

Borojević v službi diplomacije

Znano je, da se je sodelovanje med Borojevićem in 22 let mlajšim Kvaternikom začelo že pred prvo svetovno vojno. O tem priča tudi ohranjena korespondenca v Kvaternikovi zapuščini, ki sta jo že pred leti analizirala Milan Pojić in Danijela Marjanić. Ta sklepa, da sta se Borojević in Kvaternik spoznala v letih 1904–1907, ko sta službovala v Petrovaradinu: prvi kot polkovnik, drugi kot nadporočnik. Kvaternik je bil Borojevićev pribočnik od oktobra 1914 do februarja 1916. Torej je bil njegova desna roka že na vzhodni fronti; ko pa je bil Borojević kot poveljnik V. armade konec maja 1915 premeščen na jugozahodno fronto, na soško bojišče, je šel tudi on z njim. Zanimivo je pismo z dne 22. junija 1917, iz katerega je razvidno, da je Kvaternik Borojeviću podaril bajonet. »Soški lev« je bojnemu tovarišu takrat sporočil, da bo bajonet nosil ob svečanih priložnostih, med drugim tudi takrat, ko bo vkorakal v Milano.¹⁵

Sodelovanje med »generalisimom« in njegovim pribočnikom je bilo očitno poznano tudi zunaj vojaških krogov, saj ga je v svojem znanem slogu obsojanja pravih ali namišljenih »avstrijakantov« ovekovečil Miroslav Krleža. Kvaternika je označil kar za »cicisbea«, ki je v stilu italijanskih novoveških predhodnikov menda svojemu šefu urejal potrebno logi-

¹⁵ Kisić-Kolanović, *Vojskovođa*, str. 16; Pojić in Marjanić, *Pisma*, str. 126–128.

stiko za dvorjenje neki dunajski grofici na letovanju v hrvaškem Lovranu.¹⁶ In ko je Kvaternik pozimi 1942 kot drugi človek v hierarhiji ustaškega režima obiskal Rim, ga je kralj Viktor Emanuel III. presenetil z izjavo, da sta »stara znanca«. Presenečeni Kvaternik je ostal brez besed, nakar mu je kralj odvrnil: »Bila sva vendar vis-à-vis na Soči, vi kot dešna roka Borojevića, povzročili ste nam precej težav.«¹⁷

Zato je verjetno logično, da je bil prav Kvaternik spričo tesnega sodelovanja med prvo svetovno vojno nato tudi posrednik med ljubljansko komisijo za mirovno konferenco in Borojevićem, ki je po prevratu pripravljala teren za svojo politično rehabilitacijo pri novih jugoslovanskih oblasteh. Sicer še vedno slavni, a od mnogih zapuščeni feldmaršal je tedaj s soprogo Leontino v zelo težkih razmerah živel v izgnanstvu v Vrbi ob Vrbskem jezeru. Njegovo prtljago so namreč zasegli na Gorenjskem, ko se je vračal s soške fronte. Avstrijsko državljanstvo je zavrnil, a tudi jugoslovanske oblasti so se njegovim uslugam odrekale, čeprav je izrazil željo, da se naseli v Zagrebu. Zdi se, da je bilo odklonilno stališče posledica znanega incidenta po sklenitvi premirja z Italijo 4. novembra 1918. Borojević je takrat zahteval, da mu ljubljanska vlada preda telefonske in telegrafske povezave, pri čemer ji je v nasprotnem primeru zagrozil z aretacijo. Telefonski pogovor je bil sicer takoj prekinjen, a njegova grožnja je zadostovala, da so ga v Ljubljani zatožili pri Narodnem veču Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu.¹⁸ Kot je znano, je tudi Ljubljana sprožila postopek za odvzem njegovega častnega meščanstva, čeprav (ali morda prav zato) je mesto vodil isti župan, ki mu ga je podelil – Ivan Tavčar.¹⁹

Janko Brejc, ki je med prevratom skupaj s Tavčarjem odigral ključno vlogo pri oblikovanju Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani, je Borojevićeve odločitve ob razpadu habsburške monarhije obžaloval: »Umaknil se je v Nemško Avstrijo, ker menda še ni verjel, da je monarhije in habsburške dinastije konec. Bil je politično desorientiran in dasi Slovan, ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju, ni izpregledal, da je njegovo mesto sedaj na čelu njegovih slovanskih polkov, s katerimi bi bil lahko – pod novo zastavo – vnovič zasedel krvavo soško fronto in zaslonil njeno slovensko zaledje pred boječe sledečimi Italijani. Naša zapadna meja bi bržčas izgledala precej drugače, če bi se bil sloviti vojskovodja svojega historičnega zvanja ob pravem času zavedel.«²⁰

Brejčeve navedbe tako demantirajo govorice, ki so krožile v prevratnem času, češ da je Borojević »bojda ponudil Slovincem roko« in bil pripravljen zadržati italijansko prodiranje, a je ljubljanska vlada njegovo

ponudbo odklonila.²¹ Precej bolj verjetna je ugotovitev, da je Borojević ob umiku s soške fronte želel ohraniti skupaj čim več vojaštva čim bližje Dunaju, kar naj bi izboljšalo pogajalska izhodišča habsburške monarhije na bližnji mirovni konferenci.²² Torej je še vedno verjel v ohranitev Avstro-Ogrske, čeprav je ta takrat že praktično razpadla, kar se je najbolj kazalo prav v razsulu nekdanj mogočne cesarske in kraljeve armade.

Ne glede na Borojevićevo »politično dezorientacijo«, če uporabimo Brejčovo terminologijo, si je Kvaternik kot posrednik med feldmaršalom in ljubljansko komisijo za mirovno konferenco prizadeval za rehabilitacijo »soškega leva«. V enem od pisem Vodopivcu se je tako obregnil ob novinarske obtožbe, da je Borojevićeva soproga »nemška vohunka«. Kvaternik je izrazil nerazumevanje za pisanje časopisja, ki da blati čast ljudem, ki kljub grenkim izkušnjam »vtrajno stojijo na naši strani.«²³

Borojevićevo angažiranje je dobilo konkretnjše oblike z oblikovanjem posebnega spisa o italijanski drži med svetovno vojno. Projekt objave knjižice nekdanj slavnega feldmaršala, ki je kljub številnim razočanjem želel pomagati novi državi, je na pariški mirovni konferenci koordiniral Otokar Rybář. Borojević je študijo na petnajstih straneh končal konec avgusta 1919, Vodopivcu pa jo je dostavil Kvaternik.²⁴ Študija je bila sicer v zgodoviniopisu že večkrat opažena, najprej prav na straneh *Kronike*.²⁵ Glede na Borojevićeve izkušnje z italijansko vojsko, ki jo je kot vojni strateg prekašal v vseh pogledih, po vsebini ni bila presenečenje, pa tudi po obsegu je bila bolj skromna. A na tem mestu bi veljalo opozoriti predvsem na večkrat spregledano spremno pismo Vodopivcu, v katerem se je feldmaršal pritoževal zaradi odnosa, ki ga je imela nova država do njega. Čeprav je bil razočaran zaradi ravnanja »južnih Slovanov«, je zapisal tudi, da ga njegova »pripadnost plemenu« vendarle navaja k temu, da se zavzame zanje. V Pariz je tako poslal sporočilo Rybářu, da se je kljub vsem prizadežanjam krivicam pripravljen angažirati na strani sonarodnjakov v diplomatskem boju proti »najnevarnejšemu nasprotniku.«²⁶

²¹ Hladnik, *Od Triglav do Andov*, str. 71.

²² Kolar-Dimitrijević, *Zašto*, str. 14.

²³ ARS, AS 1164, š. 1346, Kvaternikovo pismo Vodopivcu, 9. 10. 1919.

²⁴ ARS, AS 1164, š. 1347, Borojevićevo pismo Vodopivcu, 31. 8. 1919; Vodopivćevo pismo predsedstvu Deželne vlade v Ljubljani, 3. 10. 1919.

²⁵ Prim. Nečak, *O vojni*, str. 107–111; Svobljak, Čigava ali komu soška fronta, str. 370; Holjevac, Svetozar Borojević, str. 147–151.

²⁶ ARS, AS 1164, š. 1347, Borojevićevo pismo Vodopivcu, 31. 8. 1919. Pismo je napisano v nemškem jeziku. Najzanimivejši del, ki govori o Borojevićevem odnosu do sonarodnjakov, se glasi: »Die ungerechtfertigte, ungerechte und kränkende Behandlung, welcher ich seitens der Südslaven bis zur Stunde ausgesetzt bin, enthebt mich zwar jeder Verpflichtung, mich für dieselben einzusetzen und deren Standpunkt zu stärken.

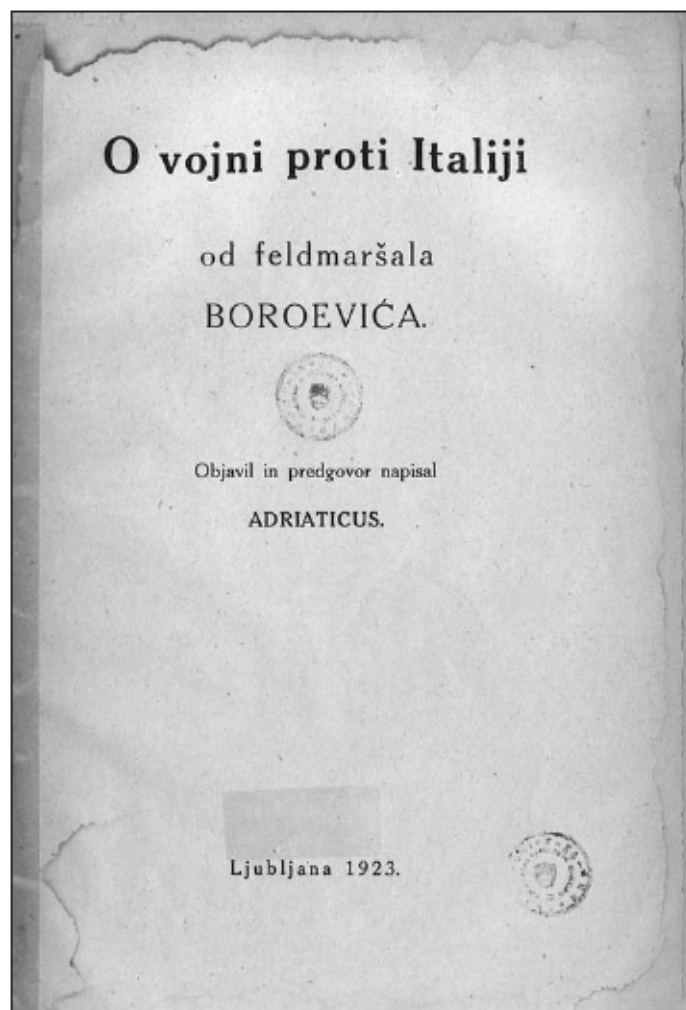
¹⁶ Nečak in Repe, *O feldmaršalu*, str. 20–21.

¹⁷ Kisić-Kolanović, *Vojskovoda*, str. 200.

¹⁸ Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 26.

¹⁹ Podrobno o tem Nečak in Repe, *O feldmaršalu*, str. 63–111.

²⁰ Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 26.

Naslovnica študije Svetozarja Boroevića o vojni proti Italiji, ki jo je objavil Otokar Rybář.

Tu se postavlja zanimivo vprašanje, do kolikšne mere se je Boroević sploh identificiral z novo državo. Če je ob prevratu ostal bolj ali manj osamljen v svojem zatočišču na Koroškem in so bili njegovi uspehi s soške fronte že skoraj pozabljeni, sta ga hrvaška in slovenska historiografija na predvečer devetdesetletnice njegove smrti začeli na novo odkrivati. Pri tem se je ponovno pojavilo seveda tudi vprašanje njegove narodne identitete, ki so jo razlagali na več načinov, pač odvisno od perspektive avtorjev. Znameniti feldmaršal je bil tako po eni strani hkrati veliki hrvaški vojskovodja, branilec slovenske zemlje in potomec slavnih krajišnikov, ki naj bi s svojo avtoriteto k bojevanju spodbudil tudi habsburške Srbe. Po drugi strani

pa so nekateri zgodovinarji opozarjali, da ga je težko opredeliti po narodnostnem kriteriju. Tudi z označbo »pravoslavni Hrvat« si danes težko veliko pomagamo, kot ga na podlagi verskega kriterija ni mogoče kar enostavno odpraviti kot Srba. Jasno je samo to, da je bil kot praktično vsi visoki častniki rajne monarhije do konca zvest habsburški dinastiji, kar je nenazadnje po prevratu plačal s krivičnim odnosom, ki ga je bil deležen tako s strani avstrijske republike kot jugoslovanske kraljevine.²⁷ Kakor koli že, Vodopivec se je prav na podlagi feldmaršalovih zagotovil pri ljubljanski vladi zavzel, da Boroevićevo študijo nekako plača. Pri tem je poudaril, da se Boroević očitno »smatra za Jugoslovana«. Predlagal je kompenzacijo za prtljago, ki mu je bila odvzeta med prevratom.²⁸

Deželna vlada za Slovenijo je pod Brejčevim predsedstvom 10. oktobra 1919 sprejela sklep, da se Boroeviću izplača odškodnina 10.000 kron. Brejč

Indem ich es aber dennoch tue, so leitet mich meine Zugehörigkeit zum Stamme, meine Abneigung gegen unseren gefährlichsten Gegner in der Zukunft und der Umstand, dass die Vernunft schliesslich doch siegen und mir zu meinem Rechte verhelfen wird. Teilen Sie das Dr. Rybar in Paris mit und sagen Sie ihm, dass mein Name nur dann der Publication beigelegt werden darf, wenn dieselbe im vorliegenden Text erfolgt.«

²⁷ Kolar-Dimitrijević, *Zašto*, str. 11 in 21.

²⁸ ARS, AS 1164, š. 1347, Vodopivčovo pismo predsedstvu Deželne vlade u Ljubljani, 3. 10. 1919.

je predlagal, da se sredstva zagotovijo iz demobilizacijskega fonda.²⁹ Denar je Borojeviću izročil nihče drug kot Kvaternik, ki mu je feldmaršal izdal potrdilo o prejemu.³⁰ Brejc je kasneje v svojem znanem spominskem članku o prevratnih dogodkih v zvezi s tem zapisal: »Iz skromnih sredstev, ki so mi bili kot predsedniku Deželne vlade na razpolago, sem mu dvakrat priskočil na pomoč, za kar se mi je zelo ljubeznivo zahvalil. Sprejel je podpore, kakor pravi, na račun odškodnine za prtljago, katero da so mu ob njegovem umiku s fronte naši državni organi odvzeli. Kakor se je dognalo, mu je bila prtljaga res odvzeta, toda naši državni organi tega niso storili; domnevno so bili to organi narodnih svetov ali narodnih straž. Ta stvar je žal kljub uvedeni preiskavi ostala do danes nerazčiščena in je tudi mogoče, da so mu ob splošni zmešnjavi tik za fronto prtljago konfiscirali docela neodgovorni elementi. Da je bil [feld]maršal Borojević ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju Jugoslovan, je pokazal v dejanju z znamenitim referatom, ki ga je podal o soških bojih naši mirovni delegaciji. To izhaja pa tudi iz njegovih lastnih izjav.«³¹

Borojevićeva hvaležnost za prizadevanja ljubljanske vlade, da mu pomaga v težkem položaju, je razvidna tudi iz korespondence s Kvaternikom. Po drugi strani pa ga je močno prizadela ignoranca politikov iz Hrvaške, ki jo je očitno še naprej imel za neke vrste ožjo domovino. V pismu 14. aprila 1919 je tako zapisal: »Zalostno je, da se zame zavzemata Kranjska in Srbija, Hrvaška pa me pozablja v najtežjem trenutku mojega življenja.« Pomoč »Kranjske« je bila še toliko bolj dragocena, ker je avstrijsko notranje ministrstvo izdalo uredbo, da morajo vsi, ki nimajo avstrijskega državljanstva, republiko zapustiti do 20. septembra 1919. V obupu je Kvaterniku prosil, naj mu pomaga najti stanovanje.³² A ker ga na Hrvaškem očitno niso bili pripravljeni sprejeti, je Borojević razmišljal o tem, da se preseli v Celje. Zakaj je prišlo za preselitev v poštevo mesto ob Savinji, iz objavljene korespondence ni jasno razvidno. Morda ga je k temu nagovarjal prav Kvaternik, saj je po vrnitvi iz Medmurja tam služboval, kasneje pa je njegova družina imela tam večjo posest, Kristinin dvor v Medlogu.³³ Borojević je Celje menda poznal samo površno, z manevrov, povrh pa je še dolgo mislil, da sploh »ni bilo južno-slovansko«. Kljub temu je Kvaterniku 15. septembra 1919 naročil, naj preveri, koliko bi ga v Celju v najboljšem hotelu stal najem dveh sob.³⁴

Borojevićevi prihranki so se krčili in postajal je vse bolj zaskrbljen.³⁵ V začetku novembra 1919 je tako

Kvaterniku potožil, da je ostal brez bonov za hrano, ki jih je do tedaj dobival iz Celovca. Prav tako ni imel drv za kurjavo, zato je Kvaterniku prosil, naj posreduje za njihovo nabavo pri Maistru in Brejcu. Ob njuni omembi bi bilo zanimivo vedeti, kako se je Borojević opredeljeval do bližajočega se plebiscita za Koroško. Iz enega od pisem Kvaterniku je razvidno, da je bila njegova drža zadržano nevtralna. Tako je hrvaškemu prijatelju svetoval, naj ne vstopa v plebiscitno komisijo: »S tem se boste znašli v težkem položaju, in nihče se vam ne bo zahvalil, ne Nemci ne južni Slovani. Zamerili pa se boste tudi predstavnikom Antante.«³⁶

Takšno stališče je razumljivo, če vemo, da je bilo Borojevićevo bivališče na Koroškem, drugam pa se ni mogel preseliti. Kljub temu pa njegova zadržanost ni primerljiva s stališči drugega visokega častnika avstro-ogrske armade, ki je takrat živel na Koroškem, generala Karla Scottija.³⁷ Ta je sicer sodeloval v bitkah pri Kobaridu in na Piavi, kmalu po vojni pa je bil upokojen. V intervjuju za enega od tržaških časopisov je sredi decembra 1919 izjavil, »da se ne bi nikoli mogle najti bolj nepravilne meje med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo kot današnje«. Povedal je, da »vindišarski« jezik nima nič skupnega s klasičnimi slovanskimi. Po njegovem pa naj bi bilo celotno koroško prebivalstvo »odločno zato, da pripade samo oni državi, ki ji bo pripadal Celovec«. Pritoževal se je tudi nad jugoslovansko propagando, ki naj bi jo na Koroškem izvajali slovenski, češki in celo nemški duhovniki.³⁸

V začetku decembra 1919 se je Rybář iz Pariza oglašil z novico, da bo Borojevićeva študija kmalu izšla v angleščini in da bo poskusil najti način, da bi bila objavljena tudi v francoskem jeziku. V Londonu so bili po Rybářovih informacijah pripravljene financirati tudi tisk obširnejše knjige o bitkah na Soči, če bi jo bil Borojević pripravljen napisati. V tem primeru bi bila jugoslovanska delegacija v Parizu pripravljena Borojevićev tekst prevesti v angleščino in ga poslati v Veliko Britanijo.³⁹

Toda Borojevićeva študija takrat ni bila objavljena, ampak je izšla šele skoraj štiri leta kasneje, ko jo je pod psevdonimom »Adriaticus« objavil Rybář. Ta je v uvodniku 24. maja 1923 zapisal, da »Borojevićev spis svojčas iz razlogov, ki jih ne kaže tu razpravljati, ni bil objavljen«. Očitno je bila njegova objava prepre-

²⁹ Sejni zapisniki Deželne vlade za Slovenijo, II, str. 377.

³⁰ Pojić in Marjanović, Pisma, str. 142–143.

³¹ Brejc, Od prevrata do ustave, str. 27.

³² Pojić in Marjanović, Pisma, str. 129.

³³ OAA, pismo direktorja Zgodovinskega arhiva Celje Boruta Batagelja avtorju, 31. 1. 2019.

³⁴ Pojić in Marjanović, Pisma, str. 130 in 138–139.

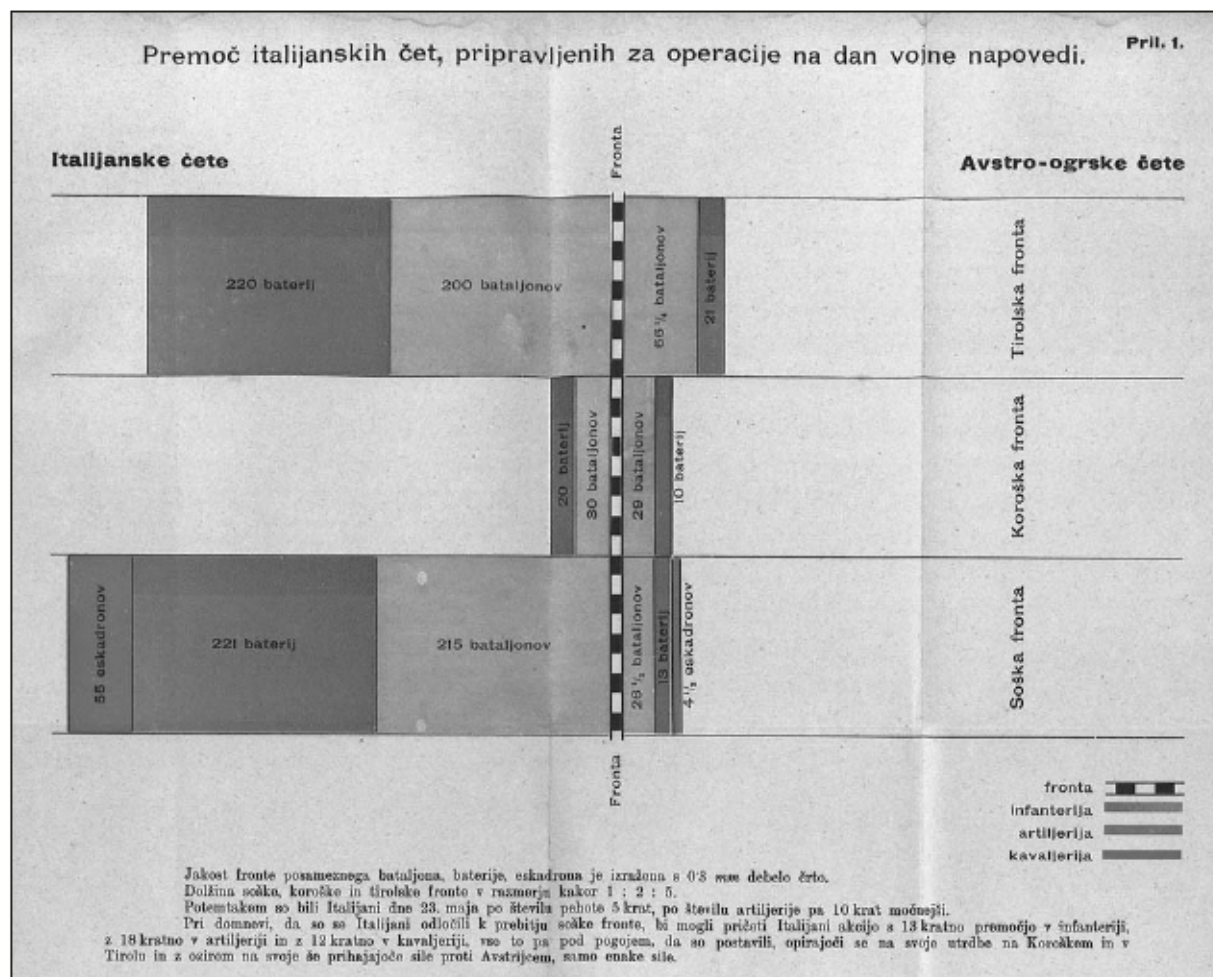
³⁵ Nečak in Repe, O feldmaršalu, str. 38–39.

³⁶ Pojić in Marjanović, Pisma, str. 137 in 141–142.

³⁷ Koroška je bila po vojni očitno zanimivo pribežališče za častnike stare monarhije. Podobno kot Borojević se je z Dunaja zaradi previsokih življenjskih stroškov na Koroško preselil tudi nekdanji šef generalštaba Blaž Žemva (Blasius Schemua), ki je bil slovenskih korenin. V Celovcu je živel skupaj s sestro, preživel pa se je s prodajanjem knjig iz svoje bogate knjižnice, ki je obsegala okrog 10.000 zvezkov. Rozman, Generala, str. 211.

³⁸ Bivši general za avstrijsko Koroško. *Slovenski narod*, 13. 12. 1919, št. 242, str. 2.

³⁹ ARS, AS 1164, š. 1346, Vodopivčev pismo Kvaterniku, 13. 12. 1919.

Prikaz razmerja sil med avstro-ogrsko in italijansko armado v Boroevičevi študiji o vojni proti Italiji.

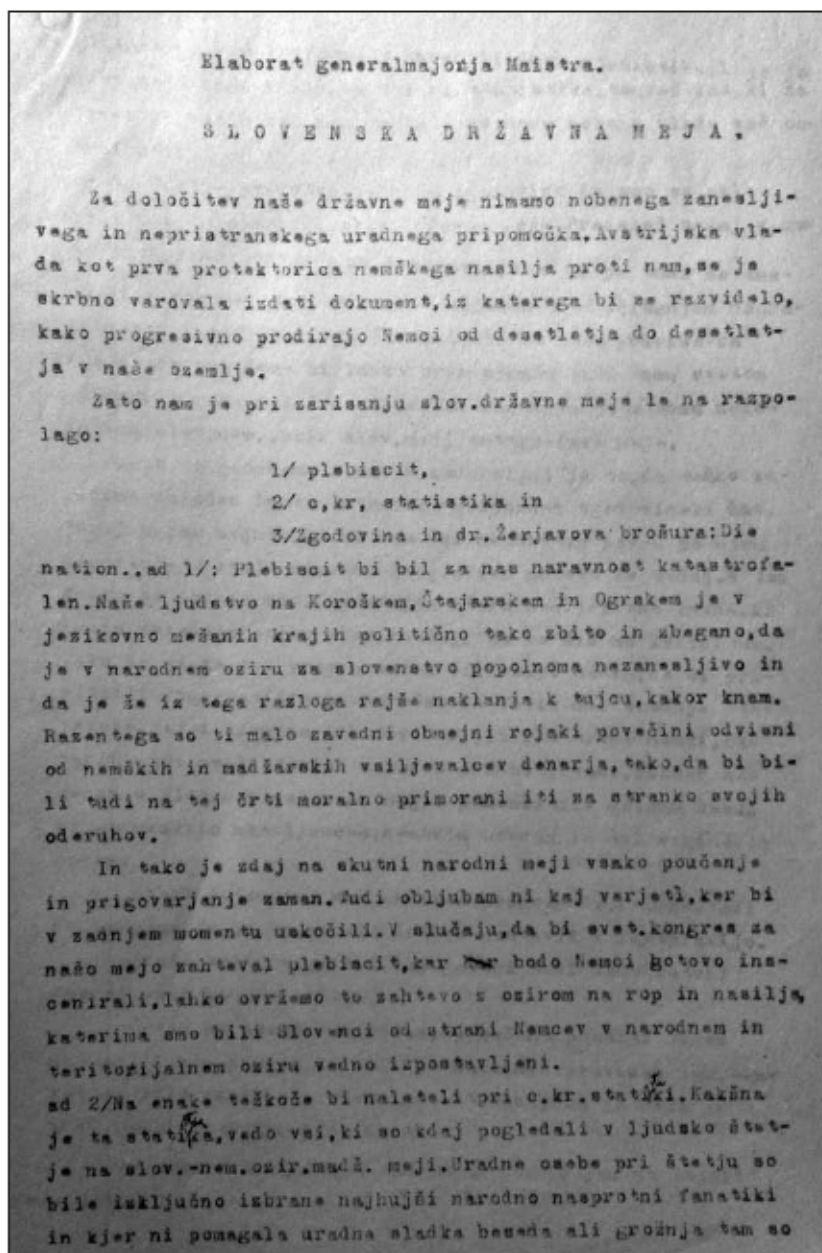
čena iz političnih razlogov, pri čemer je Rybář izrazil nerazumevanje za takšno ravnanje: »Ta mož je bil sicer v avstrijski službi, ali po rojstvu in mišljenju Srb, ki ni nikdar zatajil svoje narodnosti, kar je najbolje dokazal s tem, da se ni hotel boriti na srbski fronti.« Rybář ni pozabil poudariti Boroevičevih zaslug za obrambo na fronti proti Italiji: »Zlasti Slovenci imajo edino le njemu zahvaliti, da niso italijanske čete v vojni zasedle lepe naše slovenske kraje; da ni naše ljudstvo, izvzemši del Goriške, izkusilo grozote sovražne zasedbe.« Po Rybářovem mnenju pa je Boroevičeva obramba vsaj deloma vplivala tudi na dogajanja na pariški mirovni konferenci in »prav gotovo bi tudi meje izgledale precej drugače, če bi se bili Italijani mogli sklicevati na pravico zavojevanja«. V tem smislu je bil nedvomno najbolj poveden naslednji Boroevičev sklep: »Italija more svoje zahteve na mirovnem kongresu utemeljevati z vsemogočimi argumenti, samo ne s svetostjo dogovorov in z uspehom orožja.«⁴⁰

Tega so se v Parizu zavedale tudi velesile, ki so leta 1915 z Italijo podpisale *Londonski pakt*, a ga z izjemo ameriškega predsednika Thomasa Woodrowa Wilsona niso postavljale pod vprašaj. Realnost diplomatskih dogovorov je bila drugačna od visokoletečih načel, kar so Italijani še najbolj vedeli.

Maistrova slovenska državna meja

Med avtorji besedil, ki so nastala v času diplomatskega boja za meje, ne gre pozabiti na Rudolfa Maistra, ki je s svojim ravnanjem od vseh nekdanjih častnikov habsburške monarhije v največji meri vplival na boj za meje nove države. Že znamenita Maistrova novembrska vojaška akcija v Mariboru je bila nedvomno dobra spodbuda za jugoslovanske pogajalce v Parizu. Fran Erjavec je v standardni razpravi o mirovni konferenci zapisal naslednjo ugotovitev: »Še najlažja je bila pa naša borba za meje na Štajerskem. Tam niso čakali na nesposobno Ljubljano, temveč sta takoj ob razsulu Avstrije vzela iniciativo v roke mariborski Narodni svet pod predsedstvom prof. dr. [Karla] Verstovška in tedanji major R[udolf] Mai-

⁴⁰ Adriaticus [Rybář], *O vojni*, str. 4–5 in 14.

Prva stran tipkopisa elaborata Rudolfa Maistra o slovenski državni meji iz leta 1919 (ARS, AS 1164).

ster, eden izmed silno redkih narodno zavednih aktivnih oficirjev.⁴¹ Maister je bil ob koncu lanskega leta v središču pozornosti širše slovenske javnosti. Ob poudarjanju njegove odločilne vloge v Mariboru novembra 1918, ki je bila v spominskem letu ponovno predmet številnih razprav, pa se nihče ni podrobneje lotil vprašanja, kako je v času pariške mirovne konference ocenjeval slovenske možnosti v diplomatskem boju za meje.

V zvezi z Maistrovo kariero v armadi stare monarhije pred njenim razpadom se pogosto pozablja na zgodovinsko okoliščino, ki jo je v spominih opisal

podpolkovnik Franc Cvirn, eden njegovih najtesnejših sodelavcev v prevratni dobi. Marca 1917 je bil namreč Maister premeščen iz Maribora v Gradec. Menda naj bi temu botrovala njegova poudarjena narodna drža, saj je v Mariboru redno zahajal v Narodni dom in se družil s slovenskimi politiki. Poveljnik armadnega poveljstva v Gradcu general Martiny je osebno zahteval, da je treba Maistru preprečiti vrnitev v Maribor, in se zavzel za njegovo premestitev v Ljubljano, Trst ali Dalmacijo. Maister se je v stiski obrnil na Antona Korošca, ki je ugotovil, da lahko zaplet razreši zgolj osebno posredovanje cesarja Karla. Karel je Korošca, ki je takrat vodil južnoslovenske poslance v dunajskem parlamentu, takoj sprejel in

⁴¹ Erjavc, *Slovenci*, str. 18.

zahteval, naj mu prinesejo Maistrove akte. Po njihovem pregledu je še isti dan ukazal, da se Maistra premesti v Maribor, kjer je tudi pričakal prevrat. Zadnji habsburški cesar je tako posredno vplival na razvoj dogodkov v prevratnem Mariboru.⁴²

Po pričevanju Maistrovega sina Boruta se je Maister že ob koncu poletja 1918 sestajal s Korošcem, pri čemer sta razpravljala tudi o tem, kako zavarovati slovenske narodne meje. Pogovarjala ste se v sobi, v kateri je imel Maister velik zemljevid, sestavljen iz vojaških kart bodočega jugoslovanskega ozemlja: »Na tej karti sta zarisovala narodnostne meje ter določala razne druge osnove za združitev vseh Jugoslovancev.« Omenjeni zemljevid so pri Maistrovih hranili vse do okupacije, ko se je pri begu izgubil.⁴³ Obstoj tega zemljevida potrjujejo tudi Cvirnovi spomini. Cvirn je Maistra obiskal na domu avgusta 1918. Maister mu je menda takrat zaupno dejal: »Vedi, da je danes situacija takšna, da bo najpozneje v treh mesecih Avstrijo hudič vzel.« Cvirn, ki je sicer iz položaja na fronti sklepal, da habsburška monarhija res slabo stoji, je nejevolno vprašal: »Kaj pa potem?« Nato je Maister iz predala pisalne mize potegnil velik zemljevid, sestavljen iz avstrijskih generalk (1: 200.000), in pojasnil: »Glej, tukaj imaš ti svojo bodočo domovino. Tu bodo naši hrabri Srbi, Bulgari, Črnogorci, Hrvatje in Slovenci, vsi naši jugoslovanski bratje pod eno streho, ali ne bo to divno?«⁴⁴

V ostalini Janka Mačkovška, ki je kot kartograf in statistik igral pomembno vlogo v jugoslovanski delegaciji v Parizu, se je ohranilo tudi zelo zanimivo Maistrovo besedilo o »slovenski državni meji«. Rokopis obsega 8 strani in ni datiran, je pa na ovitku zabeleženo leto 1919, na kar navaja tudi vsebina. Nastal je pred odločitvijo velesil, da se za Koroško razpiše plebiscit, kar lahko razberemo iz Maistrovega pisanja o plebiscitu v pogojniku.⁴⁵ Na podlagi ohranjenih virov ni mogoče sklepati, kako je na omenjeno Maistrovo besedilo reagiral Mačkovšek. Očitno pa je »elaborat« ocenjeval kot pomemben, saj ga je dal pretipkati.⁴⁶

Maister je s svojimi drznimi potezami vlival samozavest številnim, a je bil glede diplomatskega boja pri razmejitvi na severu zelo previden. Pri tem ga je najbolj skrbelo, da bo za sporna ozemlja razpisan referendum: »Plebiscit bi bil za nas naravnost kata-

strofalen. Naše ljudstvo na Koroškem, Štajerskem in Ogerskem je v jezikovno mešanih krajih politično tako zbito in zbegano da je v narodnem oziru za slovenstvo popolnoma nezanesljivo in da že iz tega razloga rajše naklanja k tujcu, kakor k nam.« Maister je menil, da bodo na »malo zavedne« obmejne Slovence v primeru plebiscita poskušali vplivati z denarjem in da »bi bili tudi na tej črti moralno primorani iti za stranko svojih oderuhov«. Kljub temu je upal, da se bodo Slovenci na svetovnem kongresu, kot je imenoval mirovno konferenco, vendarle izognili plebiscitu, ki ga »bodo Nemci gotovo inscenirali«. Po Maistrovem mnenju bi bilo mogoče nemško zahtevo ovreči »z ozirom na rop in nasilja, katerima smo bili Slov[enci] od strani Nemcev v narodnem in teritorialnem oziru vedno izpostavljeni«.

Prav tako po Maistrovem mnenju Slovincem niso bile v korist staroavstrijske statistike: »Uradne osebe pri štetju so bili izključno izbrani najhujši narodno nasprotni fanatiki in kjer ni pomagala uradna sladka beseda ali grožnja tam so statistiko kratkomalo naredili. Zato statistika, ki jo je skrpucala naša vlada, za nas ni statistika, temveč laž, ki za nas danes ne velja, ker nam te laži ne more nobena vlada več oktroirati.« Čeprav je bil Maister zagovornik zgodovinskih argumentov, ni želel posegati predaleč v preteklost: »Tako se mi ne zdi prav umesten dr. Krekov načrt, da bi priklopili Jugoslaviji vso Koroško in velik del srednje Štajerske. Kajti žive na teh teritorijih res tudi Nemci, katerih ne bi mogli nikdar narodno pridobiti zase, kakor nas Nemci v Slov[enskih] gorah niso mogli ponemčiti v dolgem času, kljub nemškim naseljencem, nemškimi uradom in šulfereinskim šolam. Kakor čujem ima enak obširen program dr. [Albert] Kramer. Tudi dr. [Bogumil] Vošnjak. Ta je baje celo Gradec postavil v Jugoslavijo. Proti taki določitvi mej govori tudi demokratični značaj naše države.«

Podobno kot Janez Evangelist Krek, ki je sicer umrl že pred koncem vojne, je razmišljal tudi duhovnik Lambert Ehrlich, ki je bil jugoslovanski delegaciji v Parizu dodeljen kot ekspert za koroško vprašanje. Zagovarjal je stališče, da naj bi spadala »v gospodarski okvir slovenskega ozemlja« tako Celovec kot Beljak.⁴⁷ Toda zamisel o nedeljivosti Koroške, pred katero je svaril Maister, je vendarle prihajala od Kreka. Njegov privrženec, duhovnik Janez Kalan, si je dobro zapomnil, kaj jim je govoril Krek: »Na Homcu nam je razlagal, da je Koroška nedeljiva celota. Da kdor jo bo imel, mora imeti celo.«⁴⁸ Glasovi tistih Slovencev, ki so svarili pred prevelikimi apetiti pri določanju meja na severu, so bili očitno v manjšini. Po Maistrovem mnenju bi bilo treba kot izhodišče za razmejitev sprejeti leto 1849, ko »je završalo med avstr[ijskimi] narodi približno tako, kakor danes« in je po revoluciji

⁴² PAM, Fond Rudolfa Maistra, Poročilo Antona D. Dolarja, 21. 3. 1940; Potočnik, *Zgodovinske okoliščine*, str. 56.

⁴³ ARS, AS 1193, Osební fond Lojzeta Udeta, š. 47, spominski zapis Boruta Maistra, datirano 16. 2. 1950.

⁴⁴ ARS, AS 1193, Osební fond Lojzeta Udeta, š. 47, Franc Cvirn, *Zgodovina prevratnih dogodkov v Mariboru leta 1918/19*, datirano 7. 3. 1950.

⁴⁵ NUK, Ostalina Janka Mačkovška, Rudolf Maister, Slovenska državna meja. Kjer ni navedeno drugače, so Maistrovi citati v članku povzeti po citiranem rokopisu.

⁴⁶ Tipkopis je v nekdanjem arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. ARS, AS 1164, š. 1351, Elaborat Rudolfa Maistra: Slovenska državna meja, tipkopis (4 strani).

⁴⁷ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 210.

⁴⁸ NSAL, Zapuščina Janeza Kalana, Moja oporoka, tipkopis spominov.

stara Avstrija dobila ustavo, ki je narodom priznala enakopravnost.

Sicer pa je Maister pri določanju meja opredelil šest načel. Najprej je menil, da je treba »priklopiti državi kolikor mogoče važnih prometnih dobrih cest in železnic«. Nadalje bi bilo treba »pridružiti državi posebno ob meji vse večje kraje, tudi če sedaj že nimajo slov[enskega] značaja, a vendar žive iz slov[enskega] ozemlja«. V teh mestih bi bilo treba ustanoviti slovenske obrtne šole in naseljevati slovensko prebivalstvo, »da se začne nam na dobro med nar[odno] mešanim prebivalstvom izgubljati dosedanja narodna napetost«. Maister je upal, da se tako »vsaj v času enega rodu ponemčeno ljudstvo zopet posloveni«. Njegova vojaška miselnost je udarila na plano zlasti pri naslednji ugotovitvi: »Tudi milica bo imela važno ulogo v teh obmejnih krajih, ker ji bo pripadla poleg varstvene tudi na novo kreirana služba narodno obmejne kontrole.«

Kljub tem odločnim načrtom je Maister vendarle vsaj deloma ostajal na realnih tleh, ko je menil, da bi bilo treba »pritegniti kolikor malo se da kompaktnih geografskih enot izključno tujejezičnega značaja«. Njegov cilj je očitno bila, za razliko od stare mnogonarodne monarhije, narodnostno homogena država, pri čemer jo – zanimivo – označuje kot slovensko: »Glavna stvar je namreč, da si postavimo tako slov[ensko] državo in ji določimo take meje, da si ne ustvarimo v lastni bodoči državni celoti enakih narodnih razmer, kakršne smo imeli v dosednji Avstr[iji]. Kakorhitro priklopimo svojemu ozemlju preobširne geografske dele s pretežno tujim življenjem, ki bi nam vzgajal in ustvarjal po naši lastni krivdi domačo iridento in bil kal neprestanim notranjim narodnim bojem in političnim nemirom. Tudi bi naš drugojezični mejaš z uspehom gledal svojemu tustranskemu somišljeniku v oči preko našega državnega plota.«

Na koncu besedila, ki se je ohranilo v Mačkovškovi ostalini, je Maister ugotavljal, da je treba »upoštevati strateško važnost meje«. Mogoče je sklepati, da ga gesla o miru v smislu Wilsonovih načel niso prepričala: »Kolikor časa bodo živeli različni narodi, bodo kljub mirovnim rabsodiščem in zvezi narodov in kljub vsem demokratskim načelom vojne neizogibne. Tako bo tudi naš prihodnji rod gotovo še prijel za puško.« Na te čase pa se je bilo treba že takoj začeti pripravljati: »Zato moramo si zagotoviti ceste, železnice, važne vrhove, priti v posest za promet potrebnih dolin in biti izključni gospodarji pomembnejših voda in s tem prehodov preko njih.« Po Maistrovem mnenju bi bilo treba »potegniti mejo kolikor mogoče po gorskih grebenih in hrbtih, ker zadržuje taka naravna ovira prav močno obmejni promet, kar je v narodnem oziru upoštevanja vredno.«

Zanimiv pa je zlasti del, v katerem je Maister nekako samoopravičevalno pojasnil motive za svojo drzno akcijo zasedbe meje na Štajerskem: »Če sem pri ... / zgradbi državne slov[enske] meje zasadil tu-

intam lopato globočje v nekdanjo našo od tujca preko vseh pravic anektirano posest, gre to pač nam v dobro in je tudi, mislim, popolnoma opravičeno. Ti geografski deli, ki so jih šteli Nemci že za popolno last so v narodnem oziru še tako rahli, da jih bo mogoče z logičnim in stvarnim delom kmalu pridobiti. Seveda bomo morali tamintam uporabljati sredstva, katerih smo se naučili od Nemcev in Madjarov v enakih slučajih.«

Maistrove napovedi so se uresničile v več pogledih. Za Koroško je bil jugoslovanskim delegatom v Parizu vsiljen plebiscit, ki se je res sprevrgel v narodno »katastrofo«. Za Štajersko je bil sicer referendum še tik pred podpisom *Senžermenske pogodbe* 10. septembra 1919 zaradi italijanske podpore Avstrijcem povsem realna možnost, a do njega predvsem po francoski zaslugi le ni prišlo. Večina Maistrovih štajerskih osvojitvev je tako ostala na jugoslovanski strani, vključno z nemškim »trdnjavskim trikotnikom« Maribor–Celje–Ptuj, kjer so novi oblastniki pri slovenizaciji v skladu z generalovimi nasveti uspešno uporabili metode svojih nasprotnikov.

Epilog: nehvaležnost in pristranost

V ustanovni dobi nove države so se torej Borojević, Kvaternik in Maister za krajše obdobje hkrati znašli na Koroškem, ki je bilo predmet napetih pogajalskih dogajanj na pariški mirovni konferenci. Kljub prizadevanjem slovenskih politikov Borojević uradne politične rehabilitacije ni dočkal. Brejc je to obžaloval, kot je razvidno iz že citiranega spominskega zapisa, v katerem je citiral feldmaršalovo pismo: »V pismu od 7. maja 1920 mi piše, da bo že prišel čas, ko bodo tudi njegovi sovražniki morali priznati, koliko je v dolgi dobi 48 let svojega vojaškega službovanja trpel in storil za Jugoslovane; v pismu govori o 'naši mladi državi' in 'našem ljudstvu', za kojega da je vsaj toliko storil, kakor kdorkoli drugi, in da ni njegova krivda, ako ni mogel še več storiti zanj.«⁴⁹ Nekdaj slavni vojskovodja je končal neslavno: 23. maja 1920 je v celovški bolnišnici umrl za posledicami možganske kapi.⁵⁰ Še enkrat se je pokazalo, da je hvaležnost v politiki skoraj neobstoječa kategorija.

Kvaternik je bil sprejet v vojsko nove države, pri čemer je razmišljal o tem, da bi hrvaška vojska imela določeno avtonomijo. O tem predlogu so v začetku decembra 1918 menda razpravljali celo v francoskih vojaških in vladnih krogih, a na koncu ni bil deležen podpore.⁵¹ Tudi v Beogradu za njegove zamisli ni bilo navdušenja, zato se je čutil »prevaranega«. Kljub temu da je tako po politični usmeritvi kot sorodstvenih vezeh pripadal frankovski struji pravaštva (poročen je bil s hčerjo voditelja Čiste stranke prava Josipa Fran-

⁴⁹ Brejc, Med prevratom in ustavo, str. 27.

⁵⁰ Nečak in Repe, O feldmaršalu, str. 39.

⁵¹ Kovač, Francuska, str. 166.

ka), je bil sprva v prestolnici nove države kar dobro zapisan, menda zaradi zaslug pri zaščiti srbskih sirot v času avstro-ogrske okupacije Srbije. Toda na nekem banketu jugoslovanskih žensk konec leta 1918, ki je bil organiziran v čast srbske vojske, ga je Krleža javno napadel. Incident ni ostal brez posledic.⁵²

Čeprav tudi v tem članku citirana študija o mejah dokazuje, da je bil Kvaternik novi državi ob njegovi ustanovitvi lojalna in celo zelo predan, so ga leta 1920 upokojili. Konec vojaške kariere v Kraljevini SHS pa je očitno povzročil tudi sprememba njegove politične usmeritve. Zlasti po razglasitvi kraljeve diktature leta 1929 je bil v stikih s frankovsko emigracijo v Avstriji in na Madžarskem. Ta je že od leta 1919 preigravala različne scenarije kot alternative jugoslovanski državi.⁵³ Po navedbah Kvaternikove biografije sta bila z njim v stiku zlasti podpolkovnik Stjepan Đuić in general Ivan Perčević, ki sta skupaj z nekdanjim deželnim šefom Bosne in Hercegovine, generalom Stjepanom Sarkotićem, v Avstriji vodila protijugoslovanske aktivnosti.⁵⁴ Te so doživele vrhunec z razmahom ustaškega gibanja, ki je med drugo svetovno vojno prevzelo oblast v Zagrebu, pomemben člen tega režima pa je bil prav Kvaternik.

Nemški vojaški predstavnik v Zagrebu Edmund Glaise von Horstenau, ki je bil v času habsburške monarhije privrženec kroatofilskega velikoavstrijskega gibanja prestolonaslednika Franca Ferdinanda, je bil po prihodu v Paveličevo državo razočaran nad držo Kvaternika in drugih predstavnikov ustaškega režima. Ugotavljal je, da pri njih ni mogoče zaznati kontinuitete s hrvaškimi narodnimi zahtevami iz leta 1918 in da jim je stara Avstrija povsem tuja. Poleg tega, da so kritizirali nekoč slavno habsburško Vojno krajino, je Glaise von Horstenau opazil, da so negativno nastrojeni celo do nekdanjih bojnih tovarišev, avstro-ogrskega častnikov srbskega rodu.⁵⁵

Precej bolje kot Borojević in Kvaternik se je po ustanovitvi Kraljevine SHS vsaj sprva znašel Maister. Znano je, da se je po uspešnih bojih za Štajersko posvečal predvsem Koroški. V začetku poletja 1919 je sodeloval pri ustanovitvi nove politične organizacije, Narodnega sveta za Koroško. Izvoljen je bil za njegovega predsednika, in ko je 2. avgusta 1919 postal poveljnik koroškega obmejne poveljstva za plebiscitno cono A s sedežem v Velikovcu, je v

svojih rokah združil vojaško in politično oblast na omenjenem ozemlju. S tem je prevzel pomemben del odgovornosti v slovenskih pripravah na plebiscitno glasovanje.⁵⁶ 28. novembra 1919 je bil z regentovim ukazom v činu generala sprejet v vojsko Kraljevine SHS.⁵⁷

Konec junija 1920 je Maistra doletela čast, da je med prvim obiskom v Sloveniji spremljal regenta Aleksandra in si pridobil naziv »častni adjutant Nj. Veličanstva kralja«.⁵⁸ Vendar zvezdni trenutki zaslužnega generala niso trajali dolgo. Koroški plebiscit 10. oktobra 1920 je jugoslovanska stran izgubila. Že naslednji mesec je sledil podpis *Rapalske pogodbe* z Italijo, Maister pa je bil 17. novembra 1921 imenovan za predsednika jugoslovanskega dela komisije za razmejitve. Toda 2. oktobra 1923 je bil upokojen, star komaj 49 let.

Čeprav je Maistra pestila bolezen, so nekateri v predčasni upokojitvi videli politično gesto srbskega armadnega vrha, ki je bil skeptičen tudi do drugih častnikov stare monarhije. Očitno so mu celo, da je v nekem beograjskem lokalu menda nekoč sedel v družbi z nekdanjimi avstro-ogrskega častniki in se z njimi pogovarjal kar v – nemščini.⁵⁹ Da z ocenjevanjem generala, ki so ga v nekem srbskem časopisu imenovali »avstrijski intendantski oficir«, ni bilo vse v redu, kažejo tudi ugotovitve Bruna Hartmana. General Đura Dokić je namreč leta 1920 zapisal, da zgolj na podlagi Maistrovega dotedanjega vojaškega delovanja ni bilo mogoče oceniti njegove strokovne usposobljenosti za njegov čin. Podobno je menil tudi v oceni naslednje leto, a ga je kljub temu priporočal za napredovanje. Toda namestnik poveljnika IV. armadne oblasti general Petar Pešić je to odločno zavrnil.⁶⁰

Pešić je sicer med pariško mirovno konferenco vodil jugoslovansko vojno misijo.⁶¹ Zato je toliko bolj nenavadno, da je pozabil na zasluge, ki jih je imel Maister v boju za meje nove države. A nevhvaležnost

⁵² Kisić-Kolanović, *Vojskovoda*, str. 16–17.

⁵³ Več o frankovski emigraciji Rahten, *Od Majniške deklaracije*, str. 208–216.

⁵⁴ Kisić-Kolanović, *Vojskovoda*, str. 23. Prim. Sarkotić, *Jugoslavien*, str. 19. Sarkotić je že ob nastanku Kraljevine SHS javno podvomil v možnost njenega obstoja, češ da se v njej za prevlado borita dve različni kulturi, zahodna in orientalska. Podvomil je tudi v njene sposobnosti, da spričo velikih pritiskov sosednjih držav sploh obstane. Pri tem je, ne da bi ju citiral, delil mnenje Kvaternika in Borojevića o veliki nevarnosti, ki novi državi preti od Italije. Ta naj bi na Jadranu vodila politiko po zgledu Beneške republike.

⁵⁵ Kazimirović, *Nemački general*, str. 106.

⁵⁶ PAM, Fond Rudolfa Maistra, oceni Rudolfa Maistra za leti 1920 in 1921, predloženi poveljstvu IV. armadne oblasti; Hartman, *Rudolf Maister*, str. 80–81.

⁵⁷ Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 10. 12. 1919, št. 239, str. 3.

⁵⁸ PAM, Fond Rudolfa Maistra, Zapiske Rudolfa Maistra kralju Aleksandru. Maister je 17. avgusta 1921 v Ljubljani Aleksandru zaprisegel kot »počasni adjutant njeg[ovog] Vel[ičanstva] Kralja«. Besedilo »zakletve« je Maister napisal v srščini.

⁵⁹ Glavan, General, str. 56.

⁶⁰ Hartman, *Rudolf Maister*, str. 87–89. General Dokić je med drugo svetovno vojno pristal kot minister v vladi Milana Nedića, ki so jo podpirale Sile Osi.

⁶¹ Krizman, Hrabak, *Zapiski*, str. 11. Član jugoslovanske vojne misije na pariški mirovni konferenci je bil tudi kontraadmiral slovenskega rodu Alojz Šusteršič, ki je bil po rangu takoj za Pešićem. Tudi Šusteršič je bil upokojen leta 1921, in to predčasno in proti svoji volji, za nameček pa mu nova država pri dodeljevanju pokojnine ni hotela priznati kontraadmiralskega čina, ki mu ga je podelil cesar Karel. Popravo pokojnine je Šusteršič dočakal šele v neodvisni državi Hrvaški. Več o tem Rahten, Šusteršič, str. 453–455.

in pristranost jugoslovanskih oblasti so tako – vsak na svoj način in ob svojem času – izkusili vsi trije v tem članku predstavljeni častniki stare monarhije. In še zdaleč niso bili edini.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1164, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani

AS 1193, Osební fond Lojzeta Udet

KLA – Kärntner Landesarchiv

KLA 683, Sammlung Wutte

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Zapuščina Janeza Kalana

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Rokopisni oddelek, Ms 1963, Ostalina Janka Mačkovška

OAA – Osební arhiv avtorja

korespondenca z Borutom Batageljem, Bojanom Dimitrijevičem, Stjepanom Matkovićem in Stanislavom Sretenovićem

TISKANI VIRI

Sejmi zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželni vlad za Slovenijo 1918–1921, I–III (ur. Peter Ribnikar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998, 1999 in 2002.

Zapisniki sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920 (ur. Bogdan Krizman in Bogumil Hrabak), Beograd: Inštitut društvenih nauka, 1960.

ČASOPISI

Slovenski narod, 1919.

LITERATURA

Adriaticus [Otokar Rybář]: *O vojni proti Italiji od feldmaršala Borojevića*. Ljubljana: Samozaložba, 1923.

Andrejka, Viktor: *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki do danes. Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (ur. Josip Mal). Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 269–295.

Borković, Milan: *Milan Nedić*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1985.

Brejc, Janko: *Med prevratom in ustavo. Avstrijski in*

jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine (ur. Andrej Rahten). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 21–74.

Erjavec, Fran: *Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920*. London: Založba Slovenske Pravde, 1960.

Glavan, Mihael: General v senci. *Rudolf Maister. Sto let severne meje. Življenje in delo Rudolfa Maistra Vojanova 1874–1934*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018, str. 56–58.

Grafenauer, Bogo: *Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919. Koroški plebiscit. Razprave in članki* (ur. Janko Pleterški et al.). Ljubljana: Slovenska matica, 1970, str. 295–378.

Hartman, Bruno: *Rudolf Maister, general in pesnik*. Ljubljana: DZS, 1998.

Himmelreich, Bojan: *Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920. Celjski zbornik 1993*. Celje, 1993, str. 163–179.

Hladnik, Janez: *Od Triglava do Andov. V službi Cerkve in naroda. Spomini*. Gorica, Rovte, Ljubljana: Goriška Mohorjeva družba, 2018.

Holjevac, Željko: *Svetozar Borojević: O ratu protiv Italije. Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.–1920.)*. Zbornik radova (ur. Marino Manin). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011, str. 147–151.

Kazimirović, Vasa: *Nemački general u Zagrebu*. Kragujevac, Beograd: Prizma – Centar film, 1996.

Kisić-Kolanović, Nada (ur.): *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*. Zagreb: Golden Marketing, 1997.

Kolar-Dimitrijević, Mira: *Zašto vojskovođu Svetozara Borojevića od Bojne treba zadržati u sjećanju. Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.–1920.)*. Zbornik radova (ur. Marino Manin). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011, str. 9–22.

Kovač, Miro: *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.–1929*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.

[Kvaternik, Slavko]: *Naše meje s strateškog vidika. Izpod peresa odličnog veštaka* [ur. Fran Vodopivec]. Ljubljana: Pisarna za zasjedeno ozemlje, 1920.

Nečak, Dušan in Božo Repe: *O feldmaršalu Svetozaru Borojeviću de Bojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2010.

Nečak, Dušan: *O vojni z Italijo (1914–1915)*. *Kronika* 22, 1974, 2, str. 107–111.

Pojić, Milan in Danijela Marjanić: *Pisma vojskovođe Svetozara Borojevića 1912.–1920. Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.–1920.)*. Zbornik radova (ur. Marino Manin). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011, str. 125–146.

Potočnik, Dragan: *Zgodovinske okoliščine delovanja generala Rudolfa Maistra na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju*. Ljubljana: Koščak, 2008.

Rahten, Andrej: *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne*

in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2018.

Rahten, Andrej: *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2016.

Rahten, Andrej: *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2002.

Rahten, Andrej: Sedaj ni čas za popuščanje: Janko Mačkovšek na pariški mirovni konferenci. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (89) 54, 2018, str. 15–47.

Rahten, Andrej: Šusteršiči – zgodovina kranjske legitimistične rodbine. *Kronika* 58, 2010, 2, str. 443–456.

Rozman, Franc: Generala Blaž in Janez Žemva. *Pripravki za novejšo zgodovino* 57, 2017, 2, str. 206–213.

Sarkotič, Stefan: *Jugoslawien*. Wien: Ostverlag, 1919.

Svoljšak, Petra: Čigava ali komu soška fronta. Slovensko-hrvaški stiki med prvo svetovno vojno v luči obrambe slovenske zahodne meje. *Studia Historica Slovenica* 8, 2008, 2–3, str. 357–374.

S U M M A R Y

□ □ □ □ of the old monarchy and borders of the new state

There is an extensive and assorted body of literature on the Paris Peace Conference of 1919–1920 as well as on the participation of Slovene representatives under the umbrella of the Yugoslav delegation.

What is less known is that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the SHS-Kingdom) also garnered various kinds of support from certain officers of the former Habsburg Army in its diplomatic pursuit of negotiating its borders. In respect of those whom historical circumstances turned into supporters of the new state's diplomatic endeavours, the article brings forth the texts of three military officers: Svetozar Boroević de Bojna, Slavko Kvaternik, and Rudolf Maister. Boroević and Kvaternik already participated in the Isonzo Front, with the former concluding his military career on the disintegration of Austria-Hungary and the latter also distinguishing himself fighting for the new state in Medmurje (Cro.: Međimurje). As for Maister, he played a well-known part in the capture of Maribor and afterwards in the administration Carinthia. Thus, at some point or another, all three were in Carinthia during 1919, each contributing to the SHS-Kingdom's diplomatic efforts at the Paris Peace Conference. Boroević drew up a study on the war against Italy, Kvaternik wrote about strategic borders with Italy and German Austria, and Maister analysed the arguments concerning the Slovene northern border. Kvaternik and Boroević recognised the main threat in Italy's territorial ambitions. Unlike Maister, who, following a successful operation in Styria, concentrated on the Slovene-Austrian border in Carinthia, Boroević tried to maintain a neutral stance regarding the Carinthian issue. However, all three – each in his own way and in his own time – also experienced the Yugoslav authorities' ingratitude and bigotry. Kvaternik and Maister were forced into early retirement upon entering the new state's military, and Boroević died poor and in distress in his Carinthian asylum.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 33.025.27(497.451Ig)"1945/1952"

Prejeto: 1. 3. 2019

Jelka Piškurić

dr., znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: jelka.piskuric@scnr.si

Ig v letih 1945–1952

Družbene, politične in gospodarske razmere ter življenje v prvih povojnih letih*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razvoj vasi Ig med letoma 1945 in 1952. Življenjske razmere v prvih letih po koncu druge svetovne vojne so bile skromne. Večinoma kmečko prebivalstvo se je tako kot drugje po Sloveniji soočalo s težavami v preskrbi in z zahtevami obvezne oddaje. Obnova je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev potekala počasi. V gospodarsko strukturo vasi so posegli še politično naravnani povojni ukrepi nove ljudske oblasti. Zablembe, agrarna reforma in nacionalizacija, ki so bile izvedene med letoma 1945 in 1948, so vplivale na nadaljnji razvoj Iga. V prispevku so prikazani posamezni primeri razlastitev in razdelitev razlaščenega premoženja. Največ so ga dobile državne ustanove. Na razlaščenem premoženju je bila deloma zasnovana tudi nova gospodarska podoba vasi.

KLJUČNE BESEDE

Ig, KLO Ig, 1945–1952, socializem, gospodarski razvoj, odvzemi premoženja, vsakdanje življenje

ABSTRACT

IG IN THE PERIOD 1945–1952

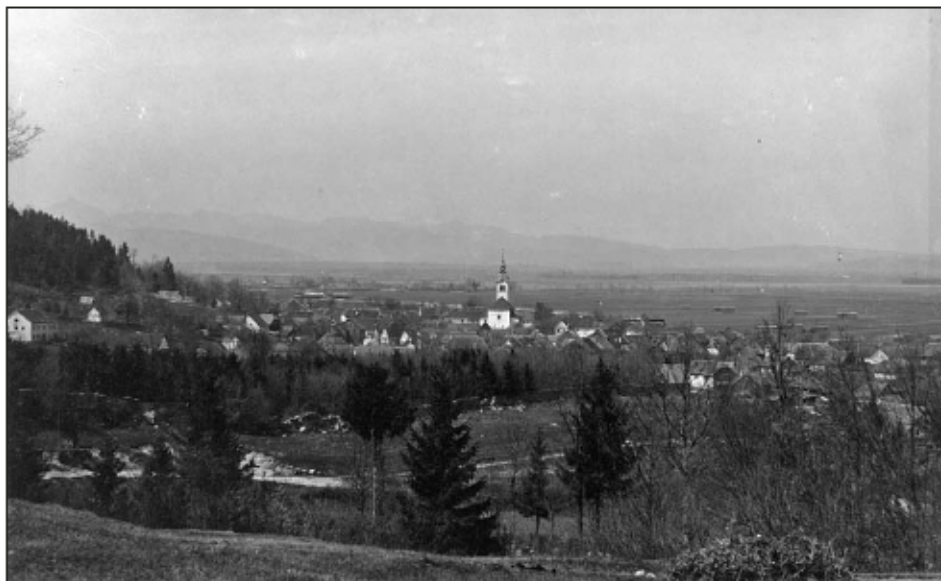
SOCIAL, POLITICAL AND ECONOMIC CONDITIONS AND LIFE IN THE FIRST POSTWAR YEARS

The contribution presents the development of the village of Ig between 1945 and 1952. The living conditions in the years immediately after the Second World War were modest. The predominantly rural population was, like elsewhere in Slovenia, facing difficulties caused by the shortage of supplies and the compulsory delivery of crops. The rebuilding of the village was sluggish due to poor funding. Ig's economic structure was co-shaped by politically motivated postwar measures imposed by the new people's government. Ig's further development was also affected by confiscations, the agrarian reform and nationalization, which were implemented between 1945 and 1948. The contribution reveals individual cases of expropriation and distribution of confiscated properties, the main share of which was granted to state institutions. To some extent, the confiscated properties provided the basis of the village's new economic structure.

KEY WORDS

Ig, Local People's Committee of Ig, 1945–1952, socialism, economic development, expropriation, daily life

* Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Veduta Iga, posneta med letoma 1928 in 1947 (foto: Vekoslav Kramarič, hrani: Slovenski etnografski muzej).

Uvod

Ig je največje naselje ob južnem robu Ljubljanskega barja, razpotegnjeno pod kraškim in gozdnatim gričevjem. Do leta 1941 je vas ohranjala kmečki značaj, prebivalstvo se je preživljalo s kmetijstvom, gozdarstvom in razno obrtjo.¹ Poskusi predstaviti njegove zgodovine po letu 1945 so redki, verjetno tudi zato, ker je arhivsko gradivo iz tega obdobja razmeroma slabo ohranjeno. Zgodovinskemu arhivu Ljubljana namreč nista bila predana gradivo povojnega Krajevnega ljudskega odbora Ig (KLO Ig) in gradivo kasnejšega Občinskega ljudskega odbora Ig (ObLO Ig). Prav tako ni gradiva krajevne skupnosti Ig ali gradiva družbenopolitičnih organizacij, ki so delovale v vasi.² Podatki, na katerih temelji prispevek, so bili razpršeni v fondih Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana-okolica (OLO Ljubljana-okolica) in Osnovne šole Ig. Na podlagi arhivskega gradiva in obstoječe literature je v nadaljevanju predstavljen razvoj kraja do začetka leta 1952: dinamika vzpostavljanja novih vaških oblasti, odvzemi premoženja in oblikovanje temeljev socialističnega gospodarstva ter vsakdanje življenje.

Druga svetovna vojna je posledice pustila tudi na Igu in v sosednjih vaseh. Na Igu je bilo uničenih ali poškodovanih več hiš in gospodarskih poslopij, od javnih zgradb pa šola, poslopje prosvetnega doma in grad. Za to so bili deloma odgovorni okupatorji, deloma partizani.³ Ig je bil večino časa obdan z žico, večkrat je zamenjal gospodarja, pri čemer je trpelo

predvsem civilno prebivalstvo.⁴ »Vsak, kdor je prišel v vas, je napravil škodo,« so zapisali v šolski kroniki.⁵ Človeške žrtve iz časa vojne in neposredno po njej so bile velike.⁶ Posamezniki so izgubili življenje v boju, internaciji ter kot žrtve okupatorjevega, domobranskega in partizanskega nasilja.⁷ V celotni krajevni skupnosti Ig⁸ naj bi med vojno umrlo okoli 170 ljudi.⁹ Več prebivalcev se je po vojni z domobranci umaknilo na Koroško.¹⁰ Zaradi vsega naštetega se je število prebivalstva zmanjšalo. Po *Krajevni leksikonu Dravske banovine* iz leta 1937 je na Igu živelo 747 prebivalcev, hiš je bilo 178.¹¹ Po popisu iz leta 1948 je bilo na Igu le 679 prebivalcev, medtem ko se je število hiš povečalo na 186.¹²

Medvojni dogodki so se zarežali med prebivalce, rane in zamere zaradi izgub družinskih članov so se dolgo ohranjale na obeh straneh. Obnova vasi je

⁴ SI ZAL LJU 460, t. c. 1, Šolska kronika Ig, str. 16.

⁵ Prav tam.

⁶ Iz same vasi Ig je bilo med vojno v internacijo odpeljanih 176 oseb, 10 jih je tam umrlo. Med vojno je padlo 23 partizanov in 5 vaških stražarjev oziroma domobrancev. Poleg tega je bilo še 13 žrtev okupatorjev, 14 žrtev domobrancev in 30 partizanskih žrtev. Gl. Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 141, 202.

⁷ Za oris medvojnih dogodkov gl. tudi Kocmur, *Življenje na Ižanskem*, str. 60–66.

⁸ Krajevne skupnosti so bile kot neobvezne samoupravne skupnosti občanov uvedene leta 1963, leta 1974 pa so postale najmanjše politično-teritorialne enote. Krajevna skupnost Ig je obsegala vasi Ig, Staje, Kot, Kremenica, Draga, Dobravica, Sarsko, Iška Loka in Matena.

⁹ Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 141.

¹⁰ Ob koncu vojne so v celoti odšle marsikateri domobranske družine. Gestrin ocenjuje, da je bilo samo število civilnih beguncev, ki so odšli iz vseh podkrimskih vasi, okoli 170. Prav tam.

¹¹ *Krajevni leksikon*, str. 347.

¹² *Popis prebivalstva 1948*.

¹ *Krajevni leksikon*, str. 347.

² Ni znano, ali je bilo gradivo uničeno ali izgubljeno. Prim. Jenko, *Kronika Iga*, str. 1.

³ Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 141.

potekala počasi, saj je bilo zanjo na voljo malo sredstev. Na življenje posameznikov so dodatno vplivale povojne zaplembe premoženja, agrarna reforma in nacionalizacija. Konec vojne je namreč prinesel nov družbenopolitični sistem in s tem preoblikovanje medsebojnih razmerij na vasi. Oblast na lokalni ravni je najprej ostala v rokah krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. V začetku leta 1946 so se ti preimenovali v krajevne ljudske odbore (KLO).¹³ KLO Ig je sprva obsegal vasi Studenec-Ig, Staje, Kot, Kremenica, Draga, Dobravica in Sarsko.¹⁴ 1. januarja 1949 sta se mu pridružili še Matena in Iška Loka iz nekdanjega KLO Matena.¹⁵ Na višji ravni je bil z drugimi krajevnimi ljudskimi odbori združen v OLO Ljubljana-okolica. Taka ureditev je trajala do aprila 1952, ko je najmanjša upravna enota postala občina. V novonastali Občini Ig so se združili nekdanji KLO Ig, Iška vas, Tomišelj, Golo-Škrilje in Želimlje. Občina Ig je ostala del okraja Ljubljana-okolica.¹⁶

Življenje po vojni

Iz šolske kronike izvemo, da so bile življenjske razmere po vojni skromne. Veliko prebivalcev je v vojni utrpelo gmotno škodo, a šolski upravitelj Anton Pristov je dodal, da so ljudje pridni, delavni in pametni gospodarji.¹⁷ »Nekateri trdijo, da so trmasti, samoglati in uporni, kar jim je najbrže ostalo še od pradedov in izza časa bojev, da se rešijo grajskega jarma. Snaga in red pri njih nista spoštovani lastnosti. Hiše so sicer primerne, toda veliko jih je še pretesnih za številne družine, s katerimi so oblagodarjeni posebno reveži,«¹⁸ je še zapisal. Leta 1946 je imel KLO Ig 1.013 prebivalcev oziroma okoli 255 družin. Poleg stalnega prebivalstva naj bi tu bivali še begunci iz požganih sosednjih vasi ter uslužbenci, učitelji in pripadniki ljudske milice. Ig sam je imel 633 stalnih in 22 začasnih prebivalcev.¹⁹

Večina prebivalstva se je ukvarjala s poljedelstvom. Največ kmetij v KLO Ig je imelo do 3 ha obdelovalne zemlje, 24 odstotkov jih je imelo od 10 do 15 ha in le 11 odstotkov več kot 15 ha. Obrt je bila slabše razvita.²⁰ Ravnski del okraja je ležal na plodni peščeni zemlji, ki je nastala na naplavinah reke

Iške.²¹ Severno od Iga so tla kmalu prešla v vlažno barjansko podlago. Svojo močvirno naravo so pokazala zlasti ob deževju, zato so kmetje za potrebe izsuševanja na barju izkopavali jarke. Opremljenost kmetij s kmetijsko mehanizacijo je bila slaba. V suhih letinah so pridelali veliko zelja, koruze in druge zelenjave. Pridelovali so tudi pšenico, rž, ječmen, oves, ajdo, proso in krompir. Hriboviti del je bil kraški ter pretežno pokrit z iglastimi in listnatimi gozdovi. Les je bil pomemben vir dohodka, ki so ga vozili v Ljubljano, Podpeč in na Škofjico. Reka Ižica²² je kmalu po izviru Studenec sredi Iga poganjala žago in tri mlina na vodo.²³ Od živinoreje je bila bolj razvita govedoreja, manj konjereja. Redili so še kokoši in prašiče, od slednjih posebno mladiče za prodajo. Piščančje meso in jajca so prodajali v bližnjo Ljubljano, s katero so bili povezani tudi z avtobusno povezavo. Prebivalci so se radi ukvarjali s čebelarstvom, in ko je medila hoja ali cvetela ajda, naj bi čebele tja na pašo vozili iz drugih krajev. Pristov je na Igu videl tudi priložnosti za razvoj turizma. Ig je predstavil kot izhodiščno točko za izlete na Kurešček, v Iški vintgar, na Krim in Rakitno, na Dobravici pa naj bi bil ugoden teren za smučanje.²⁴

Mlin na reki Ižici, najverjetneje okoli leta 1950
(fotografijo brani družina Piškuric).

¹³ Kopač, Državna ureditev, str. 86; Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 26/1946, str. 75–110.

¹⁴ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Dopis okrajnemu LO – Ljubljana okolica, Odseku za notranje zadeve z dne 19. avgusta 1946.

¹⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Predlog za upravno razdelitev KLO Ig, Zapisnik 2. redne seje KLO Ig z dne 25. januarja 1949.

¹⁶ Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Uradni list LRS, št. 11/1952, str. 43, 57.

¹⁷ SI ZAL LJU 460, t. e. 1, Šolska kronika Ig, str. 15.

¹⁸ Prav tam, str. 17.

¹⁹ Prav tam, str. 15–16.

²⁰ Prav tam.

²¹ Reka Iška izvira na obrobju Bloške planote, pod vasjo Lužarji. Teče skozi sotesko Iški vintgar, od koder se usmeri proti Ljubljanskemu barju in se pri Črni vasi izliva v Ljubljano. Reka je na južnem robu Ljubljanskega barja, med Tomišljem in Igom, nasula prodne nanose, ki se imenujejo Iški vršaj.

²² Kraški izvir reke Ižice, imenovan Studenec, se nahaja v središču Iga. Po njem je vas nekoč nosila tudi ime. Ižica teče po Ljubljanskem barju in se na južnem robu Ljubljane izliva v Ljubljano.

²³ SI ZAL LJU 460, t. e. 1, Šolska kronika Ig, str. 14–15.

²⁴ Prav tam.

O življenju na Igu nam pripovedujejo tudi ohranjeni zapisniki KLO Ig. Odbor je na svojih sestankih razpravljal o različnih zadevah. Ukvarjal se je z gospodarskim razvojem kraja, izpolnjevanjem petletnega plana ter upravljanjem odvzetega premoženja, ki je prišlo pod njegovo upravo, in krajevnih podjetij, ki so nastala na podlagi tega premoženja. V skladu s tem so se razpravljavci posvečali obveznim odkupom in oddaji, odmeri in pobiranju davkov, popisom kmetijskih gospodarstev in njihovih dohodkov, čim večjemu vpisu ljudskega posojila, popisu živine, pridelkov in sadnega drevja, prijavi in zakolu živali, pomladanskim setvam pridelkov, sečnji lesa, zbiranju zelišč, masovnim sestankom in obveščanju ljudi o ukrepih novih oblasti, obnovi osnovne šole in ureditvi kraja. Določali so tudi, kdo je upravičen do živilskih nakaznic in maščobnih kart, ali celo prepovedali prodajo alkoholnih pijač tistim, ki so kršili javni red in mir oziroma ogrožali socialni obstoj svojih družin.²⁵ V letih 1946 in 1947 je bil predsednik KLO Ig Ivan Comino, v letih 1947 in 1948 Anton Tancek, leta 1949 Jakob Podlipec, od februarja 1950 do aprila 1952 pa Jože Škulj.²⁶

Do leta 1950 je delovanje odbora postalo utečeno. Predsednik je skrbel za celotno delo odbora ter vodil seje in zbere volivcev, tajnik pa je skrbel za notranje posle ter pripravljajl gradivo za seje in zbere volivcev. Poleg tega so v odboru delovali še razni poverjeniki in referenti. Poverjenik za lokalno gospodarstvo je skrbel za poslovanje krajevnih podjetij, komunalni referent pa za videz vasi, stanovanjsko problematiko in komunalne zadeve. Naloge poverjenika za finance so bile razporejanje in pobiranje davka, sestava proračuna, nadzor davčnih komisij in druge finančne zadeve. Kmetijski referent je bil zadolžen za povečanje kmetijske proizvodnje, usmerjanje kmetov v socialistični sistem, obvezni odkup in razne akcije, kot na primer čiščenje sadnega drevja in uničevanje škodljivcev. Odkupni referent je skrbel za izvrševanje plana in njegovo izvajanje na političnem sektorju, poverjenik za preskrbo pa za razdeljevanje živilskih nakaznic ter vodenje kontrole nad prodajo blaga in zalogami. Gozdarski referent je bil zadolžen za izvrševanje plana sečnje lesa, pogozdovanje, pripravo oglja in napravljajl drv, poverjenik za delo pa za delovanje brigad in pravilno zaposlovanje delovne sile. Poverjenik za prosveto je skrbel za nadzor učiteljev in predvojaško vzgojo, organiziral tečaje in vodil druge posle prosvete. Poverjenik za socialno skrbstvo je imel za nalogo ustanavljanje domov igre in dela ter otroških jasli, skrb za cepljenje otrok, za stare in onemogle ter nadzor nad razdeljevanjem socialnega fonda.²⁷ Iz zapisnikov izvemo, da so na Igu delovale

nekatero družbenopolitične organizacije, kot so komunistična partija, protifašistična fronta žensk, ljudska mladina Slovenije in zveza borcev, vendar kaj več gradiva o njihovem delovanju ni ohranjenega.

Živiljske razmere ljudi so se tako kot druge po Sloveniji počasi spreminjale. Za zdravstveno oskrbo sta skrbela na Igu nameščena zdravnik in babica.²⁸ Ena od večjih težav je bila preskrba, ki je bila povezana z nezadostno proizvodnjo in pomanjkanjem izdelkov. Preskrba živilskih izdelkov je bila tesno povezana s kmetijsko politiko.²⁹ Tudi na Igu je bilo kmečko prebivalstvo obremenjeno z obvezno oddajo pridelkov. Obveznosti posameznikov so določali na KLO Ig, včasih so odborniki opravili pregled gospodarstev, da bi izdelali plan oddaje. Izvemo, da so Ižanci oddajali predvsem žito, krompir, prašiče, govedo, mleko in druge kmetijske pridelke, na primer perutnino, jajca, mast, fižol, les, včasih pa še kože, žganje, seme in seno. Oblasti so sodelovanje pri razvoju lokalne skupnosti in preskrbi z živili razumele kot dolžnost ljudstva. Menile so tudi, »da se je treba čimbolj poglobiti v združništvo oživeti nabavne in prodajne zadruge ustanoviti kmetijske obdelovalne zadruge«.³⁰

A preobremenjenost kmetov so zaznali tudi odborniki in zapisali, »da je kmet danes preveč zatiran, da ne prejme potrebnih surovin kakor tudi izdelanega blaga katerega sam ne more pridelovati na drugi strani mora pa stalno oddajati svoje pridelke ter da bo na podlagi tega kmet izgubil vsako veselje do nadaljnjega dela«.³¹ Ko so imeli težave z zbiranjem zadostne količine živil, so ugotavljali, da bo treba posamezne kmete »politično prepričati o potrebi«.³²

Iz zapisnikov KLO Ig vidimo, da so imeli kmetje težave pridelati dovolj za lastne potrebe in za oddajo. Pri tem so jih dodatno obremenjevale slabe letine. Leta 1948 so jih prizadele obilne padavine in poplave,³³ leta 1950 je sledila suša.³⁴ Kmetije so imele težave pri razvoju in nakupu plemenskih živali, saj jim je primanjkovalo bonov za nakup.³⁵ Ko se je slaba letina leta 1951 ponovila, so sestavili komisijo za pregled žita, da kmetje ne bi bili preveč obremenje-

²⁸ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 21. seje KLO Ig z dne 26. novembra 1948, Zapisnik 9. redne seje KLO Ig z dne 22. aprila 1950.

²⁹ Čepič, Preskrba prebivalstva, str. 893.

³⁰ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 1. seje KLO Ig z dne 19. decembra 1947.

³¹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik konference KLO Ig, Iška vas, Matena, Pijava Gorica, Želimlje, Tomišelj, Golo in Rakitna v Domu kulture na Igu dne 26. junija 1947, str. 1.

³² SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 3. redne seje KLO Ig z dne 20. februarja 1947.

³³ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 14. seje KLO Ig z dne 1. avgusta 1948, Zapisnik 20. seje KLO Ig z dne 15. novembra 1948, Zapisnik 21. seje KLO Ig z dne 26. novembra 1948.

³⁴ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 17. redne seje KLO Ig z dne 18. avgusta 1950.

³⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 16. redne seje KLO Ig z dne 4. avgusta 1950.

²⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17.

²⁶ Prav tam.

²⁷ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 2. redne seje KLO Ig z dne 15. januarja 1950.

Pogled na Ig z Izanske ceste, 1950

(foto: Tone Mlakar, hrani: Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU 342, Zbirka fotografij).

ni z oddajo.³⁶ Tisti, ki niso mogli izpolnjevati plana obveznih oddaj, so pogosto prosili za zmanjšanje ali preložitve obveznosti, KLO Ig pa je odločal, katere prošnje so upravičene. A obveznih oddaj so se skušali rešiti tudi na druge načine. Nekateri so si pomagali tako, da so oddajali slaba živila. V enem od zapisnikov lahko preberemo, da je bilo nekaj kmetov kaznovanih, ker so Mlekoprometu oddali »*potvorjeno mleko*«. ³⁷ Drugi so zavlačevali z oddajo pridelkov. KLO Ig je imel težave predvsem pri zbiranju žita, krompirja in mesa ter v začetku 50. let pri zbiranju lesa. Kmete in samostojne podjetnike so bremenili tudi visoki davki, zato so na KLO Ig občasno pošiljali prošnje za znižanje ali odlog plačila. Tistemu, ki davkov ni mogel plačati, so jih izterjali z rubežem.

V začetku leta 1951 so na sestankih KLO Ig še vedno opozarjali, da je treba kmete spodbujati, da se bodo »*intenzivnejše poglobljali v kmetijske proizvode da ne bo samo prideloval zase, temveč tudi za delovnega človeka v tovarni kajti le na ta način se bode dvignil življenjski nivo vseh ljudi*«. ³⁸ Sredi leta je prišlo do prvih sprostitev obveznega odkupa za meso, mleko in nekatere druge kmetijske pridelke, ³⁹ saj se je za-

čel postopen prehod iz obveznega na prosti odkup. ⁴⁰ O preskrbi z drugimi izdelki iz zapisnikov KLO Ig ne izvemo veliko. Zanimiv je zapis iz leta 1947, da je Nabavno prodajna zadruga Ig prejela premajhno količino metrskega blaga glede na število nakaznic v obtoku, zato je KLO Ig sklenil izdane nakaznice preklicati in izdati nove. Pri tem nakaznic niso dodelili tistim, ki so prejeli blago od sorodnikov iz Amerike, podatke o tem pa so dobili od pošte na Igu. ⁴¹

Poleg preskrbe je bila v letih po vojni skrb lokalnih oblasti namenjena povečanju kmetijske proizvodnje, preoblikovanju gospodarskih osnov in obnovi vasi. Obnova podeželja je na splošno potekala počasi, tudi zaradi skromnih sredstev, namenjenih zanje. ⁴² Na Igu so pri obnovi praviloma pomagali prebivalci sami z udarniškim delom, prevozom lesa in drugega materiala ter s samoprispevki. Leta 1945 so postopoma začeli z obnovo osnovne šole, ki je bila poškodovana v drugi svetovni vojni. ⁴³ Zasilno so obnovili tri učilnice in se lotili preurejanja vrta, za ostalo ni bilo dovolj sredstev. ⁴⁴ Skušali so popraviti tudi krajevne ceste. KLO Ig je upravljal s 23 kilometri krajevnih cest, za katere so leta 1948 zapisali, da so v slabem stanju. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev so se

³⁶ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik seje KLO Ig z dne 6. avgusta 1951.

³⁷ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 4. redne seje KLO Ig z dne 18. novembra 1950.

³⁸ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 25. redne seje KLO Ig z dne 20. januarja 1951.

³⁹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 8. seje KLO Ig z dne 2. maja 1951, Zapisnik 9. seje KLO Ig z dne 12. maja 1951.

⁴⁰ Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 214.

⁴¹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 4. redne seje KLO Ig z dne 25. marca 1947.

⁴² Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 21–24; Princič, *Obnova*, str. 870–871.

⁴³ SI ZAL LJU 460, t. e. 1, a. e. 18, Podatki o šolskih prostorih, opremi in učilih.

⁴⁴ Piškurič, *Od stare do nove šole*, str. 292–294.

ukvarjali predvsem z manjšimi popravili. Za denar za nakup gramoza so prosili OLO Ljubljana-okolica, medtem ko so pri prevozu računali na udarniško delo.⁴⁵ Prav tako so se dogovarjali za izgradnjo vodovoda na Igu. Odbor je leta 1946 pridobil posojilo ter kazenski zavod na Igu⁴⁶ prosil za pomoč pri pripravi načrta in proračuna, medtem ko naj bi kopanje jarkov potekalo udarniško.⁴⁷ Del vodovoda, ki ni bil v uporabi, so pričeli obnavljati leta 1948. Ker novih cevi ni bilo mogoče kupiti, so jih udarniško izkopali v »Švajgorteljnu« in jih uporabili za obnovo. Popravili so še vodno črpalko in obnovo zaključili v istem letu.⁴⁸ S samoprispevkom pa so obnovili enega od mostov čez reko Ižico.⁴⁹

Kapelica na Studencu (foto: Rado Kregar, hrani: Slovenski etnografski muzej). Leta 1950 so se začeli pogovarjati o njeni odstranitvi. Kot razlog so navedli, da je kapelica v slabem stanju in da ovira cestni promet.⁵³

⁴⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Sklepi prve redne seje v letu 1948.

⁴⁶ Na Igu so delali obsojenci iz kazensko poboljševalnega zavoda Ljubljana. Več o tem v nadaljevanju.

⁴⁷ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik izredne seje z dne 6. decembra 1946.

⁴⁸ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik zbora volivcev KLO Ig z dne 5. septembra 1948, Zapisnik 20. seje KLO Ig z dne 11. novembra 1948, Zapisnik seje KLO Ig z dne 8. decembra 1948.

⁴⁹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Poročilo sklepov zbora volivcev z dne 27. januarja 1948.

Tudi v letih 1950 in 1951 ni bilo večjih obnovitvenih del. Iz zapisnikov vidimo, da se je KLO Ig bolj posvečal gospodarstvu in kmetijstvu – obvezni oddaji in odkupu, sečnji lesa, pobiranju davkov, izpolnjevanju plana – kot ureditvi kraja. Z dovozom gramoza so popravili nekaj cest krajevnega značaja. Za pomoč pri ureditvi Studenca so zadolžili vaščane, ki so tam napajali živino.⁵⁰ Načrtovali so razširitev pokopališča, za kar so sklenili razpisati samoprispevek, in nekaj del pri regulaciji Želimeljščice.⁵¹ Kljub delni obnovi je bil vodovod še vedno v slabem stanju, zato naj bi bila v začetku leta 1951 večina kmetovalcev brez vode.⁵²

Povojni odvzemi premoženja

V razvoj in življenje vasi so občutno posegli povojni ukrepi novih oblasti, predvsem prisilni odvzemi oziroma razlastitve premoženja z zaplembami, agrarno reformo in nacionalizacijo. Oblasti so večino prisilnih odvzemov premoženja izvedle med letoma 1945 in 1948.⁵⁴ Njihov skupni imenovalec je bila izgradnja novega družbenopolitičnega sistema oziroma njegovega gospodarstva.⁵⁵

Zaplembe so bile prve, ki so prizadele določen sloj prebivalcev.⁵⁶ Na Igu so jih večinoma izvajali na podlagi 28. člena *Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe*, ki je obravnaval zaplembe vojnih zločincev in narodnih sovražnikov. Potekale so v letih 1945 in 1946, izrekli so jih upravni organi.⁵⁷ Prizadele so posameznike, ki so jim očitali medvojno sodelovanje z okupatorjem, pripadnost ali simpatiziranje z vaškimi stražami ali domobranci, ki so bili v času vojne likvidirani ali ki so po vojni pobegnili. Iz ohranjenih dokumentov je razvidnih dobrih 30 zaplemb. Večinoma je šlo za manjše premoženje, osebne predmete, hranilne vloge, pohištvo ali kolesa. Odločbo o zaplembi premoženja so izdali tudi, če so upali na dedni delež. Celotna posestva so bila zaplenjena v slabi polovici primerov: Stanku Menceju, Antonu Merkunu, Janezu Merkunu, Mirku Merzelu, Janezu Borštinarju, Ivanu Smoletu, Ani in Ludviku Stojcu, Frančiški Zajc, Uršuli Železnikar, Martinu Avanzu, Mariji Kus, Antonu Mačku in Antonu Martinčiču.

⁵⁰ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik seje KLO Ig z dne 29. aprila 1950.

⁵¹ Prav tam.

⁵² SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 24. redne seje KLO Ig z dne 12. januarja 1951.

⁵³ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik seje KLO Ig z dne 29. aprila 1950, Zapisnik seje KLO Ig z dne 27. maja 1950.

⁵⁴ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 195.

⁵⁵ Žontar, *Povojni prisilni odvzemi*, str. 5–10.

⁵⁶ Zaplembe so izrekala sodišča ali upravni organi na podlagi *Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe* iz leta 1945. Ukrep je bil usmerjen proti »narodnim sovražnikom« in zasebnemu gospodarskemu sektorju. Gl. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 197–201.

⁵⁷ Prav tam, str. 213–215.

Od omenjenih jih je deset po vojni pobegnilo na Koroško, trije so bili med vojno likvidirani, eden je padel v vojni. Ta posestva večinoma niso bila velika ali pa je bila zemlja slabše kakovosti. V petih primerih so vsaj del ohišja za preživljanje znova dodelili družini, ki je ostala doma.⁵⁸ Ostalo premoženje so dobili zemljiški sklad, Gozdno gospodarstvo, KLO Ig ali posamezni agrarni interesi.

Primer večjega zaplenjenega posestva z obrtno delavnico sta bila Filip in Lucija Paznar. Zaplenili so jima stanovanjsko hišo, delavnico, skladišče za les, pripadajoči vrt ter inventar stanovanja in mizar-ske delavnice, ki je obsegal nekaj sobne in kuhinjske opreme, mizarско orodje, električni motor, več kosov raznega lesa in nekaj opeke. Filip Paznar je po vojni z družino pobegnil na Koroško. Obtožili so ga sodelovanja in organiziranja bele garde in domobranstva. Doma je ostal le 17-letni sin Rado, ki je bil takrat mizar-ski vajenec pri Obnovitveni zadrugi na Igu. Priznali so mu pravico do brezplačnega stanovanja v hiši, vendar le do polnoletnosti oziroma do takrat, ko se bo zmožal sam preživljati.⁵⁹

Edini, ki mu je zaplembo premoženja izreklo sodišče, je bil Franc Čebular. Šteli so ga med bivše zasebne trgovce, ki jim je bilo na podlagi sodnih odločb zaplenjeno blago, inventar, v nekaterih primerih tudi celotno premoženje,⁶⁰ čeprav dejansko ni bil trgovec. Pred vojno je imel delavnico za strojenje kože, ki so jo med vojno izropali in poškodovali domobranci. Po vojni se s strojarstvom ni več ukvarjal in je živel od dohodkov iz zemljišča.⁶¹ V začetku leta 1948 so ga obtožili skrivanja blaga – čevljev, usnja in čevljar-skih potrebščin.⁶² Junija je bil na podlagi Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže obsojen na 8 mesecev odvzema prostosti. Zaplenili so mu tudi ves inventar in trgovsko blago.⁶³ Blago je prevzel Ljudski magazin Ljubljana okolica.⁶⁴ Čebular se je na prvotno sodbo pritožil. Pritožbi niso ugodili, temveč so mu kazni zvišali na 2 leti odvzema prostosti s prisilnim delom ter na zaplembo skritega blaga, blaga, ki je bilo v trgovini, in celotnega premoženja.⁶⁵ Poleg tega je moral plačati stroške kazenskega postopka in hkra-

Trgovina z mešanim blagom Jožefa Javornik, na levi strani je viden del hiše Franca Čebularja. Fotografija je bila posneta med letoma 1928 in 1947 (foto: Vekoslav Kramarič, hrani: Slovenski etnografski muzej).

ti dobil prepoved opravljanja trgovske in strojarske obrti eno leto po prestani kazni. Njegovo premoženje je bilo sestavljeno iz pritlične hiše ob glavni cesti Ljubljana-Ig-Podpeč, stranišča in svinjaka ob hiši, delavnice ter treh parcel.⁶⁶ Zanimivo je, da so družino pred popolno zaplembo premoženja branili celo na KLO Ig in zatrjevali, da je bil del premoženja last njegove žene.⁶⁷ Zavzemali so se tudi za to, da se iz zaplembe izloči ohišje in del stanovanjske hiše za vzdrževanje tričlanske družine. Kot razlog so navedli, da je Čebular od leta 1941 podpiral narodnoosvobodilno gibanje.⁶⁸

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji⁶⁹ je na Igu

⁵⁸ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 1, a. e. 45; t. e. 10, a. e. 492; t. e. 12, a. e. 546; t. e. 12, a. e. 589; t. e. 13, a. e. 617; t. e. 13, a. e. 621; t. e. 13, a. e. 622; t. e. 13, a. e. 628; t. e. 19, a. e. 950; t. e. 19, a. e. 976; t. e. 23, a. e. 1161; t. e. 24, a. e. 1209; t. e. 25, a. e. 14.

⁵⁹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 15, a. e. 740.

⁶⁰ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 218, a. e. 527, Zaplenjeni denarni zneski od likvidiranih privatnih trgovcev.

⁶¹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 2, a. e. 105, Komisijski zapisnik, str. 1–2.

⁶² SI ZAL LJU 31/1, t. e. 218, a. e. 527, Komisijski popis zaplenjenega blaga.

⁶³ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 2, a. e. 105, Komisijski zapisnik, str. 1–5, Sodba K 577/48 z dne 17. julija 1948.

⁶⁴ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 218, a. e. 528, Popis zaloge blaga in inventure pri trgovcu Čebular Franc, Ig.

⁶⁵ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 2, a. e. 105, Sodba K 577/48 z dne 17. julija 1948.

⁶⁶ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 2, a. e. 105, Komisijski zapisnik, str. 1–2.

⁶⁷ Prav tam, str. 2.

⁶⁸ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 2, a. e. 105, Dopis Čebular Franc Ig izročitev ohišja z dne 9. junija 1953.

⁶⁹ Zakon je predvideval razlastitev veleposestev, zemljiških posestev bank, delniških družb in drugih pravnih oseb, zemljiških posestev cerkve, samostanov in verskih ustanov, zem-

prizadel predvsem dva posestnika – zadnjega lastnika izžanskega gradu Josipa Palmeta in župnijo Ig, ki sta, gledano v celoti, izgubila največ premoženja. Iz ohranjenih dokumentov ni razvidno, da bi bili po tem zakonu prizadeti še drugi večji kmetje na Igu.

Josip Palme in njegova žena Antonija sta bila kot veleposestnika po zakonu o agrarni reformi v celoti razlašena februarja 1946. Odvzeli so jima vsa zemljiška posestva v Sloveniji z vsemi zgradbami in napravami, živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem ter vsemi pridelki in zalogami lesa.⁷⁰ Josipu Palmetu so odvzeli skupno 281,89 ha zemljišč, ki so obsegala njive, vrtove, travnike, pašnike, gozd, ribnike, močvirje, nerodovitno zemljo, vsa stanovanja ter gospodarska in obrtna poslopja. Njegovi ženi Antoniji so odvzeli 20,52 ha gozda.⁷¹ Na grajskem posestvu je bilo več stavb: grad Osoje, stanovanjska hiša, posebna hiša z drvarnico, goveji hlev, konjski hlev, šupa za les in vozove, svinjak-remiza-shramba, šupa za steljo, zidan kozolec dvojniki pod gradom, enojni kozolec ob poti v Staje ter dva enojna kozolca, dva lesena svinjaka in kurnica. V vasi Ig so v posestvo spadali tudi mlin na vodo, vodna žaga venecijanka, stanovanjska hiša, ki je bila združena s hlevom, in skladiščna šupa, v sosednji Dragi pa stanovanjska hiša in hlev. Živi in mrtvi inventar je obsegal različno kmetijsko mehanizacijo in orodje, več glav živali in perutnine ter večje zaloge žita, krompirja, krme in lesa.⁷² Palme se je 21. februarja 1946 pritožil na razlastitveno odločbo, a pritožbi ni bilo ugodeno. V obrazložitvi so zapisali, da ni bil kmet, saj posestva ni obdeloval sam ali s svojo družino, temveč je imel najeto delovno silo.⁷³ Za odvzeto premoženje Josip Palme ni dobil odškodnine, 23. februarja so mu iz nekdanjih zalog za lastno preskrbo izročili večje količine žita, krompirja, fižola in čebule, 4 kokoši, 6 m³ bukovih drv, enega prašiča in dnevno količino mleka, ki naj bi jo prejemal do 6. avgusta 1946.⁷⁴ Čeprav so mu odvzeli celotno premoženje, so mu za leto 1945 odmerili davek, le čisti donos so mu znižali za 30 odstotkov, saj je bilo njegovo posestvo med vojno dvakrat požgano in izropano.⁷⁵ Po razlastitvi je

stanovanje dobil v svojem nekdanjem stanovanjskem poslopiju pri mlinu.⁷⁶

Župnija Ig z vsemi podružnicami je po zakonu o agrarni reformi izgubila 104,92 ha posesti, večino ma travnikov in nekaj gozda, ki so bile v različnih katastrskih občinah. Pustili so ji zemljišča v skupni izmeri 10,73 ha.⁷⁷ Vikar namestnik Ivan Erjavec se je na odločbo pritožil. Pritožbi so le delno ugodili v tem, da so župniji prepustili prvotno odvzeto župnišče s pripadajočim vrtom, odvzeli pa so ji mežnarijo poleg šole s pripadajočim vrtom, ki je imela hlev in gospodarsko poslopje.⁷⁸

Nacionalizacija je bil tretji način odvzema premoženja v korist države.⁷⁹ Na Igu sta v ohranjenih dokumentih leta 1948 zabeležena dva primera. Ključavničarskemu mojstru Cirilu Podržaju so obrtno delavnico nacionalizirali 28. aprila 1948 in jo 19. maja izročili v pristojnost OLO Ljubljana-okolica. Odvzeli so mu enonadstropno stanovanjsko in obrtniško hišo na Igu, nasproti župnijske cerkve, hišo na dvorišču, ki so jo uporabljali za delavnico in skladišče, ter pripadajoče zemljišče.⁸⁰ Odvzeli so mu tudi več strojev in raznega orodja za opravljanje kovinske obrti.⁸¹ Podržaj se je kasneje zaposlil v Hotelu Union v Ljubljani, njegova družina pa je še vedno stanovala v odvzeti stanovanjski hiši.⁸² Leta 1951 je prosil za razveljavitev odločbe, s katero mu je bila odvzeta stanovanjska hiša. Zapisal je, da stanovanjski del hiše prvotno ni bil nacionaliziran in da je Okrajna kovinska industrija Ig šele naknadno zahtevala te prostore zase, da je preprost obrtnik in da je to stanovanje, kjer živi z osemčlansko družino in šestimi nedoraslimi otroki, vse, kar še ima.⁸³ Prošnji ni bilo ugodeno.⁸⁴

Kot druga je bila nacionalizirana Opekarna Draga pri Igu Ivana Comina, čeprav je bila njena zgodba povsem drugačna. Ivan Comino je septembra 1945 ministrstvu za industrijo in rudarstvo podal poročilo o stanju svojega obrata. Podjetje je leta 1940 proi-

ljiških posestev, ki so med vojno ostala brez lastnikov, in presečka kmetijskih posestev. Gl. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 221.

⁷⁰ Antonija Palme je pomotoma izpadla iz prve odločbe, zato so ji 20,52 ha gozda, ki je bil pisan nanjo, odvzeli z naknadno odločbo avgusta 1946. Gl. SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Odločba Komisije za agrarno reformo Ljubljana-okolica št. 727/39 z dne 6. februarja 1946, Odločba Okrajne komisije za agrarno reformo Ljubljana-okolica št. 73/1 z dne 9. avgusta 1946.

⁷¹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Popis posestev, ki zapadejo pod agrarno reformo.

⁷² SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Prepis inventarja.

⁷³ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Odločba št. 80/1 z dne 4. marca 1946.

⁷⁴ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Prepis potrdila glede oddane robe Palmetu Josipu.

⁷⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 6. izredne seje KLO Ig z dne 26. septembra 1946.

⁷⁶ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 3. redne seje KLO Ig z dne 20. marca 1947.

⁷⁷ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 69, a. e. 18, Odločba okrajne komisije za agrarno reformo Ljubljana-okolica št. 75/18 z dne 30. aprila 1946 in Priloga k odločbi.

⁷⁸ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 69, a. e. 18, Dopis št. 75/18 z dne 7. avgusta 1946, Odločba št. 700/1 Okrožne komisije za agrarno reformo za ljubljansko okrožje z dne 13. avgusta 1946.

⁷⁹ Prva povojna nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij je potekala decembra 1946, druga pa aprila 1948. Tretja in zadnja nacionalizacija leta 1958 je zajela najemne zgradbe in gradbena zemljišča. Druga nacionalizacija je bila izvedena zelo temeljito, saj so poleg industrijskih obratov poddržavili tudi obrtne delavnice, ki so zaposlovale manjše število delavcev. Gl. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 224–227.

⁸⁰ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 231, Popis in cenitev, str. 1–3.

⁸¹ Prav tam, str. 5–8.

⁸² SI ZAL LJU 31/1, t. e. 135, a. e. 186.

⁸³ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 135, a. e. 186, Prepis dopisa Podržaja Cirila na Predsedstvo vlade LR Slovenije z dne 23. junija 1951.

⁸⁴ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 135, a. e. 186, Dopis S-nac. 46/29–50 (Podržaj Ciril, Ig) z dne 15. avgusta 1951.

zvedlo okoli 900.000 zidakov in votlakov, 300.000 strešne kritine in 3.000 žlebakov. Zaposlovalo je okoli 50 ljudi. Med vojno ni obratovalo, saj so porušili transformator, lastnik pa je bil v internaciji v Nemčiji. Podjetje je poleg tega utrpelo škodo zaradi plenjenja in prisilnega odvzema. Obrat je bil po vojni potreben obnove, močno mu je primanjkovalo tudi delovne sile.⁸⁵ Zaradi potreb povojne obnove je bil najprej sprejet sklep, da opekarno prevzame medzadružni odbor obnovitvenih zadrug Ig, Iška vas in Golo. Comino naj bi v zameno za tovarno z vsemi stroji, ležišča gline in lastne travnike, pod katerimi so bila ležišča gline, prejemal letno odškodnino.⁸⁶ Ob koncu leta 1946 je bilo sklenjeno, da bo KLO Ig z letom 1947 v upravo prevzel mizarsko delavnico, ki je bila prej vključena v Zadružno opekarno Ig.⁸⁷ Toda avgusta 1947 so opekarno z vsem pripadajočim inventarjem in stroji ter zemljišči na podlagi sklepa OLO Ljubljana-okolica prenesli v last ministrstva za notranje zadeve.⁸⁸ Osnovna sredstva opekarne so obsegala 40.000 m² zemljišča, tovarno, več sušilnih lop, žago, stroje in drugo opremo za izdelavo zidakov, žago venecijanko, druge stroje in transportno opremo.⁸⁹ Leta 1948 je na podlagi zakona o nacionalizaciji Opekarna Draga pri Igu prešla v splošno ljudsko premoženje.⁹⁰

Razdelitev odvzetega premoženja

Na področju leta 1952 ustanovljene Občine Ig je bilo skupno razlašene 1.481,25 ha zemlje, od tega v katastrski občini Studenec 151,16 ha (23,65 ha njiv, 58,04 ha travnikov, 2,69 ha vrtov, 57,46 ha gozdov, 1,79 ha pašnikov in 7,50 ha nerodovitne zemlje). Večina razlašene zemlje je šla v državne roke. V katastrski občini Studenec je največ zemlje dobilo ministrstvo za notranje zadeve za Državno posestvo Ig pri Ljubljani. V vseh katastrskih občinah Občine Ig je največ dobilo Gozdno gospodarstvo, kar 1.071,28 ha zemlje. ObLO Ig, naslednik KLO Ig, je dobil 325,54 ha zemlje, le dobrih 84 ha pa je bilo razdeljenih med ostale prejemnike.⁹¹

Razlašena zemlja Josipa Palmeta je bila v veliki meri razdeljena med zemljiški sklad, ministrstvo za

kmetijstvo in ministrstvo za notranje zadeve, nekaj je dobil KLO Ig in le manjši del različni agrarni interesi.⁹² Največji del posesti je dobilo ministrstvo za notranje zadeve za potrebe kazenskega zavoda na Igu oziroma Državnega posestva Ig pri Ljubljani. Zaradi določbe, da se morajo kazensko poboljševalni zavodi (KPZ) vzdrževati iz lastnih dohodkov, so imeli pravico do dodelitve 50 ha zemlje. Tako so že januarja 1946, preden je bil Josip Palme z odločbo uradno razlaščen, prosili za izločitev zemljiških parcel (10,01 ha njiv, 24,93 ha travnikov, 0,09 ha vrtov, 0,40 ha stavbišč in 9,70 ha gozda) iz njegovega posestva. Hkrati so prosili še za manjši del njiv nekdanjega lastnika Ivana Merkuna.⁹³ Leta 1947 je bilo 49,57 ha zemljišč nekdanjega Palmetovega posestva uradno dodeljenih ministrstvu za notranje zadeve – Državnemu posestvu Ig pri Ljubljani za ustanovitev lastne ekonomije in gradnjo stanovanjskih zgradb.⁹⁴ Državno posestvo je prevzelo tudi večino živega in mrtvega inventarja, saj naj bi ga potrebovalo za delovanje.

Na Igu pravzaprav ni bilo samostojnega KPZ. Ob koncu leta 1946 so začeli zaporniki iz KPZ Ljubljana obnavljati med vojno požgani grad, leta 1947 pa je na Igu že obratovalo Državno posestvo Ig pri Ljubljani. Na grad, ki so ga leta 1947 adaptirali ter v njem uredili delavnice in bivalne prostore za obsojence, pa se je novembra in decembra preselilo še Državno elektro-kovinsko podjetje Motor, ki je sicer s poslovanjem pričelo 1. januarja 1947 v KPZ Ljubljana.⁹⁵ Podjetje je obsegalo čevljarški, krojaški, šiviljski, ključavničarski, mizarski in knjigoveški obrat, izvajalo je tudi težaka dela.⁹⁶ Januarja 1948 je tako 249 obsojencev iz KPZ Ljubljana na Igu delalo pri gradnji in v državnem elektro-kovinskem podjetju Motor, 13 obsojencev pa na državnem posestvu.⁹⁷ Podjetje Motor je na Igu obratovalo do maja 1950, ko so ga preselili v Škofjo Loko,⁹⁸ medtem ko je državno posestvo, kasneje imenovano kar ekonomija, nadaljevalo z obratovanjem. Kazensko poboljševalni dom (KPD)⁹⁹

⁹² SI ZAL LJU 31/1, t. c. 50, a. c. 772.

⁹³ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 50, a. c. 772, Dopolnjava kazenskega zavoda v Ljubljani z dne 23. januarja 1946.

⁹⁴ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 50, a. c. 772, Dodelitev zemljišč po čl. 16 zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji z dne 30. decembra 1947.

⁹⁵ SI AS 1267, t. c. 27, a. c. 697, Pregled dohodkov državnega posestva Ig pri Ljubljani v letu 1947; SI AS 1267, t. c. 27, a. c. 701, Poročilo o finančnem poslovanju državnih obrtnih podjetij Begunje, Ljubljana in Maribor v letu 1947, str. 4.

⁹⁶ SI AS 1267, t. c. 27, a. c. 699, Analiza bilance podjetja »Motor« za leto 1947, str. 1.

⁹⁷ SI AS 1267, t. c. 13, a. c. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 1.

⁹⁸ SI AS 1267, t. c. 14, a. c. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 17; Produktijsko poročilo za leto 1950 »Motor«, str. 1–5.

⁹⁹ Zavodi za prestajanje kazni odvzema prostosti, tako imenovani kazensko poboljševalni zavodi (KPZ), so bili ustanovljeni januarja 1946. Oktobra 1948 so se preimenovali v kazensko poboljševalne domove (KPD). Gl. Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 65.

⁸⁵ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 139, a. c. 320, Statistični podatki z dne 11. septembra 1945.

⁸⁶ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 139, a. c. 320, Zapisnik z dne 26. oktobra 1945.

⁸⁷ SI ZAL LJU 31/9, t. c. 14, a. c. 17, Zapisnik 20. redne seje KLO Ig z dne 22. novembra 1946, str. 1.

⁸⁸ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 139, a. c. 320, Odločba z dne 20. avgusta 1947.

⁸⁹ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 139, a. c. 320, Seznam osnovnih sredstev Opekarna Comino Ivan, Dobravica št. 25 z dne 12. junija 1947.

⁹⁰ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 128, a. c. 2358, Odločba št. 142/54-1 z dne 6. septembra 1954.

⁹¹ SI ZAL LJU 31/1, t. c. 219, a. c. 531, Seznam razlašene in zaplenjene zemlje ter nje razdelitve po ObčLO – na področju bivšega okraja Ljubljana-okolica.

Ostalo stenje.

Priloga:3

ŽITO IN ZALOGA

HIŠNI INVENTAR, KMETIJSKI STROJI IN ORODJE, VRTHO ORODJE IN OPREMA,
ŽIVI INVENTAR ter LES, ki bi po sporazumu KLO Ig ostal v uporabo
karensko poboljševalnega závoda:

545 kg pšenice	Hišni inventar dalje:
275 " rži	2 likalnika
90 " ječmena	5 peharjev
470 " ovsu	4 lončene pekače
105 " prosa	6 loncev
1.550 " koruze	2 kastrolji
720 " ajdve	1 stoječa polica
70 " fižola	1 kanga za mleko
60 " semenena sončnica	3 posode za merjanje mleka
140 " klobule	1 pločevinasti lijak
10 " česna	5 škafov
5.140 " krompirja	1 vedro za vodo
200 " koleraba	3 ponvice
3.000 " pese	4 zajemalke
100 " krepke krme (tropine)	10 žlice
15 l olja	2 ponvice za mast
25 l kisa	6 lončkov
180 kg krušne moke (zmesne)	12 kročnikov
25 " pšenične moke	1 ure budilka
30 " ajdove moke	1 mlinček za kavo
25 " ješprenja	6 kozarcev
30 " kaše	2 šilci za škanje

Še v zalogi:

15.000 kg sene
2.000 " slame in stelje
200 " umetnega gnojila
1.200 kom.strešna opeke

Hišni inventar:

1 kotliček za štedilnik
2 siti
2 skledi
3 omare
4 mise
10 stolov
5 postelj
4 posteljne mreže
2 modroca
2 šimci
3 blazine
1 nočna omarica
5 rjuh
2 odeji
4 klopi
5 pokrovi
1 polica
2 petrolejki
2 omari s policami
5 vreči

Vrtno orodje in oprema:

5 škropilnic (kangl)
2 lopati za vrt
1 mala motika
1 škropilnica za drevice
3 vrtno mise železne
12 železnih stolov

Prva stran popisa hišnega inventarja, strojev, opreme, živali in zaloga Josipa Palmeta (SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772).

na Igu je bil uradno odprt šele v začetku leta 1954, ko je bil ukinjen KPD Ljubljana.¹⁰⁰

Manjši del Palmetovega inventarja in zemlje je dobil KLO Ig,¹⁰¹ kamor so lahko agrarni interesi vlagali prošnje tako za zemljo kot za inventar in živali. Gozdovi so večinoma prešli v zemljiški sklad. Za ribnike in posestvo v Dragi v velikosti 19,50 ha se je zanimalo ministrstvo za kmetijstvo, ki je ribnike želelo zaradi gojenja krapov in organiziranja teča-

jev za ribiče. Ministrstvo ni želelo, da bi bila zemlja med ribniki razdeljena med agrarne interese. Poleg tega je želelo dobiti še del posestva ob reki Ižici na Igu, kjer je nameravalo gojiti lipane in postrvi.¹⁰² Razdelitvi zemlje med ribniki je nasprotoval krajevni odbor agrarnih interesentov na Igu, medtem ko so omenjeni del posesti na Igu že razdelili med agrarne interese.¹⁰³ Dve parceli na Igu s stanovanjsko hišo in mlinom sta bili dodeljeni Jožetu Grumu kot ko-

¹⁰⁰ SI AS 1267, t. e. 14, a. e. 626, Letno poročilo za leto 1954, str. 1.

¹⁰¹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Dopis Krajevnega odbora agrarnih interesentov Ig z dne 26. februarja 1946, Priloga 3.

¹⁰² SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, dopis Razdelitev Palmetovih ribnikov z dne 7. februarja 1946.

¹⁰³ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, dopis Razdelitev Palmetovih ribnikov, naslovljen na Narodno vladu za Slovenijo, Ministrstvo za kmetijstvo.

lonistu, saj so mu med vojno uničili hišo in mlin.¹⁰⁴ Del Palmetove zemlje je leta 1949 v upravljanje dobilo podjetje Slovenija avtopromet SAP Ljubljana za gradnjo avtobusne garaže.¹⁰⁵

Zemljišča župnije Ig so bila prav tako razdeljena med različne ustanove in interese. Del je dobil zemljiški sklad oziroma Gozdno gospodarstvo, parcelo z nepremičnino nasproti cerkve je dobila Okrajna kovinska industrija Ig, mežnarijo in del vrta je dobil KLO Ig za potrebe osnovne šole, nekaj zemlje pa so dobili tudi posamezni agrarni interesi¹⁰⁶ in državno posestvo oziroma ekonomija KPD Ig.¹⁰⁷

Februarja 1946 so na račun prišli tudi agrarni interesi iz Iga, ki so prošnje na KLO Ig pisali v upanju, da jim bo nova ureditev prinesla izboljšanje skromnih življenjskih razmer. V prošnjah so navajali, da je bilo njihovo premoženje uničeno ali pokradeno med vojno, da so bili sami ali sorodniki v internaciji, da so njihovi svojci padli v vojni ali umrli v internaciji, da so bili sami ali sorodniki v narodnoosvobodilni vojski, da nimajo zemlje ali da jo imajo tako malo, da se ne morejo preživljati, in da so podpirali ali agitirali za partizane. V prošnjah so lahko še zapisali, za katero zemljo prosijo. Predsednik krajevnega odbora agrarnih interesentov na Igu je bil Rudolf Kukovica.

Dokumentov o dodeljevanju zemlje agrarnim interesentom je malo, zato si iz njih težje ustvarimo sliko, kako se je zemlja delila med vaščane. Zagotovo so imeli prednost nekdanji borci – na podlagi tega kriterija se je verjetno oblikovala tudi nova politična elita na vasi. To bi lahko sklepali iz naslednjega zapisa: »Jakopin Jože je po poklicu mali kmet [...] Svoje lastne zemlje poseduje le 10 arov, agrarna zemlja pa je bila dodeljena sinu Borisu, ker mu je kot borcu iz NOB pripadala. Sin te zemlje sedaj ne obdeluje, ker je v službi kot kapetan LM v Ljubljani, ter zaproša, da bi se dodelila njemu. Imenovani Jakopin Jože je bil za časa NOV v internaciji na Rabu in tam zelo krut proti našim internirancem, ker je bil v kuhinji. Nekateri člani komisije so bili zelo ogorčeni, ter predlagali, da imenovanemu radi takih dejanj zemlja sploh ne pripada. Ker pa so bila njegova sinova vseskozi v NOV kot borca, ter tudi njima dodeljena zemlja je komisija toliko sprevidela, da se mu ta zemlja dodeli radi žene in otroka katere ima za preživljati, njega pa se opozori na vse nepravilnosti ki jih je prizadejal ljudem v internaciji, ter na gledanje današnje ljudske oblasti.«¹⁰⁸ Zemljo so delili tudi na podlagi ustnih dogovorov, kar vidimo iz dokumentov komisije za revizijo agrarnih interesentov, ki je februarja 1953 sprejela sklep, »da se sme zemljišča, ki so

predlagana za odvzem neupravičencem dodeliti odnosno porazdeliti med posamezne upravičene interese, ki so bili iz NOV zelo zaslužni, ki jim zemlje primanjkuje in so jo ustmeno zaprosili pri članih komisije».¹⁰⁹

Revizija agrarnih interesentov je potekala v skladu z uveljavitvijo Zakona o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam.¹¹⁰ Tistim, ki so bili zaposleni kot delavci in so bili socialno zavarovani, so zemljo načeloma odvzeli. Zemljo so odvzeli tudi tistim, za katere so trdili, da je ne obdelujejo ali da so med vojno sodelovali z okupatorjem.¹¹¹ Posamezniki, ki so jim zemljo odvzeli in dodelili Ekonomiji KPD Ig, KDZ Pijava Gorica in Kmetijskemu posestvu Brest ali ki so jo izgubili zaradi zidave kmetijske zadruge v »Švajgorteljnu«, so bili upravičeni do zamenjave.¹¹² Ostali agrarni interesi so zemljo dobili v last, le posamezni so se ji odpovedali.

Oblikovanje novih gospodarskih osnov

Prva povojna leta so bila pomembna za osnivanje in razvoj socialističnega gospodarstva. Tudi na Igu so bile začrtane smernice razvoja kmetijstva, industrije, obrti in trgovine. Kot prvo je OLO Ljubljana-okolica septembra 1945 ustanovil Kmetijsko zadrugo, in sicer kot nabavno-prodajno zadrugo, ki se je ukvarjala z mešanim blagom.¹¹³ Za potrebe obnove kraja je bila ustanovljena Obnovitvena zadruga Ig,¹¹⁴ ki je najprej poslovala v prostorih Franca Gerbca, leta 1948 pa so sklenili, da jo bodo premestili v prostore nekdanje Minattijeve trgovine.¹¹⁵ Na Igu je delovala še potrošniška zadruga, splošni obrat z mešanim blagom, a je večinoma poslovala z izgubo, zato je bila leta 1950 ukinjena.¹¹⁶ Istega leta je bil na Igu ustanovljen obrat Ljudskega magazina Ljubljana okolica, trgovina z mešanim in prehrabnim blagom, ki se je ob ustanovitvi ukvarjala z zagotovitvijo in prosto prodajo.¹¹⁷

Podjetja krajevnega pomena je ustanavljal KLO Ig, njihova osnova je bilo pogosto razlašeno premoženje. Ob koncu leta 1946 je ustanovil Krajevno gostilno Ig, Krajevno mesarijo Ig, Krajevno strojno

¹⁰⁴ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 88, a. e. 449.

¹⁰⁵ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 50, a. e. 772, Sklep z dne 15. aprila 1949, Dopis št. II-2-256/5-49 z dne 10. novembra 1949.

¹⁰⁶ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 69, a. e. 18.

¹⁰⁷ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 104, a. e. 1323.

¹⁰⁸ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 117, a. e. 1781, Zapisnik komisije za revizijo agrarnih interesentov z dne 24. in 25. februarja 1953, str. 13–14.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 14.

¹¹⁰ Zakon je bil sprejet maja 1953. Gl. Uradni list FLRJ, št. 22/1953, str. 205–209.

¹¹¹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 117, a. e. 1781, Zapisnik komisije za revizijo agrarnih interesentov z dne 24. in 25. februarja 1953.

¹¹² SI ZAL LJU 31/1, t. e. 117, a. e. 1781, Poročilo o delu komisije za revizijo agrarnih interesentov z dne 7. januarja 1953, Zapisnik komisije za revizijo agrarnih interesentov z dne 24. in 25. februarja 1953, str. 14.

¹¹³ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 233, Prijava Kmetijske zadruge Ig z dne 26. maja 1948.

¹¹⁴ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 16. redne seje KLO Ig z dne 29. avgusta 1946.

¹¹⁵ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 19. seje KLO Ig z dne 22. oktobra 1948.

¹¹⁶ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 237, Odjava Potrošniške zadruge Ig z dne 26. maja 1950.

¹¹⁷ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 237, Prijava Ljudskega magazina Ljubljana okolica z dne 29. maja 1950.

mizarstvo Ig in Krajevno kino Ig ter v začetku leta 1948 Krajevno kovaško podjetje Ig. Julija 1950 so se omenjena podjetja združila v Krajevno gospodarsko podjetje Ig. Še vedno so poslovala kot samostojna podjetja, imela pa so skupnega upravnika in računovodjo. Upravnik je postal Viljem Sokalič, računovodja Josip Palme, za vodenje knjigovodskih in administrativnih zadev pa je bila poleg njega odgovorna še Mimi Pucihar.¹¹⁸

Prva upraviteljica Krajevne gostilne Ig je bila Amalija Jakopin.¹¹⁹ Stavba, ki je bila dodeljena gostilni, je bila v slabem stanju, prostori pa nehygienični,¹²⁰ zato je KLO Ig za pomoč pri preureditvi zaprosil kar upravnika Državnega posestva Ig, naj pošlje enega od kaznjencev inženirjev, »katerih je več na tem posestvu«, da naredi načrt za preureditev gostilne in oceni približno vrednost investicije.¹²¹ Ali je do tega res prišlo, iz dokumentov ne izvemo. Poslovanje Krajevne gostilne Ig v drugi polovici 40. let 20. stoletja ni bilo dobro, gostilna je imela pogosto težave z nakupom pijač,¹²² tudi obratovala ni redno.¹²³ Leta 1948 se je morala izseliti iz dotedanjih prostorov. Nove prostore je začela dobila v nekdanji Javornikovi gostilni, KLO Ig pa se je hkrati potegoval za gostilniške prostore Franca Gerbca.¹²⁴ Avgusta 1951 so podjetje zaradi prehoda v socialistični odkup ukinili in na novo ustanovili.¹²⁵

Krajevna mesarija Ig je prodajala oziroma razdeljevala meso na debelo in drobno.¹²⁶ Na sedežu podjetja je bila klavnica, medtem ko so meso razdeljevali na sedežu podjetja in pri mesarju Antonu Jesihu, »to pa vsled tega, ker je preveč čakanja, če bi se meso razdeljevalo samo v 1 poslovalnici, ker drž. Krajevno podjetje oskrbuje z mesom na drobno in na debelo 7 krajevnih odborov.«¹²⁷ Prvi poslovodja je bil Vinko Dolenc, leta 1947 pa ga je zamenjal Janez Purkat.¹²⁸ Prostori mesarije so bili potrebni obnove, primanjkovalo ji je orodja in opreme.¹²⁹

Ljudje so se v začetku pritoževali tudi nad delom in postrežbo.¹³⁰ V času zagotovljene preskrbe je mesarija razdeljevala in prodajala meso, ki ga je dobila od Mesoprometa v Ljubljani. Po uvedbi proste prodaje v drugi polovici maja 1951 se je začela ukvarjati tudi s kupovanjem živine od kmetovalcev po usmerjenih cenah in klanjem.¹³¹ Meso je dobavljala lokalnim potrošnikom, gostilnam in menzam. Leta 1952 je uredila ledenico, ki ji je omogočala daljšo hrambo mesa tudi v toplejših mesecih. Težave v poslovanju ji je povzročalo predvsem naraščanje cen živil.¹³²

Krajevno strojno mizarstvo Ig je proizvajalo pohištvene in stavbne izdelke ter opravljalo razne usluge in popravila. Prvi upravitelj je bil Viljem Sokalič.¹³³ Čeprav se je podjetje pohvalilo s povpraševanjem, do konca 40. let ni imelo večjih možnosti za povečanje proizvodnje, saj bi za to, kot so zapisali, potrebovalo večjo delavnico ter skladišče za hrambo lesa in izdelkov.¹³⁴ V začetku 50. let je dobilo večja naročila za obnovo domačih javnih zgradb in okoliških domačij. Ker se je povpraševanje po njegovih izdelkih povečevalo, je začelo načrtovati popravilo strojnega parka in ureditev skladišča. Težave mu je povzročalo pomanjkanje električnega toka, kar je rešilo tako, da so delavci delo opravili v prostem času, ko je bil električni tok bolj reden.¹³⁵

Krajevno kino Ig je imel dvorano v nekdanjem prosvetnem domu, zgrajenem leta 1910. Poslopje prosvetnega doma je bilo pred vojno last župnije Ig, takoj po osvoboditvi oziroma ob razpustitvi prosvetnega društva na Igu pa je prešlo pod upravo KLO Ig.¹³⁶ Naprave za predvajanje filmov je leta 1938 kupil Ciril Podržaj, vendar kino pred vojno ni zaživel. Po vojni je Podržaj opremo prijavil državnemu filmskemu podjetju, ki jo je septembra 1945 montiralo na Igu.¹³⁷ Podržaj je postal prvi ravnatelj kina.¹³⁸ Kmalu so začeli z njegovo prenovo, kupljeni so bili manjkajoči stoli in oprema, decembra 1947 pa je bila dokončana čakalnica, v kateri so odprli bife.¹³⁹ Kino je imel dvorano s projekcijsko napravo in 205 sedeži.¹⁴⁰ Po nacionalizaciji Podržajeve obrtne delavnice je bil

¹¹⁸ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 29, Odločba z dne 4. julija 1950 o izbrisu iz registra državnih podjetij; SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 470, Dopis naslovljen na OLO Ljubljana okolica z dne 11. julij 1951; SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 3. seje KLO Ig z dne 29. januarja 1950.

¹¹⁹ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 29.

¹²⁰ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 8. redne seje KLO Ig z dne 25. maja 1947, Zapisnik 9. redne seje KLO Ig z dne 11. junija 1947.

¹²¹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 8. redne seje KLO Ig z dne 25. maja 1947.

¹²² SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 478, Poročilo o poslovanju v letu 1949.

¹²³ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 23. seje KLO Ig z dne 26. decembra 1948.

¹²⁴ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 14. seje KLO Ig z dne 1. avgusta 1948.

¹²⁵ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 470, Zapisnik z dne 28. avgusta 1951.

¹²⁶ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 30.

¹²⁷ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 30, Prijava o ustanovitvi, str. 1.

¹²⁸ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 30, dopis finančnemu odseku Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana okolica z dne 4. marca 1947.

¹²⁹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 8. redne seje KLO Ig z dne 25. maja 1947.

¹³⁰ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 23. seje KLO Ig z dne 26. decembra 1946.

¹³¹ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 469, Priloga k bilanci 31. 12. 1951.

¹³² SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci 31. 12. 1952.

¹³³ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 33.

¹³⁴ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 479, Poročilo o poslovanju za leto 1949.

¹³⁵ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci 31. 12. 1952.

¹³⁶ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 139, a. e. 322, Dopis Okrajnemu LO Ljubljana okolica z dne 27. decembra 1948.

¹³⁷ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 139, a. e. 322, Izjava Cirila Podržaja.

¹³⁸ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 31.

¹³⁹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 139, a. e. 322, Izjava Cirila Podržaja.

¹⁴⁰ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 478, Poročilo o poslovanju za leto 1949.

opazen upad poslovanja kina.¹⁴¹ Obisk in dohodek sta bila povezana še s kvaliteto dodeljenih filmov in delovanjem opreme.¹⁴² V drugi polovici leta 1950 se je pokvaril projektor, nekaj predstav je odpadlo zaradi pomanjkanja električnega toka, na obisk pa je vplivalo še povišanje cen.¹⁴³

O poslovanju Krajevnega kovaškega podjetja Ig ni dosti ohranjenega. Ukvarjalo se je s kovaškimi in podkovskimi deli. Prvi poslovodja je bil Julij Škraba.¹⁴⁴ Podjetje je pričelo v začetku 50. let zaradi izgube naročnikov poslovati negativno, zato so ga konec leta 1952 ukinili.¹⁴⁵ Na Igu je bila ustanovljena še Krajevna pekarna, ki pa je delovala zelo neredno, predvsem v začetku 50. let, ko praktično ni poslovala. Težave je povzročalo pomanjkanje moke v prosti prodaji, zato je svoje delo omejila na peko kruha, kar ni zadoščalo za pozitivno poslovanje. V začetku leta 1952 je zaradi nujne preskrbe prebivalcev s kruhom poslovala le kot razdeljevalnica kruha, ki ga je kupovala v mestni pekarni in ga razdeljevala z dovoljenim pribitkom in provizijo.¹⁴⁶ Z rednim poslovanjem je pričela kasneje istega leta, ko je bila uvedena prosta prodaja kruha. Ker s strani posameznikov ni pričakovala dovolj prometa, se je povezala s šolo Državne sekcije za notranje zadeve na Igu, za katero je pekla kruh.¹⁴⁷

Krajevni mlin na Igu, ki je v splošno ljudsko premoženje prešel iz premoženja Josipa Palmeta, je upravljal Jože Grum. Mlin je bil v slabem stanju in nenehno potreben popravi. Zaradi pomanjkanja denarja za obnovo in nizkih dohodkov je KLO Ig od upravnika terjal le toliko, da so bili poravnani davki in ostali stroški.¹⁴⁸ Leta 1955 je Občinski ljudski odbor Ig sklenil, da se Grumu dodelijo vsa zemljišča, ki jih je obdeloval in upravljal od leta 1946.¹⁴⁹

Opekarna Draga pri Igu je po letu 1948 najprej delovala kot obrat v okviru Okrajnih opekarn Črnuče, kasneje Okrajnih opekarn Ljubljana okolica. Leta 1952 se je osamosvojila in se registrirala kot samostojno podjetje.¹⁵⁰ Takoj je šla v na-

kup novih zemljišč, saj stara niso več vsebovala glin.¹⁵¹

Največji obrat, ki je nastal po vojni, je bilo Okrajno kovinsko podjetje Ig. Leta 1948 ga je ustanovil OLO Ljubljana-okolica. Podjetje je nastalo iz nacionalizirane ključavničarske delavnice Cirila Podržaja, od katerega je dobilo dve stavbi. Ena je bila stanovanjska, v kateri je stanoval bivši lastnik podjetja in tedaj obratovodja novoustanovljenega podjetja, s ključavničarsko delavnico v pritličju. Druga je služila kot skladišče in deloma kot delavnica. Podjetju je bila poleg tega dodeljena še nedograjena stavba bivše Kmetijske hranilnice Ig.¹⁵² Podjetje je najprej izdelovalo brzoparilnike, gnojnične črpalke in zidne šteditnike, kasneje pa je svoje poslovanje razširilo še na elevatorje za seno in električne ograje. Prvi upravitelj podjetja je bil Janez Grmek, leta 1949 pa je njegovo mesto prevzel Jože Zupančič.¹⁵³ Decembra 1949 se je podjetje preimenovalo v Okrajno kovinsko industrijo Ig.¹⁵⁴ Med letoma 1949 in 1951 je napredovalo počasi. Njegov strojni park je bil slab, sredstva je postopoma vlagalo v adaptacijo poslovnih prostorov in delavnice.¹⁵⁵ Pri tem se je pritoževalo, da so morali delavci sami izvajati večja popravila strojev in prostorov. Leta 1951 se je preusmerilo v proizvodnjo manjših izdelkov, za katere je bilo dovolj povpraševanja. Oviral sta ga nizka storilnost in nedisciplinarnost delavcev. Največ izostankov je bilo junija, ko je bilo največ kmečkih opravil.¹⁵⁶ Podjetje je imelo težave tudi z nakupom materiala in visokimi cenami v prosti prodaji. Materiala je primanjkovalo, zato je po eni strani kopičilo prekomerne zaloge, po drugi strani pa polizdelke, ki jih ni moglo dokončati zaradi pomanjkanja drugega materiala.¹⁵⁷ Finančne težave in težave z disciplino nekaterih delavcev so se nadaljevale tudi v prihodnjem letu.¹⁵⁸ Kljub vsemu se je podjetje počasi razvijalo in povečevalo število zaposlenih. Takoj po nacionalizaciji je imelo zaposlene tri kvalificirane

¹⁴¹ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 14. seje KLO Ig z dne 1. avgusta 1948.

¹⁴² SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 478, Poročilo o poslovanju za leto 1949; t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci 31. 12. 1952.

¹⁴³ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 57, a. e. 821, Priloga k bilanci 31. 12. 1951 – Poročilo o poslovanju.

¹⁴⁴ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 1, a. e. 32.

¹⁴⁵ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci 31. 12. 1952.

¹⁴⁶ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 474, Priloga k bilanci 31. 12. 1951.

¹⁴⁷ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci 31. 12. 1952.

¹⁴⁸ SI ZAL LJU 31/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik 8. redne seje KLO Ig z dne 25. maja 1947, Zapisnik zbora volivcev KLO Ig z dne 1. junija 1947.

¹⁴⁹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 88, a. e. 449.

¹⁵⁰ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 139, a. e. 320, Predlog za razlastitev zemljišča za potrebe Okrajnih opekarn – Črnuče, Obrat Draga – Ig; SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Poročilo o pregledu zaključnega računa za leto 1952.

¹⁵¹ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik zasedanja delavskega sveta z dne 29. aprila 1953.

¹⁵² Hiša je bila vpisana kot splošno ljudsko premoženje, ki jo je Kmetijska hranilnica in posojilnica Ig v likvidaciji leta 1948 prodala OLO Ljubljana-okolica. Gl. SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 231, Popis in cenitev, str. 1–2, Kupoprodajna pogodba z dne 20. julij 1948; SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 1.

¹⁵³ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 231, Odločba o ustanovitvi okrajnega gospodarskega podjetja z dne 8. junija 1948, Dekret o nastavitvi v državni službi z dne 26. januarja 1949.

¹⁵⁴ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 231, Odločba z dne 9. decembra 1949.

¹⁵⁵ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 1.

¹⁵⁶ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 482, Poročilo o poslovanju z dne 15. marec 1952, str. 1; Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 3.

¹⁵⁷ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 482, Poročilo o poslovanju z dne 15. marec 1952, str. 1–2.

¹⁵⁸ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta z dne 25. aprila 1953, str. 1, Poročilo o poslovanju podjetja za l. 1952, str. 2–3.

*Gostilna Javornik, posnetek je najverjetneje nastal pred drugo svetovno vojno
(foto: Vekoslav Kramarič, hrani: Slovenski etnografski muzej).*

delavce in tri vajece; ob koncu leta 1948 je število zaposlenih naraslo na 12 delavcev, leta 1950 na 27, leta 1951 pa že na 37. Naraščalo je predvsem število kvalificiranih delavcev in vajencev.¹⁵⁹

V okviru Okrajne kovinske industrije Ig sta delovali Delavsko uslužbenska restavracija (DUR) in sindikalna podružnica.¹⁶⁰ DUR je bil organiziran kot podjetje, namenjeno za prehrano delavcev Okrajne kovinske industrije Ig ter ostalih delavcev in uslužbencev na Igu, ki niso imeli na voljo drugega ustreznega obrata za prehranjevanje. Njegovo poslovanje je bilo nerentabilno.¹⁶¹

Iz poslovanja podjetij in njihovih bilanc iz začetka 50. let lahko izvemo, katere ustanove in društva so še delovala na Igu. Poleg že omenjenega Državnega posestva Ig pri Ljubljani je v Dragi pri Igu delovalo Državno ribogojstvo Draga-Ig, na Igu pa Plemenilna postaja Ig, Krajevni vodovod Ig, Kamnolom Ig in postaja ljudske milice. Za preskrbo ljudi je bila odprta še poslovalnica Trgovskega podjetja »Tabor« Grosuplje. Izanci so se lahko vključevali v društva, ki so bila aktivna v tem času – v Lovsko družino Ig, Gasilsko četo Ig in Kulturno umetniško društvo Ig.¹⁶²

Med letoma 1949 in 1951 se je na Igu omenjal še dijaški dom.¹⁶³

Poleg družbenega sektorja obrti so na Igu delovali tudi nekateri obrtniki zasebniki. Leta 1948 so bili registrirani trije kovači in podkovači (Vinko Keršmanc, Franc Mikuž in Jože Mavec), trije krojači (Jakob Mavec, Ignacij Ogrinc in Josip Žmuc), trije kolarji (Anton Anzelc, Janez Cimperman in Mihael Zrimc), dva strojarja (Franc Čebular in Josip Zdravje), po en mizar (Anton Ferkolj), sedlar (Ivan Černe), čevljar (Jože Jakopin), mlinar (Ana Gerbec) in konjeder (Franc Veber), dva sta imela prijavljeno tehtnico (Franc Gerbec in Ivan Štrumbelj) in eden žago (Jože Andlovic).¹⁶⁴ Isti obrtniki so bili registrirani tudi leta 1950, čeprav je vprašanje, ali so vsi res opravljali svojo obrt.¹⁶⁵ Vsaj za Franca Čebularja vemo, da so mu prepovedali opravljati obrt. Obratovala so tudi zasebne oziroma zakupne gostilne. V začetku 50. let v dokumentih zasledimo Krajevno gostilno Rupert in zakupno gostilno Jesih, medtem ko so zakupno gostilno Javornik za nekaj časa ukinili.¹⁶⁶ Prav tako sta imela težave z dovoljenji gostišči Anton Jesih in

¹⁵⁹ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 3.

¹⁶⁰ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta z dne 25. aprila 1953, str. 2.

¹⁶¹ SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Poročilo o poslovanju DUR-a za leto 1952.

¹⁶² SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 468; t. e. 32, a. e. 469; t. e. 32, a. e. 470; t. e. 32, a. e. 47; t. e. 32, a. e. 475; t. e. 32, a. e. 476; t. e. 32, a. e. 478; t. e. 32, a. e. 479; t. e. 32, a. e. 480; t. e. 32, a. e. 481; t. e. 7, a. e. 106.

¹⁶³ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 104, a. e. 1323, Dopis Prepis stavb in zemljišča z dne 14. novembra 1951; t. e. 212, a. e. 498.

¹⁶⁴ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 28, a. e. 327, Seznam nove registracije za leto 1948.

¹⁶⁵ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 9, a. e. 238, Seznam privatnih, državnih in združenih obrtnih podjetij Ljubljana okolica, str. 8.

¹⁶⁶ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 25, a. e. 305, Predlog orientacijskega načrta in turistične mreže v okviru sedanjih občinskih ljudskih odborov.

Iva Kežman.¹⁶⁷ Kaj se je dogajalo z ostalimi gostilnami, trgovinami in obrtnimi delavnicami, ki so na Igu delovale pred vojno,¹⁶⁸ iz ohranjenih dokumentov ni razvidno.

Zaključek

Ig je bil tako kot drugi kraji po Sloveniji v po-vojnem obdobju zaznamovan s skromnim življenjem in ukrepi novih ljudskih oblasti. To je bil čas obnove, vzpostavljanja novih družbenih in gospodarskih odnosov, a tudi čas vračanja v mirnodobne tirnice in iskanja možnosti za izboljšanje vsakdanjega življenja. Odvzemi premoženja so zagotovo vplivali na povojni razvoj Iga, pri tem pa je najbolj zanimivo, kako je bilo odvzeto premoženje razdeljeno.

Nekdanji lastniki so se odvzemom premoženja upirali, toda bili so neuspešni. Nekateri so se zato umaknili iz vaškega življenja, na primer Ciril Podržaj. Do leta 1948 je vodil Krajevni kino Ig, bil je predsednik nadzornega odbora Naproze Ig, upravnik članov zadruga Železopromet, tajnik krajevnega gasilstva, predsednik gradnje zadruga doma ter predsednik medzadruga odbora obnovitvenih zadrug Ig, Golo in Iška vas.¹⁶⁹ Po nacionalizaciji so občinski organi zapisali, da ima skrajno slab odnos do oblasti in bivšega podjetja, da tam prek delavcev rovari proti vodstvu podjetja, da ne želi sodelovati z občinskim ljudskim odborom in da se ne odziva na njegova vabila.¹⁷⁰ Nasprotno je Josip Palme, ki so mu odvzeli največ premoženja, do smrti ostal aktiven v vaškem življenju. Iz drobcev, ki so o njem ohranjeni v občinskem gradivu, lahko razberemo, da je sodeloval v KLO Ig, takoj po vojni je bil tudi njegov član, predvsem pa je vodil računovodstvo za vsa krajevna podjetja.¹⁷¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, MNZ, Oddelek za izvrševanje kazni

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL LJU 31, Okrajni ljudski odbor Ljubljana okolica

SI ZAL LJU 460, Osnovna šola Ig

SPLETNI VIRI

Statistični urad Republike Slovenije

Popis prebivalstva 1948. Dostopno: https://www.stat.si/publikacije/popisi/1948/1948_3_01.pdf (prijeto 28. 1. 2019).

TISKANI VIRI

Uradni list LRS, št. 26/1946,

Uradni list LRS, št. 11/1952,

Uradni list FLRJ, št. 22/1953.

LITERATURA

Čepič, Zdenko: Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi. *Slovenska novejša zgodovina 2, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer in dr.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 893–900.

Gestrin, Ferdo: *Svet pod Krimom*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Škuc, 1993.

Himmelreich, Bojan: *Pike, špekulanti in Trumanova jajca. Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2008.

Jenko, Barbara: *Kronika Iga 1945–55*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1990.

Kocmur, Martin: Življenje na Ižanskem v prvi polovici 20. stoletja. *Krim odmev bo dal. Zbornik občine Ig 2002* (ur. Miha Preinfalk). Ig: Občina Ig, 2002, str. 53–66.

Kopač, Janez: Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1945–1963). *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 23, 2000, št. 2, str. 83–106.

Krajevni leksikon Dravske banovine, krajevni repertoar iz uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujkoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.

Mikola, Milko: *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana: Nova obzorja, 2016.

Mikola, Milko: *Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.

Mlinar, Branko in dr. (ur.): *Slovenija 1945–1957*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1975.

Piškuric, Jelka: Od stare do nove šole na Igu. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 289–302.

Prinčič, Jože: Obnova. *Slovenska novejša zgodovina 2, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega*

¹⁶⁷ SI ZAL LJU 31/7, t. e. 25, a. e. 331, Seznam gostišč, ki morajo prenehati z delom.

¹⁶⁸ Gl. Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 34.

¹⁶⁹ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 135, a. e. 186, Prepis dopisa Podržaj Cirila na Predsedstvo vlade LR Slovenije z dne 23. junija 1951.

¹⁷⁰ SI ZAL LJU 31/1, t. e. 135, a. e. 186, Dopis Podržaj Ciril Ig, informacije z dne 28. maja 1954.

¹⁷¹ Prim. z Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 229–230.

priznanja Republike Slovenije 1848–1992 (ur. Jasna Fischer in dr.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 868–873.

Žontar, Jože: Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja. *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 13, 1990, št. 1–2, str. 5–11.

S U M M A R Y

Ig in the period 1945–1952. Social, political and economic conditions and life in the postwar years □ □ □

The contribution describes the development of the village of Ig from 1945 to the early 1952. Ig was the biggest settlement on the southern brink of the Ljubljana Marshes and retained its rural character until 1941. The Second World War exacted a heavy toll on the village and its inhabitants. After the war, the local community gradually returned to its peacetime routine, despite modest living conditions and despite having to face the measures and requirements imposed by the new people's government. The contribution describes the daily life as well as the establishment of new social and economic relationships, the expropriation of properties and laying the foundations of Ig's socialist economy. The microstudy

of the village draws on the preserved archival sources.

During the period concerned, the Local People's Committee of Ig (i.e. its local administration) was mainly occupied with supplies, the compulsory delivery of crops, the increase in agricultural production, and the reformulation of economic bases, as well as, to some extent, with the rebuilding of the village. The still predominantly rural population was, like elsewhere in Slovenia, burdened by the compulsory delivery of crops on top of suffering several crop failures. Poor funding was one of the reasons for the sluggish postwar reconstruction of the village, in which the inhabitants proved indispensable with shock labour, transportation of wood and other materials, and self-imposed contributions.

Ig's further development was also affected by confiscations, the agrarian reform and nationalization, which were implemented between 1945 and 1948. The contribution brings forth a few cases of expropriation. Most property was lost to Josip Palme, the last owner of the Ig castle, and the parish of Ig. The main share of expropriated properties was transferred under state institutions, e.g. Ministry of Internal Affairs (for the purposes of founding a correctional facility) and Forest Management. The expropriated properties also partly served as the basis of Ig's new economic structure. In the end, the author describes the postwar development of crafts, industry and trade in the so-called socialist sector and, as far as possible, in the private sector.

Ocene in poročila

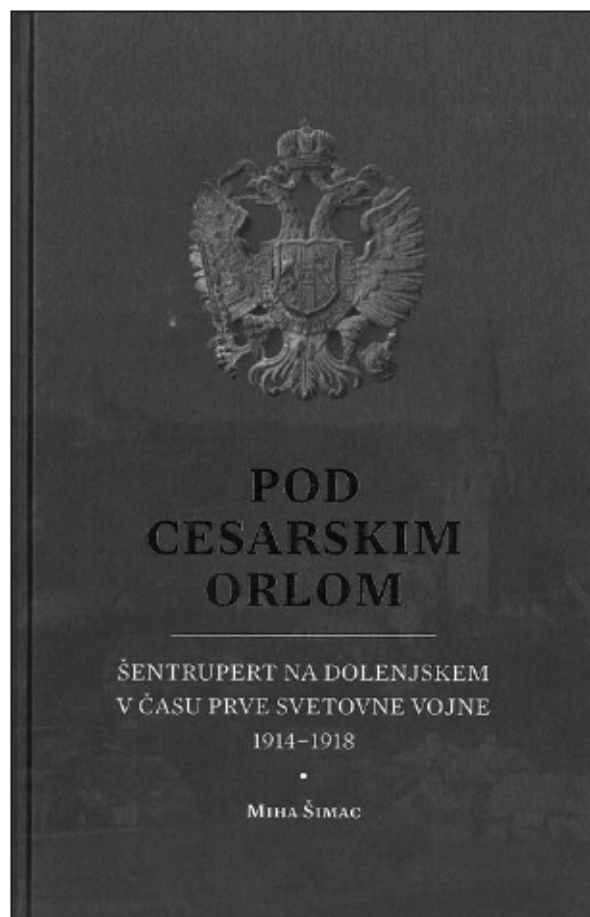

Miha Šimac: Pod cesarskim orlom. Šentrupert na Dolenjskem v času prve svetovne vojne 1914–1918. Ljubljana: Reitenburg, 218, 128 strani.

Čas med letoma 2014 in 2018 so zaznamovale številne obletnice dogodkov, povezanih s prvo svetovno vojno. Ta je na Slovenskem pustila neizbrisni pečat ter vplivala na družbene, politične, ekonomske in socialne spremembe. Slovenski prostor in slovensko prebivalstvo sta bila neposredno (soška fronta) ter posredno (vojno zaledje) vključena v dogajanje vsa štiri leta vojne vihre, ki je pretresla Evropo in svet. V zadnjih letih je vse večji poudarek na raziskavah, ki se posvečajo življenju civilnega prebivalstva v času vojne, tudi na območjih, ki niso bila blizu vojnemu dogajanju, kar pa ne pomeni, da se tamkajšnje prebivalstvo z vojno in njenimi posledicami ni intenzivno ter vsakodnevno soočalo. V Sloveniji so se tekom zadnjih štirih let zvrstili številni znanstveni dogodki, predavanja, razstave, postavitve obeležij, koncerti in izdaje knjig, s katerimi smo Slovenci na različne načine zaznamovali in odstrli dogodke iz naše preteklosti. Med izdanimi monografijami vidno mesto zaseda tudi delo Mihe Šimca – *Pod cesarskim orlom: Šentrupert na Dolenjskem v času prve svetovne vojne 1914–1918*, v katerem avtor na podlagi številnih arhivskih in časopisnih virov ter literature predstavi župnijo Šentrupert in njeno prebivalstvo v času velike vojne.

V znanstveni monografiji, ki je izšla konec leta 2018, je na slabih 130 straneh opisanih več vidikov življenja prebivalstva med prvo svetovno vojno. Predgovor je napisal Jože Anderlič, uvodno poglavje pa Marko Štepec. V začetnih poglavjih Šimac na podlagi promemorije, ki jo je pripravil takratni šentrupertski župnik Janez Mervc ter številnih časopisnih člankov, predstavi kraj in župnijo Šentrupert neposredno pred začetkom prve svetovne vojne. Iz uvodnih poglavij poleg najpomembnejših dogodkov, ki so zaznamovali kraj v letu pred vojno, izvemo glavne značilnosti o verskem življenju, društvih in političnih razmerah v župniji. Osrednji del knjige obsega poglavja o prvi svetovni vojni, ki si sledijo deloma kronološko, deloma pa glede na vsebinske tematike. Tako ozemlje kot prebivalstvo Šentruperta sta se aktivno vključila v vojno kolesje. Osrednji sklop je razdeljen na dva dela. Prvi se posveča civilnemu prebivalstvu v župniji in

zajema širok spekter tematik, ki predstavljajo odhod moških v vojsko ter na fronto, prilagoditev civilnega prebivalstva na vojne razmere, dobrodelno udejstvovanje, aprovizacijo in skrb za prehrano, pomoč revnim družinam, stike civilnega prebivalstva z vojaki in sodelovanje prebivalstva pri gibanju za zbiranje podpisov v podporo Majniški deklaraciji. Iz zapisanega izvemo, da se je prebivalstvo množično vključevalo v dobrodelne akcije, aktivno spremljalo dogajanje, povezano z vojno, in zaradi dobrih kmetijskih pogojev ni trpelo večjega pomanjkanja hrane. Za zaključek sklopa so v poglavju »Tok življenja župnije Šentrupert v matičnih knjigah« dodani še podatki iz župnijskih matičnih knjig, kjer je za obdobje med letoma 1914 in 1918 navedeno število rojstev, smrti in porok v župniji. Razvidno je, da se je število rojstev tekom vojne nekoliko zmanjšalo, število smrti pa povečalo.

Smrt je množično kosila predvsem v letu 1918, kar je bila v največji meri posledica množičnega obolenja zaradi španske gripe. Med umrlimi v župniji lahko poleg domačinov najdemo tudi več ruskih ujetnikov.

Drugi del se osredotoča na vojaško življenje in vojake, ki so bili doma iz župnije. Avtor predstavi nekatere življenjske zgodbe vojakov na bojiščih Galicije in Posočja. Iz zapisanega izvemo, v katerih enotah so služili možje in fantje, kje so se nahajali v ujetništvih, kateri so bili odlikovani, njihovo korespondenco in omembe v slovenskem časopisju. Posebej je potrebno izpostaviti poglavje »Nepopolni seznam šentrupertskih padlih«, v katerem je avtor opravil rekonstrukcijo vojaških žrtev iz Šentruperta in jih razvrstil v seznam padlih vojakov, ki je bil izdelan na podlagi Seznamov izgub (*Verlustliste*), zaznamkov iz matičnih knjig in časopisnih člankov. Iz teh virov je avtor uspel zbrati podatke o 101 umrlem vojaku. Za večino padlih so navedeni tudi njihovi naslovi, enote, v katerih so služili, in kraj smrti. Iz podatkov je razvidno, da jih je večina padla na bojiščih, nekateri so umrli v ujetništvu, številni pa so ostali pogrešani in zanje ni bilo možno določiti kraja smrti. Največ umrlih vojakov je služilo v 17. pehotnem polku, 27. domobranskem polku in 7. lovskem bataljonu. V zaključnih poglavjih avtor na kratko opiše čas neposredno po koncu vojne, težave, s katerimi so se soočali vojni invalidi, in sodelovanje domačina nadporočnika Aleksandra Lunačka v bojih za severno slovensko mejo na Koroškem v letih 1918 in 1919. Knjigi so dodani še povzetki v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku ter seznam kratic in okrajšav.

Avtor se je pri raziskovanju oprl v največji meri na primarne vire. Delo temelji predvsem na časopisnem gradivu, ki je v času vojne izhajalo na Kranjskem (npr. *Dolenjske novice*, *Domoljub*, *Slovenec*, *Slovenski narod*). Avtor je uspel zbrati številne časopisne drobce iz časa pred in med vojno ter jih vključiti v raziskavo. Delo bogati tudi uporaba številnih arhivskih dokumentov, ki jih je avtor našel v Arhivu Republike Slovenije, Arhivu uršulinskega samostana v Ljubljani, Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, Nadškofijskem arhivu v Mariboru in Državnem arhivu na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv). Med večino slovensko literaturo najdemo tudi več spominov in dnevnikov slovenskih vojakov. Delo dopolnjuje tudi slikovno gradivo, ki se navezuje tako na lokalni kot širši kontekst.

Knjiga razkriva marsikateri delček zgodovine župnije Šentrupert v času prve svetovne vojne in se postavlja na vidno mesto ob bok drugim študijam in delom, ki obravnavajo to temo na mikrozgodovinskem nivoju. Lahko se strinjamo z besedami dr. Štepa, ki v uvodu zapiše: »Zgodba o Šentrupertu in njegovih prebivalcih je na podlagi različnih virov narejena raziskava, ki drobne osebne zgodbe in dogodke poveže v berljivo pripoved, v kateri se zrcalijo veliki vojni dogodki. V njej lahko prepoznamo od-

meve številnih vprašanj, ki jih je v svoji znameniti mikrozgodovinski študiji o francoski vasi Montail-lou, v povsem drugem obdobju in kontekstu, oprl francoski zgodovinar Emmanuel Le Roy Ladurie.«

Robert Devetak

Šaleški razgledi 16. Zbornik 2018–2019
(ur. Silvo Grmovšek, Jože Hudales in Tone Ravnar). Velenje: Knjižnica Velenje, 2019, 416 strani.

Novim Šaleškim razgledom s 16. številko je vredno posvetiti nekaj misli. Izdaja zadnje številke te domoznanske periodike iz Šaleške doline je ob pomikanju tehtne tovrstne domoznanske publicistike v zadnjem desetletju pri nas enostavno preveč pomembna, da gre mimo nas.

Šaleški razgledi so humanistično-družboslovna knjižna zbirka, ki se tematsko navezuje na širše geografsko območje Šaleške doline in je opravila pionirsko delo pri interdisciplinarnem preučevanju

Šaleški razgledi 16

ZBORNIK 2018–2019

družbenozgodovinskih fenomenov ter je postala referenčno domoznansko delo z območja Šaleške doline. Do sedaj je izšlo 16. zvezkov, večina interdisciplinarnega značaja, nekaj pa tudi tematskih, predvsem zgodovinskih, etnoloških in literarnih. V 16. zadnjem zvezku prevladujejo (a ne izključno) zgodovinski in prispevki, ki si zaslužijo širšo prepoznavnost in pozornost zgodovinske stroke.

V začetku se mi zdi smiselno poudariti, da so Šaleški razgledi prav gotovo najpomembnejša humanistična periodika v Šaleški dolini in širše. Prinaša strokovne, domoznanske in še kakšne izsledke našega okolja, iz šaleškega industrijskega bazena ter je ob dejstvu in etiketi Šaleške doline kot izrazitega industrijskega okolja toliko pomembnejša, saj prinaša pretežno humanistične prispevke. Ker prevladujejo humanistični domoznanski teksti, je hkrati nekakšna protiutež vsemu tistemu, kar to okolje opredeljuje pretežno kot industrijsko. Prinaša predvsem strokovne tekste in prispevke, ter tu in tam kakšnega naravoslovnega, v formi strokovnih in znanstvenih člankov ter esejev, ki so nepogrešljivi in nujni za kulturno, naravoslovno in znanstveno identiteto prostora.

In če je ob diskontinuiteti izhajanja Šaleških razgledov med prelomom tisočletja (med 12. in 14. številko) preteklo preveč let, lahko trdimo, da se je s tokratno številko publikacija samo še približala prvotni obliki in namenu ter predvsem dejstvu, da je tovrstna, interdisciplinarna, strokovno raznorodna in znanstveno heterogena domoznanska publikacija nujno potrebna. Že v zadnjih dveh številkah, ki so izšle po nekajletnem premoru in zopet vzpostavljajo kontinuiteto, je uredništvo zasnovalo preverjen koncept, ki je pravzaprav najbolj idealna vsebinska forma publikacije.

Tudi tej številki daje ton raznorodnost strokovnega jezika različnih humanističnih ved, med katerimi prevladujejo historične, katerih avtorji in predstavniki sodelujejo v tokratni številki. Jezik od posameznih ved stopa od strogega historičnega diskurza, do osebnega, mestoma celo literarno-kulturno-antropološkega teksta, ki barcu dodobra barva in niansira zgodovinska dejstva v posameznih strokah, od šoštanjkega novega veka, pa do sodobnih, že skoraj literarnih orisov življenja v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Zavajal bi, če bi trdil, da so vsi prispevki enako pomembni, seveda pa je v zborniku nekaj ključnih tekstov, saj že z obravnavano strokovno tematiko pritegnejo pozornost in zanimanje. Avtorji so s svojimi prispevki pustili pečat in osvetlili nova znanja iz pretekla in polpretekla zgodovine na različnih humanističnih področjih, med katerimi prevladujejo zgodovinski in etnološki ter kulturnoantropološki prispevki. Nekaj prispevkov je takšnih, ki prinašajo docela nove tematike, o katerih se je morda samo malo govorilo, pisalo pa ne. Spet drugi strokovni prispevki osvetljujejo nova vedenja in znanja o stvareh in dogodkih, ki so dokaj dobro

obdelana. Seveda ni izostal tudi kakšen prispevek, ki ima ob domoznanski vrednosti celo literaren značaj.

Zgodovinar David Vidmar Čeru v *Kratkem orisu zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku* razpravlja o transformaciji trške skupnosti od turških vpadov in reformacije do oblikovanja mestne naselbine, temelječe na usnjarski industriji, ki je Šoštanj prelevil v pomembnejši urbani center takratne dežele Štajerske. Prispevek Miran Aplinca *Šoštanj v zadnjem letu velike vojne* se osredotoča na dogajanja leta 1918 glede na ohranjeno gradivo Zgodovinskega arhiva Celje, časopisnih virov in literature. Orisani so trud in težave oblasti za zagotavljanje osnovne preskrbe prebivalstva ter dogajanje v Šoštanju v zvezi z delovanjem Narodnega sveta. Članek Aleksandre Gačič *Družmirski shod za podporo Majniški deklaraciji* odstira dogodke Družmirskega shoda 30. maja 1918 v hiši Ivana Gregorevčiča, pri katerem je vidno vlogo odigral takratni državnozbornski poslanec in domačin dr. Karl Verstovšek.

V prispevku Andreje Ažber o *Ponemčevalni dejavnosti in kulturi v Šaleški dolini pod nemškimi okupacijami* avtorica osvetljuje kulturno dogajanje med nacistično okupacijo v Šaleški dolini. Zaradi pičlih virov in maloštevilnih pričevalcev, ki so bili v tistem obdobju mladostniki, je posebej dragocen utrinek o nastopu šoštanjkega Fanfarenzuga ob Hitlerjevem obisku Maribora (naslovnica zbornika).

Avtor in urednik zbornika Silvo Grmovšek v prvem svojem prispevku razpravlja o *Opoziciji v Šaleški dolini v prvih letih po drugi svetovni vojni* in predstavlja družbeni kontekst revolucionarnih sprememb v Jugoslaviji v drugi polovici štiridesetih prejšnjega stoletja. Partija je sama ustvarjala svoje sovražnike, ki so z ideološko transformacijo na političnih procesih postali nekakšna opozicija. Kot organizirano opozicijo predstavlja dve ilegalni oboroženi skupini, ki sta od leta 1945 do 1950 delovali na območju Šaleške doline in sta imeli bolj značaj in koncept socialnih razbojnikov, kot ga je v tematiziranju zgodovine razbojništva razvil Eric Hobsbawm. Etnolog Blaž Verbič v preglednem članku osvetljuje življenje in delo umetnika in raziskovalca Františka Foita (*František Foit – Iz Češke v Afriko, iz Afrike v Evropo*). V prispevku predstavlja raziskovalca Afrike v času pred drugo svetovno vojno in po njej. Foit je Velenčanom poznan predvsem zaradi bogate afriške zbirke v Muzeju Velenje na Velenjskem gradu. Precej manj znano pa je njegovo življenje in delo v Tanzaniji in Keniji. Pomemben prispevek v zborniku je avtorstvo etnologa in kulturnega antropologa dr. Ambroža Kvartiča z naslovom: *Dajte stavbi, kar ji pripada*. V njem osvetljuje zelo staro predkrščansko ritualno prakso stavbno daritev, po kateri se je bilo treba pred gradnjo zahtevnejših objektov (most, svetišče) posvetovati in spraviti z nadnaravnimi bitji, ki so naseljevala prostor, predviden za zidavo. In včasih so ta bitja zahtevala celo obredno zazidanje človeka

ali živali – stavbno žrtev. Nekaj teh drobcev je skritih tudi v Šaleški dolini in njeni okolici. V najbolj literarnem prispevku zbornika Boris Salobir pripoveduje zgodbo o *Miličarskem bloku*, ki je (bil) čisto navaden blok s petinpetdesetimi stanovanji in je kot eden prvih stal v novem Velenju, takrat čisto na njegovem vzhodnem delu. V njem je bila locirana prva postaja ljudske milice, od tod tudi naslov prispevka. Blok je dihal svoje življenje s svojimi novimi stanovalci, ki so mu dali dušo. Prispevek mestoma zelo literarno in humorno pa tudi kulturnoantropološko osvetljuje rast in razvoj novega Velenja na primeru stanovanjske skupnosti velikega bloka. Lado Planko se v prispevku *1968 ali privid svobode* spominja svoje izkušnje dogodkov in situacij s konca šestdesetih let in iz časa študentskega gibanja v letih 1970 in 1971. Pisanje izpostavi nekaj aspektov in soodvisnosti, katerih percepcija je zaradi časovne odmaknjenosti oziroma zaradi spremenjenega družbenega konteksta danes otežena.

Kustodinja in slikarka Barbara Drey predstavlja v prispevku *Napotnikovo galerijo iz Šoštanja*, ki je bila ena prvih šolskih galerij v Sloveniji in obsega 107 umetniških del več kot 60 del avtorjev, različnih tehnik, grafičnih listov in plastik, ki so pomembno zaznamovali slovensko umetnost 20. stoletja.

Andreja Jurkovnik predstavlja del rokopisne zapuščine največjega šaleškega pesnika Karla Destovnika Kajuha v članku *Kajuhova rokopisna zapuščina*. Gre za izbor iz obsežne korespondence z njegovim krogom literatov, literarnih kritikov, prijateljev in z družino. Med naslovniki Kajuhovih pisem in dopisnic so bili številni slovenski literati in razumniki, v prispevku pa je poudarek na Kajuhovem dopisovanju z urednikom literarne revije *Slovenska mladina* Konstantinom Nahtigalom, s Kajuhovim prijateljem in pesnikom Francem Princem in s pesnikovima ljubeznima Marijo Medved in Silvo Ponikvar.

Zbornik zaokrožuje prispevek Andreje Ažber in urednika Silva Grmovška *O nekaterih knjigah, ki so v zadnjih letih izšle na Šaleškem*. Avtorja sta iz obsežne šaleške založniške produkcije predstavila izbor knjig (leposlovje in strokovna literatura) in nekaterih zgoščenk, ki so v zadnjih sedmih letih izšle v Šaleški dolini in katerih primarni domicil in začetki njihove poklicne in strokovne poti so vezani na Šaleško dolino.

Šaleški razgledi so na pravi poti k ponovni uveljavitvi kot osredna tovrstna humanistična literatura Savinjsko-šaleške regije, nekako na domoznansko-strokovni tretji razvojni osi. Z njimi so bolj povezani s centri humanističnega mišljenja in raziskovanja, tako simbolno, ob slovenski univerzitetni osi Maribor-Ljubljana-Koper. Simbolno se je dotikajo in humanistično osvetlijo izbrane in relevantne domoznanske teme tudi onkraj osrednjih centrov tovrstnega raziskovanja in vedenja. In tovrstne publikacije so izjemno pomemben kamen gradnik v mozaik kul-

turne in znanstvene identitete šaleškega, savinjskega humanističnega prostora.

Matjaž Šalej

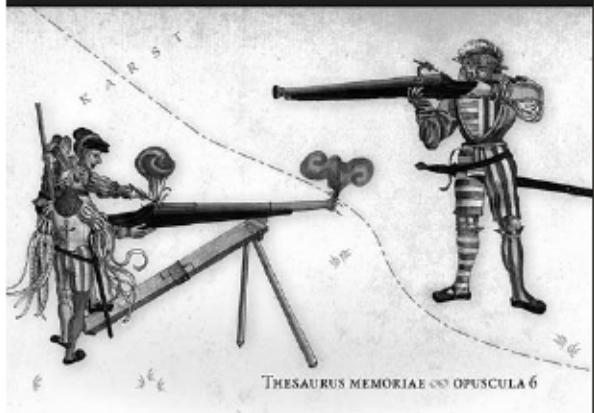

Miha Kosi: Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja (Thesaurus memoriae. Opuscula; 6). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018, 264 strani.

Miha Kosi je v tematski »kraški« številki revije *Kronika* leta 2015 (letnik 63, št. 3, str. 379–444) objavil obširno znanstveno razpravo z naslovom *Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja* (politično- in vojnogodovinska skica). Besedilo, ki je bilo vse prej kot le skica, pač pa dotlej najbolj sistematičen prikaz srednjeveške zgodovine Krasa, je v naslednjih letih nadgradil in lani pri Založbi ZRC izdal kot samostojno monografijo. V tej je razprava iz *Kronike* »ponatisnjena« na straneh 11–142, a je na več mestih dopolnjena in bolj razčlenjena, bogatejša je tudi slikovno gradivo. Med slikovnimi prilogami posebej omenimo vloženi list z barvnimi reprodukcijami nekaterih pečatov, ki jih najdemo tudi med

MIHA KOSI

SPOPAD ZA PREHODE PROTI JADRANU IN NASTANEK »DEŽELE KRAS«

besedilom, a zaradi črno-belega tiska in bolj voluminoznega papirja niso dovolj jasni. Zanimiva rešitev so karte Krasa in sosednjih dežel na notranji strani ovitka. Dobrodošli so dodatki na koncu, med njimi šest genealoških preglednic, knjigo pa standardno zapirajo izčrpen seznam neobjavljenih in objavljenih virov ter literature, daljši povzetek v angleškem jeziku in bralcu prijazno imensko kazalo.

Ena prvih ugotovitev naj bo, da študija ne zajame zgolj Krasa v današnjem razumevanju (tj. planote v zaledju Tržaškega zaliva), temveč precej širše – tako kot so ga razumeli tudi v obravnavanem obdobju. Že Ljudmil Hauptmann in Milko Kos sta namreč po srednjeveških virih povzela, da ima izraz Kras več pomenov. V najširšem je lahko obsegal celotno planoto od Tržaškega zaliva do Ljubljanske kotline (vključno z Dornberkom, Rihemberkom, Vipavsko dolino, Ložem, Cerknico in Planino, včasih tudi deli kvarnerske obale), v najozkejšem pa je bil omejen na zaledje Trsta do kotline reke Reke in do Goriške kotline. V srednjem pomenu je Kras segal do Pivke s Postojno; ni torej zajemal Vipavske doline, Loža, Cerknice in Planine. V vsakem primeru pa velja glede izjemne dinamike obravnavanega prostora pritegniti tej avtorjevi primerjavi: »In če je bilo celotno slovensko ozemlje 'na prepihu', je bil v njegovem okviru Kras nedvomno 'na burji'. Vojaška in politična dinamika v tem prostoru v poznem srednjem veku v slovenskem okviru nimata primerjave. Koliko gospodov se je v kratkem času zamenjalo na pomembnejših gospodstvih, koliko velikih sil tedanjega časa se je borilo za strateške prometne prehode proti Jadranu, ki so omogočali nadzor trgovskih poti in s tem bogate dohodke.« (str. 7)

Uvodnemu poglavju, kjer je s citati sočasnih virov razložena identiteta Krasa oz. njegovi (vsaj) trije pomeni (obsegi), sledi sistematičen pregled vojaške, politične in »upravne« zgodovine, ki mu lahko sledimo kronološko prek aktivnosti posameznih rodbin ali posameznikov. »Čas velikih« je Kosi naslovil obdobje 12. in 13. stoletja, ki so ga zaznamovali oglejski patriarhi, koroški vojvode Španheimi, grofje Andeško-Meranski ter grofje Bogenski in njihovi ministeriali iz Krnosa.

Po izumrtju večine teh rodbin sredi 13. stoletja so se karte premešale na novo in le oglejski patriarh se je obdržal v igri. Novi igralci so bili oglejski vazali Devinski in goriški grofje, ki so v času Henrika II. v prvih dveh desetletjih 14. stoletja na Krasu dosegli zenit. 14. stoletje je bilo sicer na širšem Krasu v znamenju habsburškega prodora proti morju, pa grofov Celjskih, Ortenburžanov (predstavnik teh treh rodbin v kraškem kontekstu avtor poimenuje »novi možje«) in denimo zelo prodornih Šteberskih. Devinski so v drugi polovici stoletja dosegli višek, Goriškim pa so se najboljši časi že iztekali.

Ko je v začetku 15. stoletja Oglej doživel dokončni zlom svoje posvetne oblasti, so ga na mestu glavnega habsburškega tekmeča zamenjale Benetke. Te

so Habsburžanom že v prejšnjih desetletjih grenile dostop do morja, do Trsta, ki so ga Benečani v letih 1370–1380 tudi obvladovali in zaradi njih se je mesto leta 1382 podalo pod habsburško oblast. Markova republika pa je bila na Krasu takrat vendarle še precej nizka ovira utrjevanju habsburških pozicij. Srž konflikta so kmalu postala pristaniška mesta, predvsem beneški Koper in habsburški Trst, ter seveda njune povezave s trgovsko zanimivim zaledjem. V začetku šestdesetih let 15. stoletja je vzplamtel prvi resnejši konflikt. Do vojne je prišlo zaradi trgovske konkurence med habsburškim Trstom ter beneškimi Piranom, Koprom in Miljami. Trst je beneškim mestom (nasilno) odžiral dobiček od trgovanja s celino, to pa je beneško vojsko zvalilo pred mesto. Mesto je obleganje sicer vzdržalo, vendar je moralo po sklenjenem premirju novembra 1463 dopustiti prosto izbiro trgovskih poti, se zaradi grožnje z uničenjem solin odpovedati izvozu soli po morju in trem strateškim točkam – Socerbu, Mokovu in Novemu gradu – s čimer so Benečani dobili nadzor nad tistim delom tržaškega zaledja, ki je prej omogočal prisilno kanaliziranje trgovine v habsburški Trst. A Friderik III. je skušal proti morju in beneškim ozemljem usmerjeno trgovino svojih dežel še naprej voditi skozi tržaško mitnico, kar gotovo ni prispevalo k blaženju napetosti. Najavljal se je resnejši spopad.

Kratek sprehod čez štiri kraška stoletja in njihove glavne akterje naj bo le povabilo k pozornemu branju, ki ga skrbno zbrano gradivo in jasna artikulacija nedvomno zaslužita. Ker so v najbolj prepisnih časih nekateri gradovi in nanje pripeta gospodstva – za marsikaterega med njimi bo morda tudi soliden poznavalec slovenske srednjeveške zgodovine prvič slišal – dobesečno iz dneva v dan menjali svoje gospodarje, kakega zgoščenega povzetka Kosijevih ugotovitev na tem mestu ni mogoče dati. Glavne točke (gospodstva, gradovi, mesta oz. trgi) njegovega zanimanja so poleg že omenjenega Trsta in postojank v njegovem ožjem zaledju npr. Devin, Rihemberk, Vipava, Senožeče, Švarcenek, Voitsberg, Prem, Novi grad, Karsberg, Rašpor, Gotnik, Jama, Postojna, Hašperk in Lož.

Razpravo v *Kroniki* je Kosi sklenil s poglavjem »Dežela Kras?«, ki ga je v monografiji bistveno razširil (str. 171–208), vmes pa predstavil beneško vojno iz let 1508–1516 (str. 143–170). Da ta prvi večji habsburško (avstrijsko)–beneški spopad, ki je za več stoletij odločil o pripadnosti primorskih pokrajin in njihovi povezavi z ostalimi habsburškimi deželami, v slovenskem zgodovinopisju ni bil deležen resne pozornosti, je vsaj presenetljivo. Še toliko bolj, ker so glavni viri (že bili) objavljeni. Miha Kosi je tudi tu napravil lep preboj, saj je po letih zarisal glavne poteze vojaških operacij na zahodnem slovenskem ozemlju. Maksimilijanova vojna z Benetkami je bila sicer le del veliko večjega evropskega spopada za prevlado v Italiji, v katerega so se vpletle vse pomembnejše evropske krščanske sile in za povrh še Turki. Odnosi

med Habsburžani in Benetkami so se zaostri, ko se je trgovinskemu sporu po smrti zadnjega goriškega grofa Lenarta pridružio vprašanje nasledstva. Ko so Benečani Maksimilijanu preprečili prehod prek svojega ozemlja na kronanje v Rim, je pisker postal pretesen. Maksimilijan se je v Trentu februarja 1508 razglasil za »izvoljenega rimskega cesarja« in potem s ponižanjem zaslepljen udaril po Republiki – s preplitvo denarnico in prekratkimi četami. Že do junija je beneška vojska zavzela vse pomembnejše kraje do Postojne. Sledilo je premirje, ki je skoraj vsa zasedena ozemlja pripisalo Benečanom. Konec leta 1508 je uspelo cesarju v protibeneško cambraijsko zvezo privabiti Francijo, Španijo in papeža ter že v naslednjem letu slaviti nekaj odmevnih zmag, ki so bojišče razbile na več manjših žarišč. Stroški za vojno so bili izjemno visoki, saj naj bi leta 1516 dosegli skoraj 70 % »državnega proračuna«. Habsburškim četam je dotlej uspelo pregnati beneško vojsko in celo pridobiti nekaj ozemlja. Leta 1516 sta sprti strani podpisali premirje, šele leta 1523 pa je v Wormsu prišlo do sklenitve dokončnega miru in priznanja obstoječih meja. Habsburžani so, če odmislimo kraške posesti, pridobili Bovško s cesto čez Predel, Tolminsko (z malo prej odkritim idrijskim rudnikom) in Gradiško.

In zdaj k »deželi Kras«. Kosi ugotavlja, da je Kras med 13. in 15. stoletjem izoblikoval jasno izraženo identiteto pokrajine, ki je bila neodvisna od Furlanije, Istre in Kranjske. Poleg teritorija se omenjajo njegovi prebivalci – Kraševci, od sredine 14. stoletja dalje tudi posebno deželno pravo (npr. *landes recht am Charst*). Specifično deželno pravo za teritorialne komplekse, ki so se tekom 15. in 16. stoletja zlili v deželo Kranjsko, ni v tem času nič posebnega; podobno zgodbo poznamo v primeru nekdanjih goriških dežel in Dolenjskem in v Beli krajini (grofija v Marki in Metliki) ter v Istri (Pazinska grofija). Prav tako ni sporno, da v delovanju Walseejev vidi nastavke za nastanek (kraške) dežele, segajoče od Devina prek Senožeč, Prema in Gotnika do Reke. Pomemben korak v tej smeri je bila cesarjeva podelitev krvnosodne oblasti za njihova gospostva v letu 1434.

Kljub temu menimo, da je šel Kosi v iskanju »dežele Kras« mestoma predaleč in da je vire bral predvsem tako, da so prikimali njegovim vprašanjem. A poznamo tudi vire, ki njegove teze demantirajo ali vsaj ohromijo. Nekoliko začudi mnenje, da so bili po združitvi večjega dela Krasa pod oblastjo cesarja Friderika III. ustvarjeni pogoji za nastanek prave dežele na Krasu (str. 181). Friderik III. je bil namreč bolj nagnjen k temu, da je dežele »ukinjal« in ne formiral. Dober primer je integracija celjske dediščine (vključno z grofijo v Marki in Metliki) s precej jasnimi zarisi samostojne dežele v tri habsburške notranjeavstrijske dežele. Da bi imelo pri vzpostavljanju »dežele Kras« kak resen vpliv znanstvo cesarja z nekateri plemiči s Krasa (Martin in Jakob Raunacher, Tomaž Elacher), se ob pregovorni preračunljivosti Friderika III. ne zdi

prav verjetno. Enako je pretirana trditev, da je pretežni del Krasa po priključitvi preostale walsejske dediščine (Devin, Prem, Senožeče) v letu 1472 pod cesarjevo oblastjo dobil položaj samostojne dežele, kar naj bi dokazovalo to, da je bil kmalu zatem (1475) za Istro in Kras določen poseben pobirjevalec (zbiralec) tedenskega denariča, ali trditev, da je cesar leta 1478 s formulacijo *vnnsern furstentumben Steir, Krain, zu Ysterreich vnd am Karst* Kras postavil v rang dežele oz. celo kneževine. Pojavljanje Krasa kot posebne entitete v drugi polovici 15. in potem v 16. stoletju lahko razumemo predvsem kot naslavljanje Kranjski priključenega gospostva ali deželne četrti, saj ni imel bistveno drugačnega statusa kot Marka in Metlika ter Istra, torej ozemlja (četudi svoj čas pravno-formalno samostojne deželice), ki jih je Kranjska tekom druge polovice 15. in prve polovice 16. stoletja z vladarjevim blagoslovom posrkala.

Nekaj doslej spregledanih dokumentov, ki jih nanaša v zvezi s precej samostojnim delovanjem kraškega (in istrskega) plemstva v drugem desetletju 16. stoletja, je resnično vrednih vse pozornosti (str. 188–191). Večjo avtonomijo ali (morda bolje) samoiniciativo, ki sta jo v prvih desetletjih 16. stoletja živela Kras in habsburška Istra – očitno namreč je, da so bile vezi z Ljubljano in kranjskim deželnim zborom precej ohlapne – je treba pripisati izrednim razmeram v času beneške vojne in tik po njej, ko sta bila Kras in Istra dejansko prepuščena sama sebi. To na nek način priznava tudi avtor (str. 192–193), ko pravi, da je cesar Maksimilijan I. Krasu de facto priznaval samostojni položaj, vprašanje pa je, če lahko rečemo tudi, da »Kras v prvih desetletjih 16. stoletja v ustavno-pravnem pogledu evidentno ni bil sestavni del Kranjske« (str. 191). Če preletimo le objavljene kranjske deželnozbornske spise, ki jih je objavila Marija Verbič v osemdesetih letih 20. stoletja in jih pozna tudi Kosi, bomo na več mestih (če so priključena gospostva našeta) našli, da je Kras (in tamkajšnja *landschaft*) pogosto razumljen kot Kranjski priključeno gospostvo, navadno skupaj z Metliko in Istro (*in unserm furstentumb Crain und den angeraichten unsern herrschaften Metling, Ysterreich und Carst*; primer je iz leta 1505 in iz let 1512–1518 jih je v omenjeni ediciji še precej). Je pa tudi iz teh dokumentov moč razbrati, da so v času beneške vojne Istro in Kras v Ljubljani na nek način odpisali.

Podobno najdemo v virih po Maksimilijanovi smrti (januar 1519) in julija 1520 so komisarjem novih deželnih gospodov Karla in Ferdinanda ob dnevi poklonitvi prisegli *wir von allen stenden gemayner lanndschaft des hertzogthumbs Crain vnd der angeraichten herrschafft der Windischmarch, Metling, Ysterreich vnd Karst*. Enako so komisarji v imenu obeh nadvojvod obljubili *allen lanndleuten vnnnd stannden, ir nachkommen vnnnd erben dises furstenthumbs Crain mitsamt den anhangenden herrschaften, das ir maiestet vnd gnad gedacht stennnd des bemelten furstenthumbs*

Crain mitsambt den anhangenden herschafften Windischenmarch, Metling, Isterreich vnnd Karst ... bey irn rechten, freyheiten, gewonhaiten vnnd alten herkommen stet zu halten vnnd gentzlich dabey beleiben zu lassen.

In, končno, poziv na poklonitveni deželni zbor spomladi 1522 – potem ko sta se brata ponovno dogovorila in odstopila od prvotne zamisli, ki je Ferdinandovim notranjeavstrijskim deželam odtrgala del »priklučenih gospostev«, med njimi tudi Kras – je bil naslovljen na stanove Kranjske, Krasa, Istre, Metlike, Trsta in Reke. (str. 196) Kosi glede dogajanja v zvezi z ozemeljskimi delitvami med bratoma (Worms, april 1521; Bruselj februar 1522) postreže v glavnem z domnevami. De facto je bilo soliranja Kraševcev bolj kot ne konec, res pa je, kot pravi tudi avtor, da je bil proces stapljanja priklučenih gospostev s Kranjsko v enotno deželo bolj zapleten, kot se navadno misli, in ga bo potrebno še podrobneje raziskati. Predstavljena monografija je velik prispevek k temu.

Predaleč gre Kosi verjetno pri omembah kraškega (deželnega) plemstva in celo deželnih stanov, pri čemer ga morda zanesejo paralele z istrsko in metliško grofijo. Ti dve sta poleg teritorija, deželnega prava in glavarja premogli še ogradno sodišče in poseben plemiški privilegij, ki je vse omenjeno zapakiral v vsaj formalno delujočo deželo. Če imamo za grofijo v Marki in Metliki ohranjeni vsaj dve sodni listini, izdani na ogradnem sodišču v Metliki (ukinjeno je bilo leta 1518), in če poznamo prerekanja glede sodstva v Istri, kjer so se plemiči zaradi svoje maloštevilnosti in posledično premajhnega števila prisodnikov namesto na ogradnem pravdali kar pred županskimi sodišči (okrog 1530 je bilo verjetno plemiško sodišče tudi formalno ukinjeno), pa za Kras nimamo ničesar razen hipoteze, da bi se tamkajšnja *landschaft* utegnila pravdati na kraškem plemiškem sodišču na Reki. Zanimivo sicer je, da avtor hkrati ugotavlja (str. 186), da se je ob koncu 15. stoletja kot novo kraško upravno središče uveljavila Postojna.

Glede kraškega plemiškega privilegija je malo več oprijemljivega, saj so kranjski stanovi v imenu kraških kolegov leta 1523 prosili tudi za potrditev »svo-boščin Krasa«. Te naj bi kraško plemstvo dobilo od svojih dednih gospodov – Devinskih in Walseejev – a so se listine v vojnem času izgubile. Zadeva nekoliko spominja na pričevanje iz avgusta 1457, s katerim so Metličani Črnomaljcem potrdili, da so ti od avstrijskih knezov in prej goriških grofov imeli metliškimi enakimi mestnimi pravicami (listine), ki pa so zgorele v požarih. Kakorkoli, nadvojvoda Ferdinand I. si je vzel čas za razmislek in zadeva je šla očitno kmalu v pozabo, saj novih vesti o primeru ne poznamo. (Privilegije ožje Kranjske ter grofij oz. priklučenih gospostev v Marki in Metliki ter Istri so deželni knezi ločeno in po letu 1593 v skupni listini potrjevali še do leta 1736.) Kosi verjame, da bi Kraševci od Devinskih in/ali Walseejev utegnili res dobiti *freiheit vnnd frivilegien*. Menimo, da bi se moral v primeru izgubljenega

izvirnika ohraniti vsaj kak prepis kraškega privilegija, ne pa da so se Kraševci – kot denimo na odbornem zboru v Augsburgu leta 1526 – sklicevali na privilegij, »kot ga je njim in Istranom podelil cesar Friderik III. (sic!)«, a se je v času njihovih prednikov izgubil. In to pot so prosili, da jim zavoljo njihove velike zvestobe in škode, ki so jo utrpeli v času turških vpadov in beneške vojne, ponovno podeli svoboščine, kot jih je imela Istra. Morda pa je šlo pri tem le za izraz nekakšnega manjvrednostnega kompleksa, ki so ga »priklučeni« Kraševci čutili napram prav tako priklučenim Istranom in Metličanom, ki pa so se lahko pobahali s svojim ročinom.

V poglavju o kraškem plemstvu in kraških stanovih Kosi veliko stavi na prvo ohranjeno imenjsko knjigo za Kranjsko iz leta 1539 (in na drugo iz leta 1546) ter na kasneje (sredi 17. stoletja) narejeni seznam stanov za leto 1577. O zadnjem pravi, da je seznam za kranjski deželni zbor, čeprav je bilo že ugotovljeno, da so navedene številke za tisti čas absolutno previsoke. Nasprotno z omalovaževanjem omenja seznam kranjskega deželnega zbora iz leta 1543. A prav kombinacija seznamov navzočih in čistopisa seznama odsotnih članov kranjskih deželnih stanov, ki sta bila sestavljena na deželnem zboru v Ljubljani, daje realno »samopodobo« kranjske stanovske krajine. Imenjska knjiga pa, nasprotno, ni imenik deželnih stanov, temveč sumarni povzetek davčnih napovedi. Osnutek seznama odsotnih članov kranjskih stanov za leto 1543 je prav tako zelo obsežen in jasno je, da so hoteli sestavljavci sprva za vsako imenjsko posest najti njenega predstavnika na deželnem zboru in s tem človeka, ki bi prispeval k deželni davčni odobritvi. Pisec teh vrstic je pred časom podrobno analiziral sezname plemstva in deželnih stanov in prav na nekaj primerih iz 16. stoletja pokazal, da je v imenjski knjigi veliko takih, ki niso sprejeti (*angenommene*) deželani in ne sodijo v deželni zbor, prav tako so v imenjski knjigi često ostala neznana imena propadlih rodbin. S kritičnim pretresom seznamov iz leta 1543 pridemo do 92 bolj ko ne nespornih članov, prav tako zelo zanesljiv seznam za kranjski deželni zbor iz leta 1590 pa ima 117 članov. Zato je nemogoče, da bi držala cifra seznama za leto 1577 – 156 članov kranjskih stanov – Sergij Vilfan pa predvideva, da bi s poskusom ločevanja zanesljivih članov od nezanesljivih prišli do številke 110.

In če Kosi ob seznamih iz leta 1543 ugotovi, da je na njih le peščica Kraševcev in Istranov, to na nek način res pomeni, da »večine kraškega in istrskega plemstva iz imenjske knjige 1539 v Ljubljani niti teoretično niso pričakovali«. (str. 203) V imenjski knjigi je posebna rubrika *Adel am Kharrst vnd annder personen*. Med navedenimi (seznam s pojasnili je objavljen kot priloga na str. 210–213) je poleg nekaterih znanih kraško-istrskih plemiških rodbin (npr. Kršan, Elacher, Raunacher, Neuhauser) precej ljudi, ki jih na ljubljanski (kranjski) ali tudi teoretični kraški deželni

zbor nikdar ne bi vabili, npr. tržaški meščani, deželan Goriške, dve vdovi, (sicer plemiški) otroci, prebivalec furlanskega (beneškega) Čedad ipd. Imenjska knjiga je skušala za vsako potencialno obdavčljivo posest zabeležiti potencialnega davkoplačevalca in v knjigi zabeleženi »davkoplačevalec« nikakor ni bil avtomatično deželan oz. udeleženec deželnega zbora, še zlasti, če je bil mladoleten ali če je izkazal tako mizerne dohodke, kot jih najdemo pri večini kraškega »plemstva«. Ker je šlo pri devinsko-walsejski dediščini vrh tega za gospodstva v deželnoknežjih rokah, ki so bila v fiskalnem pogledu odgovorna komori in kranjskemu vicedomu, stanovi tam sploh niso imeli veliko neposrednega vpliva, morda nekaj posrednega prek glavarjev in oskrbnikov, ki so bili kranjski deželani.

Ob koncu v krajšem poglavju Kosi še enkrat začrti obseg »dežele Kras« v 16. stoletju. V grobem lahko povzamemo, da so Habsburžani kot Kras razumeli tisti jugozahodni del »nove« Kranjske, ki so ga postopoma pridobili ob svojem prodoru proti morju od štiridesetih let 14. stoletja pa do konca beneške vojne oz. še malo dlje, ko je bila leta 1527 tudi Vipava po treh desetletjih upravne združitve z Goriško dokončno pripojena Krasu in s tem Kranjski.

Glede na napisano se bolj nagibamo k razlagi, da je bil Kras pač dinamičen skupek Kranjski priključnih gospodstev. Čas, ko naj bi se Kras formiral v deželo z lastnimi stanovi, deželno zavestjo in razmeroma številčno plemiško skupnostjo, nastajanju novih dežel preprosto ni bil naklonjen. Če kot nujne elemente dežele razumemo teritorij, deželno pravo (privilegij), deželno plemstvo oz. stanove, ograjno sodišče, upravne organe (npr. deželni glavar), nam na Krasu manjkajo vsaj sodišče oz. izpričana sodna praksa, glavar nima od kneza podeljene sodne jurisdikcije nad širšim teritorijem, temveč imamo navadno opravka z več glavarji kot upravniki enega ali več gospodstev oz. lokalnimi vojaškimi poveljniki. Prav tako – razen z nekaj domišljije v imenjski knjigi – ne najdemo čvrstih argumentov za posebno kraško *landschaft*, kraške deželne stanove.

Kosi konča z ugotovitvijo, da je bila prva skupna potrditev kranjskega deželnega ročina leta 1593 izstavljena na prošnjo deželnih stanov Kranjske, Slovenske Marke, Metlike, Istre in Krasa, a to še ne pomeni, da je imel Kras tudi v preteklosti enakovreden status ostalim nekdanjim samostojnim in privilegiranim deželam. Kras se med priključenimi gospodstvi namreč pojavlja že v prvih letih 16. stoletja.

Z Miho Kosijem in delom *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«* je čez zgodovinski obraz Krasa potegnila močna burja, ki je razpihala marsikatero meglico in zbistrla naš pogled za nazaj, hkrati je odprla nove raziskovalne line. Njegovim namigom v »deželo Kras« lahko na trenutke nejeverno odkimavamo, a hkrati ne moremo reči, da njegova razmišljanja ne postavljajo umestnih vprašanj. Po pričakovanju so tudi v tem zapisu največ prostora

zavzela »vznemirljiva« poglavja o »deželi Kras«. V resnici pa srce študije najmočnejše (od)bije že prej, tam, kjer govori o »času velikih«, »intermezzu oglejskih patriarhov«, »novih možeh«, »prelomnih časih« in »beneški vojni«. Sicer pa »primer Kras« (enako kot Istra) gotovo zasluži poglobljene nadaljnje raziskave, predvsem za obdobje prvih desetletij 16. stoletja, ko se je avtonomija (samosvojost) (z)lomila.

Andrej Nared

Črna na Koroškem = Schwarzenbach (ur. Tomaž Simetinger). Črna na Koroškem: Občina, 2018, 214 strani.

Verjetno se zaradi slabe transportne povezanosti, neskončnih debat in neprestanih odlaganj gradnje ustrežnejše cestne povezave prebivalci Koroške še vedno počutijo kot pozabljeni del slovenske države. Podobno kot v vsakdanjem življenju pa se tudi v znanstvenih raziskavah svoje preteklosti Koroški počutijo nekoliko odrinjene. Da bi na družboslovnem področju vsaj malce omilili te vrzeli, so slovenski raziskovalci v zadnjih letih pripravili več razprav, knjig in tematskih zbornikov, ki osvetlujejo Koroško. Najbolj so bili pri tem uspešni etnologi, na pobudo nekaterih koroških zgodovinarjev pa je tudi revija *Kronika* leta 2008 izdala Koroški posvečeno tematsko številko. Seveda se na temo koroške zgodovine tudi sicer v strokovni literaturi redno pojavljajo posamezni članki in objave.

| ČRNA NA KOROŠKEM |

Simetinger

| Črna na Koroškem 2018 |

Da bi tudi sami osvetlili svojo zgodovino, so se v občini Črna na Koroškem odločili za pripravo in izdajo lastnega zbornika. Avtorje člankov so iskali in našli predvsem med strokovnjaki, ki prihajajo s Koroške, saj zgodovina nekega kraja ali manjšega območja zanima v prvi vrsti domačine, šele nato drugo strokovno, še manj pa laično bralstvo. Uredniško delo pri zborniku je opravil dr. Tomaž Simetinger, res reprezentativna knjiga s srebrno prevlečeno obrezo pa je tako po strokovno povedni kakor po oblikovalski strani ena boljših med podobnimi knjigami.

Vsebina knjige je podobna drugim sorodnim zbornikom. Monografijo je s svojimi besedami na pot popeljala županja Črne na Koroškem Romana Lesjak. Čeprav naj po najnovejših raziskavah letnica prve omembe Črne v listinskem gradivu ne bi bila točna, županja pravi, da je med domačim prebivalstvom tako zasidrana, da si je ne pustijo kar tako vzeti. V uredniškem uvodniku se je Tomaž Simetinger najprej posvetil poimenovanju Črne in pojavnosti imena. Območje, katerega se ime dotika, je umestil v širši prostor in ga topografsko opisal. V nadaljevanju se je dotaknil poimenovanja prebivalcev Črne v slovenskem pravopisu, ki se ne sklada z lokalnim poimenovanjem, saj prebivalci sami sebe imenujejo Črjani in ne Črnjani. Podobno je z edninsko moško in žensko obliko. V domači govorici je namreč moški prebivalec Črjan in ne Črnjan, ženska pa Črjanka namesto Črnjanka, po istem načelu pa tvorijo tudi pridevniške oblike. Pojasnil je tudi, kako naj bi prišlo do domnevno napačne navedbe prve omembe Črne v listinskem gradivu in katera letnica naj bi bila v resnici prva. Dotaknil pa se je tudi nastanka imena kraja, saj med ljudmi v Črni krožijo različne interpretacije.

Črno je kot mnoge druge kraje na Koroškem močno zaznamovalo rudarstvo, njegov razvoj pa je opisala Karla Oder. Čeprav pravi, da njen prispevek ne presega prejšnjih raziskav, temveč le oriše razvoj rudarjenja v Črni, kljub temu dodaja nekaj novih spoznanj iz zgodovinskih virov. Članek bogati prevod oz. razlaga poimenovanj posameznih delovnih faz, delovnih obratov in delavcev, ki so delali v rudniških in topilniških obratih, saj je tolmačenje starih tehniških izrazov, ki se pojavljajo v virih in so večkrat celo lokalizmi, včasih težko izbrskati.

V drugem članku se je Karla Oder posvetila zgodovini železarstva v Črni na Koroškem, osvetli pa delovanje Thurnovega železarskega podjetja v njegovem največjem razcvetu in nastanek naselja Mušenik, ki je zraslo na istoimenskem posestvu zaradi fužinarskih obratov ob sotočju reke Meže in potoka Pegovc.

Legendi o kralju Matjažu v slovenskem izročilu in njenem vplivu na kulturno dediščino Črne na Koroškem se je posvetila Monika Kropelj Telban. Ugotavlja, da ima kralj Matjaž kot tradicijski junak v slovenskem prostoru osrednje mesto, na Koroškem, kjer naj bi spal pod Peco, pa je postal skoraj »nacionalni simbol«. Njegov lik že od nekdaj povezujejo z

ogrskim kraljem Matijo Korvinom Hunjadijem, čeprav se je o tem dejstvu razvilo več polemik. Črna na Koroškem je s svojo 300-letno rudarsko tradicijo ob vznožju gore Pece pomembno mesto matjaževskega izročila, ki so jo tukajšnji prebivalci s prireditvijo Gradovi kralja Matjaža uspešno vključili v turistično ponudbo.

Oblačilno kulturo na območju Črne je obravnavala Katarina Šrimpf Vendramin. Članek zajema čas od začetka 18. stoletja do začetka prve svetovne vojne, naslonila pa se je na knjigo dr. Marije Makarovič, v kateri je ta obravnavala oblačilno kulturo v Mežiški dolini. Avtorica članka namreč navaja, da je to obvezno branje za vse, ki želijo vedeti kaj več o oblačenju in življenju ljudi v preteklosti na obravnavanem območju.

Seveda se krajevni zbornik ne more izogniti članku o društvih in društvenem življenju na obravnavanem območju, v Črni na Koroškem pa je to še posebej pomembno. Ker so bila društva, njihov nastanek in delovanje močno vezana na industrijske in rudarske delavce, se je tudi tej temi posvetila Karla Oder. V Črni je delovalo več delavskih društev, ki so ob strokovni pomoči omogočala izobraževanje in kulturno delovanje, sčasoma pa je bil vedno pomembnejši tudi šport, zlasti smučanje. V Smučarskem klubu Črna na Koroškem so svojo pot vrhunskih športnikov v zimskih športih začeli Ožbi Ošlak, brata Drago in Danilo Pudgar, Nataša Lačen, Katjuša Pušnik, Aleš Gorza in Mitja Kunc ter seveda Tina Maze, prejemnica dveh zlatih olimpijskih odličij. Da pa je šport lahko tudi uspešna terapevtska metoda pri ljudeh z motnjo v duševnem razvoju, so dokazali v Centru za usposabljanje, delo in varstvo (CUDV) Črna na Koroškem, kjer so pod vodstvom Marjana Lačna začeli sodelovati na tekmah specialne olimpijade v različnih državah sveta.

Tudi strokovni javnosti manj znan črnjanski rokopis je avtorica Nina Petek označila za »portret ubešedene družbene, kulturne in jezikovne zgodovine«. To je bratovščinska knjiga, nastala med letoma 1633 in 1707, vanjo pa so vpisovali dajatve darovalcev v bratovščini sv. Ožbalta, ki se je 1646 preimenovala v bratovščino Blažene Device Marije. Za oblikovanje bratovščine je bilo pomembno, da je Črna že imela samostojno župnijo, rokopis pa je nastajal v zelo burnih časih protireformacije, ko so na Koroškem gradili cerkev na Uršlji gori in cerkev na Kronske gori pri Dravogradu. Osrednji del knjige predstavlja knjiga darovalcev oz. urbarialni del s pripisanimi komentarji zapisovalcev dajatev v latinščini, nato pa so v knjigo vezani še nekaj neizpolnjenih praznih tabel, različna obračunska poročila in aniverzarij, ki ga sestavljajo sezname z imeni in priimki pokojnih. Pomemben del rokopisa je priprošnja (molitev), zapisana v slovenskem jeziku, namenjena darovalcem, podpornikom cerkve in župnikom; avtorica meni, da zapis v slovensščini dokazuje enakovrednost slovenskega jezika

z latinskimi in nemškimi. Na koncu je dodana zahvalna molitev v nemščini, še nekaj obračunskih poročil in nekaj seznamov darovalcev in dajatev.

Katarina Keber se je lotila obravnave bolnice, ki je nekada delovala v Črni. Tudi bolnica v Črni je, podobno kot v mnogih drugih industrijskih okoliših, nastala zaradi potrebe po pogostejši zdravniški obravnavi zaposlenih v težki industriji. Da je bilo delo v rudnikih in industrijskih obratih vedno težko ter zdravju škodljivo in nevarno, ljudje in vodstvo pa so skušali negativne posledice omiliti ali sanirati, potrjuje zapis črjanskega zdravnika Adolfa Ramšaka iz leta 1954, ko je navedel, da je bil v Črni zdravnik z domačo lekarno, kar ljudje pomnijo. Razvoj takih bolnic je običajno potekal v okviru delovanja bratovskih skladnic, ki so bile v habsburški monarhiji uzakonjene leta 1854 z državnim rudarskim zakonom. Čeprav neposrednih pisnih virov o nastanku bolnice za Črno (še) ni, je po mnenju avtorice jasno, da je tudi ta nastala na enak način. Ker tudi za zadnje obdobje obstoja bolnice v Črni arhiv do sedaj še ni bil najden, se je Kebrova naslonila na kopije ohranjenih dokumentov, ki jih doma hrani upokojeni zdravnik Drago Plešivčnik. Po drugi svetovni vojni je bila bolnica v Črni, ki je bila do takrat namenjena predvsem rudarjem, dostopna vsem, tudi kmečkemu prebivalstvu, in je bila nedvomno največja zdravstvena ustanova v Mežiški dolini. Prebivalstvu na območju, ki je spadalo v okvir njenih pristojnosti, je zagotavljala bistveno višje zdravstvene standarde, kot jih je bilo sicer deležno prebivalstvo zunaj večjih središč.

O grofih Thurn-Valsassina in njihovih sledih na Koroškem je pisal Miha Preinfalk. Thurni, ki so se v slovenskem etničnem prostoru pojavili konec 15. stoletja, so z zgodovino Koroške neločljivo povezani in so ena redkih, še danes obstoječih plemiških družin, ki je imela podjetniško žilico in jo tudi s pridom koristila. Leta 1584 oz. 1585 naj bi njeni pripadniki kupili koroška urada Železno Kaplo in Kamen v Podjuni, v 16. stoletju pa so pridobili še Pliberk in Radovljico, njihovo najpomembnejšo posest. Kot lastniki številnih rudarskih, fužinarskih in železarskih obratov, papirnice na Prevaljah, tovarne za lesno volno Suhi dol ter pivovarne in opekarne v Pliberku so imeli pri razvoju industrije v Mežiški dolini odločilno vlogo. T. i. pliberška družinska veja je bila še pred drugo svetovno vojno lastnica obširne veleposesti v Mežiški dolini, za tisti del pretežno gozdne posesti, ki je po koncu prve svetovne vojne ostal v Jugoslaviji, pa so ustanovili gozdno upravo s sedežem v Guštanju.

Političnoupravnemu razvoju Črne z okolico od srednjega veka naprej se je posvetil Vinko Skitek. Kot glavni problem pri raziskavah je navedel pomanjkanje virov, kar je pripisal nekaj požarom, enemu poglavitnih vzrokov za strah med ljudmi v takratnem času. Med najbolj katastrofalna v Črni je uvrstil požar leta 1863, ko je med drugim pogorela stara župnijska

cerkev sv. Ožbolta, in leta 1906, ko je pogorela polovica vasi Črna. Precej škode na arhivskem gradivu gre po njegovem mnenju tudi na račun nevestnega ravnanja z njim po letu 1945, ko so obdobje pred tem datumom začeli obravnavati kot slabo in zato vredno pozabe. Opozarja tudi, da je bil zgornji del Mežiške doline skozi zgodovino pod različnimi oblastniki, od srednjeveških plemiških družin do današnjih slovenskih državnih in lokalnih oblasti. V Črni nikoli ni bilo sedeža kake osrednje ustanove, kar je po avtorjevem mnenju kljub neprestani in neprekinjeni izredni prehodnosti območja posledica slabih prometnih povezav, po drugi strani pa so se zato v Črni oblikovali uradi, ki jih drugod ni bilo, npr. urbarialni urad kot podružnica glavnega urada za pliberško gospostvo na pliberškem gradu.

Na cerkvenem področju je bila Črna že od 14. stoletja dalje vikariat, na začetku 17. stoletja pa tudi že samostojna župnija, cerkvenoupravni razvoj Črne z okolico pa je tema drugega članka Vinka Skitka v pričujočem zborniku. Tudi za tukajšnji cerkveni razvoj avtor ugotavlja, da je bil zanimiv in raznolik. Območje Mežiške doline je spadalo pod oglejski patriarhat, župnija Črna pa se je oblikovala v okviru prazupnije Šmihel pri Pliberku. Kot je bilo že zapisano, glede letnice prve omembe Črne sicer obstajajo resni dvomi, vsekakor pa je bila v listinskem gradivu prvič brezpogojno omenjena leta 1309 kot vikariat z župnikom. Tudi glede točne letnice nastanka samostojne župnije v Črni v 17. stoletju je še nekaj nejasnosti, do leta 1787 pa so župnije Črna, Javorje in Koprivna spadale pod ljubljansko škofijo. S preureditvijo škofijskih meja v času vladanja Jožefa II. so bile priključene lavantinski škofiji, po letu 1859 pa so prišle pod okvir krške škofije. Po drugi svetovni vojni je administracijo teh župnij prevzela lavantinska oziroma mariborska škofija, formalno pa so ji bile tukajšnje župnije priključene leta 1964. V drugem delu članka je avtor podrobneje orisal nastanek župnij in cerkva v župniji Črna, Javorje in Koprivna.

Dediščini sakralne arhitekture Črne in njene okolice se je posvetila Anja Cizel. Osredotočila se je na župnijsko cerkev sv. Ožbolta v Črni in njenih podružnic, sv. Helene v Podpeci, sv. Magdalene in sv. Jošta v Javorju, župnijsko cerkev sv. Jakoba v Koprivni ter njene podružnice sv. Ane. Ugotovila je, da sakralna likovna dediščina Črne in širše Mežiške doline vse do nedavnega sploh še ni bila deležna strokovne obdelave, veliko bolj pa je raziskana in obdelana koroška umetnost zunaj današnjega slovenskega etničnega ozemlja na predelih severno od Drave. Sakralna umetnost Mežiške doline je svojo specifično podobo ustvarila v navezavi na geografsko precej zaprto in obrobno lego doline – umetniška produkcija se je tako oklepala predvsem ustaljenih tradicionalnih form, v katerih je slutiti preplet tujih vplivov, svežim načelom arhitekturnega in splošnega likovnega oblikovanja pa sledila z zamudo. Eno pomembnejših

ločnic v zgodovini sakralne dediščine v širši okolici Črne ter na Slovenskem nasploh pomeni prva polovica 17. stoletja, ko je takratna cerkvena politika umetnost prepoznala kot najboljše orožje za boj proti protestantskim nazorom. Cerkev sv. Ane, podružnice župnijske cerkve v Koprivni, v stranskem oltarju krasi kipec črne Marije, ki ga lahko zaradi njegove ikonografske neobičajnosti uvrstimo med pomembnejša sakralna kiparska dela v domačem in širšem evropskem prostoru. Kult temnopoltih Marij, upodobljenih v različnih likovnih izraznih tehnikah, v Evropi pa so jih raziskovalci našli več kot 450, naj bi k nam prinesla domača posvetna gospoda, ki je stoletja romala v znane in manj znane romarske kraje po vsej Evropi. Od teh je nam najbližji Loreto ob italijanski jadranski obali.

Zadnji članek v zborniku, ki obravnava naravno dediščino občine Črna na Koroškem skozi čas, sta pripravila Martin Vernik in Mojca Bedjanič. Čeprav se Slovenci nasploh zelo radi pohvalimo z lepo in ohranjeno naravo, je na Slovenskem prav območje Črne na Koroškem tisto, ki ga je človekov poseg v naravo najbolj prizadel. O tem najbolj povedno pričča vzdevek »dolina smrti«, ki se je je prijel skozi čas. Kakorkoli, ugotovimo lahko, da si dejavniki pri našem današnjem pogledu na navedeno nasprotujejo: medtem ko se na eni strani ponašamo s kulturno in tehniško rudarsko dediščino, ki smo jo podedovali od svojih prednikov, nam po drugi strani ista dediščina škoduje. Zdravstvene težave in slabši življenjski pogoji so namreč stalnica prebivalcev Mežiške doline.

Kljub temu so odmaknjeni predeli ohranili svojo prvobitnost in podobo, saj so se domačini sobivanja z naravo zavedali že v času, ko so v času pred razmahom rudarstva v obliki samotnih celkov poselili tukajšnji prostor. Na »pogorišču« nekdanjih rudnikov in njihovega uničenega zaledja se danes pojavljajo nenavadne in redke združbe rastlin, uničenje pa je pripomoglo k močnemu zavedanju, da je odgovorno ravnanje z okoljem in naravo v Mežiški dolini nadvse pomembna sestavina zdrave družbe. K ohranitvi prepleta tradicionalno urejene koroške kmetijske krajine, prvobitne narave in izjemne kulturne in naravne dediščine je prav gotovo največ prispevala razglasitev doline Topla za krajinski park.

V drugem delu članka sta avtorja predstavila geološke in geomorfološke naravne vrednote, hidrološke naravne vrednote, med katere štejeta reko, potok, izvir ali slap, nato biotske naravne vrednote, torej

živo naravo in prostor, ki ga ta potrebuje, ter Peco, katere površje je kompleksna ekosistemska (pestrost življenjskih prostorov), zoološka (živalstvo) in botanična (rastlinstvo) naravna vrednota. Članek zaključujeta s seznamom naravnih vrednot v občini Črna na Koroškem, kot jih določa Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot iz leta 2015.

Kot je bilo že zapisano, je knjiga ena boljših svoje vrste, res pa je, da v njem prevladujejo članki s humanistično, predvsem zgodovinarstvo in etnološko tematiko, kar zgodovinarje še posebej zanima. Članki so kvalitetni, slikovno gradivo dobro dopolnjuje tekste, knjiga je lepo oblikovana. Tudi tisk je primeren, za knjižni blok izbrani papir pa naj bi bil kljub vse večjemu pomenu elektronskih knjižnih izdaj zaradi večje gramature obstojnejši. Zanimivo pa je tudi oblikovanje platnic, za katere je oblikovalec izbral črno barvo. Izbira barve je v primeru Črne zelo povedna in se z imenom kraja in občine ponuja kar sama. Obenem simbolizira premog in rudarjenje, poglobitni dejavnosti, zaradi katerih se je kraj razvil in je prepoznaven še danes. Črna barva prevladuje tudi v notranjosti knjižnega bloka, saj se članki začnejo na črno pobarvani strani, na kateri sta v beli barvi natisnjena njegova zaporedna številka in naslov. Monotonost tiska je razbita z rumeno-rjavo patino obarvanimi posnetki listinskega gradiva in posameznih starih fotografij ter barvnimi fotografijami.

Že omenjena srebrno prebarvana obreza knjižnega bloka lično dopolnjuje v srebrni barvi izpisan naslov zbornika na naslovni platnici. Zbornik so naslovili Črna na Koroškem, napis Schwarzenpach na platnici pa so preprosto »skopirali« iz srednjeveške listine z dne 30. aprila 1309, ki jo danes hranijo v Avstrijskem državnem arhivu. Zapis so le še dopolnili s podnapisanim slovenskim imenom kraja Črna na Koroškem.

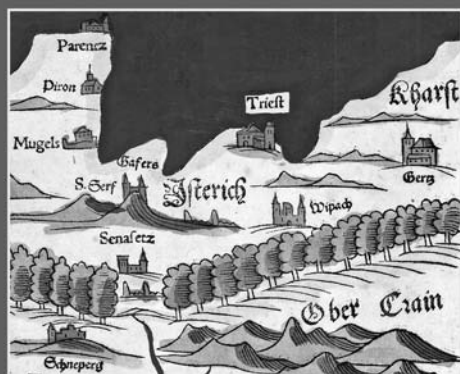
Izdajo knjige je poleg občine financiralo še nekaj sponzorjev. Verjetno jo bodo uporabili kot občinsko protokolarno darilo, kot upoštevanja vredna literatura pa je koristna in zelo uporabna tudi za strokovna področja, katerih se loteva. Ker mnogi avtorji navajajo, da viri, ki so jih našli in uporabili za pripravo svojih člankov, še zdaleč niso izčrpani, si želimo, da bi se kdo podobnega podviga, izdaje naslednjega zbornika, lotil še kdaj.

Alenka Kačičnik Gabrič

3 KRONIKA²⁰¹⁵63

časopis za slovensko krajinsko zgodovino

IZ ZGODOVINE KRASA

3 KRONIKA²⁰¹⁶64

IZ ZGODOVINE ZGORNJE GORENJSKE

3 KRONIKA²⁰¹⁷65

IZ ZGODOVINE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

3 KRONIKA²⁰¹⁸66

IZ ZGODOVINE RIBNICE NA DOLENJSKEM

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* **Poglavje Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja; *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

